

Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych

Oskar Wolski

Programy „odnowy wsi” w przemianach
społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich

Rozprawa doktorska napisana w Katedrze
Geografii Regionalnej i Społecznej

Promotor:

dr hab. Marcin Wójcik, prof. UŁ

Promotor pomocniczy:

dr Pamela Jeziorska-Biel

Łódź 2020

SPIS TREŚCI

I. WPROWADZENIE.....	3
1. Problem badawczy, cel główny rozprawy i pytania badawcze.....	3
2. Cele szczegółowe, metodyka pracy i źródła danych.....	7
3. Dotychczasowy stan wiedzy i znaczenie podjętych badań.....	11
4. Uzasadnienie przyjętej formy rozprawy doktorskiej i struktura jej zasadniczej części.....	14
II. ZBIÓR OPUBLIKOWANYCH I POWIĄZANYCH TEMATYCZNIE ARTYKUŁÓW NAUKOWYCH.....	20
1. Zasoby lokalne, odnowa wsi i koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Próba teoretycznego ujęcia zależności.....	21
2. Zastosowanie systematycznego przeglądu literatury w badaniach geograficznych na przykładzie studiów odnowy wsi.....	39
3. Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia.....	57
4. Jaka jest reprezentacja formalna wsi w Polsce? Studium wojewódzkich programów odnowy wsi.....	84
5. Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej dotyczącej odnowy.....	103
6. Problem (nie)innowacyjności w projektach odnowy wsi.....	126
7. Zastosowanie narzędzi GIS do określenia lokalnej specyfiki procesu rozwoju obszarów wiejskich. Studium aktywności społeczności lokalnych w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim.....	147
III. PODSUMOWANIE.....	178
1. Dyskusja.....	178
2. Wnioski.....	182
LITERATURA.....	186
SPIS RYCIN I TABEL.....	211

I. WPROWADZENIE

Rozprawa doktorska pt. „Programy „odnowy wsi” w przemianach społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich” stanowi zbiór opublikowanych i powiązanych tematycznie artykułów naukowych, zgodnie z art. 187, ust. 3 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

Na zbiór ten składa się siedem artykułów, które stanowią zasadniczą część rozprawy doktorskiej. Zbiór poprzedzono niniejszym Wprowadzeniem, a zakończono Podsumowaniem, które razem stanowią Komentarz do zbioru. Każdy z artykułów wchodzących w skład zbioru stanowił niezależne dzieło jak również integralną składową tego zbioru. Celem Wprowadzenia jest przedstawienie zagadnień teoretyczno-metodycznych całości rozprawy doktorskiej, które w częściach pojawiają się także w poszczególnych artykułach, oraz opis formy rozprawy doktorskiej i struktury zasadniczej jej części, czyli wspomnianego zbioru artykułów. Podobnie, Podsumowanie dyskutuje otrzymane rezultaty badań w odniesieniu do dotychczasowego stanu wiedzy oraz scala w jedno wnioski, które autor uzyskał z badań przeprowadzonych na potrzeby każdego z artykułów tworzących zbiór.

1. Problem badawczy, cel główny rozprawy i pytania badawcze

Współczesna wieś podlega dynamicznym przemianom i z trudem poddaje się uogólnieniom (Wójcik 2011), co nastrocza problemów w formułowaniu rozwiązań dedykowanych poszczególnym obszarom wiejskim (Wolski i Wójcik, 2019). Przemiany te są zagadnieniem złożonym i wieloaspektowym, i taka też staje się sama wieś jako przedmiot zainteresowania badaczy. Dotyczą one gospodarki (odchodzenie od rolnictwa na rzecz wielofunkcyjności, a zwłaszcza usług), struktury społecznej (wiele grup aktorów wiejskich, a nie tylko chłopów) i kultury (zmiana wartości życia wiejskiego i stylów życia). Zacierają one tożsamość wsi, pierwotną prostotę i czytelność krajobrazu wiejskiego, jak i mają wpływ na ogólne wyobrażenie wsi. W konsekwencji sprawiają, że coraz trudniej nazwać to, czym jest współczesna wieś – ponowoczesna, konsumpcyjna i „utowarowiona” (Murdoch i Pratt 1993; Ilbery 1998; Halfacree 2006; Cloke 2006; Woods 2009).

Na przemiany te wpływają w bardzo dużym stopniu polityki rozwoju obszarów wiejskich, które stanowią pewną ich wizję tworzoną przez decydentów i osoby

odpowiedzialne za programowanie tegoż rozwoju. Wizja ta może być utożsamiana z reprezentacją formalną wsi (Novotná, Bittnerová i Heřmanský 2017). Według założeń koncepcji badań przestrzeni wiejskiej autorstwa K. Halfacree'go (2006), reprezentacje te są kluczowym elementem w procesie konstytuowania tego, czym jest współczesna wieś. Z kolei elementem polityk rozwoju obszarów wiejskich są programy mające na celu jej odnowę (Wilson 1999; Chigbu 2012), które w Polsce realizowane są przede wszystkim na szczeblu regionalnym – wojewódzkie programy odnowy wsi.

Rozważania o przemianach obszarów wiejskich są związane z rozważaniami nad zmianą i czasem. W tym kontekście odnowa wsi jest szczególnym polem badawczym, bowiem łącząc zagadnienia dotyczące przeszłości i przyszłości wsi (Wieruszewska 1992) odwołuje się do pewnych idei i wartości życia wiejskiego, które są „odnawiane”, a także do pewnego wyobrażenia wsi, jako przestrzeni o najczęściej pozytywnych cechach, które utrwaliły się na przestrzeni lat. Działania odnawiające dotyczą nie tylko przestrzeni materialnej wsi i wsparcia rozwoju gospodarczego, ale też szeroko rozumianych aspektów społeczno-kulturowych, na przykład wsparcia kapitału społecznego wsi, budowy więzi społecznych, zachowania tradycji, a nawet rozwoju duchowego mieszkańców wsi (Chigbu 2012; Knievel 1997). Programy „odnowy wsi”¹ nie są więc „typowymi” programami rozwoju obszarów wiejskich, które nastawione są na osiągnięcie jasno zdefiniowanych rezultatów, zwłaszcza w aspekcie ekonomicznym. Przeciwnie, ich cechy korespondują ze złożonym charakterem przemian obszarów wiejskich.

Biorąc powyższe pod uwagę, odnowa wsi jest składnikiem przemian obszarów wiejskich na dwu, wzajemnie przenikających się płaszczyznach. Po pierwsze, programy „odnowy wsi” niosą ze sobą pewną reprezentację formalną wsi, toteż ich realizacja – na gruncie teoretycznym – wpływa na pozostałe składowe przestrzeni wiejskiej, którymi są specyficzne praktyki powiązane z jej kształtowaniem oraz sposoby życia jej użytkowników (Halfacree 2006). Po drugie, wdrażane w ramach tych programów projekty zawsze realizowane są w konkretnym miejscu, przez i dla konkretnych ludzi. Pozostawiają więc swój ślad, który staje się namacalnym elementem przestrzeni materialnej wsi i który tę wieś zmienia.

Odnowa – podobnie jak wieś – jest pojęciem trudnym do zdefiniowania. Są tego przynajmniej cztery przyczyny. Po pierwsze, dosyć oczywistym wydaje się

¹ Pojęcie to bywa różnie rozumiane, o czym autor pisze w niniejszym Wprowadzeniu, a dodatkowo programy różnią się od siebie. Dlatego w pracy jest ono w pisane cudzysłowie, jeśli mowa o programach.

stwierdzenie, że odnowa danej wsi nie jest tym samym, co odnowa innej wsi. Potrzeby społeczności wiejskich są różne, podobnie jak same wsie, rozumiane tutaj jako pewne wycinki przestrzeni o pewnych cechach, w której podejmowana jest interwencja. Po drugie, odnowa wsi to zarówno pewna idea i podejście do rozwoju obszarów wiejskich (Kaleta 1992; Wilczyński 2003), pewien sposób myślenia o nim, jak również zespół działań praktycznych (Kaleta 2007). W związku z tym, w odnowie wsi każdorazowo dochodzi do pewnego zderzenia teorii i praktyki, które to zderzenie skutkuje rozbieżnościami w definiowaniu tego, czym jest lub powinna być odnowa. Po trzecie, działania odnawiające realizowane są za pomocą różnych instrumentów polityk rozwoju obszarów wiejskich, włączając to Wspólną Politykę Rolną i inne programy bezpośrednio i pośrednio wspierające rozwój obszarów wiejskich Unii Europejskiej oraz regionalne i lokalne polityki rozwoju obszarów wiejskich, w Polsce realizowane przez samorządy wojewódzkie lub gminne. Instrumenty te różnią się względem siebie, w związku z czym w pewien sposób realizują „inne odnowy wsi”. Po czwarte, odnowę wsi można traktować jako pewną metaforę całokształtu współczesnych przemian obszarów wiejskich, które w domyśle mają podnieść jakość życia na wsi (Woods 2009).

Pomimo faktu, że odnowę wsi zaczęto dyskutować w Polsce już we wczesnych latach 90. XX wieku (praca pod redakcją M. Wieruszewskiej z 1992 roku), a pierwszy program uruchomiono w ówczesnym województwie opolskim w 1997 roku (Uchwała nr VI/37/99...; Wilczyński 1999), dotychczasowe badania na ich temat wydają się być dosyć fragmentaryczne i selektywnie podejmować wybrane problemy. Zdaniem autora, może to wynikać z przedstawionych rozbieżności na temat tego, co miałyby stanowić odnowę wsi. Ma to też miejsce pomimo faktu, że wojewódzkie programy odnowy wsi funkcjonowały lub funkcjonują w połowie województw (w opolskim od 1997 roku, w dolnośląskim od 2009, w wielkopolskim od 2010, w podkarpackim i warmińsko-mazurskim od 2011, w świętokrzyskim od 2017 oraz wcześniej w latach 2007–2010 i 2014, w pomorskim w latach 2001–2006 i w śląskim w latach 2004–2010), a skala działań dzięki nim zrealizowanych nie może być zakwestionowana, biorąc pod uwagę lokalny i oddolny charakter interwencji. Do końca 2018 roku zrealizowano bowiem w ich ramach niemal 5 000 projektów, na które samorządy wojewódzkie przeznaczyły ponad 100 mln zł wkładu własnego², do którego należy doliczyć wkład własny samorządów gminnych i organizacji pozarządowych, wkład rzeczowy mieszkańców oraz ich pracę.

² Obliczenia własne na podstawie uchwał i załączników do uchwał sejmików i zarządów województw.

Celem głównym rozprawy doktorskiej było wyjaśnienie roli programów „odnowy wsi” w przemianach społeczno-gospodarczych – ich specyfice i stopniu – obszarów wiejskich. Dokonano tego na przykładzie wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce i przy zastosowaniu koncepcji badań przestrzeni wiejskiej autorstwa K. Halfacreego (2006). Przestanki do podjęcia tej problematyki można podzielić na te, które dotyczą natury badań podstawowych, jak i te dotyczące potencjalnego wykorzystania zdobytej wiedzy. Te pierwsze wiążą się przede wszystkim z pozyskaniem nowej wiedzy przy jednoczesnej potrzebie uzyskania bardziej kompleksowego niż dotychczas oglądu stanu rzeczy, natomiast te drugie wynikają z przekonania, że oceny programów finansowanych ze środków publicznych pozwalają decydom lepiej wpływać na jakość życia beneficjentów tych programów.

Dylematy dotyczące definiowania wsi i odnowy, które same w sobie stanowiły istotny składnik problemu badawczego, skłoniły autora to zadania następujących pytań badawczych:

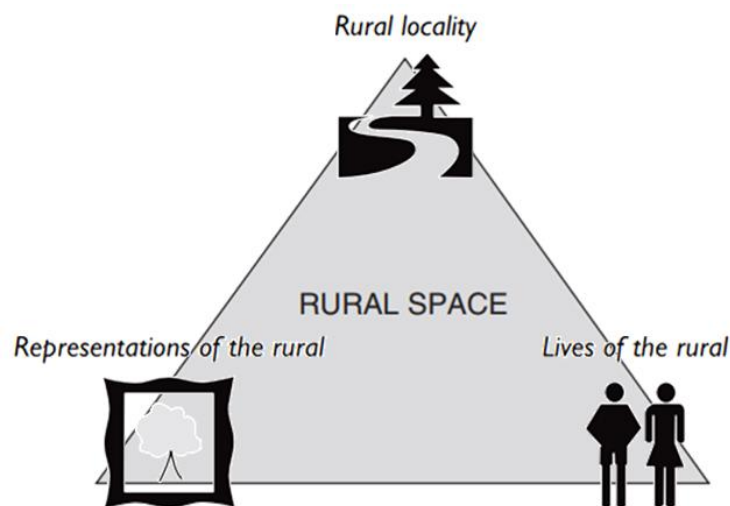
- Czym jest sama „odnowa”, a czym jest w kontekście „wsi”?
- Jaka „wieś” jest odnawiana? Czym jest „wieś” dla decydentów odpowiedzialnych za realizację wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce?
- Jaką rolę te programy pełnią w kształtowaniu „wiejskich” cech obszarów i jak mogą one wpływać na społeczne postrzeganie wsi?
- Na które aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego wpływają te programy w Polsce?
- Jakie są cechy przestrzenne zjawiska odnowy wsi?

Zamierzenie badawcze dotyczyło okresu od początku lat 90. XX wieku do końca 2018 roku, stąd rozprawa stanowi studium zawężone pewnym horyzontem czasowym. Co do zakresu przestrzennego przeprowadzonych badań, dotyczyły one wszystkich województw, w których realizowano we wskazanym okresie wojewódzkie programy odnowy wsi. W tym kontekście należy pamiętać, że podobne działania były realizowane wcześniej lub są realizowane współcześnie, choć za pomocą innych instrumentów lub w ogóle w sposób niezinstytucjonalizowany. Na uwagę trzeba mieć też jeszcze ważniejszy fakt, że te nieco ponad 20 lat funkcjonowania wojewódzkich programów odnowy wsi przypada na okres niezwykle istotny i w pewien sposób zaburzający wcześniejszy porządek obecny na obszarach wiejskich w Polsce, bowiem

splata się w czasie z okresem przedakcesyjnym i późniejszym wejściem Polski w struktury Unii Europejskiej. Tym samym wpływ tych programów obserwowany jest w przestrzeni symultanicznie zmienianej poprzez realizację Wspólnej Polityki Rolnej, której siła oddziaływania była i jest nieporównywalnie większa. Z drugiej jednak strony, działania realizowane za pomocą wojewódzkich programów odnowy wsi stanowią pewną alternatywę wobec działań rozwojowych wdrażanych za pomocą mechanizmów unijnych, co samo w sobie jest interesujące – w wyraźnej mniejszości są bowiem prace w zakresie studiów wiejskich, których problematykę można podsumować pytaniem: Czym jest rozwój obszarów wiejskich realizowany poza polityką unijną? Jednocześnie, badania te wydają się istotne z perspektywy budowania całościowego programu badawczego dla studiów nad rozwojem obszarów wiejskich (van der Ploeg i in. 2000).

2. Cele szczegółowe, metodyka pracy i źródła danych

Wyjaśnienie przemian obszarów wiejskich, zarówno tych obiektywnych, jak i indywidualnie postrzeganych, wymaga dostrzeżenia szerszego kontekstu (Marsden 2003). Koncepcja badań przestrzeni wiejskiej K. Halfacreego (2006), przez samego jej autora nazwana całościową (*totality of rural space*) zakłada, że przestrzeń tą tworzą trzy, wzajemnie powiązane składowe. Pierwszą są lokalne praktyki społeczne powiązane zarówno z produkcją, jak i konsumpcją. Wpływają one na specyfikę przestrzeni rozumianej jako miejsce życia. Są także charakterystyczne dla danego miejsca i wyróżniają je na tle innych miejsc (por. Hoggart 1990) (*rural localities*). Drugą składową są reprezentacje formalne wsi, które odnoszą się do sposobu, w jaki wieś staje się „utowarowiona”, czy też „przekształcona w produkt”, co należy rozumieć jako tworzenie określonych wyobrażeń (często różnych) na jej temat. Tworzone one są zwłaszcza przez polityków, planistów, czy naukowców (będą zatem zawarte np. w różnego typu dokumentach strategicznych dotyczących rozwoju wsi, pracach naukowych poświęconych temu, czym jest wieś). Co więcej, przekaz tworzony przez szeroko rozumiane instytucje uważa się za element dominujący (Lefebvre 1991; Halfacree 2006; por. Jones 1995; Svendsen 2004), bowiem decyduje on często o warunkach społeczno-ekonomicznych, w jakich funkcjonuje wieś. Trzecią składową przestrzeni wiejskiej są natomiast codzienności życia na wsi (*everyday lives of the rural*). Stanowią one te jego składniki, zarówno na poziomie jednostki, jak i społeczności, które są interpretowane przez samych użytkowników przestrzeni. Jest to zatem przestrzeń doświadczana (rycina 1).

Rycina 1. Całokształt przestrzeni wiejskiej.
Źródło: Halfacree 2006.

Wychodząc z zarysowanej wyżej koncepcji, należy uznać, że wojewódzkie programy odnowy wsi stanowią nośnik formalnej reprezentacji wsi oraz że w związku z tym oddziałują na pozostałe składowe tego, czym jest wieś – lokalne praktyki społeczne i cechy przestrzeni wsi, jak i na sposób, w jaki wieś jej powszechnie interpretowana. Tym samym, ich rola nie sprowadza się do „prostych” efektów ekonomicznych. W takim kontekście, koncepcja ta wytyczyła *modus operandi* rozprawy doktorskiej, gdzie cel główny dotyczył tych właśnie dominujących wyobrażeń, natomiast pytania badawcze stanowiły rozwinięcie i wyjaśnienie ich roli.

Wykorzystana koncepcja wpłynęła także istotnie na przyjętą perspektywę badawczą. Badania dotyczyły wojewódzkich programów odnowy wsi, a więc instrumentu rozwoju obszarów wiejskich określającego w sposób sformalizowany ramy wsparcia tego rozwoju oraz przewidywane jego efekty, a co za tym idzie komunikującego wyobrażenie wsi odnowionej i określającego, jaka powinna być przestrzeń wiejska zgodnie z tym wyobrażeniem. Dlatego zdecydowano, że to właśnie perspektywa decydentów odpowiedzialnych za te programy musi być uwypuklona. Jest to zatem perspektywa „formalna”, odnosząca się do sposobu działania określonych uczestników dyskursu na temat wsi oraz do ustalonego porządku rzeczy i zasad, dążąca do zdefiniowania wsi w pewien komercyjnie użyteczny sposób. Miało to swoje przełożenie na zastosowane metody i techniki badawcze, które bazują przede wszystkim na analizach treści i ocenach przedsięwzięć wdrażanych w ramach

programów oraz ocenach samych projektów, jednak każdorazowo w odniesieniu do przestrzeni, której dotyczyły, i „miejsca”, w których były realizowane.

Przedstawione dotąd rozważania wskazują także, że pluralizm metodologiczny jest nieunikniony we współczesnych studiach wiejskich, podobnie jak pewna arbitralność, choćby w doborze konkretnych technik, czy obszarów badań (o czym świadczy choćby zakres tematyczny publikacji podejmujących problem metod badawczych w geografii, zwłaszcza geografii człowieka: Cloke i in. 2004; Flowerdew i Martin 2005; Clifford i in. 2010). Choć niniejsza praca jest przede wszystkim geograficzna, na co wskazują jej podstawy teoretyczne, to podjęta problematyka wymagała zastosowania różnych metod i technik badawczych. Jednocześnie, metody jakościowe są szeroko stosowane we współczesnej geografii wsi (Woods 2005; Wójcik 2012), co wiązać można z tym, że studia geograficzne zmierną do interpretacji relacji łączących ludzi z przestrzenią (Gregory 1994; Murdoch 2006). Przemiany obszarów wiejskich w dużej mierze dotyczą właśnie człowieka: tego, jak gospodaruje przestrzenią wsi, jak funkcjonuje w społeczeństwie wiejskim, czy też szerzej – jak zmienia się jego związek z ziemią. W związku z tym, pytanie o stopień i specyfikę przemian obszarów wiejskich pod wpływem realizacji odnowy wsi w Polsce jest pytaniem natury zarówno ilościowej, jak i jakościowej.

Wybór metod i technik badawczych wynikał z problematyki pracy oraz jej celu głównego, który został uzupełniony przez następujące cele szczegółowe:

1. Określenie powiązań między koncepcjami rozwoju obszarów wiejskich i odnową wsi.
2. Przegląd i systematyzacja dotychczasowych sposobów definiowania pojęcia „odnowa wsi” w zagranicznej i krajowej literaturze naukowej i określenie jego ewolucji.
3. Wyjaśnienie wpływu reprezentacji formalnej wsi, obecnej w wojewódzkich programach odnowy wsi, na pozostałe składowe procesy wytwarzania wsi.
4. Określenie specyfik wojewódzkich programów odnowy wsi jako najważniejszego narzędzia wdrażania tego podejścia do rozwoju wsi w Polsce i określenie stopnia, w jakim programy te nawiązują do specyfiki wsi oraz cech i celów odnowy wsi w świetle założeń teoretycznych.
5. Określenie efektów projektów odnowy wsi w Polsce, na przykładzie wybranych województw.

6. Określenie cech przestrzennych aktywności społeczności wiejskich w ramach programów, a tym samym alokacji środków finansowych, na przykładzie wybranych województw.

Przedmiotem przeprowadzonych badań były zatem, w zależności od celu szczegółowego: definicje i sposoby rozumienia „wsi”, „odnowy” i „odnowy wsi”, koncepcje rozwoju obszarów wiejskich, wojewódzkie programy odnowy wsi w Polsce, reprezentacje formalne wsi, projekty odnowy wsi i efekty realizacji tych projektów oraz aktywność społeczności lokalnych w wojewódzkich programach odnowy wsi.

Dla potrzeb powiązania odnowy wsi z zagadnieniami rozwoju obszarów wiejskich i wyjaśnienia terminu „odnowa wsi”, na gruncie teoretycznym i praktycznym, przeprowadzono studia literatury przedmiotu stosując metody systematycznego przeglądu literatury z elementami metaanalizy i eksperckiego przeglądu literatury wzbogaconego o podejście krytyczne (zob. McKibbin 2006; Boland i in. 2014) oraz przeprowadzono analizę treści, koncentrując się głównie na jej jakościowym wymiarze (zob. Babbie 2004), wojewódzkich programów odnowy wsi oraz uchwał i załączników do uchwał sejmików i zarządów województw podjętych w związku z realizowanymi w ramach tych programów przedsięwzięciami. Przegląd literatury, jako metodę uzupełniającą, stosowano także w trakcie całego procesu badawczego, np. by zidentyfikować kryteria innowacyjności zastosowane do oceny wdrażanych projektów. Metoda analizy treści została wykorzystana także w celu zidentyfikowania i wyjaśnienia reprezentacji formalnej wsi obecnej w programach wojewódzkich oraz określenia specyfik tych programów. Wyjaśnienie specyfik programów, klasyfikacja zrealizowanych projektów oraz wyjaśnienie efektów ich wdrażania odbyły się także na podstawie kwerendy internetowej i analizy dyskursu potocznego (zob. Jones 1995; Wójcik 2016) obecnego w sieci. Dane na temat liczby i lokalizacji realizowanych projektów pozyskano bezpośrednio z urzędów marszałkowskich lub z załączników do uchwał sejmików i zarządów województw. W uzasadnionych przypadkach, celem klasyfikacji projektów, kontaktowano się z beneficjentami formalnymi projektów celem pozyskania brakujących informacji o nich.

Wspomnianą klasyfikację zrealizowanych projektów i ocenę ich efektów dokonano na podstawie studiów przypadku (zob. Babbie 2004; Rice 2010) reprezentujących każdy ze zidentyfikowanych uprzednio, na podstawie analizy danych, analizy treści i przeglądu literatury, typów programów wojewódzkich. Tymi studiami przypadków były programy pomorski, podkarpacki i wielkopolski. Program

wielkopolski był także studium przypadku jeśli chodzi o wyjaśnienie cech przestrzennych aktywności w programie według gmin i sołectw. Wybór tego programu wynikał z kilku przesłanek łącznie. Po pierwsze, w ramach tego programu – obok programu dolnośląskiego – zrealizowano największą liczbę projektów, a ich efekty dotarły do największej liczby beneficjentów. Po drugie, w ramach programu wielkopolskiego zrealizowano przedsięwzięcia, których beneficjentem formalnym były zarówno samorządy lokalne, organizacje pozarządowe, jak i bezpośrednio społeczności sołectwie. Po trzecie, by aplikować o środki finansowe, beneficjenci nie musieli w przypadku większości przedsięwzięć formalnie przystępować do programu, co sprzyjało zniesieniu barier wejściowych uczestnictwa, a tym samym rozprzestrzenianiu się zarówno idei odnowy wsi, jak i efektów programu. Po czwarte, gminy wiejskie i miejsko-wiejskie województwa wielkopolskiego cechują się względnie niezróżnicowanym przestrzennie i jednocześnie wysokim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego (Stanny i Rosner 2014) na tle gmin w innych województwach, w których realizowano programy odnowy wsi, dzięki czemu jego różnice nie wpływały na aktywność społeczności wiejskich, a kluczowe było ich rzeczywiste zaangażowanie. Cechy przestrzenne tej aktywności określono z wykorzystaniem narzędzi GIS – analizy *hot spot* wykorzystującej statystykę Getisa i Orda (Getis-Ord G_i^*) (zob. Getis i Ord 1992; Mitchell 2005; Zhu 2016). Ten typ analizy klastrów opiera się na prawidłowościach autokorelacji przestrzennej, a szerzej zalicza się go do grupy statystyk przestrzennych (Anselin in. 2010; Mitchell 2005).

W sposób wyczerpujący zagadnienia teoretyczno-metodologiczne opisane we Wprowadzeniu zostały opisane w każdym z artykułów wchodzących w skład zbioru.

3. Dotychczasowy stan wiedzy i znaczenie podjętych badań

Zaprezentowany przegląd stanu wiedzy dotyczy wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce i nie uwzględnia prac jedynie popularyzujących ideę odnowy wsi. W ten sposób autor chciał wyjść na przeciw zauważalnemu w literaturze dotyczącej rozwoju obszarów wiejskich stawianiu znaku równości między wszystkimi „odnowami wsi”, które mają przecież różne podstawy ideowe i które wykorzystują zaplecze finansowe dostępne w ramach odmiennych od siebie polityk rozwoju obszarów wiejskich. Dzięki temu możliwe było także określenie wyjściowego stanu wiedzy i znaczenia podjętych

przez autora badań, które to – jak wspomniano – skupiają się na pewnym fragmencie działań odnawiających zachodzących w przestrzeni polskiej wsi.

Odnowa wsi w Polsce, zarówno w przypadku rozważań akademickich, jak i działań praktycznych, swoje inspiracje wywodzi w dużej mierze z doświadczeń niemieckich i austriackich (Kaleta 1992; Wilczyński 2003; Kaleta 2007; Idziak i Wilczyński 2013; Jeziorska-Biel 2014). Zawarte w pierwszym z wojewódzkich programów odnowy wsi – opolskim – idee z biegiem lat przenoszone były na obszar innych województw. To właśnie ten program jest zdecydowanie najlepiej opisanym. Mowa tutaj zwłaszcza o pracach R. Wilczyńskiego (1999; 2003; 2007), w których autor, poza opisem założeń programu i jego wdrażania, podejmuje się oceny jego efektów, zwłaszcza z perspektywy budowania kapitału społecznego i podstaw do dalszego, samodzielnego kierowania rozwojem lokalnym przez społeczność wiejską, które to powszechnie uważa się za fundamentalne w procesie odnowy wsi. Podobna perspektywa obecna jest także w pracy J. Pieczonki (2018), który aktywność społeczności wiejskich w tym programie traktuje jako element ich kapitału społecznego. Autor ten dokonał także charakterystyki przestrzennej aktywności społeczności wiejskich w tym programie według gmin. Opis założeń tego programu oraz ocena jego przydatności w rozwoju lokalnym były z kolei celem M. Śmigielskiej (2004). Prace poświęcone pozostałym wojewódzkim programom odnowy wsi skupione były, poza omówieniem i dyskusją założeń programów, wokół różnych problemów. G. Czapiewska (2011) podjęła przede wszystkim kwestie przestrzennej alokacji środków i zróżnicowania przestrzennego liczby projektów zrealizowanych w ramach programu pomorskiego oraz potencjalnego wpływu tego programu na rozwój obszarów peryferyjnych tego województwa. Program pomorski, wraz z innymi instrumentami służącymi szeroko rozumianej odnowie wsi, był też przedmiotem analizy E. Rydza (2009). Celem autora była dyskusja wpływu działań odnawiających na takie aspekty funkcjonowania społeczności lokalnych jak jej integracja czy gotowość do podejmowania aktywności. M. Struś i B. Wijatyk (2012) dokonali natomiast klasyfikacji dofinansowanych projektów w ramach programu dolnośląskiego, natomiast D. Mańkowska, S. Minta i D. Kalisz (2019) wykazali zróżnicowanie przestrzenne aktywności społeczności lokalnej w tym programie według gmin.

Istotnym elementem studiów nad odnową wsi, w tym poświęconym wojewódzkim programom odnowy wsi, są także prace dotyczące zagospodarowania przestrzennego wsi oraz jej krajobrazu. Przeważa tutaj problematyka zachowania elementów

wyróżniających wieś i świadczących o jej tożsamości oraz zachowania czytelności układu osadniczego w kontekście negatywnych przekształceń obserwowanych w przestrzeni wsi. Podjęto ją w odniesieniu do założeń programu opolskiego (Niedźwiecka-Filipiak 2009; Niedźwiecka-Filipiak i Kuriata 2010), warmińsko-mazurskiego (Antolak i Pawelec 2017) i opolskiego, śląskiego i dolnośląskiego (Kuriata i in. 2014). Problematykę planowania przestrzeni wspólnych podjęto w odniesieniu do możliwości ich kształtowania, jakie zapewniają programy warmińsko-mazurski (Jaszczak 2019) i podkarpacki (Tomecka i Korzeniowska 2017).

Choć w wymienionych wyżej pracach empirycznych podejścia badawcze do odnowy wsi były różne, to prace te można podzielić na trzy grupy. W pierwszej z nich przeważa społeczne widzenie problematyki odnowy wsi, a rozważania oparte są na aktywizacji społeczności wiejskich. W drugiej, aspekt społeczny wzbogacony jest geograficznym i mowa tutaj o pracach poruszających kwestie zróżnicowania przestrzennego alokacji środków i aktywności społeczności wiejskich. Trzecią grupę stanowią prace, które także odnoszą się do przestrzeni, jednak z wyraźnie innej, architektoniczno-krajobrazowej i planistycznej perspektywy. Tym, co łączy wszystkie te prace jest pozytywna ocena wpływu wojewódzkich programów odnowy wsi na dyskutowane zagadnienia.

Wyróżnić można także prace, które dokonują systematyzacji wiedzy na temat funkcjonowania programów „odnowy wsi” w Polsce i opisu doświadczeń w zakresie wdrażania tego podejścia do rozwoju obszarów wiejskich oraz przedstawiają genezę odnowy wsi jako pewnego ruchu na rzecz obszarów wiejskich (Kaleta 1996; Wilczyński 2003; Idziak i Wilczyński 2013; Jeziorska-Biel 2014). Wiele uwagi poświęcono także podstawom teoretycznym działań odnawiających oraz ich powiązaniom z problematyką rozwoju obszarów wiejskich i innymi działaniami rozwojowymi podejmowanymi na obszarach wiejskich (Błąd 2005; Jezierska-Thöle 2013; Niedźwiecka-Filipiak i in. 2018; prace pod redakcją M. Wieruszewskiej (1992), M. Kłodzińskiego, M. Błąd i R. Wilczyńskiego (2007) oraz Ł. Sykały i M. Dej (2018)). Wreszcie, w pracy M. Wójcika (2017) podjęto próbę umiejscowienia studiów nad odnową wsi w problematyce badań geograficzno-osadniczych. Należy zaznaczyć, że prace w tym miejscu wymienione wychodzą poza problematykę programów finansowanych ze środków własnych samorządów wojewódzkich, jednak dotyczą tych idei, na których programy te są oparte.

Przeprowadzone przez autora badania służyły wypełnieniu istotnych luk wiedzy. Dotąd nie podjęto studiów nad wszystkimi wojewódzkimi programami odnowy wsi w Polsce, jak również nie podjęto tej problematyki w odniesieniu do szerzej widzianych przemian obszarów wiejskich. Nie zdefiniowano także, czym jest odnowa wsi z perspektywy rozbieżności między aspektami teoretycznymi (literatura naukowa i zapisy programów) i praktycznymi (projekty odnowy wsi). Zdefiniowany problem i pytania badawcze dotyczyły także zagadnień fundamentalnych dla geografii wsi, jakimi są definiowanie wsi, współczesne jej przemiany i rola w nich polityk rozwoju obszarów wiejskich. Realizacja badań nie służyła określeniu roli wszystkich programów, w których nazwie pojawia się „odnowa wsi” i w każdym aspekcie przemian obszarów wiejskich. Zdaniem autora, tego typu cel powinien być pewnym wspólnym celem badaczy zajmujących się problematyką rozwoju obszarów wiejskich i wsią w ogóle, a każdy z badaczy dokonuje pewnej fragmentaryzacji tego celu. W swoich badaniach autor dokonał tej fragmentaryzacji na dwa sposoby. Po pierwsze, wyszedł od jednej składowej wiejskiej rzeczywistości (reprezentacji formalnych wsi) i podjął próbę zbadania jej wpływu na pozostałe (lokalne praktyki społeczne oraz codzienności życia na wsi) oraz określił relacje między nimi. Po drugie, podjął się badań jednego z typów programów zmierzających do odnowy wsi, a więc jednego z nośników tej reprezentacji. Dzięki temu cel badań był osiągalny, a tym samym możliwy był wkład do obecnego stanu wiedzy. Finalnie, w pracy dokonano także systematyzacji stanu wiedzy na temat odnowy wsi i jej realizacji za pomocą wojewódzkich programów odnowy wsi.

4. Uzasadnienie przyjętej formy rozprawy doktorskiej i struktura jej zasadniczej części

Jak wspomniano, niniejsza rozprawa doktorska stanowi zbiór opublikowanych i powiązanych tematycznie artykułów naukowych. Każdy z tych artykułów został poświęcony realizacji poszczególnych celów szczegółowych, dzięki czemu sumarycznie posłużyły osiągnięciu celu głównego rozprawy.

Odnowa wsi, zwłaszcza w kontekście przemian obszarów wiejskich, jest zagadnieniem niezwykle złożonym. Badania dotyczące odnowy wsi można podzielić na te, które dotyczą bezpośrednio tego zjawiska, jak i te dotyczące zjawisk wykraczających poza samą odnowę, gdzie to raczej ta odnowa służyła jako rodzaj ich ilustracji (np. partycypacja społeczna w odnowie wsi lub działania z zakresu odnowy

wsie jako przykład partycypacji społecznej). Przyjęta struktura rozprawy pozwoliła eksplorować podjęty problem badawczy na obu tych płaszczyznach. Wynika to z faktu, że każda z prac wchodzących w skład zbioru, poza tym, że odnosiła się do problemu badawczego podjętego w rozprawie, była jednocześnie pracą niezależną, w pewien sposób samodzielnie podejmującą swój własny, „mniejszy” problem badawczy. W ocenie autora takie podejście do rozwiązania problemu badawczego korespondowało z jego złożonością, jak również wniosło pewne ożywienie do studiów poświęconych odnowie wsi w ogóle.

Przyjęta forma rozprawy doktorskiej, co wynika z powyższego, skłaniała autora do tego, by podjęte rozważania łączyć z innymi zjawiskami i problemami, o czym świadczy treść artykułów naukowych tworzących zbiór oraz metody i techniki badawcze, jakie w nich zastosowano. Znacząco wzbogaciło to podjęty problem badawczy. Dodatkowo, artykuły tworzące zbiór publikowano w różnym czasie na przestrzeni lat 2016–2020. Dzięki temu możliwe było każdorazowe odnoszenie się do aktualnego stanu wiedzy oraz wykorzystanie wiedzy, którą autor systematycznie, w trakcie studiów doktoranckich, pozyskiwał.

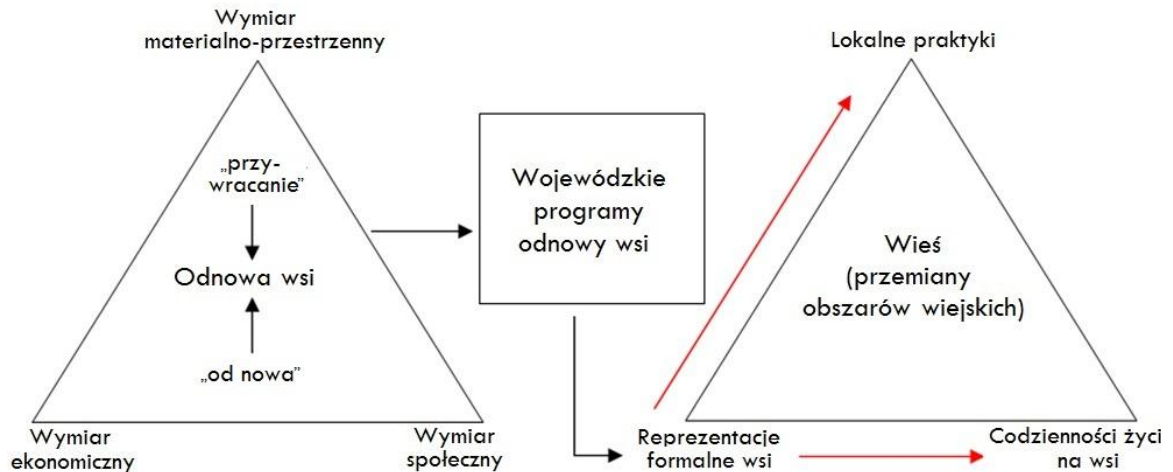
Nieocenionym atutem takiej formy rozprawy doktorskiej było także to, że podchodząc do prac nad kolejnymi artykułami naukowymi autor mógł traktować je jakby były niezapisaną kartką. Przyczyniło się to do stałego podnoszenia entuzjazmu badawczego u autora, co bez wątpienia miało wpływ na efekty prowadzonych badań i jakość publikowanych artykułów naukowych, a zatem było istotne dla przygotowania rozprawy, rozumianej jako proces trwający w czasie.

W niniejszym zbiorze artykuły naukowe zaprezentowano w kolejności odpowiadającej postawionym celom szczegółowym (nie jest to zatem kolejność chronologiczna). Kolejność ta odpowiada także przyjętej logice rozwiązania podjętego problemu badawczego, która najpierw odnosi się do zagadnień o charakterze ogólnym, często stanowiącym tło dla dalszych rozważań, a potem dotyczy zagadnień o większym stopniu szczegółowości.

W pierwszym artykule wchodzącym w skład zbioru, pt. „Zasoby lokalne, odnowa wsi i koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Próba teoretycznego ujęcia zależności” (Studia Obszarów Wiejskich, 2016, 44, 21–38; współautor: Łukasz Sykała) określono powiązania między koncepcjami rozwoju obszarów wiejskich a odnową wsi, czym zrealizowano pierwszy cel szczegółowy rozprawy. W pracy tej ukazano szerszy

kontekst działań odnawiających, a przez to ukazano ich tło oraz ewolucję w czasie. W drugim artykule pt. „Zastosowanie systematycznego przeglądu literatury w badaniach geograficznych na przykładzie studiów odnowy wsi” (Słupskie Prace Geograficzne, 2017, 14, 223–240) i w trzecim artykule pt. „Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia” (Wieś i Rolnictwo, 2017, 2(175), 119–145) dokonano systematyzacji pojęcia „odnowa wsi” oraz określono, jak jego rozumienie zmieniało się w czasie wraz ze zmianami obserwowanymi w programach „odnowy wsi” oraz w zależności od inspiracji osiągnięciami naukowymi. Drugi artykuł wykorzystał metodę systematycznego przeglądu literatury, dzięki czemu możliwa była także metaanaliza publikacji poświęconych odnowie wsi, co dało autorowi pewność, że dokonany przegląd literatury uwzględnił wszystkie istotne zagraniczne prace naukowe na ten temat oraz obiektywne kryteria pozyskiwania wiedzy. Natomiast w trzecim artykule zaproponowano ujęcie modelowe problematyki odnowy wsi, wyróżniając trzy wymiary działań odnowy wsi: materialno-przestrzenny, ekonomiczny i społeczny, które poprzez cele sobie właściwe prowadzą do celu nadrzędnego odnowy wsi – zapobiegania negatywnym trendom demograficznym poprzez podnoszenie warunków życia na wsi i przywrócenie wiejskiej tożsamości. Oba te artykuły posłużyły realizacji drugiego celu szczegółowego rozprawy.

W czwartym artykule pt. „Jaka jest reprezentacja formalna wsi w Polsce? Studium wojewódzkich programów odnowy wsi” (Studia Obszarów Wiejskich, 2019, 55, 7–25) szerzej omówiono zagadnienia dotyczące współczesnego definiowania wsi oraz wyjaśniono, w jaki sposób tworzy się w wojewódzkich programach odnowy wsi reprezentację formalną wsi. W reprezentacji tej dochodzi do zderzenia wsi przeszłej i podejścia do rozumienia odnowy wsi, które autor określa mianem „przywrócenia” z wsią przyszłą i podejściem do rozumienia odnowy wsi, które autor określa jako „od nowa”. Odniesiono się także do wpływu wyobrażenia wsi w tej reprezentacji zawartego na pozostałe składowe przestrzeni wiejskiej według przyjętej koncepcji jej badania. W pracy też koncepcję tę omówiono, a badania własne oparto na analizie treści programów wojewódzkich. Dzięki temu artykuł ten z jednej strony stanowi – wspólnie z trzema pierwszymi – fundament teoretyczny rozprawy doktorskiej, a z drugiej jest rezultatem badań autorskich. Jest więc swoistym łącznikiem między obiema tymi składowymi rozprawy i realizuje jej trzeci cel szczegółowy. Pozwolił on też na konceptualizację badań własnych za pomocą schematu, który ilustruje rycina 2.

Rycina 2. Schemat badań w rozprawie doktorskiej.
 Źródło: opracowanie własne na podstawie: Halfacree 2006.

Piąty artykuł, pt. „Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej dotyczącej odnowy” (Studia Obszarów Wiejskich, 2017, 48, 51–73) poświęcono realizacji czwartego celu szczegółowego rozprawy, a więc – jak wskazuje tytuł artykułu – określeniu specyfiki tych instrumentów odnowy wsi. Oparto na analizie treści uchwał i załączników do uchwał sejmików lub zarządów województw, które posiadały lub posiadają wojewódzkie programy odnowy wsi, a uchwały te dotyczyły przyjęcia programu odnowy wsi, ogłoszenia regulaminów poszczególnych przedsięwzięć i kryteriów oceny projektów realizowanych w ich ramach, rozstrzygnięć poszczególnych przedsięwzięć i przyjęcia list projektów zatwierdzonych do dofinansowania. Dzięki temu możliwe było zidentyfikowanie rodzajów przedsięwzięć realizowanych w ramach tych programów, a co za tym idzie określenie typów wojewódzkich programów odnowy wsi. Specyfikę programów, na poziomie realizowanych za ich pomocą przedsięwzięć, przedyskutowano w kontekście założeń teoretycznych odnowy wsi, do czego wykorzystano wiedzę zdobytą przy okazji prac nad pierwszymi trzema artykułami.

W szóstym artykule pt. „Problem (nie)innowacyjności w projektach odnowy wsi” (Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 2018, 31, 17–37) podjęto problem innowacyjności, bowiem właśnie za taką metodę czy też podejście do rozwoju obszarów wiejskich uważa się odnowę wsi. Analizie poddano projekty realizowane w ramach programów pomorskiego, wielkopolskiego i podkarpackiego, które reprezentowały każdy z – wyróżnionych w ramach prac nad piątym artykułem –

typów wojewódzkich programów odnowy wsi. Dokonano ich klasyfikacji jako innowacyjne i nieinnowacyjne oraz przyporządkowano do siedmiu kategorii (z czego kategoria dotycząca infrastruktury społecznej została podzielona na cztery podkategorie), a tym samym określono ich efekty, co stanowiło piąty cel szczegółowy rozprawy.

Ostatni, siódmy artykuł pt. „Zastosowanie narzędzi GIS do określenia lokalnej specyfiki procesu rozwoju obszarów wiejskich. Studium aktywności społeczności lokalnych w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim” (*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia*, 2020, 75, 37–67) poświęcono określeniu cech przestrzennych aktywności społeczności wiejskich, które zrealizowały projekty w ramach programu wielkopolskiego. Dokonano tego poprzez zidentyfikowanie skupisk najbardziej aktywnych z nich, które to skupiska tworzyły lokalne obszary aktywności. Praca ta wykazała, że proces odnowy wsi zachodzi w sposób zróżnicowany przestrzennie na poziomie nie tyle lokalnym, a już w obrębie układów lokalnych – gminnych. Tym samym można mówić, że w pewien sposób podjęta w rozprawie problematyka zatacza koło. W jej części „teoretycznej” podnoszono bowiem wielokrotnie, że wyróżnikiem odnowy wsi jako pewnego podejścia do rozwoju obszarów wiejskich jest to, że podstawową jednostką działań jest sołectwo. W ostatniej z prac potwierdzono natomiast, że praktyki rozwoju obszarów wiejskich, na przykładzie aktywności społeczności wiejskich, są rzeczywiście specyficzne dla poziomu poszczególnych wsi.

Artykuł od czwartego do siódmego ukazują także wspomniane wcześniej przechodzenie od zagadnień ogólnych do zagadnień bardziej szczegółowych, nie tylko jeśli chodzi o zagadnienia teoretyczne, na których oparta jest rozprawa, ale także jeśli chodzi o badania własne autora. Artykuł czwarty dotyczył założeń ogólnych programów, a więc sfery pewnych idei i wyobrażeń. Artykuł piąty dotyczył przedsięwzięć realizowanych w ramach programów, a więc różnych narzędzi za pomocą których te idee były wdrażane. Natomiast artykuły szósty i siódmy dotyczyły już samych projektów, jakie społeczności wiejskie realizują w oparciu o wytyczne właściwe poszczególnym przedsięwzięciom, a więc finalnego „produktu” wojewódzkich programów odnowy wsi.

W tabeli 1. podsumowano, które cele szczegółowe rozprawy zostały zrealizowane w których artykułach tworzących zbiór oraz za pomocą jakich metod i technik badawczych.

Tabela 1. Cele szczegółowe, artykuły naukowe tworzące zbiór a metodyka rozprawy

Cel szczegółowy rozprawy	Artykuł	Metodyka
Określenie powiązań między koncepcjami rozwoju obszarów wiejskich i odnową wsi.	Zasoby lokalne, odnowa wsi i koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Próba teoretycznego ujęcia zależności.	Ekspertycki przegląd literatury wzbogacony o podejście krytyczne (ponad 70 prac).
Przegląd i systematyzacja dotychczasowych sposobów definiowania pojęcia „odnowa wsi” w zagranicznej i krajowej literaturze naukowej i określenie jego ewolucji.	Zastosowanie systematycznego przeglądu literatury w badaniach geograficznych na przykładzie studiów odnowy wsi.	Systematyczny przegląd literatury (ponad 2100 rekordów). Ekspertycki przegląd literatury (ponad 100 prac).
	Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia.	
Wyjaśnienie wpływu reprezentacji formalnej wsi, obecnej w wojewódzkich programach odnowy wsi, na pozostałe składowe procesy wytwarzania wsi.	Jaka jest reprezentacja formalna wsi w Polsce? Studium wojewódzkich programów odnowy wsi.	Analiza treści (jakościowa) wojewódzkich programów odnowy wsi z wykorzystaniem założeń teorii ugruntowanej.
Określenie specyfiki wojewódzkich programów odnowy wsi jako najważniejszego narzędzia wdrażania tego podejścia do rozwoju wsi w Polsce i określenie stopnia, w jakim programy te nawiązują do specyfiki wsi oraz cech i celów odnowy wsi w świetle założeń teoretycznych.	Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej dotyczącej odnowy.	Analiza treści (jakościowa) wojewódzkich programów odnowy wsi. Analiza treści uchwał i załączników do uchwał sejmików lub zarządów województw, które posiadały lub posiadają wojewódzkie programy odnowy wsi (ponad 350 uchwał).
Określenie efektów projektów odnowy wsi w Polsce, na przykładzie wybranych województw.	Problem (nie)innowacyjności w projektach odnowy wsi.	Studium przypadku (programy wielkopolski, podkarpacki, pomorski). Analiza treści opisów projektów i analiza dokumentacji fotograficznej. Kwerenda internetowa. Analiza dyskursu potocznego, ocena ekspercka (ponad 500 projektów).
Określenie cech przestrzennych aktywności społeczności wiejskich w ramach programów, a tym samym alokacji środków finansowych, na przykładzie wybranych województw.	Zastosowanie narzędzi GIS do określenia lokalnej specyfiki procesu rozwoju obszarów wiejskich. Studium aktywności społeczności lokalnych w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim.	Studium przypadku (program wielkopolski). Autokorelacja przestrzenna i analiza klastrów.

Źródło: opracowanie własne.

II. ZBIÓR OPUBLIKOWANYCH I POWIĄZANYCH TEMATYCZNIE ARTYKUŁÓW NAUKOWYCH

Zbiór tworzą następujące artykuły:

1. Wolski O., Sykała Ł. 2016. Zasoby lokalne, odnowa wsi i koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Próba teoretycznego ujęcia zależności. *Studia Obszarów Wiejskich* 44, 21–38.
Procentowy wkład autorów: Oskar Wolski – 75%, Łukasz Sykała – 25%.
2. Wolski O. 2017. Zastosowanie systematycznego przeglądu literatury w badaniach geograficznych na przykładzie studiów odnowy wsi. *Słupskie Prace Geograficzne* 14, 223–240.
3. Wolski O. 2017. Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia. *Wieś i Rolnictwo* 2(175), 119–145.
4. Wolski O. 2019. Jaka jest reprezentacja formalna wsi w Polsce? Studium wojewódzkich programów odnowy wsi. *Studia Obszarów Wiejskich* 55, 7–25.
5. Wolski O. 2017. Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej dotyczącej odnowy. *Studia Obszarów Wiejskich* 48, 51–73.
6. Wolski O. 2018. Problem (nie)innowacyjności w projektach odnowy wsi. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* 31, 17–37.
7. Wolski O. 2020. Zastosowanie narzędzi GIS do określenia lokalnej specyfiki procesu rozwoju obszarów wiejskich. Studium aktywności społeczności lokalnych w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia* 75, 37–67.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2016, tom 44, s. 21–38

<http://dx.doi.org/10.7163/SOW.44.2>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptg.pan.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Zasoby lokalne, odnowa wsi i koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Próba teoretycznego ujęcia zależności

Local resources, village renewal and rural development concepts. An attempt to theoretical view on relations

Oskar WOLSKI^{1,3} • Łukasz SYKAŁA^{2,3}

¹Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych, Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
ul. Narutowicza 88, 90–139 Łódź
oskwolski@gmail.com

²Uniwersytet Jagielloński

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
ul. Gronostajowa 7, 30–387 Kraków
lukasz.sykala@uj.edu.pl

³Instytut Rozwoju Miast

Zakład Badań Procesów Rozwojowych w Europie Środkowo-Wschodniej
ul. Cieszyńska 2, 30–015 Kraków

Zarys treści: Odnowa wsi jest coraz silniej akcentowanym elementem przemian przestrzeni wiejskiej, zarówno w wymiarze praktycznym, jak i naukowym. To, jak zmieniła się odnowa wsi warunkowane było zmianą podejścia do koncepcji rozwoju obszarów wiejskich i różnej roli zasobów lokalnych w tych koncepcjach. Na powyższe zależności nakłada się wykorzystanie tych zasobów w działaniach z zakresu odnowy wsi. W związku z powyższym te trzy zagadnienia, tj. odnowa wsi, rozwój obszarów wiejskich i zasoby lokalne silnie ze sobą korespondują. Głównym celem pracy jest ukazanie zakorzenienia odnowy wsi w paradygmatach/koncepcjach rozwoju obszarów wiejskich, a częściowo także rozwoju regionalnego/lokalnego i w innych koncepcjach naukowych oraz ukazanie roli zasobów lokalnych w odnowie wsi na przestrzeni lat. Artykuł ma charakter teoretyczno-dyskusyjny i opiera się na studiach literatury przedmiotu. Zawarte w pracy rozważania wskazują, że odnowa wsi bazuje na zasobach lokalnych obszaru, które jednocześnie wzmacnia. Zasoby lokalne uznawane są także za kluczowe z perspektywy rozwoju regionalnego/lokalnego. Jednocześnie różne było ich postrzeganie w kontekście zmian koncepcji rozwoju obszarów wiejskich. W świetle współczesnych koncepcji naukowych o wykorzystaniu tych zasobów powinna decydować społeczność lokalna, w tym z wykorzystaniem instrumentów zewnętrznych.

Słowa kluczowe: zasoby lokalne, odnowa wsi, rozwój obszarów wiejskich, koncepcje rozwoju obszarów wiejskich.

Wstęp

Odnowa wsi w Polsce, pomimo swojej krótkiej tradycji, staje się coraz silniej akcentowanym elementem rozwoju obszarów wiejskich zarówno na poziomie lokalnym, regionalnym, krajowym, jak i europejskim. Na poziomie lokalnym odnowa może być realizowana jako oddolna inicjatywa w sołectwie lub działanie własne gminy, przy wsparciu funduszu sołectkiego lub funduszu celowego z budżetu gminy, a także innych środków finansowych przewidzianych na ten cel w budżecie gminy¹. Na poziomie regionalnym może znajdować się w wojewódzkich programach odnowy wsi, które posiadają własny i różny w zależności od województwa mechanizm finansowania. Na szczeblu krajowym zaś jej realizacja jest możliwa dzięki *Ustawie z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji*. Na poziomie europejskim, czy też z wykorzystaniem funduszy europejskich, odnowa wsi mogła być realizowana zarówno w minionym okresie programowania (Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, działanie *Odnowa i rozwój wsi*), jak i w obecnej perspektywie budżetowej (Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020, działanie *Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich*). Dodatkowo w innych programach operacyjnych współfinansowanych ze środków europejskich (np. Program Operacyjny Zrównoważony rozwój sektora rybołówstwa i nadbrzeżnych obszarów rybackich 2007–2013 czy też Regionalne Programy Operacyjne niektórych województw) również istniała możliwość realizacji działań z zakresu odnowy, choć ich charakter należy uznać w większości za typowo infrastrukturalny.

Odnowa wsi, choć stanowi raczej zespół działań praktycznych aniżeli samodzielną teorię rozwoju wsi, czerpie z dorobku i wiedzy różnych nauk. Z perspektywy socjologicznej oparta jest o założenia *community development*, idei wywodzącej się ze Stanów Zjednoczonych, mającej na celu rozwój i aktywizację społeczności lokalnych (Kaleta 2007). W geograficznym zaś ujęciu odnowa wsi nawiązuje do koncepcji czy też paradygmatów rozwoju obszarów wiejskich. Przede wszystkim rozpatrywano jej związek z modernizacją rolnictwa i tkanki urbanistycznej wsi, funkcjami wsi oraz jej rolę w rozwoju wsi w sensie ogólnym (np. Wilson 1999; Chigbu 2012). Takie podejście zauważalne było głównie jako rezultat wdrażania programów odnowy wsi w Europie, a zwłaszcza w Niemczech (Wolski 2016), co stanowi także oś główną naszych rozważań². To sprzężenie nauki (koncepcje rozwoju obszarów wiejskich i innych koncepcji rozwoju społecznego) i praktyki (głównie opisy doświadczeń) w odnowie wsi zauważalne jest od lat 70. XX w. Od samego właściwie początku dyskutowano także rolę zasobów lokalnych w odnowie, które tej odnowie rzeczywiście podlegały. Na dobre odnowa zadomowiła się w kanonie badań geografii wsi na początku obecnego stulecia (Woods 2005).

Celem głównym pracy jest określenie zakorzenienia odnowy wsi w koncepcjach rozwoju obszarów wiejskich, a częściowo także rozwoju regionalnego/lokalnego i innych

¹ Należy przy tym pamiętać, że drobne lub niematerialne przedsięwzięcia, a także pewne inicjatywy dotyczące najbliższej mieszkańcom przestrzeni (w tym prywatnej) i jej otoczenia mogą być realizowane bez wsparcia finansowego.

² Niemcy to kraj z najdłuższą tradycją tych działań w Europie, stąd niemiecka odnowa wsi ukazuje całą paletę zjawisk, które są w niej obecne. Począwszy od działań zupełnie podstawowych na rzecz infrastruktury, skończywszy na działaniach na rzecz rozwoju duchowego mieszkańców wsi. Z tego też powodu działania dotąd podejmowane w Niemczech stanowią najbardziej reprezentatywny przykład realizacji odnowy wsi. Co więcej, niemiecki model odnowy próbowano i wciąż próbuje przenieść na grunt polski, co zauważalne jest w wojewódzkich programach odnowy wsi. Stąd dla przejrzystości artykułu zdecydowano się odwołać głównie do założeń niemieckiej odnowy i przedstawić zmiany w jej modelu.

koncepcjach naukowych obecnych w badaniach obszarów wiejskich oraz ukazanie roli zasobów lokalnych w odnowie i rozwoju obszarów wiejskich. Podjęcie tego zagadnienia na poziomie teoretycznym wynika z dostrzeżonych zależności i braków w opisie stanu wiedzy. Otóż odnowa wsi zmieniała się w relacji do zmian koncepcji rozwoju obszarów wiejskich. Podobnie na przestrzeni lat różna była rola zasobów lokalnych w tych koncepcjach. W związku z tym, że odnowa opiera się na zasobach lokalnych wsi, różnie postrzegano te zasoby w samych procesach odnowy. Nie ulega wątpliwości, że wskazane trzy zagadnienia, tj. odnowa wsi, rozwój obszarów wiejskich i zasoby lokalne silnie ze sobą korespondują. Dotychczas brakowało jednak syntetycznego opisu tych zależności, a wiedza dotycząca odnowy wsi wciąż nie jest w Polsce dostatecznie opisana. Stąd autorzy podjęli próbę uporządkowania i syntezy dotychczasowego stanu wiedzy wspólnego dla tych zagadnień.

Artykuł ma charakter teoretyczno-dyskusyjny. Jesteśmy świadomi, że nie wyczerpuje i nie prezentuje całości wiedzy na temat odnowy wsi, jednak z perspektywy celu głównego pracy nie było to konieczne. W artykule przedstawiono definicje pojęć i sposób ich definiowania przez autorów, co dotyczy odnowy wsi, rozwoju, w tym rozwoju regionalnego/lokalnego, pojęcia zasobu i zasobu lokalnego oraz rewitalizacji. Zaprezentowano także zmiany historycznych etapów odnowy wsi na tle zmian koncepcji rozwoju obszarów wiejskich oraz rolę zasobów lokalnych w odnowie wsi. W podsumowaniu zawarto także pytania, których pogłębienie nie jest celem artykułu, lecz które powinny stanowić refleksję czytelnika na temat kształtowania rozwoju obszarów wiejskich i procesów odnowy wsi – obu z wykorzystaniem zasobów lokalnych.

Operacjonalizacja pojęć rozwoju i odnowy wsi

Pojęcie rozwoju, czego można się spodziewać, nie ma jednej definicji i może być bardzo różnie rozumiane. Najbardziej ogólna definicja została zaproponowana przez B. Domańskiego (2004, s. 7–8). Zgodnie z nią rozwój to „długotrwały proces zmian mających pewien kierunek”. Równocześnie cytowany autor wskazuje, że jest to proces immanentny lub celowe działanie władz publicznych. W kategoriach zmiany struktury, także podkreślając kierunkowość tych zmian, pojęcie rozwoju definiuje Z. Chojnicki (1999, s. 269): „Rozwój jest ciągiem zmian ukierunkowanych i nieodwracalnych dokonujących się w strukturze obiektów złożonych, tj. systemów”. Odnosząc tę definicję do rozważań na temat odnowy wsi można stwierdzić, że takim obiektem złożonym jest właśnie wieś. Jej struktura to system relacji budujący obecne w niej powiązania. Zmiana jest natomiast przejściem z pierwotnego stanu w inny, który w kategoriach ilościowych i jakościowych zachodzić może w efekcie realizowanej odnowy. Interesujący pogląd wyraził także K. Goralach (2004). Jego zdaniem rozwój zawiera w sobie takie idee, jak odkrywanie czy ujawnianie, które autor utożsamia z pewnymi możliwościami i celami, które społeczność chce osiągnąć. Warto tutaj dodać, że także i w samej odnowie wsi dokonuje się pewne odkrycie na nowo – wartości wsi i wartości jej obszaru (np. Magel 1991).

Z perspektywy rozwoju regionalnego należy podkreślić fakt, że obszary wiejskie w klasycznych teoriach rozwoju nie są postrzegane jako jego motory. Odwrotnie, taką rolę przypisuje się obszarom miejskim, co jest wprost wskazywane w klasycznych koncepcjach rozwoju regionalnego. Taki postulat wyrażała koncepcja *biegunów wzrostu* Perroux/Boudevilla'a, teoria *kumulatywnej przyczynowości* Myrdala, teorie Thompsona (1968)

i Preda (1977) oraz model *centrum i peryferii* Friedmanna (na podstawie: Dawkins 2003; Grosse 2002). Z perspektywy wsi można więc stwierdzić, że w ówczesnych modelach rozwoju regionalnego siły sprawcze (motory) rozwoju obszarów wiejskich ulokowane były na zewnątrz.

Przenosząc rozważania na poziom lokalny, należy podjąć próbę zrozumienia specyfiki rozwoju w tej skali. Podobnie jak w przypadku pojęcia rozwoju w ogóle, rozwój lokalny nie ma jednej, spójnej definicji. Według J. Chądzyńskiego (2012, s. 69) funkcjonuje najczęściej wraz z takimi pojęciami, jak: lokalny, lokalność, społeczność lokalna, lokalne zasoby czy też układy lokalne bądź lokalne systemy. *Słownik Języka Polskiego PWN* (2016) wskazuje, że lokalny, to nic innego, jak ograniczony do danego miejsca, właściwy jemu. Ten powszechny sposób myślenia wyraża się choćby w definicji rozwoju lokalnego zaproponowanej przez J. Szewczuka (2011, s. 21), która podkreśla rolę mikroskali, w jakiej zachodzi. „Rozwój lokalny często jest interpretowany jako szczególny proces, który dotyczy **ważkich zmian** zachodzących w gminie, powiecie lub, inaczej, **w mikroregionie, tj. lokalnym układzie społeczno-terytorialnym**. Ten wyodrębniony z otoczenia układ charakteryzuje się na ogół specjalnymi cechami przestrzeni, gospodarki i kultury, a także specyficzną dla danego regionu hierarchią potrzeb i wartości” [wyróżnienia w tekście pochodzą od autorów]. Można zatem wyprowadzić wniosek, że rozwój lokalny to rozwój w skali lokalnej.

Definiując pojęcie odnowy wsi, należy podkreślić różnorodność jej znaczeń, która ma dwojakie przyczyny. Po pierwsze, z uwagi na różny stopień zaawansowania programów czy działań z zakresu odnowy wsi w zależności od kraju, czy nawet regionu (wewnątrz kraju) istnieją wyraźne różnice w sposobie interpretacji tych działań na gruncie praktycznym jako komponentu działań na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. Po drugie, ze względu na regionalny charakter dotychczasowych badań poświęconych odnowie i różne ich zakorzenienie teoretyczne, także odmienne są podejścia w interpretacji odnowy wsi jako pewnego konstruktów teoretyczno-pojęciowego. W konsekwencji odnową wsi zwykło nazywać się nie tylko działania, które wydają się rzeczywiście zbieżne z jej celami w świetle literatury naukowej i dotychczas przeprowadzonych studiów empirycznych, podkreślających społeczno-kulturowy kontekst działań. Tak nazywane są także działania podstawowe i na rzecz infrastruktury, które wydają się dalekie od celów, jakie powinny być stawiane odnowie wsi, a wpisujące się jedynie w szablon definicji niezbędny do pozyskania zewnętrznego finansowania projektów.

Niemniej postrzeganie odnowy wsi jest w przewadze praktyczne, na co wskazuje choćby R. Kamiński (2007), twierdząc, że stanowi ona pewne podejście do rozwiązywania problemów wsi. W istocie odnowa wsi w Niemczech, gdzie w największym stopniu i z największym powodzeniem realizowana jest ona jako program w ramach polityki rozwoju obszarów wiejskich, została także zainicjowana w odpowiedzi na dostrzeżone problemy (Wolski 2016). W literaturze niemieckiej znaleźć można ponadto takie określenia odwołujące się do odnowy wsi, jak np. narzędzie rozwoju społecznego i ekonomicznego obszarów wiejskich (Schopen 2001; Chigbu 2012) czy kluczowa polityka rozwoju obszarów wiejskich (Wilson 1999). Jeśli, cytując za R. Wilczyńskim (2003, s. 12): „Odnowa wsi jest (...) **konceptcją rozwoju obszarów wiejskich** w formie najbardziej odpowiadającej **społeczności lokalnej** i przez nią samą wybranej”, to nie ulega wątpliwości, że to narzędzie czy ta polityka ma charakter lokalny.

Społeczny charakter odnowy wsi, jak i jej lokalność, wyrażone zostały także u źródła idei programu odnowy wsi, bo w niemieckim ustawodawstwie. W *Ustawie o scalaniu*

gruntów Republiki Federalnej Niemiec z 1994 r. (rozdział 2 i 3) znajdujemy zapis: „Jej [odnowy wsi – autorzy] **lokalne cele różnią się między gminami lub regionami** – w zależności od tego, co tworzy największą potrzebę lub wizję. (...) **Spółeczność wiejska jest w centrum procesów odnowy wsi**” (Chigbu 2012, s. 211).

Wspomniane zróżnicowanie celów odnowy wsi na szczeblu lokalnym i regionalnym jest zbieżne z tym, co zauważa B. Domański (2004, s. 13), a mianowicie że „w krytyce pojęcia rozwoju zwraca się uwagę na pomijanie lub niedoceniające znaczenia tego, co regionalne i lokalne”. Tak więc rozwój zachodzi od poziomu lokalnego, na którym zmiany stanowią fundament zmian w szerszych skalach przestrzennych.

Koncepcje rozwoju obszarów wiejskich a etapy historyczne odnowy wsi

Odwołując się do koncepcji rozwoju obszarów wiejskich, należy wyjść od zakorzenienia współczesnej odnowy wsi w paradygmacie rewitalizacyjnym. Rewitalizację rozumiemy jako „ożywienie” obszaru, podtrzymanie lub przywrócenie mu jego własnych cech i funkcji – w tym w sferze pozamaterialnej. Paradygmat rewitalizacyjny wskazuje na długotrwały proces rozwoju w oparciu o lokalne zasoby. W tym sposobie myślenia o rozwoju wiejskiej przestrzeni zachodzi, i najpełniej się wyraża, sprzężenie wymienionych w tytule pracy: zasobów lokalnych, odnowy wsi i rozwoju obszarów wiejskich. Można zatem stwierdzić, że rewitalizacja tworzy pewien parasol rozpostarty nad wszystkimi tymi pojęciami.

Jednakże paradygmat rewitalizacyjny i będący jego pokłosiem przedstawiony sposób ujmowania rozwoju wsi to zakończenie pewnej drogi – ewolucji tak koncepcji rozwoju obszarów wiejskich (częściowo), jak i koncepcji odnowy wsi. Niezależnie od etapów, na których się znajdowała, odnowa wsi okazywała się inspirować i być organizowana³ zgodnie z obowiązującym postrzeganiem rozwoju obszarów wiejskich. Co istotne, miało to miejsce niezależnie od tego, jaki dominował sposób kształtowania rozwoju obszarów wiejskich, tzn. niezależnie od specyfiki ówczesnych koncepcji. Jeżeli więc zmieniał się charakter paradygmatów/koncepcji rozwoju obszarów wiejskich i pojawiały się kolejne koncepcje naukowe wyjaśniające zjawiska zachodzące w przestrzeni wiejskiej, zmieniała się też odnowa wsi i cechy działań z jej zakresu. Przyjąwszy więc założenie, że koncepcje rozwoju odpowiadają pewnym, mającym faktyczne miejsce zjawiskom, należy stwierdzić, że i odnowa odpowiadała pewnym wyzwaniom rozwojowym, przed jakim stawała wieś w różnych momentach czasowych.

To sprzężenie odnowy wsi z rozwojem obszarów wiejskich uwidacznia się bardziej, gdy prześledzi się zmiany koncepcji rozwoju obszarów wiejskich i zmiany „wewnętrznych paradygmatów” odnowy wsi w kolejnych etapach jej historii. Odnowa wsi swoją tradycją sięga do lat 50. ubiegłego stulecia, kiedy to zrodziła się w Zachodnich Niemczech (Wilson 1999; Wilczyński i Idziak 2013)⁴. Początkowo była utożsamiana z modernizacją, która rozpoczęła się w latach 50. XX w. w Niemczech i trwała do połowy lat 70. Polegała ona głównie na wsparciu rolnictwa, zwiększaniu potencjału produkcyjnego wsi i rozwoju przemysłu rolniczego (Wilczyński i Idziak 2013). Odwołuje się ona do powszechnego w tym okresie postrzegania industrializacji i mechanizacji jako motoru napędowego rozwoju go-

³ Ponownie mowa o Niemczech.

⁴ Z uwagi na objętość pracy pominięto opis celów programu. Został on ujęty, na różnych etapach realizacji programu odnowy, m.in. w pracach O.J. Wilson (1999) i G. Henkela (2000).

spodarczego. Poprzez odnowę wsi dążono zatem do zwiększenia jej bazy ekonomicznej. Warto także podkreślić, że w tym okresie w studiach geograficznych za funkcję podstawową obszaru uznawano *de facto* dominujący zespół cech jego gospodarki (Wójcik 2012), co w przypadku obszarów wiejskich tożsamy było z postrzeganiem ich poprzez pryzmat funkcji rolniczych (na podstawie m.in.: Bański 2006; Stanny 2014; Wójcik 2012). Skutkowało to tym, że obszary wiejskie uznawano za strefę jedynie produkcyjną, podporządkowaną obszarom miejskim, którym to powinna dostarczać żywności. Wyrazem zależności przestrzennych i funkcjonalnych między obszarami wiejskimi a miejskimi była natomiast koncepcja funkcji życielskiej wsi (Zgliński 1994). Nie dziwi zatem taki, a nie inny wymiar działań z zakresu odnowy wsi w tym okresie, zwłaszcza mając na uwadze skalę i rolę procesów urbanizacyjnych w miastach i ich rolę w okresie dynamicznego wzrostu gospodarczego, jaki miał miejsce w drugiej połowie XX w.

Współcześnie ocenia się, że takie wąskie rozumienie odnowy obszarów wiejskich było dalece niewystarczające, wręcz sprzeczne z jej dzisiejszym rozumieniem oraz że podejście to wyrządziło ogromne szkody w tradycyjnej architekturze wiejskiej, a także osłabiło tkankę społeczną wsi (Wilczyński i Idziak 2013). Można wysnuć wniosek, że programowanie pewnych mechanizmów, takich jak na przykład odnowa wsi, to w perspektywie kilku dziesięcioleci proces uczenia się. Proces ten odzwierciedlał również dochodzenie do obecnego stanu wiedzy na temat rozwoju obszarów wiejskich i czynników istotnych na poziomie lokalnym. Obecnie zaniechano przecież postrzegania obszarów wiejskich poprzez pryzmat jedynie rolnictwa. Zarówno koncepcje naukowe, jak i działania praktyczne korespondować musiały z przemianami obszarów wiejskich – mającymi miejsce zarówno spontanicznie, jak i w odpowiedzi na szersze, globalne procesy rozwojowe.

Drugim historycznym etapem odnowy wsi niemieckiej była odnowa fasad (lata 1975–1994). Częściowo miała ona „naprawić” negatywne skutki modernizacji obszarów wiejskich poprzez przywrócenie wsi jej tradycyjnego wyglądu i ładu oraz ich kultywowanie. Wówczas po raz pierwszy dostrzeżono także, że aby poprawić warunki życia ludności wiejskiej, należy zadbać o alternatywne, w domyśle pozarolnicze, miejsca pracy (Wilson 1999; Wilczyński i Idziak 2013). Istotne, że taki sposób myślenia o wiejskiej gospodarce wciąż jest (częściowo) obecny w przedsięwzięciach z zakresu odnowy wsi i wynika z założeń paradygmatu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich.

Jak twierdził J. Kostrowicki (1983), badania obszaru wiejskiego jako przestrzeni wielofunkcyjnej były przede wszystkim poszerzeniem dotychczasowego pola badań o funkcje inne niż rolnictwo. W związku z powyższym, „próba nowej interpretacji przemian obszarów wiejskich opierała się na przejściu od identyfikacji systemu rolniczego użytkowania ziemi do rozpoznania wielofunkcyjnego wykorzystania wiejskiej przestrzeni” (Wójcik 2012, s. 148). Sama koncepcja jest zatem wyrazem dostrzeżenia, że obszary wiejskie nie są obszarami monofunkcyjnymi. Współcześnie wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich uznawany jest już za „tradycyjne” pole badawcze geografii wsi (Woods 2009; Wójcik 2012). Przyjęcie koncepcji obszaru wiejskiego jako przestrzeni wielofunkcyjnej jest także pewnym punktem wyjścia do badań różnicowania przestrzennego terenów wiejskich (Wójcik 2012) oraz współczesnych czynników ich rozwoju, takich jak: przedsiębiorczość i turystyka wiejska, alternatywne źródła dochodów ludności wiejskiej, infrastruktura techniczna, pozyskiwanie i wykorzystywanie funduszy Unii Europejskiej. Warto zwrócić uwagę na wyraźną zbieżność między celami programowymi rozwoju obszarów wiejskich (np. różnicowanie w kierunku prowadzenia działalności nierolniczej), przedmiotami

dociekań naukowych (np. funkcje obszarów wiejskich) i przyjętymi kierunkami działań z zakresu odnowy (np. podniesienie jakości życia mieszkańców poprzez zapewnienie nowych miejsc pracy), co wyraża synergię postrzegania obszarów wiejskich jako obszarów posiadających własną w tym zakresie specyfikę na różnych płaszczyznach – teoretycznej i praktycznej. Jednocześnie należy stwierdzić, że paradygmat wielofunkcyjnego rozwoju wsi skupia się głównie na uzyskaniu ekonomicznych efektów. Przeciwnym dla niego jest wspomniany wcześniej paradygmat rewitalizacyjny, który włącza aspekty społeczne w nurt rozważań nad rozwojem obszarów wiejskich. Wieś ma być przede wszystkim przestrzenią życia jej mieszkańców. Takie myślenie o obszarach wiejskich rozwijało się wraz z ujawnieniem znaczenia społecznych aspektów życia na wsi i rosnącym zainteresowaniem nimi. Stąd w połowie lat 90. XX w. coraz mocniej zaczęto akcentować niematerialny wymiar odnowy wsi. Działania z tego zakresu skupiły się wokół nowych zasad, do których można zaliczyć: podstawowe znaczenie rozwoju osobowości mieszkańców i ich wykorzystywania dla dobra całej społeczności, włączenie mieszkańców wsi w spotkania poświęcone tworzeniu planów i projektów (Mayer 1997). Podkreślano także, że szansą wsi jest sam fakt bycia wsią, przestrzenią odmienną od przestrzeni miejskiej (Wilczyński i Idziak 2013), a więc zerwano z postrzeganiem tego, co miejskie, jako „lepsze” i za takie, do jakiego należy dążyć.

W dyskursie naukowym nad rozwojem, w tym obszarów wiejskich, ten społeczny sposób myślenia wyrażają choćby koncepcje kapitału społecznego, podejścia partycypacyjnego, partnerstw czy społeczeństwa obywatelskiego. Odwołując się do prac polskich badaczy, kapitał społeczny jako zasób obszarów wiejskich został przedstawiony m.in. przez I. Bukrabę-Rylską (2011), W. Goszczyńskiego (2008), M. Thlona (2015) i K. Zajdę (2011). Każdorazowo oceniano go jako jeden z kluczowych czynników powodzenia przedsięwzięć o charakterze lokalnym, a także przedsięwzięć wykraczającym poza fizycznie mierzalne projekty infrastrukturalne. Kapitał ten istotny jest także dla budowy partnerstw, w tym na rzecz odnowy wsi. Ich rolę potwierdzają przede wszystkim badania przeprowadzone w Europie Zachodniej (McArdle 2012; McLachlan i Arden 2009; Osborne, i in. 2004; Osborne i in. 2006). Rolę partycypacji natomiast uwypukla się nie tylko w samej odnowie wsi (Huttner 2013; Mayer 1997), lecz także w rozwoju obszarów wiejskich (Oakley 1991) i rozwoju w ogóle (White 2011). Z kolei rola społeczeństwa obywatelskiego w kształtowaniu odnowy wsi została ukazana przez H. Magela (2000). Wraz z pojawieniem się tego typu prac rosło znaczenie społecznych aspektów rozwoju. Jednocześnie wieś, jako przedmiot dociekań naukowych, doczekała się własnych – również odmiennych od miasta – teorii.

Ostatnim etapem odnowy wsi jest zrównoważony rozwój i tworzenie wioski tematycznych, trwający od początku obecnego stulecia (Wilczyński i Idziak 2013). Już sama nazwa tego etapu wskazuje na wyraźną inspirację koncepcją rozwoju zrównoważonego. Należy podkreślić, że działania w tym nurcie niejako nakładają się na dotychczas prowadzone. Nie zaprzestano więc postrzegać odnowy wsi jako szansy na dywersyfikację miejsc pracy ludności wiejskiej oraz sposobu na aktywizację społeczeństwa. Wioski tematyczne są, zdaniem W. Idziaka (2008, s. 3), wyrazem zastosowania sposobu myślenia o rozwoju zrównoważonym na wsi. „Wieś tematyczna to taka wieś, której rozwój podporządkowany jest jakiemś jednemu pomysłowi [...]. Temat bierze się zwykle z tego, co dla wsi jest charakterystyczne [...]”. Specyfika wsi wydobyta i manifestowana pewnym pomysłem na jej rozwój, prowadzi do dyskusji na temat unikalności zasobów [patrz rozdział dot. zasobów lokalnych w tym opracowaniu].

Zasadniczo komplementarność „interesów” gospodarczych, ludzkich i środowiska naturalnego oraz równowaga między nimi, uwypuklone w zasadach rozwoju zrównoważonego (*Agenda 21* 1993), znalazły swoje przełożenie w tym czasie w zasadach odnowy wsi – wieś traktuje się jako zintegrowany organizm, gdzie nie można i nie należy oddzielać „twardych” czynników jej rozwoju od „miękkich”. W obu grupach należy poszukiwać szans na ożywienie społeczne i gospodarcze obszaru. Podobnego zdania jest T.K. Marsden (2003, 2006), który podkreśla, że współczesne przemiany obszarów wiejskich mogą być rozumiane poprzez próbę szerszego ujęcia ich rozwoju, który nie sprowadza się jedynie do modernizacji czy industrializacji (mechanizacji).

W studiach wiejskich zagadnienie to było szeroko dyskutowane już na początku lat 80. XX w. (opis problematyki rozwoju zrównoważonego na obszarach wiejskich prezentował już M. Pacione w 1984 r.). W polityce Unii Europejskiej śmiało zaakcentowano je dopiero pod koniec tamtego dziesięciolecia (CEC 1988; OECD 1989; Potter 1998). Na forum międzynarodowym zrównoważony rozwój pojawił się w podobnym czasie (Brudtland Commission 1987). Na początku lat 90. po szczycie klimatycznym w Rio de Janeiro opublikowano raport *Agenda 21* (1993), szeroko prezentujący ideę zrównoważonego rozwoju i zawierający wyzwania, jakie niesie dla ludzkości XXI wiek. Współcześnie konieczność realizacji działań zrównoważonych, identyfikowana i wskazywana jest we właściwie każdym dokumencie programowym, w tym także – w odniesieniu do obszarów wiejskich – w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich. Nie ulega więc wątpliwości, że zmiany, jakie zachodziły na wsi decydowały o tym, w jaki sposób i poprzez pryzmat jakich wartości postrzegano jej rozwój, w tym w kontekście naukowym. To z kolei decydowało, jak kształtowano odnowę wsi – na poziomie lokalnym i w sposób oddolny.

Cechy odnowy wsi a zmiana sposobu postrzegania rozwoju obszarów wiejskich

Przechodząc tak wyraźną ewolucję, odnowa wsi posiadała zmienny zestaw cech, który ukonstytuował się w ostatnich jej etapach, pod wpływem koncepcji rozwojowych, z których czerpie i którym podlega. Zalicza się do nich:

- bazowanie na lokalnym, tradycyjnym kapitale materialnym (wyrażonym np. obecnością wiejskiej tkanki architektonicznej i układu osadniczego) i wartościach niematerialnych wsi (wyrażonymi np. kultywowaniem tradycyjnych, regionalnych obyczajów czy przejawami folkloru),
- włączenie społeczności lokalnych w rozwój społeczno-gospodarczy i przedkładanie budowy kapitału społecznego nad budowę kapitału fizycznego,
- wzmocnienie wspólnoty lokalnej (jako próba przeciwstawienia się atomizacji społeczeństwa, która ma miejsce nie tylko w przestrzeni miejskiej),
- działanie na rzecz poprawy jakości życia mieszkańców wsi,
- rozwój wewnętrzny obszaru wraz z rewitalizacją jego zabudowy tak, by wykorzystać potencjał własny wsi,
- innowacyjność (na tle wypartego już rolniczo-industrialnego definiowania charakteru podejmowanych działań).

Wymienione cechy nawiązują do współczesnego postrzegania rozwoju wsi, który to obrót zdecydowanie (neo)endogeniczny kierunek. Warto odwołać się do dwóch celnych podsumowań zmian, które zaszły w postrzeganiu wsi i jej rozwoju w kontekście spe-

cyfiki i znaczenia zasobu w rozwoju danego układu lokalnego. Pierwszą ilustracją stanowi zestawienie dwóch modeli percepcji przestrzeni wiejskiej: modelu rolniczego i modelu rozwojowego obszarów wiejskich na trzech płaszczyznach: aktorów, cech gospodarki kształtujących funkcje obszarów wiejskich i sił decydujących o kondycji ekonomicznej obszarów wiejskich (Baldock i in. 2001; tab. 1). W modelu rolniczym kluczową rolę odgrywali rolnicy, jako główni aktorzy sceny wiejskiej, od których aktywności zależała vitalność obszarów wiejskich i rolnictwo jako główna funkcja wsi. W modelu rozwojowym zdecydowanie poszerzono pole widzenia – aktorzy reprezentują różne środowiska, podobnie różne są funkcje obszarów wiejskich, a kondycja sektora rolniczego nie musi przekładać się na kondycję wsi. W odnowie wsi podobna zmiana sposobu myślenia miała miejsce, gdy zaczęto odchodzić od modernizacyjnego jej paradygmatu.

Tabela 1. Jeden wiejski świat, dwie percepcje

Model rolniczy	Model rozwoju obszarów wiejskich
Interesy rolników są tożsame z interesem wiejskim	Lokalni aktorzy reprezentują szeroki zakres interesów zgodnie z ich społeczną przynależnością i statusem ekonomicznym
Wielofunkcyjność obszarów wiejskich jako rezultat tradycyjnego rolnictwa	Wielofunkcyjność obszarów wiejskich zależy od wewnętrznego zróżnicowania i zewnętrznych presji
Vitalność obszarów wiejskich zależna od aktywności rolników: ekonomicznej i kulturowej	Konkurencyjny sektor rolniczy nie zawsze jest warunkiem wstępnym vitalności obszarów wiejskich

Źródło: D. Baldock i in. (2001, s. 28) [tłumaczenie – autorzy].

Jak wspomniano, współcześnie uwaga badaczy koncentruje się na endogenicznym potencjale wsi. Przejście z koncepcji egzogenicznej do endogenicznej wydaje się na tyle oczywiste i na tyle posługuje się tym drugim pojęciem wręcz sloganowo, że można dostrzec brak pewnej refleksji dotyczącej aspektów tego przejścia (tab. 2).

Tabela 2. Modele rozwoju obszarów wiejskich

	Rozwój egzogeniczny	Rozwój endogeniczny
Kluczowa zasada	Ekonomiczne efekty skali i koncentracji	Włączanie lokalnych zasobów dla potrzeb rozwoju zrównoważonego
Siła napędowa	Miejskie bieguny wzrostu (czynniki zewnętrzne względem obszarów wiejskich)	Inicjatywy i przedsięwzięcia lokalne
Funkcja obszarów wiejskich	Zapewnienie żywności i podstawowych produktów dla rozwijających się gospodarek miejskich	Gospodarki oparte na zróżnicowanych usługach
Główny problem (bariera) rozwoju obszarów wiejskich	Niska produktywność i peryferyjność	Ograniczony potencjał obszarów/grup do uczestniczenia w procesach gospodarczych
Obszar zainteresowania rozwoju obszarów wiejskich	Modernizacja rolnictwa, mobilizacja kapitału i siły roboczej	Budowanie kapitału (umiejętności, instytucje, infrastruktura) zapobiegającemu wykluczeniu

Źródło: N. Ward i in. (2005, s. 4) [tłumaczenie – autorzy].

Odejście od postrzegania czynników zewnętrznych jako decydujących o rozwoju obszarów wiejskich znacząco zmieniło percepcję samej wsi. Za kluczową zasadę N. Ward i zespół (2005) uznają włączenie lokalnych zasobów w procesy rozwoju. Rozwój napędza-

ny jest przedsięwzięciami o charakterze oddolnym, co z jednej strony odrzuca tezę, że kluczowe jest występowanie miejskich biegunów wzrostu, a z drugiej odpowiada na krytykę dotyczącą niedostrzegania roli czynników lokalnych. Co zostało wspomniane wcześniej, przestrzeń wiejska jest przestrzenią funkcjonalnie zróżnicowaną. Z kolei problemem (barierą) rozwoju obszarów wiejskich nie jest ich niska produktywność i peryferyjność, a niski naturalny ich potencjał do włączenia – tak wybranych obszarów, jak i grup współuczestniczących – do procesów rozwojowych. Odpowiedzią na to wyzwanie jest wielowymiarowe wzmacnianie kapitału społecznego wsi, gdzie podkreśla się m.in. rolę instytucji. Uczestnictwo wsi w szerszym spektrum procesów rozwojowych jest zatem warunkiem jej rozwoju wewnętrznego. Generalnie należy także stwierdzić, że wraz z ujawnieniem roli potencjału endogenicznego wsi zaczęto doceniać ten potencjał także w sferze społecznej.

Podobne przejście, które cechuje się coraz bardziej holistycznym ujmowaniem problematyki rozwoju obszarów wiejskich, w odnowie wsi odnajdujemy w dwu jej momentach czasowych. Wówczas, gdy nakreślono jej społeczno-duchowe pryncypia oraz gdy zaczęto postulować wiejskość jako walor sam w sobie.

Rozwój wsi inny niż neoendogeniczny?

W dobie dynamicznych zmian przestrzeni wiejskiej, na skutek doinwestowania i dokapitalizowania z wykorzystaniem funduszy Unii Europejskiej, pojęcie rozwoju neoendogenicznego wydaje się wysoce istotne. Zestawia ono bowiem potencjał własny obszarów wiejskich z wachlarzem zewnętrznych instrumentów wsparcia czy też wykorzystania tego potencjału. Wydaje się, że w obecnych warunkach finansowania działań prorozwojowych tak naprawdę trudno mówić o innym typie rozwoju niż neoendogeniczny. Termin ten został zaproponowany przez Ch. Raya (2001) jako wyraz dostrzeżenia czynników ekstra-lokalnych i przekonania, że obszary wiejskie mogą same, z wykorzystaniem swojego potencjału, kształtować swoją przyszłość. Wtórują mu choćby G. Bosworth i J. Atterton (2012), którzy dodają, że istotą są relacje między różnymi formami potencjału, mianowicie: kulturowego, społecznego, edukacyjnego i ekonomicznego. Centrum uwagi stanowi zatem zasób na poziomie lokalnym. O kształtowaniu kierunków rozwoju i szansach na pozytywny rozwój decyduje jednocześnie nie tylko poziom tego zasobu, ale także jego specyfika wyrażona tymi współzależnościami.

Ch. Ray (2010) wskazuje także, że rozwój oparty na zasobach lokalnych może być animowany z trzech potencjalnych kierunków, osobno lub równocześnie. Po pierwsze, przez aktorów lokalnych. Po drugie, ogólnie, przez rządy krajowe i/lub programy europejskie. Po trzecie, z poziomu pośredniego, w szczególności przez organizacje pozarządowe, których spektrum działania łączy myślenie globalne z działaniem lokalnym. W kontekście obszarów wiejskich w Polsce właśnie ten ostatni kierunek wydaje się niezwykle ważny – liczne prace ukazują rolę trzeciego sektora, zwłaszcza Lokalnych Grup Działania, w kierowaniu rozwojem obszarów wiejskich (np. Borowska 2009; Brodziński i Brodzińska 2014; Iwańska 2009; Kniec 2012; *Ocena funkcjonowania lokalnych grup działania...*2012; Pałka 2014).

W literaturze polskiej celnej interpretacji dostarcza np. M. Michalewska-Pawlak (2013, s. 54): „Podejście neoendogeniczne jest zmodyfikowaną wersją podejścia endogennego, które podkreśla, że rozwój lokalny powinien opierać się na **czynnikach wewnętrznych**, specyficznych dla danego obszaru, oraz na potencjale i **zasobach wykorzystywanych**

przez społeczność lokalną". Dodaje także, że potencjał ten wypływa z lokalnych uwarunkowań oraz że powinien być wykorzystywany zgodnie z lokalnymi potrzebami, w tym za pomocą instrumentów zewnętrznych. Zasób lokalny funkcjonuje zatem w pewnym otoczeniu, które stanowi także w części społeczność lokalna, a także kształtuje to otoczenie.

Podobne instrumenty finansowe posiada odnowa wsi. W nawiązaniu do przedstawionych we wstępie poziomów odnowy wsi, zewnętrzne – względem podmiotu podejmującego lub uczestniczącego w działaniach, tj. sołectwa lub gminy – źródła finansowania są typowe dla działań na poziomie regionalnym (wewnątrz kraju), krajowym i europejskim. Działania z zakresu odnowy wsi, które niewątpliwie mają charakter lokalny i społeczny, wyraźnie więc wpisują się w te koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Stąd faktycznie odnowę wsi można traktować jako pewien sposób kształtowania tego rozwoju lub myślenia o nim.

Zasoby lokalne w rozwoju i odnowie wsi – wybrane zagadnienia

Pojęcie zasobu, nie może być inaczej, ma wiele znaczeń. Naszym celem na tym etapie pracy nie jest jednoznaczne określenie, czym jest zasób, czym jest zasób lokalny, a raczej przybliżenie różnych, wybranych sposobów ich rozumienia, w tym w badaniach naukowych. Zacząć należy od tego, że słowo to występuje zupełnie pospolicie. *Internetowy Słownik Języka Polskiego PWN* wskazuje, że zasób to „pewna ilość czegoś nagromadzona w celu wykorzystania w przyszłości” lub „posiadane doświadczenie, wiedza, umiejętności”. Już w powszechnym użyciu dochodzi do oczywistego rozgraniczenia zasobu na materialny i niematerialny. Z tym samym mamy do czynienia na gruncie specjalistycznym, w zasadzie niezależnie od dyscypliny naukowej.

Zasoby, niezależnie jak rozumieć to pojęcie, są zlokalizowane nierównomiernie, co jest oczywiste. Nieuchronne jest zatem postrzeganie ich poprzez pryzmat rozmieszczenia, tj. w ujęciu regionalnym i lokalnym. W gospodarczym kontekście, „zasoby to rzeczy bądź wartości intelektualne wykorzystywane do produkcji dóbr i usług w regionie” (Strzelecki, 2008, s. 79). M. Stanny (2013, s. 214) uważa, że „[...] **zasoby lokalne uznać można za podstawowe czynniki rozwoju danego obszaru**”. „Danego”, tzn. w domyśle określonego czy wydzielonego wycinka przestrzeni. Można wnioskować na tej podstawie, że lokalne wykorzystanie tych zasobów decyduje o rozwoju w tej skali, co nawiązuje do (neo)endogenicznego postulatu rozwojowego.

Rozwój lokalny, jak już zostało powiedziane, zachodzi w pewnych układach terytorialnych, cechujących się własną autonomią, która wyznacza zasięg tego układu. Każdy układ w skali lokalnej będzie wyróżniał się niepowtarzalnością zjawisk i procesów w nim zachodzących. Jeżeli te uwarunkowania wiążą z zasobami lokalnymi i ich rozmieszczeniem, to ważne wydaje się podjęcie kwestii specyfiki zasobów. Dość intuicyjny jest podział na zasoby pospolite i unikatowe (pojęcia te rzecz jasna nie opisują dychotomicznego podziału, a są krańcowymi przymiotnikami opisującymi pewną skalę). W zależności od przypisanych im cech mogą być różnie wykorzystywane – dotyczy to przykładów *in plus* i *in minus*. Różne są zatem ścieżki ich wykorzystania, czy też, jak nazywają to S. Michalska i K. Zajda (2011, s. 124) trajektorie użytkowania:

- specyficzne: zasoby unikatowe dla danego obszaru są wykorzystywane w sposób niestandardowy, w związku z lokalną tradycją, specyfiką,

- ogólne: zasoby występujące powszechnie są wykorzystywane w sposób standardowy,
- ogólne z rysami specyficznymi: zasoby powszechne, typowe dla wielu obszarów są wykorzystywane w sposób niestandardowy, unikatowy, związany z lokalną specyfiką,
- banalizujące: zasoby unikatowe dla danego obszaru są wykorzystywane w sposób typowy, standardowy bez nawiązania do ich specyfiki.

Zanim jednak obiekty (materialne lub niematerialne) zostaną wykorzystane i staną się zasobem, muszą uprzednio zostać zidentyfikowane jako w pewien sposób wyjątkowe – tzn. musi dokonać się ich waloryzacja. W związku z tym na to, czy dany obiekt stanie się zasobem wpływa nie tylko jego obiektywna wartość, ale także jego postrzeganie (Michalska i Zajda 2011).

Spojrzenie na zasoby lokalne poprzez pryzmat nie tylko specyfiki ich samych, ale także specyfiki ich wykorzystania jest konieczne, jeśli chcemy powiązać zasoby lokalne z odnową wsi. Wynika to z faktu, że to lokalna społeczność, jako główny aktor odnowy wsi, przesądza o tym, w jaki sposób wykorzysta zasób własnej wsi, który jest odmiennym od zasobów innych wsi. W celu pozyskania wiedzy na temat, w jaki sposób zasób jest wykorzystywany przez liderów działań na rzecz rozwoju wsi, dokonano eksperckiego przeglądu literatury przedmiotu, dotyczącej działań z zakresu lub na rzecz odnowy wsi, prezentującej poza pierwiastkiem teoretycznym badania empiryczne lub nawiązanie do nich. O zasobach lokalnych, w kontekście szeroko rozumianej odnowy wsi pisze się w pracach poświęconych m.in.:

- kapitałowi społecznemu w odnowie i rozwoju wsi (np. Damyanovic i Reinwald 2014; Murray i Dunn 1995), migracjom w kontekście budowy tego kapitału (np. Stockdale 2005, 2006), i partnerstwom w odnowie i w rozwoju lokalnym (np. Cabus i Van Haverbeke 2003; McArdle 2012),
- turystyce wiejskiej i jej roli w ekonomicznej odnowie wsi (np. Everett i Aitchison 2008; Hashimoto i Telfer 2010; Lane i Kastenholz 2015; Su 2011, 2013),
- dziedzictwu kulturowemu i tkance urbanistycznej w odnowie wsi (np. Fonseca i Ramos 2012; Hudeckova i Sevcikova 2007; Silva 2012),
- kreowaniu nowego zasobu w celu odnowy wsi (np. Hong i Lee 2015).

Oczywiście powyższe przykłady nie wyczerpują listy prac na ten temat. Ukazują jednak kontekst, w jakim rozpatruje się, w dość ogólnym zarysie, wykorzystanie zasobu lokalnego w rozwoju wsi, gdzie kierujący nim odczuwają pewną potrzebę „odnowy”, czy to w wymiarze ekonomicznym, przestrzennym, czy społecznym. Wskazują też, co stanowi lub może stanowić przestrzeń wykorzystania tych zasobów.

W każdym przypadku zasób ten podlega odpowiedniej trajektorii wykorzystania. Nie można mówić o powodzeniu wsi, jeżeli jej zasób nie zostanie wykorzystany w pewien określony sposób – rozpoznany, świadomy, przeanalizowany lub nawet skonceptualizowany i ujęty w formie strategii. Podobnie nie można mówić o powodzeniu odnowy, jeżeli nie jest ona przeprowadzona według pewnego pomysłu na wieś (choć nie jest to jedyny czynnik decydujący o powodzeniu; do pozostałych należy zaliczyć choćby zaangażowanie mieszkańców i obecność silnego lidera działań lokalnych). Pomysł ten, tj. specyficzne trajektorie wykorzystania zasobów, jest wartością dodaną wówczas, gdy zasób nie posiada cech unikatowego. Cytując za K. Zajdą (2013, s. 92): „**dostrzeżenie zasobu nie przesądza o sposobie jego wykorzystania**. Zasoby unikatowe dla danego obszaru mogą być wy-

korzystywane w sposób podkreślający ich wyjątkowość. Mogą również zostać zbanalizowane, czyli użyte w sposób, który owej wyjątkowości zaprzecza. Zasoby występujące dość powszechnie można z kolei **wykorzystać w sposób niestandardowy, nawiązujący do specyfiki danego obszaru**".

Podsumowanie

Odnowa wsi, choć szeroko czerpiąca z różnych koncepcji naukowych, rozumiana powinna być przede wszystkim poprzez pryzmat realizowanych działań praktycznych i ich efektów w przestrzeni wiejskiej, tj. pewnej ilościowej i jakościowej zmiany. Współcześnie stanowi ona nie tylko istotny komponent działań na rzecz szeroko rozumianego rozwoju obszarów wiejskich, ale i wynika z założeń tegoż rozwoju. Ścisłej ujmując, odnowa wsi wprost nawiązuje do paradygmatu rewitalizacyjnego. Nie oznacza to jednak, że związek ten istniał od samego początku realizacji działań z zakresu odnowy. W historii realizacji odnowy wsi, zwłaszcza w Niemczech, znajdujemy bowiem inspiracje także innymi paradygmatami/koncepcjami rozwoju obszarów wiejskich. Można powiedzieć, że odnowa wsi przeszła długą drogę, poczynwszy od działań modernizacyjnych, przez działania na rzecz rozwoju i aktywizacji społeczności, skończywszy na działaniach wpisujących się w założenia rozwoju zrównoważonego, przy czym dodatkowo te typy działań nakładały się na siebie w czasie.

Zmiany w postrzeganiu wsi, a głównie odejście od postrzegania jej poprzez pryzmat rolnictwa, wpłynęły na zmiany w koncepcjach rozwoju obszarów wiejskich. Jednocześnie wraz z nowymi koncepcjami zmianom nie podlegała jedynie sama odnowa wsi. Zmieniało się także postrzeganie roli zasobów obszaru. Obecnie za kluczowe w rozwoju wsi, ale także i szerzej – w rozwoju regionalnym, uważa się zasoby lokalne danego obszaru. O ich wykorzystaniu powinna decydować lokalna społeczność, mając do dyspozycji instrumenty zewnętrzne. Odnowa wsi opiera się właśnie na zasobach lokalnych, a jednocześnie je wzmacnia. Można powiedzieć, że odnowa wsi to odnowa jej zasobów. Z jednej strony specyfika zasobu warunkuje sposób realizacji odnowy wsi, z drugiej zaś zdiagnozowany, uruchomiony i wykorzystany zasób staje się z kolei czynnikiem jego rozwoju. Potwierdza to ścisłe związki i współzależności między odnową wsi, zasobem i rozwojem (obszarów wiejskich lub regionalnym).

W kontekście relacji między odnową wsi, zasobami lokalnymi i rozwojem obszarów wiejskich warto zadać także kilka pytań. Po pierwsze, jeżeli odnowa wsi ma szansę stać się pewnym sposobem myślenia o rozwoju obszarów wiejskich, z poszanowaniem ich tradycyjnych wartości i zasobów, to niezwołnym pytaniem jest, na ile tożsame jest powodzenie w rozwoju społeczno-gospodarczym z powodzeniem realizacji odnowy wsi. Zbliżone charakterem są dwa kolejne pytania. Co jest miarą powodzenia odnowy wsi i czy jest to stopień wykorzystania zasobów lokalnych? Czy i w jaki sposób wzmacniać lokalne zasoby wsi oraz czy wspierać kreowanie nowych?

Po drugie, należy zadać sobie pytanie o same zasoby wsi, ich dostrzeżenie, wartościowanie i sposób wykorzystania w celu odnowy – zarówno zasobu, jak i wsi. W tak rozumianej odnowie wsi już sam fakt nierównomiernego występowania zasobów będzie decydował o różnej jej specyfice. Na to nakłada się trajektoria ich wykorzystania, o której decyduje społeczność lokalna. Są to zatem dwa czynniki, które decydują o sposobie re-

alizacji odnowy wsi rozumianej jako odnowa zasobów wsi. Ważnym pytaniem jest więc, w jaki sposób uczynić obiekt zasobem w oczach mieszkańców wsi i jak wykorzystać konkretny zasób. Przytoczone dylematy to oczywiście jedynie wybrane spośród tych, które dotyczą odnowy wsi, jednak niezwykle istotne w perspektywie jej związków z zasobami i jej rozwojem.

Nie ulega wątpliwości, że wieś posiada swoją własną tożsamość i odrębność. Wyraża się to choćby specjalizacją naukową badaczy zajmujących się takimi zagadnieniami, jak rozwój gospodarczy, kapitał społeczny czy wreszcie odnowa wsi. Dostrzega się także coraz większą dynamikę przemian przestrzeni wiejskiej, co z kolei odzwierciedla się w różnicowaniu działań na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. W ostatnich dekadach wieś zyskuje także na uznaniu ze strony jej mieszkańców. W konsekwencji tych procesów pojawiają się pewne idee czy metody jej rozwoju lub „jedynie” zachowania jej specyfiki. Coraz istotniejszym przykładem takiego sposobu myślenia jest odnowa wsi, o której powodzeniu w Polsce – ze względu na różny poziom regionalnego zaawansowania i brak rozwiązań organizacyjnych – na razie trudno orzekać.

Literatura

Agenda 21, 1993, United Nations, United States.

Baldock D., Dwyer J., Lowe P., Petersen J.-E., Ward N., 2001, *The Nature Of Rural Development: Towards A Sustainable Integrated Rural Policy In Europe. A Ten-Nation Scoping Study for WWF and the GB Countryside Agencies*, Countryside Agency, Countryside Council for Wales, English Nature and Scottish Natural Heritage, IEEP.

Bański J., 2006, *Geografia Polskiej Wsi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

Borowska A., 2009, *Lokalne grupy działania czynnikiem stymulującym rozwój obszarów wiejskich w Polsce*, Acta Scientiarum Polonorum, Oeconomica 8, 4, s. 13–22.

Bosworth G., Atterton J., 2012, *Entrepreneurial In-migration and Neoendogenous Rural Development*, Rural Sociology, 77, 2, s. 254–279.

Brodziński Z., Brodzińska A., 2014, *Sektor społeczny i jego rola w stymulowaniu rozwoju obszarów wiejskich*, Roczniki Naukowe, Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 16, 4, s. 52–56.

Brundtland Commission, 1987, *Report of the World Commission on Environment and Development (Our Common Future)*, United Nations.

Bukraba-Rylska I., 2011, *Kapitał społeczny polskiej wsi w świetle badań na programem Leader*, [w:] I. Bukraba-Rylska (red.), *Między interwencją a interakcją. Lokalne grupy działania w społecznościach wiejskich*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 12–33.

Cabus P., VanHaverbeke W., 2003, *The Economics of Rural Areas in the Proximity of Urban Networks: Evidence from Flanders*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geographie, 94, 2, s. 230–245.

CEC, 1988, *The Future of Rural Society*, Commission of the European Council, Bruksela.

Chądzyński J., 2012, *Nowe koncepcje regionu – w kierunku rozwoju lokalnego*, [w:] J. Chądzyński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki (red.), *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, CeDeWu.pl Wydawnictwa Fachowe, s. 63–104.

Chigbu U.E., 2012, *Village renewal as an instrument of rural development: Evidence from Weyarn, Germany*, Community Development, 43, 2, s. 209–224.

- Chojnicki Z.**, 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Damyanovic D., Reiwald F.**, 2014, *The "Comprehensive Village Renewal Programme in Burgerland" as a Means of Strengthening the Social Capital in Rural Areas*, *European Countryside*, 1, s. 18–35.
- Dawkins C.J.**, 2003, *Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments*, *Journal of Planning Literature*, 18, 2, s. 131–172.
- Domański B.**, 2004, *Krytyka pojęcia rozwoju a studia regionalne*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 2, 16, s. 7–23.
- Everett S., Aitchison C.**, 2008, *The Role of Food Tourism in Sustaining Regional Identity: A Case Study of Cornwall, South West England*, *Journal of Sustainable Tourism*, 16, 2, s. 150–167.
- Fonseca F.P., Ramos R.A.R.**, 2012, *Heritage Tourism in Peripheral Areas: Development Strategies and Constraints*, *Tourism Geographies*, 14, 3, s. 467–493.
- Gorlach K.**, 2004, *Rozwój obszarów wiejskich*, [w:] K. Gorlach (red.), *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 121–160.
- Goszczyński W.**, 2008, *Kształtowanie synergicznych form kapitału społecznego jako warunek prawidłowej aktywizacji społeczności lokalnych na przykładzie pilotażowego programu LEADER+*, [w:] H. Podedworna, P. Ruszkowski (red.), *Społeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 102–122.
- Grosse T.G.**, 2002, *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 1, 8, s. 25–48.
- Hashshimoto A., Telfer D.**, 2010, *Developing sustainable partnerships in rural tourism: the case of Oita, Japan*, *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 2, 2, s. 165–183.
- Henkel G.**, 2000, *Village renewal in German – Present and future of a successful program*, *Berichte Uber Landwirtschaft*, supplement, s. 101–107.
- Hong S.-G., Lee H.-M.**, 2015, *Developing Gamcheon Cultural Village as a tourist destination through co-creation*, *Service Business*, 9, s. 749–769.
- Hudečková H., Ševčíková A.**, 2007, *The renewal of the rural cultural heritage of the Czech Republic with the support of regional policy*, *Agricultural Economics*, 53, 11, s. 505–512.
- Huttner N.**, 2013, *Entwicklung ländlicher Kommunen. Wenn Bürger Beteiligung ernst nehmen*, *Organisationsberat Superv Coach*, 20, s. 23–34.
- Idziak W.**, 2008, *Wymyślić wieś od nowa. Wioski tematyczne*, Alta Press, Koszalin.
Internetowy Słownik Języka Polskiego PWN: <http://www.sjp.pwn.pl> [25.05.2016].
- Iwańska M.**, 2009, *Rola organizacji pozarządowych w rozwoju obszarów wiejskich*, *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 2, s. 62–71.
- Kaleta A.**, 2007, *Odnowa wsi z perspektywy historycznej*, [w:] M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, *Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, IRWiR PAN*, Warszawa, s. 77–86.
- Kamiński R.**, 2007, *Odnowa wsi i Leader: komplementarność metod rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, *Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, IRWiR PAN*, Warszawa, s. 165–180.
- Knieć W.**, 2012, *Wspólna Polityka Rolna a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Polski*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kostrowicki J.**, 1983, *Polska geografia rolnictwa. Mechanizmu rozwoju*, *Przegląd Geograficzny*, 55, 3–4, s. 597–631.
- Lane B., Kastenholz E.**, 2015, *Rural tourism: the evolution of practice and research approaches – towards a new generation concept?*, *Journal of Sustainable Tourism*, 23, 8–9, s. 1133–1156.

- Magel H.**, 1991, *Europäische Aufgabe Dorf- und Landschaftsentwicklung. Aktuelle Anmerkungen zum Stellenwert und Weg der Landlichen Neuordnung in Bayern*, Zeitschrift für Vermessungswesen, 116, 8–9, s. 325–332.
- Magel H.**, 2000, *Village renewal – Model for self-initiative and future orientation*, Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung, 41, 6, s. 274–278.
- Marsden T.K.**, 2003, *The Condition of Rural Sustainability*, Van Gorcum, Assen.
- Marsden T.K.**, 2006, *The road towards sustainable rural development: issues of theory, policy and practice in a European context*, [w:] P. Cloke, T.K. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, s. 201–212.
- Mayer S.**, 1997, *Citizen participation in village renewal – experiences from the preliminary phase*, Münchener Geographische Hefte, 75, s. 103–126.
- McArdle K.**, 2012, *What makes a successful rural regeneration partnership? The views of successful partners and the importance of ethos for the community development professional*, Community Development, 43, 3, s. 333–345.
- McLachlan K., Arden C.**, 2009, *Community Learning Projects: Transforming Post-Compulsory Education Provision in Rural Communities*, Rural Society, 19, 2, s. 146–162.
- Michalewska-Pawlak M.**, 2013, *Priorytety i wyzwania polityki rozwoju obszarów wiejskich Unii Europejskiej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa.
- Michalska S., Zajda K.**, 2011, *Trajektorie wykorzystania zasobów lokalnych w procesie rozwoju partnerstw terytorialnych. Case study lokalnych grup działania "Dolina Karpia" oraz "Kraina Rawki"*, Wieś i Rolnictwo, 4, 153, s. 123–138.
- Murray M., Dunn L.**, 1995, *Capacity Building for Rural Development in the United States*, Journal of Rural Studies, 1, 1, s. 89–97.
- Ocena funkcjonowania lokalnych grup działania realizujących lokalną strategię rozwoju w ramach PROW 2007–2013. Raport końcowy*, 2012, PSDB, Warszawa.
- Oakley P.**, 1991, *Projects with people: the practice of participation in rural development*, International Labor Office, Geneva.
- OECD, 1989, *Agricultural and Environmental Policies. Opportunities for Integration*, Paris.
- Osborne S.P., Williamson A., Beattie R.**, 2004, *Community involvement in rural regeneration partnerships: Exploring the rural dimension*, Local Government Studies, 30, 2, s. 156–181.
- Osborne S.P., Beattie R., Williamson A.**, 2006, *The impact of local voluntary and community sector infrastructure on community involvement in rural regeneration partnerships*, Public Money and Management, 26, 4, s. 235–242.
- Pacione M.**, 1984, *Rural Geography*, Harper and Row, London.
- Pałka E.**, 2014, *Rola lokalnych grup działania w rozwoju obszarów wiejskich. Przykład województwa świętokrzyskiego*, *Studia i Materiały*, Miscellanea Oeconomicae 18, 3, s. 189–203.
- Potter C.**, 1998, *Against the Grain: Agri-environmental Reform in the United States and the European Union*, CAB International, Wallingford.
- Ray Ch.**, 2001, *Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe*, Centre for Rural Economy, University of Newcastle upon Tyne.
- Schopen W.**, 2001, *German Policy for an Integrated Rural Development*, [w:] D. Virchow, J. von Braun (red.), *Villages in the Future. Crops, jobs and livelihood*, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, s. 85–89.
- Silva T.**, 2012, *Built heritage-making and socioeconomic renewal in declining rural areas: evidence from Portugal*, Etnográfica, 16, 3, s. 487–510.
- Stanny M.**, 2013, *Zasoby lokalne jako czynniki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] M. Stanny (red.), *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, IRWiR PAN, s. 213–262.

- Stanny M.**, 2014, *Wieś, obszar wiejski, ludność wiejska – o problemach z ich definiowaniem. Wielowymiarowe spojrzenie*, *Wieś i Rolnictwo*, 1, 162, s. 1–16.
- Stockdale A.**, 2005, *Incomers: Offering economic potential in rural England*, *Journal of the Royal Agricultural Society of England*, 166, s. 1–5.
- Stockdale A.**, 2006, *Migration: Pre-requisite for rural economic regeneration?*, *Journal of Rural Studies*, 22, s. 354–366.
- Strzelecki Z.**, 2008, *Polityka regionalna*, [w:] Z. Strzelecki (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 78–120.
- Su B.**, 2011, *Rural Tourism in China*, *Tourism Management*, 32, s. 1438–1441.
- Su B.**, 2013, *Developing Rural Tourism: the PAT Program and „Nong jia le” Tourism in China*, *International Journal of Tourism Research*, 15, s. 611–619.
- Szewczuk A.**, 2011, *Rozwój lokalny i regionalny – główne determinanty*, [w:] A. Szewczuk, M. Kogut-Jaworska, M. Ziolo (red.), *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo C.H. Beck, s. 13–88
- Thlon M.** (red.), 2015, *Budowa kapitału społecznego do wykorzystania w procesie zarządzania rozwojem kierowanym przez lokalną społeczność*, Warszawa.
- Ustawa z dnia 9 października 2015 roku o rewitalizacji, Warszawa. Dostępne na: <http://isap.sejm.gov.pl> [26.05.2016].
- Ward N., Atterton J., Kim T.-Y., Lowe P., Phillipson J., Thompson N.**, 2005, *Universities, the Knowledge Economy and ‘Neo-Endogenous Rural Development’*, Centre for Rural Economy Discussion Paper Series, 1, s. 1–15.
- White S.**, 2011, *Depoliticizing development: the uses and abuses of participation* [w:] A. Cornwall (red.), *The Participation Reader*, Zed Books, London, s. 57–69.
- Wilczyński R.**, 2003, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań.
- Wilczyński R., Idziak W.**, 2013, *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa.
- Wilson O.J.**, 1999, *Village renewal and rural development in the former German Democratic Republic*, *GeoJournal*, 46, s. 247–255.
- Wolski O.**, 2016, *Odnowy wsi jako przedmiot badań w niemieckich pracach naukowych. Geneza i ewolucja znaczenia*, [w:] Ł. Sykała (red.), *Odnowa wsi jako narzędzie rozwoju lokalnego. Ujęcie teoretyczne i praktyczne*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków (w trakcie publikacji).
- Woods M.**, 2005, *Rural Geography*, Sage, London.
- Woods M.**, 2009, *Rural Geography* [w:] R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopedia of Human Geography*, 9, Elsevier, Amsterdam, s. 429–441.
- Wójcik M.**, 2012, *Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zajda K.**, 2011, *Nowe formy kapitału społecznego wsi. Studium przypadku lokalnych grup działania z województwa łódzkiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zajda K.**, 2013, *Innowacja w wiejskiej przedsiębiorczości. Studium przypadku działalności gospodarczej z obszaru doliny Pilicy*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 1, 51, s. 90–106.
- Zgliński W.**, 1994, *Kształtowanie się strefy życiowskiej aglomeracji warszawskiej*, *Prace Geograficzne*, 162, s. 15–161.

Summary

Village renewal is currently being more and more highlighted as an element of rural space changes, both in terms of practical and theoretical context. The way the village renewal has changed was conditioned by changing approaches to rural areas development. At the same time, the role of local resources in rural development concepts has been different and changed according to the concepts. The above-mentioned are overlaid by the issue of the use of local resources in village renewal actions. That issue has also been dynamic in the history of village renewal. There is no doubt that those three subjects (village renewal, rural development and local resources), strongly correspond to each other.

We have decided to undertake the description of these relations in order to systematise the state of art in the common ground for these three issues. The main aim of the paper was to present the embeddedness of village renewal in rural development paradigms, partly in regional/local development paradigms, and in other scientific concepts, as well as to present the role of local resources in village renewal processes over the years. The paper, based on literature review, is theoretical and open to further debate.

The considerations included in the paper indicate that village renewal bases on local resources and simultaneously strengthens them. Local resources are recognised as key in regional/local development. In the light of current scientific concepts, it is a local community who shall decide about the utilisation of these resources, which could use external instruments for this purpose.

Oskar Wolski

Uniwersytet Łódzki

Łódź

oskwolski@gmail.com

ZASTOSOWANIE SYSTEMATYCZNEGO PRZEGLĄDU LITERATURY W BADANIACH GEOGRAFICZNYCH NA PRZYKŁADZIE STUDIÓW NAD ODNOWĄ WSI THE USE OF SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW IN A GEOGRAPHICAL RESEARCH ON THE EXAMPLE OF RURAL RENEWAL STUDIES

Zarys treści: Jakość przeglądu literatury przedmiotu ma wpływ na zakres pozyskanej wiedzy i interpretację wyników własnych badań. W naukach geograficznych rozpowszechniła się ekspercka metoda przeglądu literatury, niewymagająca od autorów opisu zdefiniowanych kryteriów wyszukiwania, czyniąca studia literatury arbitralnymi. Alternatywą jest systematyczny przegląd literatury, wymagający zdefiniowania i opisu zastosowanych kryteriów, przez co procedura staje się powtarzalna. Celem niniejszej pracy jest analiza zastosowania systematycznego przeglądu literatury w studiach z zakresu geografii na przykładzie prac dotyczących odnowy wsi – sposobu definicji i rozumienia tego pojęcia. Artykuł ma charakter metodologiczny.

W wyniku przeprowadzonych studiów, posługując się wyszukiwarkami dostępnymi w bazach wybranych wydawnictw i najważniejszych bazach indeksujących, otrzymano ponad 2000 rekordów, za istotne uznając ok. 100 unikatowych. Przeprowadzona procedura pozwoliła, poza określeniem liczby rekordów i ich analizą jakościową, na m.in. określenie liczby rekordów istotnych według słów kluczowych i określenie stopnia tożsamości wyników zawartych w bazach pełnotekstowych i indeksujących. Dowiedziono, że metoda systematycznego przeglądu literatury pozwala dotrzeć do istotnych informacji na temat zjawiska na podstawie metaanalizy publikacji odnoszących się do niego, zweryfikować założenia wstępne badań oraz zoptymalizować procedury przyszłych studiów literatury. Pomimo użyteczności, metoda ma jednak pewne ograniczenia w przypadku zastosowania w studiach interdyscyplinarnych i nie jest w pełni wyczerpująca.

Słowa kluczowe: systematyczny przegląd literatury, metodologia badań, studia literatury, metaanaliza, odnowa wsi, geografia publikacji

Key words: systematic literature review, research methodology, literature review, meta-analysis, rural renewal, village renewal, geography of publications

Wstęp

Przegląd literatury przedmiotu stanowi kluczowy element pracy naukowców. Jego rzetelność ma niepodważalne znaczenie, zarówno jeśli chodzi o poszerzenie stanu wiedzy (na etapie przed tworzeniem dzieła), jak i właściwe odniesienie i interpretację wyników własnych badań (w trakcie tworzenia dzieła, po przeprowadzeniu badań). Świadczy ona także o warsztacie autorów i stanowi jedno z podstawowych kryteriów oceny ich prac pod względem merytorycznym i formalnym.

W zależności od dyscypliny inny jest jednak charakter przeprowadzanych studiów literatury. W badaniach geograficznych, jak w większości innych (np. socjologicznych), rozpowszechniła się metoda ekspercka przeglądu literatury. Zakłada ona kluczową rolę autora, który nie tylko dobiera źródła danych i sposób ich wyszukiwania, ale także decyduje o ich zakresie i nakładzie pracy w sposób arbitralny, jednocześnie często nie definiując kryteriów studiów na literaturę. Niniejszy artykuł zrodził się z refleksji, czy aby na pewno taki tok postępowania jest wystarczający i wyczerpujący?

Pytanie to zdaje się istotne w trzech kontekstach. Po pierwsze, stale wzrasta rygor metodologiczny prowadzonych badań. Sytuacja taka dotyczy zdecydowanej większości dyscyplin naukowych. Choć samo pojęcie rygoru metodologicznego jest postrzegane w nich inaczej, to jednak wymaga się już nie tylko wskazania zastosowanych metod, lecz także ich ograniczeń i sposobu niwelacji. Po drugie, wspomniany dylemat często dotyczy młodych naukowców, nieposiadających jeszcze rozległej wiedzy i ugruntowanej pozycji w świecie badań danej dyscypliny, którzy – w dużej mierze nieświadomie – mogą nie przeprowadzić odpowiedniej jakości studiów literatury, co może zawazyć na jakości ich pracy (por. Boland i in. 2014). Po trzecie, niniejszy problem dotyczy także badań poświęconych nieopisanym szeroko zjawiskom lub pojęciom, które nie mają (być może jeszcze) wypracowanej definicji lub sposobu rozumienia. W takiej sytuacji przegląd literatury dokonany metodą ekspercką stwarza ryzyko związane z nieuchwyceniem pewnych aspektów zjawiska (nawet z dosyć prozaicznych przyczyn, jak na przykład braku pomysłów, gdzie jeszcze nierozprzeźbionych i niespopularyzowanych dzieł poszukiwać). W związku z tym zasadne staje się pytanie, czy alternatywna metoda dokonywania studiów literatury – przegląd systematyczny – może stanowić rozwiązanie tych problemów na gruncie studiów geograficznych? Innymi słowy, czy cechuje się ona wystarczającą skutecznością w wyszukiwaniu dzieł naukowych i czy jest metodą wyczerpującą, podnoszącą jakość prac naukowych?

Głównym celem pracy jest wskazanie zastosowań systematycznego przeglądu literatury w badaniach geograficznych i analiza jego użyteczności na przykładzie studiów dotyczących znaczenia i dotychczasowego rozumienia pojęcia „odnowa wsi”. Posłużono się przykładem odnowy wsi, bowiem tematyce tej autor niniejszych rozważań poświęca inne swoje badania, co stworzyło możliwość porównania wyników zastosowania systematycznego przeglądu literatury z rezultatami zastosowania kwerendy w oparciu o metodę ekspercką (bardziej „typowej”), która także uprzednio została przeprowadzona.

Termin „odnowa wsi” dotyczy pewnego sposobu myślenia o rozwoju obszarów wiejskich będących w pewnym kryzysie lub też rozwoju obszarów wiejskich w ogóle, których to kondycję społeczno-gospodarczą zaczęto stawiać w opozycji do szybko rozwijających się miast w okresie urbanizacji i którym w związku z tym należy dać pewien impuls rozwojowy. Jako pewien zbiór działań praktycznych pojawiła się z kolei w Niemczech, gdzie od lat 50. XX wieku stanowiła prawnie umocowany mechanizm rozwoju obszarów wiejskich, stworzony głównie w celu zapobiegania negatywnym zjawiskom społecznym. Współcześnie zaś pojęcie to obecne jest między innymi w polityce Unii Europejskiej dotyczącej obszarów wiejskich, gdzie daje głównie nazwę projektom infrastrukturalnym. Stanowi więc reprezentatywny przykład zjawiska dotąd nieposiadającego spójnego konstruktów teoretyczno-pojęciowego, a także pojęcia, którego rozumienie jest dosyć instrumentalne. W związku z tym poszukując publikacji dotyczących opisu tego zjawiska i definicji samego pojęcia, z wykorzystaniem proponowanej metody przeglądu literatury i na podstawie wiedzy własnej, autor postarał się określić użyteczność tej metody. Należy przy tym zaznaczyć, że celem tego artykułu nie są: stworzenie definicji odnowy wsi, rozważania nad sposobami jej rozumienia na podstawie dokonanego przeglądu literatury, ani wskazanie konkretnych prac, na których podstawie można by dociekać istoty zjawiska. W pracy tej skupiam się przede wszystkim na zwięzłym opisie metody systematycznego przeglądu literatury, jego etapach, ograniczeniach przeprowadzonych badań, opisie źródeł danych, zmiennych zastosowanych podczas kwerendy źródeł danych, otrzymanych rezultatach przeglądu, a także ich analizie na poziomie ilościowym i częściowo jakościowym.

Artykuł ma charakter metodologiczny o cechach metaanalizy. Poza niniejszym wstępem składa się on z sekcji traktujących kolejno o: metodologii przeprowadzonych badań, tj. systematycznym przeglądzie literatury wraz z opisem zastosowanej procedury badawczej oraz o wynikach. Z uwagi na charakter artykułu ostatnia jego część poświęcona jest podsumowaniu i wnioskowi dotyczącym sensowności zastosowania systematycznego przeglądu literatury w studiach geograficznych na przykładzie odnowy wsi. By zwiększyć czytelność artykułu, poszczególne kroki procedury badawczej zostały przedstawione wraz z krótkimi komentarzami odnośnie do zagadnień kluczowych i problemowych dla przeprowadzonych studiów.

2. Metodyka

W artykule zastosowano metodę systematycznego przeglądu literatury, którego dokonano na poziomie ilościowym i częściowo jakościowym. Systematyczny przegląd literatury (*systematic literature review*) jest jedną z metod analizy piśmiennictwa. W odróżnieniu od metody narracyjnej, eksperckiej (*narrative review/ expert review*) cechuje się on jednak wyższym stopniem sformalizowania (lub sformalizowaniem w ogóle), z reguły dotyczy także węższego spectrum rozważań teoretycznych (McKibbin 2006)¹. Za podstawowe i wyznacznikowe cechy przeglądu systematycznego uważa się:

¹ Wyróżnić można także wariant trzeci, pośredni, zwany często „klasycznym”, tj. polegający na określeniu stanu badań wraz z pewną krytyczną nad nim refleksją (*critical literature review*; por. Cisek 2010).

- precyzyjne zdefiniowanie pytania badawczego;
- powtarzalną strategię wyszukiwania (*search strategy*), w tym uwzględniającą: bazy danych, terminologię i kryteria z nią związane, zakres czasowy, wymogi językowe i inne ograniczenia;
- zastosowanie predefiniowanych kryteriów włączenia i wyłączenia poddanych analizie dzieł naukowych (na podstawie: Cook i in. 1997; Boland i in. 2014).

Jak twierdzi np. Czakon (2011), wzrost zainteresowania przeglądem systematycznym odzwierciedla rosnącą rolę rygoru metodologicznego w nauce, co wynika bezpośrednio z oczekiwań stawianych badaniom naukowym w ogóle. Cisek (2010) wskazuje także na związek popularności metody przeglądu systematycznego i podejścia opartego na dowodach (*evidence-based*). Takie podejście do badań i pisania np. artykułów naukowych jest typowe zwłaszcza w naukach medycznych. W mniejszym stopniu obecne także np. w informacji naukowej i zarządzaniu.

Analiza piśmiennictwa w przeglądzie systematycznym może dotyczyć ilościowego i/lub jakościowego oglądu stanu wiedzy (np. Boland i in. 2014). Jednocześnie w przypadku poziomu ilościowego, jeżeli analiza podparta jest elementami statystyki, przegląd systematyczny klasyfikowany jest także jako metaanaliza (McKibbin 2006). W systematycznym przeglądzie literatury analizę jakościową przeprowadza się w dwóch etapach: ogólnym i pogłębionym. Pierwszy etap obejmuje analizę treści zawartej w tytule, słowach kluczowych i abstrakcie (z reguły). Drugi etap obejmuje analizę całej publikacji. W drugim etapie dochodzi więc do interpretacji zjawiska będącego przedmiotem dociekań na podstawie istotnych publikacji. Wybrane, najistotniejsze cechy odróżniające systematyczny przegląd literatury od eksperckiego prezentuje tabela 1.

Z uwagi na cel pracy skupiono się na analizie w wymiarze ilościowym. Przedstawiono także rezultat pierwszego etapu analizy jakościowej. Drugi etap analizy jakościowej (analiza pogłębiona) będzie – między innymi z przyczyn praktycznych (objętość pracy i różne cele prac) – przedmiotem kolejnego artykułu autora.

Tabela 1

Wybrane różnice między systematycznym i eksperckim przeglądem literatury

Table 1

Selected differences between systematic and expert literature review

Cecha	Systematyczny przegląd literatury	Eksperski przegląd literatury
Sformalizowanie	tak	nie
Wymiar analizy	ilościowy (możliwość metaanalizy) i jakościowy	jakościowy
Zdefiniowane kryteria wyszukiwania i ich opis	tak	nie
Zdefiniowane kryteria włączenia i wyłączenia i ich opis	tak	nie
Powtarzalność procedury	tak	nie

Źródło: opracowanie własne

W przeglądzie literatury, którego dokonano na potrzeby niniejszego artykułu, zaimplementowano wyżej wymienione wyznaczniki przeglądu systematycznego. Zdaniem autora istotną zaletą tej metody analizy piśmiennictwa jest jej powtarzalność sprzyjająca obiektywizacji rozważań teoretycznych i z perspektywy badań odnowy wsi jest kluczowa, biorąc pod uwagę fakt, że nie przeprowadzono dotąd podobnych, tak szeroko zakrojonych, studiów literatury dotyczących znaczenia tego pojęcia i jego interpretacji.

2.1. Bazy danych

Posłużono się dwiema największymi bazami indeksującymi treści naukowe: Web of Science (www.webofknowledge.com) Instytutu Filadelfijskiego zarządzaną przez Thomson Reuters i SCOPUS (www.scopus.com) zarządzaną przez Elsevier B.V. oraz największą bazą indeksującą czasopisma działające wyłącznie w otwartym dostępie (*open access*) – Directory of Open Access Journals (DOAJ; www.doaj.org).

Do badań włączono także następujące bazy pełnotekstowe wydawnictw: Elsevier B.V. – Science Direct (www.sciencedirect.com), SAGE Publications – SAGE Premier (www.sagepub.com), Springer Verlag – Springer Link (www.link.springer.com), John Wiley & Sons Inc – Wiley Online Library (www.onlinelibrary.wiley.com) i Taylor & Francis Group (do grupy należy także Routledge) – Taylor & Francis Online (www.tandfonline.com).

Powyższe publikatory (tj. Elsevier B.V., SAGE Publications, John Wiley & Sons Inc, Springer Verlag i Taylor & Francis Group) uznano za istotne, liczące się (Czajkon 2011) ze względu na ich multidyscyplinarny charakter i wielkość zasobów (od 650 do 2500 czasopism naukowych ogółem) oraz na podstawie największej – spośród wszystkich sprawdzonych publikatorów – liczby rekordów otrzymanych po tekstowym wyszukiwaniu według słowa kluczowego *village* (wieś).

Pomimo faktu, że czasopisma naukowe i książki publikowane przez wymienionych wyżej wydawców są indeksowane we wspomnianych bazach indeksacyjnych (z wyjątkiem DOAJ), z dwóch względów zdecydowano się przeprowadzić osobną kwerendę tych baz. Po pierwsze, możliwe są np. opóźnienia w indeksowaniu poszczególnych wydawnictw książkowych lub ciągłych w bazach indeksujących względem baz danych wydawców. Po drugie, nieznacznie różnią się metodyki indeksowania tych samych treści w zależności od tego, czy indeksowanie dotyczy bazy indeksującej, czy też repozytorium wydawcy, stąd dana pozycja nawet przy zastosowaniu tego samego kryterium wyszukiwania mogła się pojawić w bazie wydawcy, a nie pojawić w bazie indeksującej lub odwrotnie.

2.2. Terminologia i kryteria

Wstępne, oparte na wiedzy własnej, rozpoznanie literatury przedmiotu wskazało, że tematyka dotycząca odnowy wsi ujmowana jest pod różnymi hasłami w różnych kombinacjach. Rozróżnienie dotyczy zarówno definiowania typu przestrzeni, jak

i określenia samego przedmiotu badań (tab. 2). Zdecydowano, że kombinacje haseł z obu kolumn (np. *village renewal*, *rural regeneration*) utworzyły słowa kluczowe, którymi się posłużono podczas wyszukiwania treści. W związku z tym jedno słowo kluczowe składało się z dwóch haseł prezentowanych w tabeli 1. W wyszukiwarkach baz danych zostało wpisane, jeżeli taka możliwość występowała, zarówno łącznie, w jedną komórkę (np. *rural renewal*), jak i rozłącznie – w dwie komórki, wówczas ze wskazaniem *AND* (np. *rural AND renewal*), każdorazowo z filtrem *keywords/key words* lub tożsamym. Natomiast w przypadku wyszukiwarek oferujących wyszukiwanie z uwzględnieniem części lub wszystkich wpisanych haseł (SprignerLink) zastrzeżono dosłowność wpisanej frazy (*exact phrase*, co sprowadza się do uwzględniania w wyszukiwaniu wszystkich wpisanych słów jednocześnie wraz z zachowaniem ich wskazanej kolejności). W pozostałych bazach zastosowano opcję dosłowności frazy (znaki cudzysłowu) tylko w przypadku, gdy było to konieczne ze względu na zwróconą liczbę rekordów bez tej opcji (por. tab. 3) i wówczas był to dodatkowy filtr wyszukiwania. W przypadku bazy Web of Science, nieoferującej wyszukiwania według *keywords*, zastosowano filtr *topic*. Filtry użyte w przypadku wszystkich wykorzystanych baz zaprezentowano zbiorczo w tabeli 2. Algorytmy wyszukiwania działają odmiennie, toteż inne były filtry.

Choć w pracy posłużono się najczęstszymi słowami kluczowymi, jakimi opatrzone są prace dotyczące odnowy wsi (co, jak wspomniano wcześniej, określono na podstawie wstępnych studiów literatury), należy zaznaczyć, że powyższy zbiór i kombinacje nie są w pełni wyczerpujące. Przykładowo, można dodać inne określenia przestrzeni odwołujące się do przestrzeni wiejskiej, np. *settlement* (osada, wioska) czy *country* (wieś, przestrzeń wiejska) lub przedmiotu badań, np. *modernisation* (modernizacja), *renovation* (renowacja) czy *animation* (ożywienie, animacja).

Tabela 2

Zastosowane w przeglądzie systematycznym słowa kluczowe i ich polskie odpowiedniki

Table 2

Keywords used in the systematic review and their Polish translations

Określenie typu przestrzeni		Określenie przedmiotu badań	
j. angielski	j. polski	j. angielski	j. polski
<i>rural</i> ^a	wiejski, rolniczy, wieś	<i>renewal</i>	odnowa
<i>countryside</i>	krajobraz wiejski, przestrzeń wiejska, wieś	<i>regeneration</i>	regeneracja, ożywienie
<i>village</i>	wioska, wieś, wiejski	<i>revitalisation/revitalization</i>	rewitalizacja, ożywienie

^a tłumaczeń na język polski dokonano według wiedzy własnej i słownika polsko-angielskiego PWN-Oxford

Źródło: opracowanie własne

Types of search filters in the used databases

Typ bazy	Nazwa bazy	Wybrany filtr wyszukiwania
Indeksująca	Web of Science	„Topic” ^d
	SCOPUS	„Keywords”
	DOAJ	„Keywords” ^a
Pełnotekstowa wydawnictwa	Science Direct	„Keywords” ^{a, b}
	SAGE Premier	„Key Words” ^{a, b}
	Springer Link	„with the exact phrase” ^a
	Wiley Online Library	„Keywords” ^{a, b}
	Taylor & Francis Online	dostępny jedynie filtr uniwersalny ^c

^a po uprzednim wybraniu opcji wyszukiwania zaawansowanego

^b przeprowadzono także wyszukiwanie zaawansowane z wykorzystaniem spójnika AND

^c zastosowano opcję dosłowności frazy, jako dodatkowy filtr wyszukiwania, ze względu na liczbę rekordów otrzymanych bez zastosowania opcji dosłowności frazy (kilkanaście tysięcy)

^d uwzględniono Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded) i Social Sciences Citation Index (SSCI)

Źródło: opracowanie własne

Wszystkie otrzymane w ten sposób rekordy (tj. artykuły naukowe, rozdziały w książkach, sprawozdania z konferencji, notki encyklopedyczne) poddano ogólnej analizie jakościowej (pierwszy etap analizy jakościowej). Spośród nich dokonano wyboru tych, które cechowały się zbieżnością z przedmiotem dociekań. Należy w tym miejscu wspomnieć, że pomimo wyszukiwania według słów kluczowych zdefiniowanych jak wyżej, bazy danych proponowały rekordy *de facto* nieoznaczone tymi słowami kluczowymi. Stąd otrzymanie rekordu na podstawie wpisania słowa kluczowego nie było równoważne z jego istotnością dla przeprowadzonych studiów. Dla przykładu, po wpisaniu w pole wyszukiwania zaawansowanego słowa kluczowego *rural regeneration* w bazie Science Direct pojawiła się pozycja pt. *Rural Communities* autorstwa M. Schucksmitha i N. Thomsona, oznaczona słowami kluczowymi: *Agriculture, Communities, Community development, Countryside, Pastoralism, Premodernity, Regeneration, Rural, Rural development, Sustainable communities*, jednak były one widoczne dla czytelnika dopiero w momencie otwarcia karty z tą publikacją. Zgodnie z przyjętą metodyką pozycja ta nie została zatem zaklasyfikowana do pogłębionej analizy jakościowej (drugi etap analizy jakościowej). Niemniej uwzględnioną ją w odpowiedniej kategorii podczas analizy ilościowej.

To samo dzieło naukowe zostało wskazane także po zaimplementowaniu słowa kluczowego *countryside regeneration*. Tego typu przypadki odnotowano w odpowiedniej kategorii rekordów w trakcie analizy ilościowej zgromadzonych dokumentów.

Z drugiej strony, miały miejsce sytuacje, gdzie pomimo faktu, że rekord nie był opatrzony słowami kluczowymi zdefiniowanymi według tabeli 1, był on wyświetlany przez wyszukiwarki po ich zastosowaniu, co więcej – okazał się istotny dla przeprowadzonych studiów. To samo co powyżej słowo kluczowo wpisane w tę samą

wyszukiwarkę wskazało na publikację M. Gkartziosa i M. Norris *'If You Build It, They Will Come': Governing property-led rural regeneration in Ireland*. W takim wypadku na podstawie ogólnej analizy jakościowej orzekano, czy dzieło zakwalifikować do pogłębionej części analizy, czy nie.

Te spośród publikacji, które zostały zakwalifikowane do drugiego etapu studiów jakościowych, tj. analizy pogłębionej, uznano za częściowo zbieżne lub zbieżne z celem przeprowadzonych studiów literatury, tj. uzyskaniem wiedzy na temat znaczenia i interpretacji odnowy wsi. Dzieła naukowe o częściowej zbieżności dotyczyły zagadnień odnowy wsi, jednak bez bezpośredniego zaprezentowania jej znaczenia i przyjętej interpretacji. Z kolei dzieła zbieżne – poza prezentacją właściwych badań, dociekań naukowych – także rozważania teoretyczne nad odnową (w mniejszym lub większym stopniu). Z obu jednak typów materiałów można było wnioskować o istocie zjawiska, stąd uznano je za istotne².

2.3. Zakres czasowy

Wykonany przegląd literatury dotyczył wiedzy aktualnej na dzień 15 grudnia 2015 roku. Najstarszy spośród wyszukanych materiałów pochodził z 1965 roku. Różne są przy tym daty początkowe, od których indeksowane/gromadzone są dzieła naukowe w wykorzystanych bazach. Współcześnie, w dobie digitalizacji piśmiennictwa, nie stanowiło to jednak przeszkody dla przeprowadzenia studiów.

2.4. Wymogi językowe

Przegląd dotyczył literatury napisanej w języku angielskim lub posiadającej dane bibliometryczne w nim wyrażone. Pominięte zostały teksty naukowe napisane w innym języku i jednocześnie nieposiadające danych bibliometrycznych w języku angielskim, które mogłyby stanowić wkład merytoryczny do niniejszej pracy. Jest to o tyle istotne, że odnowa wsi, jako pewien sposób realizacji działań na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, swoje korzenie ma w Niemczech. Niemniej czasopisma znajdujące się w wykorzystanych bazach w znakomitej większości zapewniają przynajmniej podstawowe dane bibliometryczne, tj. tytuł, abstrakt i słowa kluczowe (które były kryterium przeprowadzonego przeglądu) w języku angielskim, stąd powyższe jest mało prawdopodobne.

Należy też mieć na uwadze pewne rozbieżności w interpretacji znaczenia słów takich jak *rural* czy *countryside* w różnych językach, a tym samym w różnych krajowych środowiskach badawczych (geograficznych). Problem ten, którego natura jest dosyć uniwersalna i niezależnie od dyscypliny naukowej dotyczy niemal każdego międzynarodowych studiów, był i jest stale dyskutowany. Odwołując się do wyżej wzmiankowanych słów, np. Halfacree (2006) wskazuje na przykład na problem dosłownego tłumaczenia obu tych terminów w innych językach i na brak ekwiwalentu drugiego z nich w języku niemieckim. W związku z tym, w przypadku

² Taki też termin stosuje się w pracy zamiennie dla określenia sumy publikacji zbieżnych i częściowo zbieżnych z późniejszym przedmiotem dociekań.

dziel naukowych posiadających dane bibliometryczne w języku angielskim, a które napisane były w innym języku, jedynym wyjściem jest założenie, że tłumaczenie na język angielski słów kluczowych było poprawne.

2.5. Inne ograniczenia badania

Poza wyżej wymienionymi obostrzeniami przeprowadzonego przeglądu literatury wskazać należy pewne kwestie techniczne mogące wpłynąć na jego rezultaty. Pierwsza z nich dotyczy opatrzenia konkretnego dzieła naukowego konkretnym słowem kluczowym. Bazy indeksujące lub pełnotekstowe korzystają – poza słowami kluczowymi zapewnionymi przez autorów lub słowami kluczowymi przygotowanymi przez samych administratorów baz – z dodatkowych sygnatur w silnikach wyszukiwania. Służą to grupowaniu i powiązywaniu ze sobą artykułów o zbliżonej tematyce. Jednakże takie sygnatury mogą być różne od oryginalnych słów kluczowych przypisanych do dzieła naukowego. Stąd *keywords* występujące jako filtr wyszukiwania nie musi oznaczać *keywords*, jakimi opatrzył autor swoje dzieło. Może dochodzić do sytuacji, gdy oryginalne słowa kluczowe nie są połączone w parę z odpowiednią sygnaturą, w konsekwencji czego silnik wyszukiwarki może pomijać pewne publikacje.

Drugi problem techniczny dotyczy tożsamości baz pełnotekstowych wydawców z bazami indeksującymi, o czym wspomniano już wcześniej. Teoretycznie należałoby założyć, że jeżeli dany artykuł został wyszukany, np. w bazie Taylor & Francis Online, to powinien być także wyszukany np. w bazie SCOPUS indeksującej czasopisma wydawane przez Taylor & Francis Group. W praktyce jednak nie zawsze tak było. Wynikało to z trzech przyczyn. Po pierwsze, pewne pozycje mogły nie być jeszcze zaindeksowane. Po drugie, algorytmy wyszukiwania baz indeksujących różniły się od tych stosowanych w bazach pełnotekstowych. Po trzecie, autor nie wyklucza także błędu własnego, co mogło mieć miejsce z uwagi na ogólną liczbę uzyskiwanych rekordów i obowiązek ich analizy (jest jednak mało prawdopodobne).

Trzecią kwestią jest dynamiczność baz indeksujących, która nieznacznie wpływa na powtarzalność zastosowanej metody przeglądu literatury. Czasopisma nie są w nich indeksowane jednokrotnie i przy tym bezterminowo, a podlegają różnym procesom ewaluacji i po okresie funkcjonowania w bazie mogą zostać z niej wykluczone. Stąd powtórzenie opisanej procedury nie musi dać w 100% takich samych rezultatów, jednak z pewnością przyniesie wyniki bardzo zbliżone.

3. Wyniki

3.1. Liczba otrzymanych rekordów i analiza jakościowa ogólna

Ogółem po zastosowaniu wszystkich słów kluczowych w wyszukiwarkach wszystkich baz (indeksujących i pełnotekstowych wydawnictw) otrzymano 2168 rekordów (tab. 4). Liczba ta wskazuje na ogół rekordów zwróconych, czyli: 1) zawiera duplikaty w obrębie jednej bazy – gdy rekord został pokazany dla więcej niż jednego słowa kluczowego, 2) zawiera rekordy wskazane w więcej niż jednej bazie.

Jak wspomniano, wszystkie te publikacje analizowano pod kątem ich późniejszej przydatności dla określenia sposobu pojmowania pojęcia „odnowy wsi”, na podstawie tytułu, streszczenia i słów kluczowych. Na tej podstawie wyodrębniono 188 rekordów istotnych dla wszystkich baz. Ponownie, liczba ta zawiera zarówno duplikaty w obrębie jednej bazy, jak i rekordy wskazane w więcej niż jednej bazie. Po odjęciu duplikatów się w obrębie jednej bazy pozostały 144 rekordy, z których po odjęciu duplikatów między bazami pozostało 107 rekordów istotnych unikatowych (17 rekordów zaindeksowanych było w 2 bazach, 10 w 3 bazach). W związku z tym odsetek publikacji uwzględnionych w pogłębionej analizie jakościowej stanowi 5%. Ta grupa publikacji stworzy podstawę analizy jakościowej pogłębionej, która będzie obejmowała całe dzieło. Posłużą one zatem systematyzacji znaczenia pojęcia „odnowy wsi” i właściwego przeglądu jego definicji.

Tabela 4

Liczba otrzymanych rekordów ogółem a liczba rekordów istotnych i unikatowych

Table 4

Total number of received records versus number of significant and unique records

Liczba rekordów				
ogółem	istotnych	istotnych bez duplikatów w obrębie baz	istotnych bez duplikatów między bazami	odsetek rekordów zakwalifikowanych do analizy jakościowej pogłębionej
2 168	188	144	107	5%

Źródło: opracowanie własne

3.2. Liczba rekordów otrzymanych w poszczególnych bazach

Pomimo faktu, że bazy indeksujące (Web of Science i SCOPUS, a w znacznie mniejszym stopniu także DOAJ) agregują dane bibliometryczne i przechowują treści pochodzące od wielu wydawców, ich wyszukiwarki wbrew oczekiwaniom nie zwróciły znacznie większej liczby rekordów ogółem. Najwięcej wyników uzyskano (dla wszystkich słów kluczowych), posługując się bazą Web of Science (898). Druga z czołowych baz indeksujących zwróciła 382 rekordy, czyli mniej od bazy wydawnictwa Taylor & Francis Group (533) i nieznacznie więcej niż baza wydawnictwa Springer Verlag (304). Wyszukiwarki pozostałych baz wskazały zdecydowanie mniej publikacji (tab. 5).

Niemniej nieco odmiennie wygląda liczba istotnych publikacji. Bazy Springer Link i Taylor & Francis Online uzyskały odsetki takowych rekordów na poziomie odpowiednio 7 i 2%. Bazy Web of Science i SCOPUS, pomimo także dużej liczby rekordów ogółem, wskazały odpowiednio 8 i 19% docelowych publikacji. Odsetek ten dla pozostałych baz, ze względu na niewielką liczbę wskazanych rekordów ogółem, nie jest wyznacznikiem ich przydatności. Baza SAGE Premier nie zwróciła żadnej istotnej publikacji (tab. 5).

Tabela 5

Liczba otrzymanych rekordów według bazy – ogółem i istotnych

Table 5

Total number of records and number of unique records by database

Typ bazy	Nazwa bazy	Liczba otrzymanych rekordów		
		ogółem	istotnych	odsetek rekordów istotnych w ogółem
Indeksująca	Web of Science	898	71	8%
	SCOPUS	382	72	19%
	DOAJ	9	7	71%
Pełnotekstowa wydawnictwa	Science Direct	19	6	32%
	SAGE Premier	3	0	nie dotyczy
	Springer Link	304	21	7%
	Wiley Online Library	20	2	10%
	Taylor & Francis Online	533	9	2%
Suma		2168	188	

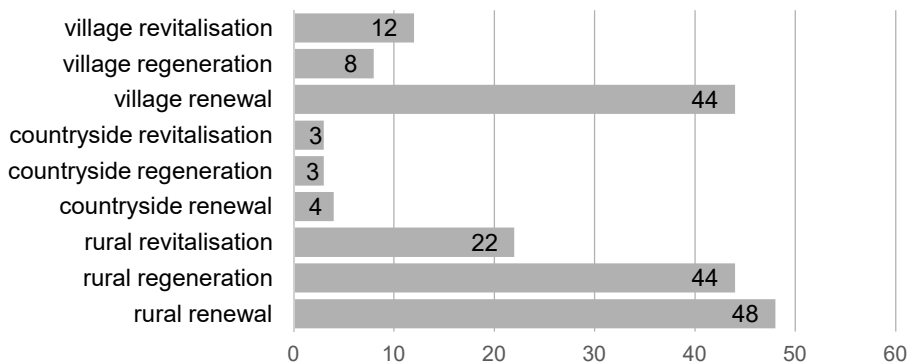
Źródło: opracowanie własne

3.3. Duplikaty w bazach według słów kluczowych

Wykorzystane bazy (poza SAGE Premier), niezależnie od liczby wskazanych rekordów istotnych, cechowały się wysokim odsetkiem rekordów unikatowych w ich obrębie, tj. takich, które zostały wskazane tylko jeden raz po zastosowaniu konkretnego słowa kluczowego. Odsetek ten wynosił od 69% (SCOPUS) do nawet 100% (Wiley Online Library, przy czym baza ta zwróciła jedynie 2 rekordy istotne). Zwraca uwagę wysoki odsetek dla baz, które wskazały dużą liczbę publikacji istotnych. Poza wspomnianym SCOPUS-em, baza Web of Science wskazała 76% publikacji indeksowanych pod jednym z zastosowanych w badaniu słów kluczowych, baza Springer Link wskazała aż 95% takowych, a baza Taylor & Francis Online – 89%. W dalszej kolejności: Science Direct (83%) i DOAJ (71%).

3.4. Liczba rekordów istotnych według zastosowanych słów kluczowych i weryfikacja poprawności ich zdefiniowania

Liczba otrzymanych rekordów istotnych, sumarycznie dla wszystkich baz i wraz z rekordami duplikującymi się w obrębie tych baz, w zależności od zastosowanego słowa kluczowego, była różna (ryc. 1). Przeprowadzony przegląd dowiódł, że problematyka odnowy wsi ujmowana jest w literaturze anglojęzycznej (lub napisanej w innym języku, ale posiadającej też angielskie: tytuł, streszczenie i słowa kluczowe) najczęściej pod słowami kluczowymi: *rural renewal* (48 rekordów) i *rural regeneration* (44) i *village renewal* (44). Znacznie niższa niż przypuszczano okazała się przydatność tych słów kluczowych, które zawierały w sobie *countryside* jako określnik typu przestrzeni (łącznie jedynie 10 wskazanych publikacji).

Ryc. 1. Liczba rekordów istotnych według zastosowanych słów kluczowych dla wszystkich baz
Fig. 1. Number of significant records by the keywords (all the databases included)

Źródło: opracowanie własne

3.5. Tożsamość wyników baz pełnotekstowych i indeksujących

Jak wskazano wcześniej, bazy indeksujące zawierają informacje pochodzące z baz wydawnictw. Można było przypuszczać, że skoro np. baza Web of Science indeksuje wydawcę Taylor & Francis Group, to stosując te same kryteria wyszukiwania artykułów w obu bazach, otrzymamy tożsame wyniki w zakresie dzieł naukowych opublikowanych przez tego wydawcę. Tam więc, gdzie taka sytuacja ma miejsce, *de facto* nie byłoby konieczne przeszukiwanie bazy pełnotekstowej wydawcy. Rezultaty przeprowadzonego badania wskazują jednak, że rekordy istotne zwrócone przez wyszukiwarki jedynie części baz wydawnictw były w całości obecne także w wynikach zwróconych (pod tymi samymi słowami kluczowymi) przez wyszukiwarki baz indeksujących.

Tabela 6

Tożsamość wyników w bazach pełnotekstowych i indeksujących

Table 6

Identicalness of results in full-text and indexing databases

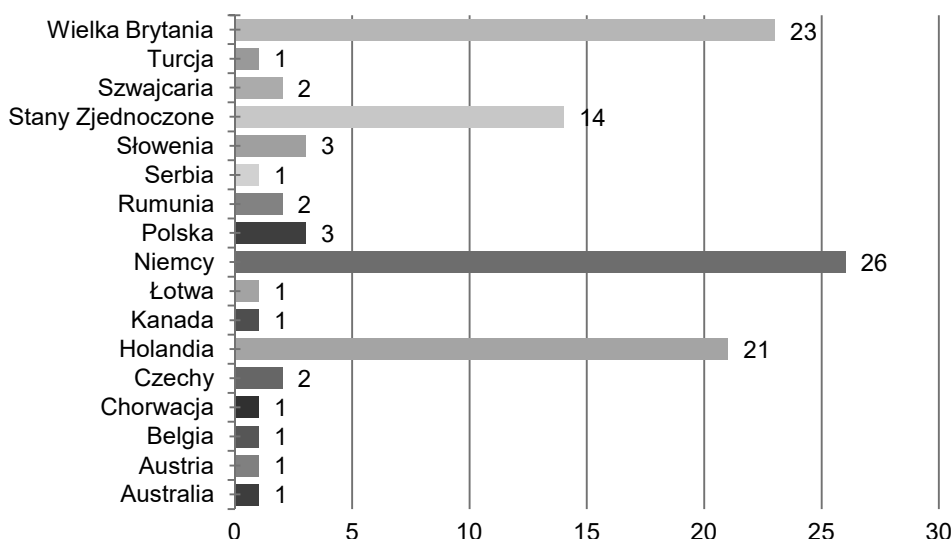
Nazwa bazy pełnotekstowej wydawnictwa	Odsetek rekordów istotnych wskazanych przez wyszukiwarki baz pełnotekstowych, które zostały także wskazane przez wyszukiwarki baz indeksujących pod tymi samymi słowami kluczowymi		
	Web of Science	SCOPUS	DOAJ
Science Direct	100%	100%	0%
SAGE Premier	nie dotyczy	nie dotyczy	nie dotyczy
Springer Link	5%	15%	0%
Wiley Online Library	100%	100%	0%
Taylor & Francis Online	38%	88%	0%

Źródło: opracowanie własne

Wszystkie rekordy istotne wyszukane w bazach pełnotekstowych Science Direct i Wiley Online Group znalazły się także w bazach Web of Science i SCOPUS pod tymi samymi słowami kluczowymi. W przypadku bazy Taylor & Francis Online 38% publikacji wskazała także baza Web of Science, a 88% baza SCOPUS. Wysoce unikalną pod tym względem okazała się baza Springer Link. Jedynie odpowiednio 5 i 15% rekordów istotnych, po zastosowaniu grupy tych samych słów kluczowych, pojawiło się w bazach Web of Science i SCOPUS (tab. 6). Baza DOAJ, z uwagi na fakt, że nie indeksuje wydawców, których bazami się posłużono, nie wykazała jakiegokolwiek zbieżności rezultatów z nimi.

3.6. Geografia publikacji dotyczących odnowy wsi

Na podstawie analizy rekordów istotnych, można stwierdzić, że zagadnieniu odnowy wsi najczęściej uwagi poświęcili wydawcy (książek, czasopism) z Niemiec (26), Wielkiej Brytanii (23), Holandii (21) i Stanów Zjednoczonych (14) (ryc. 2).

Ryc. 2. Wydawcy publikacji dotyczących odnowy wsi według krajów*

Fig. 2. Publishers of rural renewal studies by country

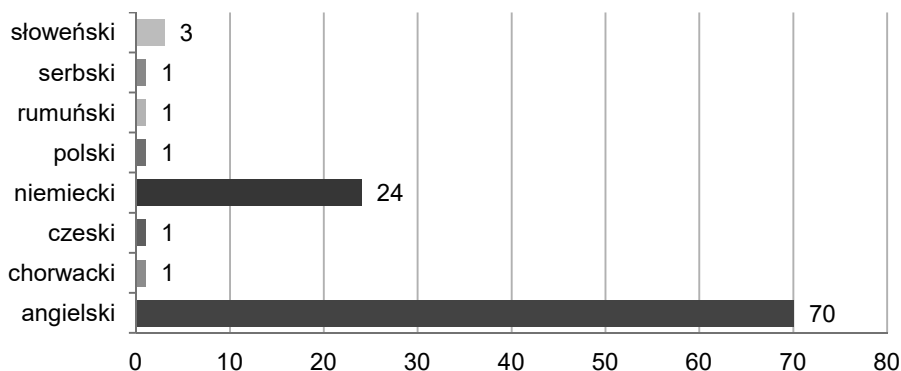
* Cztery rekordy otrzymane w trakcie wyszukiwania stanowiły tę samą publikację – słownik *Encyclopedic Dictionary of Landscape and Urban Planning* (wydany w Niemczech). Stąd na wykresie zostały ujęte jako jedna publikacja, a ogólna ich liczba wynosi 104, wobec 107 rekordów istotnych

Źródło: opracowanie własne

Należy mieć tu jednak na uwadze fakt, że z krajów tych pochodzili nie tylko wydawcy czasopism o krajowym lub regionalnym zasięgu, lecz także czołowi, międzynarodowi wydawcy (np. Springer Verlag zarejestrowany w Holandii i Niemczech, czy Elsevier z siedzibą w Holandii). Wskazuje to jednak na inną, istotną kwestię – otóż zagadnienie to było dyskutowane w czasopismach o zasięgu międzynarodowym,

bowiem takie właśnie wydawane są przez wspomniane wydawnictwa. W przypadku czasopism o zasięgu krajowym, zdecydowanie najwięcej publikacji ukazało się w Niemczech.

Nie dziwi więc, że zdecydowanie najwięcej spośród powyższych dzieł naukowych zostało napisanych w języku angielskim (70). W języku niemieckim napisano 24 teksty, właściwie wszystkie w czasopismach niemieckich (ryc. 3).

Ryc. 3. Język publikacji dotyczących odnowy wsi*

Fig. 3. Publication language in rural renewal studies

* Cztery rekordy otrzymane w trakcie wyszukiwania stanowiły tę samą publikację – słownik *Encyclopedic Dictionary of Landscape and Urban Planning* (wydany w Niemczech), wydany w czterech językach. Dodatkowo, istniała jeszcze jedna pozycja słownikowa *Landschafts- und Stadtplanung* (także wydana w Niemczech), również w czterech językach. Stąd na wykresie nie zostały one ujęte, a ogólna liczba publikacji, którym przyporządkowano język publikacji wynosi 102, wobec 107 rekordów istotnych

Źródło: opracowanie własne

4. Podsumowanie i wnioski

Systematyczny przegląd jest użyteczną i wartościową metodą przeprowadzania studiów literatury. Nie jest to jednak metoda, która w studiach geograficznych zachowuje te same zalety, co w innych naukach, w których jest powszechnie stosowana.

Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać w interdyscyplinarnym charakterze badań geograficznych, gdzie przegląd literatury wymaga skorzystania z wielu baz indeksujących/pełnotekstowych. W przypadku niektórych wąskich dziedzin nauki, gdzie skorzystanie z jednej lub kilku, lecz powszechnie uznanych i posiadających odpowiedni status, baz jest reprezentatywne, przegląd systematyczny zachowuje swoją największą zaletę – transparentność procedury i jej powtarzalność. Oczywiście istnieją bazy indeksacyjne dedykowane geografii (np. GEOBASE, GeoRef), jednak brak jest takiej, na której w dużej mierze można oprzeć trzon dokonanych studiów literatury przedmiotu (dla porównania, np. w naukach medycznych taką bazą jest PubMed, indeksująca treści dostępne w United States National Library of Medicine). Trudno doszukać się więc takich baz, od których w przypadku szero-

ko zakrojonych studiów literatury pracę zaczyna większość geografów europejskich. Dodatkowo, w przypadku badań z zakresu geografii, która w naturze swojej dotyczy przestrzeni (o pewnych cechach) i wskutek tego czerpie z wielu innych dyscyplin naukowych (zachowując dodatkowo właściwe sobie przymioty), trudno taką bazę opracować, tak samo jak trudno jest czasem wskazać, na ile dana praca jest np. geograficzno-społeczną, a na ile socjologiczną (por. prace brytyjskich geografów społecznych). Konieczność przeprowadzania kwerendy w kilku bazach nastęrcza z kolei trudności z dostosowaniem stosowanych kryteriów wyszukiwania do możliwości i funkcjonalności poszczególnych wyszukiwarek. To, jak wspomniano, utrudnia zastosowanie tej metody i nastęrcza trudności z opisywaniem metodyki przeglądu. W konsekwencji zaś typowym przeglądem literatury w studiach geograficznych jest przegląd ekspercki.

W pracach geograficznych *de facto* nie określa się metody przeglądu literatury. Pomimo powszechnego stosowania metody eksperckiej, w pracach nie widnieje takowe określenie – stosowane są określenia ogólne (najczęściej „przegląd literatury (przedmiotu)” lub „studia literatury”). To może prowadzić do wniosku, że nie poświęca się wiele miejsca refleksji na temat metodyki analizy piśmiennictwa.

Zastosowanie metody przeglądu eksperckiego pozwala także zaoszczędzić czas. Nie ulega wątpliwości, że mniej czasochłonne są studia literatury, których metodyka nie jest sformalizowana i której opisu nie trzeba dokonywać. Dodatkowo, jak wspomniano we wstępie do niniejszego artykułu, to autor decyduje o dogłębności przeprowadzonych studiów. Wybierając metodę systematycznego przeglądu literatury, autor narzuca sobie niejako rygor metodologiczny. Przykładowo, na potrzeby tej pracy analizie jakościowej ogólnej poddano ponad 2000 rekordów, z których istotnych jest jedynie niewiele ponad 100. Ukazuje to proporcję czasu niezbędnego do analizy otrzymanych wyników wyszukiwania do liczby publikacji, która później posłuży zasadniczemu celowi przeglądu literatury.

Kontynuując wątek przesłanek praktycznych za i przeciw wykorzystywaniu systematycznego przeglądu literatury w studiach geograficznych, należy się odnieść również do faktu, że wykonując studia literatury tą metodą można dotrzeć do wielu cennych informacji dotyczących samego przedmiotu badań. Na przykładzie odnowy wsi dowiedziono, że w literaturze anglojęzycznej jest ona opisywana przede wszystkim jako *rural renewal*, *rural regeneration* i *village renewal*. To istotna informacja, mając na względzie trudności w interpretacji znaczenia niektórych słów w różnych językach, która daje też możliwość optymalizacji przyszłych poszukiwań literatury przedmiotu (np. w celu aktualizacji wiedzy). Podobnie dowiedziono, że – jeśli chodzi o czasopisma wydawane przez czołowych wydawców i/lub indeksowane w najważniejszych bazach – prace dotyczące odnowy wsi napisane zostały przede wszystkim w języku angielskim i niemieckim oraz wydawane były głównie w krajach, gdzie siedziby mają najwięksi wydawcy oraz skąd zjawisko się wywodzi (Niemcy). Daje to możliwość nieco innego spojrzenia na przedmiot badań, który – posługując się przykładem odnowy wsi – okazał się być obecny w dyskursie międzynarodowym. Dodatkowo wiedza, jaka część prac pochodziła np. z Wielkiej Brytanii, umożliwia wzięcie pod uwagę specyfiki tamtejszych badań z zakresu geografii wsi (gdzie anglosaskie pojęcie „wiejskości” – *rurality*, *rural* – znacząco różni się choćby od polskiego rozumie-

nia tego terminu). W konsekwencji, posiadając tego typu metadane o publikacjach, można właściwie je interpretować, co szczególnie istotne przy porównaniach międzynarodowych. Wiedząc także, jaką uwagę poświęcono danemu zjawisku w poszczególnych krajach lub kręgach akademickich, można określić regionalne zróżnicowanie badanego zjawiska, co wydaje się wysoce zbieżne z istotą geografii.

W przypadku zjawisk zróżnicowanych regionalnie dyskutowanych na poziomie teoretycznym ważna wydaje się obiektywizacja wyników prac naukowych. Taką możliwość daje systematyczny przegląd literatury. Czytelnicy-naukowcy w bardzo dużym stopniu mają możliwość odtworzenia zastosowanej metodyki, a tym samym uzyskania również zbliżonych rezultatów. Dzięki temu mogą w większym stopniu krytycznie odnieść się do przeczytanej pracy (rezultatów badań).

Jakość uzyskanych wyników zależy rzecz jasna od wykorzystanych baz. Jednak przy założeniu wykorzystania głównych baz indeksacyjnych i publikatorów wydawnictw, w przeglądzie systematycznym ogranicza się ryzyko uwzględnienia publikacji o wątpliwej jakości. W metodzie eksperckiej – ze względu na brak zdefiniowanych, opisanych (a dla czytelników niemożliwych do powtórzenia) kryteriów włączenia i wyłączenia publikacji – do spisu literatury źródłowej trafiać mogą zarówno pozycje z liczących się czasopism, jak i takie, które nie są indeksowane w istotnych bazach lub publikatorach. Jakość takich publikacji należy więc sprawdzać wówczas każdorazowo.

W tym miejscu warto poświęcić nieco uwagi samym bazom. W niniejszym artykule wykazano, że kluczową rolę w studiach literatury powinny odgrywać dwie największe bazy indeksujące – Web of Science i SCOPUS. Biorąc pod uwagę wielkość ich zasobów, zwracają one relatywnie niewiele duplikatów – publikacji wskazywanych pod więcej niż jednym słowem kluczowym. Świadczy to o dosyć przemyślanej metodyce katalogowania rekordów. Warto podkreślić także pewną wyjątkowość baz wydawnictw Springer Verlag i Taylor & Francis Group. W przypadku tej pierwszej, w odniesieniu do przedmiotu dokonanego przeglądu literatury, wynika to przede wszystkim z faktu, że zawiera ona publikacje niemieckie o zasięgu krajowym (tj. obejmującym Niemcy, a więc kraj, w którym odnowa wsi stanowiła instrument rozwoju obszarów wiejskich – z tego powodu wiele publikacji dotyczy opisu studiów przypadku realizowanych działań), nieindeksowane szerzej. W przypadku drugiej ze wspomnianych baz na podstawie przeprowadzonego przeglądu nie jest możliwe określenie przyczyn jej unikatowości. Przypuszczalnie wiąże się ona z szerokim zakresem filtra wyszukiwarki (nawet wyszukując jedynie frazy dosłowne, wyszukiwanie odbywa się w całości publikacji).

Różne są także algorytmy wyszukiwania stosowane w poszczególnych bazach. Dowodem na to jest fakt, że baza SCOPUS zwracała publikacje wydane przez Elsevier, których nie wskazywała baza pełnotekstowa Science Direct i to pomimo zastosowania tych samych słów kluczowych i posiadania zbliżonego interfejsu użytkownika przez obie bazy (w tym filtra *keywords*). Stąd liczba rekordów w bazie indeksującej publikacje wydawców nie musi być równa sumie rekordów uzyskanych w każdej z tych baz z osobna, na podstawie tych samych kryteriów. Jest to praktyczna wskazówka, która może posłużyć naukowcom do wypracowania własnej metodyki przeszukiwania baz danych w zależności od przedmiotu badań, by wykluczyć z wyko-

rzystania w warunkach ograniczonych zasobów czasowych niektóre z baz, które mogli wykorzystywać wcześniej.

Zastosowanie procedury systematycznego przeglądu literatury, według kryteriów zdefiniowanych w tym artykule, nie okazało się wyczerpujące, jeśli chodzi o pozyskanie wszystkich istotnych dla przedmiotu badań publikacji. Autorowi znanych jest kilka dzieł naukowych, których nie wskazały wyszukiwarki baz danych wykorzystanych w tej procedurze. Jednakże zastosowanie tej procedury pozwoliło dotrzeć do ogromnej liczby publikacji wcześniej nieznanych, do których nie uzyskano dostępu na podstawie eksperckiego przeglądu literatury. Oczywiście zgadzam się tutaj, że może to wynikać z niedostatecznej wiedzy autora, jednak – jak wspomniano we wstępie – zastosowanie systematycznego przeglądu literatury może być szczególnie przydatne dla młodych naukowców.

Nie da się wskazać, która z metod studiów literatury jest lepsza (ich wartościowanie nie było z resztą celem tej pracy). Wskazano jednak na przykładzie odnowy wsi, że również w studiach z zakresu geografii, pomimo ich częstej interdyscyplinarności, wykorzystanie systematycznego przeglądu literatury jest rozwiązaniem, które na pewno można rozważyć. Metoda ta pozwala: usystematyzować i skatalogować pozyskaną wiedzę, zobiektywizować dyskusję naukową, dotrzeć do szerokiego spectrum publikacji, wyciągać wnioski na temat badanego zjawiska na podstawie metadanych, a także optymalizować przyszłe studia literatury. Stanowi więc bardzo dobrą alternatywę dla „typowego” przeglądu literatury. Choć nie okazała się w niniejszym badaniu wyczerpująca, to z pewnością jest wysoce przydatna.

Literatura

- Boland A., Cherry M.G., Dickson, R., 2014, *Doing a Systematic Review. A Student's Guide*, London
- Czakov W., 2011, *Metodyka systematycznego przeglądu literatury*, Przegląd Organizacji, 3, s. 57-61
- Cisek S., 2010, *Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie w XXI wieku*, Przegląd Biblioteczny, 78, 3, 273-284
- Cook D.J., Murrow C.D., Haynes R.B., 1997, *Systematic reviews: synthesis of best evidence for clinical decisions*, Annals of Internal Medicine, 126, 5, s. 376-380
- Halfacree K., 2006, *Rural Space: Constructing a Three-fold Architecture*, W: *The Handbook of Rural Studies*, red. P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney, London, s. 44-62
- McKibbin A.K., 2006, *Systematic Reviews and Librarians*, Library Trends, 55, 1, s. 202-215

Bazy pełnotekstowe wydawnictw:

- SAGE Premier, <http://www.sagepub.com> (z dnia: 12.2015)
- Science Direct, <http://www.sciencedirect.com> (z dnia: 12.2015)
- Springer Link, <http://www.link.springer.com> (z dnia: 12.2015)
- Taylor & Francis Online, <http://www.tandfonline.com> (z dnia: 12.2015)
- Wiley Online Library, <http://www.onlinelibrary.wiley.com> (z dnia: 12.2015)

Bazy indeksujące:

Directory of Open Access Journals (DOAJ), <http://www.doaj.org> (z dnia: 12.2015)

SCOPUS, <http://www.scopus.com> (z dnia: 12.2015)

Web of Science, <http://www.webofknowledge.com> (z dnia: 12.2015)

Summary

A literature review is an indispensable and integral element of each scientific work. Its quality conditions scholars' state of knowledge, as well as it has got an influence on interpretation of the results of their own research.

In geographical studies an expert literature review has diffused. This method does not demand on authors to describe pre-defined search criteria, which makes a review arbitrary. One alternative method for literature review is a systematic literature review. In contrast to the expert one, it requires from authors a methodological rigour when it comes to literature studies. In this method, definition and description of search criteria (search strategy) are necessary, making the whole procedure replicable.

The aim of this article is to present and analyse the use of a systematic literature review in geographical studies on the example of rural renewal publications devoted to define and understand this phenomenon. In the article, the results of conducted review was also presented. Apart from that, the quantitative analysis (a meta-analysis of rural renewal publications) and the first stage of the qualitative analysis (an assessment of publications usefulness for the purpose of further definition and interpretation of a term "rural renewal") had been done and presented in this work.

Using search engines available in the selected publishers' databases and search engines available in the most important indexing databases, more than 2000 records were received, whence about 100 was recognised significant and unique. The conducted search procedure allowed, apart from defining the number of records and carrying out the quantitative analysis, to: define the number of records received in the particular databases, recognise duplicates in the databases, define the number of significant records by the used keywords, define the degree of the identicalness of results received in the publisher's databases and received in the indexing databases. Basing on that, a verification of pre-defined keywords used in the search procedure and an exploration of the geography of rural renewal publications were possible.

It was proved that that systematic review method allows to objectify the discussion on a phenomenon thanks to the use of a replicable search procedure. It allows to investigate meaningful information on a phenomenon basing on a meta-analysis of publications referring to it as well. Moreover, it can optimise future search procedures. Despite the usefulness of a systematic literature review, the method has got some limitations concerning an application in interdisciplinary studies and is not fully comprehensive.

Oskar Wolski

Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia

Streszczenie: Odnowa wsi stanowi szeroko dyskutowany problem przemian i rozwoju obszarów wiejskich. Pomimo swojego praktycznego charakteru, jest także przedmiotem licznych prac naukowych (badania prowadzono m.in. w Europie i Stanach Zjednoczonych). Z uwagi na najczęściej regionalny charakter badań, różne podejścia badawcze i cele, inaczej rozumiano pojęcie odnowy wsi. Taki stan rzeczy utrudnia z kolei dyskusję na ten temat.

Celem artykułu był przegląd dotychczasowych sposobów postrzegania pojęcia „odnowa wsi” w literaturze naukowej o zasięgu międzynarodowym, ukazanie ewolucji znaczenia tego pojęcia i próba jego usystematyzowania oraz porównanie sposobów rozumienia w tejże literaturze z jego rozumieniem obecnym w wybranych polskich pracach naukowych. Artykuł ma charakter przegląдово-teoretyczny. Zastosowano w nim metody systematycznego i eksperckiego przeglądu literatury. Ogółem analizie poddano ponad 2000 prac naukowych znajdujących w kluczowych bazach indeksujących i w zasobach największych wydawców treści naukowych.

Rezultatem przeprowadzonych studiów literatury jest ukazanie problematyki prac poświęconych odnowie wsi w ujęciu modelowym – w odniesieniu do wymiarów odnowy wsi, celów działań podejmowanych w każdym z tych wymiarów i celu nadrzędnego samej odnowy wsi. W pracy podjęto ponadto próbę wyjaśnienia przyczyn mnogości znaczeń i sposobów postrzegania odnowy wsi, a także przedstawiono wybrane refleksje na temat samej natury odnowy wsi, bazując na przeprowadzonych studiach literatury.

Słowa kluczowe: odnowa wsi, program odnowy wsi, rozwój obszarów wiejskich, nowe funkcje wsi, społeczność wiejska.

1. Wstęp

Odnowa wsi jest szeroko dyskutowanym problemem przemian i rozwoju obszarów wiejskich (zob. Woods 2005). Badania jej poświęcone przeprowadzane były i są nie tylko w Europie, lecz także w krajach pozaeuropejskich, np. Stanach

Mgr Oskar Wolski, Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej, Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki, ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź, oskwolski@gmail.com.

Zjednoczonych czy Japonii. Niemniej, ze względu na regionalny charakter dotychczasowych studiów oraz różne podejścia badawcze i cele badań, odmienne są sposoby definiowania odnowy wsi przez naukowców.

Istotnym czynnikiem wpływającym na to, jak zmieniał się charakter odnowy wsi – rozumianej zarówno z perspektywy praktycznej jako zespół działań na rzecz obszaru wsi, jak i z perspektywy teoretycznej jako przedmiot badań – były obowiązujące paradygmaty. Mowa tutaj zarówno o paradygmatach rozwoju obszarów wiejskich (a więc pewnych politykach), jak i o paradygmatach naukowych. Programy odnowy wsi zmieniały się podług obowiązującego paradygmatu rozwoju obszarów wiejskich¹. Toteż zmianom ulegał przedmiot badań naukowców zajmujących się badaniami efektów działań realizowanych w ramach odnowy wsi. Jednocześnie do świata akademickiego przenikały definicje odnowy wsi obecne we wspomnianych programach czy politykach dotyczących obszarów wiejskich.

Skutkuje to dosyć instrumentalnym rozumieniem pojęcia „odnowa wsi”, a przede wszystkim mnogością jego znaczeń. Utrudnia to dyskusję na temat samej odnowy, gdyż w gruncie rzeczy nie jest do końca wiadome, czym ona jest i do czego zmierza. Dlatego celami artykułu są: 1) przegląd dotychczasowych sposobów rozumienia tego pojęcia w literaturze naukowej o zasięgu międzynarodowym (głównie anglojęzycznej i niemieckojęzycznej), 2) ukazanie ewolucji znaczenia tego pojęcia oraz próba jego usystematyzowania w tejże literaturze i 3) porównanie sposobów rozumienia odnowy wsi w literaturze o zasięgu międzynarodowym z jej rozumieniem zaprezentowanym w wybranych polskich pracach naukowych z tego zakresu. Rezultatem przeprowadzonych studiów literatury jest ukazanie problematyki prac poświęconych odnowie wsi w ujęciu modelowym – w odniesieniu do wymiarów odnowy wsi, celów działań podejmowanych w każdym z tych wymiarów i celów nadrzędnych samej odnowy wsi.

Praca składa się z kolejnych części poświęconych: zagadnieniom metodycznym, przedstawieniu sposobów postrzegania i definiowania odnowy wsi, próbie systematyzacji pojęcia i przedstawieniu problematyki odnowy wsi w ujęciu modelowym oraz podsumowaniu rozważań.

2. Metodyka studiów literatury

W pracy zastosowano metodę systematycznego przeglądu literatury (w przypadku prac poświęconych odnowie wsi), wspartą metodą ekspercką przeglądu literatury (w przypadku prac poświęconych odnowie wsi i pozostałych prac, do których się odniesiono).

¹ Co na przykładzie zmian w niemieckim programie odnowy wsi udowodnili Oskar Wolski i Łukasz Sykała (2016).

Systematyczny przegląd literatury jest metodą analizy piśmiennictwa, cechującą się wyższym stopniem sformalizowania aniżeli przegląd ekspercki, co przejawia się zastosowaniem w nim (na podstawie Cook, Murlow, Haynes 1997; McKibbin 2006; Boland, Cherry, Dickson 2014): 1) precyzyjnie zdefiniowanego pytania badawczego, 2) powtarzalnej strategii wyszukiwania, (uwzględniającej co najmniej bazy danych, terminologię i kryteria z nią związane, lata oraz ograniczenia, 3) predefiniowanych kryteriów włączenia i wyłączenia poddanych analizie dzieł naukowych. Metodę tę zastosowano przede wszystkim w celu objęcia analizą możliwie jak największej liczby publikacji i obiektywnej ich selekcji.

W przeglądzie tym wykorzystano następujące bazy indeksujące: Web of Science (www.webofknowledge.com) Instytutu Filadelfijskiego zarządzaną przez Thomson Reuters, SCOPUS (www.scopus.com) zarządzaną przez Elsevier B.V. i największą bazą indeksującą czasopisma działające w otwartym dostępie (*open acces*) – Directory of Open Access Journals (DOAJ; www.doaj.org). Do tego posłużono się także bazami pełnotekstowymi wydawnictw (publikatorów): Elsevier B.V. – Science Direct (www.sciencedirect.com), SAGE Publications – SAGE Premier (www.sagepub.com), Springer Verlag – Springer Link (www.link.springer.com), John Wiley & Sons Inc – Wiley Online Library (www.onlinelibrary.wiley.com) i Taylor & Francis Group (wraz z Routledge) – Taylor & Francis Online (www.tandfonline.com). Powyższe publikatory uznano za istotne ze względu na multidyscyplinary ich charakter i liczbę zasobów (od 650 do 2500 czasopism naukowych ogółem) oraz na podstawie największej – spośród wszystkich sprawdzonych publikatorów – liczby rekordów otrzymanych po testowym wyszukiwaniu według słowa kluczowego *village*.

Bazy te zostały przeszukane według haseł, które w poprzedzającej właściwe studia literatury analizie (testowano poszczególne bazy pod względem liczby zwracanych rekordów według wpisanych haseł) uznano za najbardziej trafne w kontekście odnowy wsi. Hasłami tymi były: *rural renewal*, *rural regeneration*, *rural revitalisation (revitalization)*, *countryside renewal*, *countryside regeneration*, *countryside revitalisation (revitalization)*, *village renewal*, *village regeneration* i *village revitalisation (revitalization)*. W trakcie procedury wyszukiwania pełniły one funkcje słów kluczowych (*keywords*) lub – jeśli silniki wyszukiwania nie oferowały takiej możliwości – tematu (*topic*; baza Web of Science), dokładnej frazy (*with the exact phrase*; baza Springer Link) lub filtra uniwersalnego (baza Taylor & Francis Online). W przeglądzie uwzględniono całkowity możliwy zakres czasowy, jakie oferowały bazy indeksujące i pełnotekstowe, samą zaś procedurę przeszukiwania baz przeprowadzono w grudniu 2015 r.

Ogółem po zastosowaniu wskazanej procedury wyszukiwania otrzymano 2168 rekordów. Każdy z nich poddano analizie jakościowej ogólnej, tj. na podstawie

tytułu, streszczenia i słów kluczowych. W jej rezultacie wyodrębniono 188 rekordów istotnych dla celów niniejszego artykułu – były to prace podejmujące problematykę odnowy wsi w kontekście rozważań nad jej znaczeniem, istotą i celami. Ich liczba po odjęciu duplikatów (rekordów zwróconych w więcej niż jednej bazie lub zwróconych po zastosowaniu więcej niż jednego hasła w obrębie jednej bazy) wyniosła 107. Wszystkie te publikacje poddano analizie jakościowej pogłębionej, tj. obejmującej całość zawartej w nich treści (gdzie dostępne).

Powyższe prace zostały uzupełnione wybranymi pozycjami, o których wiedzę zdobyto dzięki analizie piśmiennictwa wykorzystanego przez autorów uprzednio wyszukanych prac (niespełna 10 tekstów). Wykorzystano także wybrane prace polskich autorów, które nie zostały zwrócone przez wyszukiwarki wymienionych wcześniej baz. Dodatkowo literaturę podejmującą problematykę odnowy wsi uzupełniono odwołaniami do innych, wybranych dzieł traktujących o wsi, rozwoju obszarów wiejskich czy przestrzeni. W tym celu zastosowano ekspercki przegląd literatury.

3. W poszukiwaniu znaczenia – postrzeganie i definiowanie odnowy wsi

3.1. Wstępne rozważania na temat „odnowy wsi” i zarys genezy programu odnowy wsi w Niemczech

Słowo „odnowa” wyraża w sobie pewien nowy stan. Zgodnie ze *Słownikiem języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego (1958–1969) odnowa to m.in. „przywracanie czemuś wyglądu rzeczy nowej”, „powstawanie czegoś na nowo”, czy też wreszcie „podjęcie, wznowienie czego”. W odniesieniu do obszaru, na którym ona zachodzi, jej efekty prowadzą więc do jakościowej i/lub ilościowej jego zmiany. Dzięki temu obszar (a także zwyczaje na nim panujące, wartości społeczne czy sami jego mieszkańcy) „wymagający odnowy” staje się „odnowiony”. Wówczas efekty takich działań można przedstawić za pomocą ciągu zmian, począwszy od „brak”, a skończywszy na „jest”.

Jeżeli zaś chodzi o „odnowę wsi”, jej słownikowe definicje są zawarte w wielojęzycznych *Lexikon – Landschafts- und Stadtplanung* (2001) i *Encyclopedic Dictionary of Landscape and Urban Planning* (2010). Definiują odnowę wsi (ang. *village renewal*, niem. *Dorferneuerung*) jako: „poprawa jakości struktury i środowiska wsi” (w definicji tej wieś rozumiana jest jako wiejska jednostka osadnicza; tłum. autor). Do pojęć tych jako synonimiczne wskazują pojęcie rewitalizacji wsi (ang. *village revitalization*; nie zdefiniowano niemieckiego synonimu dla *Dorferneuerung*). Nieco szerzej drugi z przywołanych słowników definiuje – wskazane jako pokrewne do pojęcia „odnowa wsi” – terminy „poprawa wsi” (ang. *village improvement*)

i „planowanie modernizacji wsi” (ang. *village redevelopment planning*; tłum. autor). Są to bowiem: „działania planistyczne powzięte w celu zachowania wsi w związku z odpływem mieszkańców, zgodnie z aktualnymi potrzebami wynikającymi ze stanu populacji oraz z potrzebami ekonomicznymi i kulturowymi” (ponownie wieś rozumiana jest jako jednostka osadnicza; tłum. autor). Powyższe słownikowe definicje zarówno „odnowy”, jak i „odnowy wsi” stanowią dobrą bazę do dalszych rozważań, a jednocześnie służą zilustrowaniu tego, jak bardzo znaczenie „odnowy wsi” uległo zmianie i rozszerzeniu wraz z kolejnymi pracami naukowymi na jej temat.

W środowisku badaczy europejskich, zwłaszcza niemieckich, dyskusja na temat odnowy wsi pojawiła się zasadniczo wraz z pierwszymi opiniami na temat programu odnowy wsi zainicjowanego w Republice Federalnej Niemiec w latach 50. ubiegłego wieku. Program ten powstał głównie w celu podniesienia standardu życia na wsi, ale też pobudzenia lokalnych gospodarek. Od lat 70. jest on administrowany, finansowany i wdrażany przez wspólny program federalnego ministerstwa do spraw rolnictwa i odpowiednich ministerstw krajów związkowych, jednocześnie pozostając częścią niemieckiej polityki rolnej. Od 1991 r. obecny jest także w landach byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej (Henkel 1984; Wilson 1999). Jako element polityki wiejskiej, niemiecka odnowa wsi ma więc najdłuższe i najbogatsze tradycje w Europie. Z tego właśnie względu to prace niemieckie dostarczają największej ilości informacji na temat odnowy wsi i to od ich przeglądu należy rozpocząć rozważania dotyczącego tego, czym była odnowa wsi i jak jej znaczenie zmieniało się w czasie. Pracom tym poświęcono trzy kolejne podrozdziały niniejszego artykułu, które nawiązują do wymiarów odnowy wsi, odpowiednio: materialno-przestrzennego, społecznego i ekonomicznego. Po przedstawieniu ewolucji pojęcia „odnowa wsi” w tych pracach zostały zaprezentowane także prace anglosaskie i pozostałe, w tym wybrane polskie, podejmujące tę problematykę.

3.2. Poprawa stanu przestrzeni wiejskiej – wczesne niemieckie prace naukowe

Pierwszym, który wskazał na rolę środowiska naukowego w eksplorowaniu zagadnienia odnowy wsi, był Gerhard Henkel (1979). Jego rozumienie odnowy bliskie było korzeniom tegoż programu w Niemczech. W rozważaniach na temat odnowy wyszedł bowiem od diagnozy i opisu stanu wsi (rozumianej jako jednostka osadnicza), którego poprawa była zasadniczym celem pierwszych około 20 lat programu. Zagadnienia przestrzenne wiodły prym także w późniejszych jego badaniach (1984), gdzie szczególnie miejsce zajmowały przestrzenie centralne wsi (ang. *village core*). Postawił przede wszystkim pytanie, czy centra te były przestrzeniami życia, czy raczej „przestrzeniami pustymi”, służącymi jako wizytówki dla przyjezdnych, ale niebędącymi przestrzenią interakcji mieszkańców. W kontekście tożsamości

tych miejsc i konieczności jej zachowania zwracano uwagę, że miejsca centralne na wsi nie mogą być przekształcane na wzór miejskich lub w dosłownie miejskie w trakcie ich odnowy (Braun, Dimroth, Pieper 1978). Zostało więc uwypuklone zagadnienie tożsamości, które niezależnie od sposobów postrzegania odnowy wsi obecne będzie w dyskusji jej dotyczącej w kolejnych dziesięcioleciach. Wspomniany wcześniej Henkel w latach 80. odnotował także to, że odnowa wsi, nawet jeśli rozumiana w dużej mierze jako modernizacja, powinna wyjść od mieszkańców, tzn. to oni powinni wykazać inicjatywę w określeniu wyglądu wsi czy zachowania kluczowych elementów jej krajobrazu (Henkel 1984)².

W tym czasie odnowę postrzegano również jako właściwe zagospodarowanie i użytkowanie ziemi oraz wykorzystanie funkcjonalne poszczególnych jej terenów. Jej narzędzia miały charakter planistyczny (np. scalanie i podział gruntów) (Schat 1978). O tym, że odnowę wsi jako pewien cel podejmowano z perspektywy planistycznej, świadczy jej pojawienie się w zapisach ustawy właśnie o scalaniu i podziale gruntów (późniejsza *Ustawa o scalaniu gruntów* Republiki Federalnej Niemiec z 1994 r., za: Chigbu 2012).

Pierwsze ważniejsze niemieckie prace naukowe dotyczące odnowy wsi można więc podsumować jako prace dotyczące programu odnowy wsi i przede wszystkim odnowy wsi w wymiarze materialno-przestrzennym. Warto zaznaczyć, że w późniejszym czasie pojawiły się prace krytykujące ten modernizacyjny sposób „odnowy” wsi. Zwracano uwagę, że działania w tym okresie nierzadko prowadziły do utraty tradycyjnych cech wyglądu wsi (Peters, Kleintech 2003).

3.3. Zwrot ku zagadnieniom społecznym w niemieckich pracach naukowych dotyczących odnowy wsi

Z czasem, gdy odnowa wsi jako program działań zaczęła obejmować coraz więcej obszarów wiejskich w Niemczech, rosło znaczenie z jednej strony społecznych aspektów rozwoju, a z drugiej funkcji pozarolniczych w rozwoju tych obszarów. Choć te pierwsze w odniesieniu do odnowy wsi sygnalizował już w latach 80. wspomniany Henkel (1984), dopiero w kolejnej dekadzie zagadnienia te zadomowiły się w pracach dotyczących odnowy. Wyrazem tego jest pewna zmiana przedmiotu badań naukowców, którzy częściej podejmowali studia nad takimi zagadnieniami jak np. miejsce i rola mieszkańców w odnowie wsi.

² Prace Henkela są także cennym źródłem wiedzy na temat samego programu odnowy wsi w Niemczech. Autor zagadnienie to podejmował na przestrzeni niemalże czterech dekad. W pracy z 2000 r. zestawiał dotychczasowe efekty programu z rekomendacjami na temat przyszłego jego kształtu, tym samym dokonując bogatej ilustracji programu. Zbliżony, ewaluacyjny i rekomendacyjny, charakter miała także praca Olivii Wilson z 1999 r.

Holger Magel (1991) argumentował, że niezależnie od położenia odczuwa się potrzebę identyfikacji z regionem i zachowania typowych wartości wiejskich i krajobrazu. Wskazuje również, że „ponowne odkrycie” wsi w wymiarze wartości zmieniło tradycyjne o niej myślenie, a zatem nastąpiło odejście od postrzegania wsi wyłącznie poprzez pryzmat funkcji produkcyjnej³. Melanie Knievel (1997) dodaje, że „rozwój duchowy” wsi jest elementem rozwoju wsi w ogóle i działania do niego zmierzające powinny mieć charakter komplementarny względem działań w przestrzeni fizycznej. To ten duchowy aspekt decyduje o tym, jak ludzie czują się swoim miejscu zamieszkania, co myślą o środowisku i całej społeczności. Stąd odnowę wsi zaczęto rozumieć jako odnowę (tradycyjnych) wartości wiejskich i próbę zachowania ich odmienności względem wartości miejskich (Knievel 1997; Chigbu 2012). Co więcej, odnowa wsi, jeśli działania z jej zakresu są oddolne, daje możliwość wyboru mieszkańcom, w jaki sposób i poprzez jakie inicjatywy będą oni chronili lub odzyskiwali swoją wiejską tożsamość (Chigbu 2012).

W odnowie wsi jako programie działań zaczęto akcentować znaczenie partycypacji społecznej⁴ i częściowo kapitału społecznego, które były przedmiotami wielu prac naukowych w tym okresie (Magel 2000; Mayer 1997; Taube 1997; por. także Wolski, Sykała 2016), a także i później (Huttner 2013; Zasada, Piorr 2015)⁵. Szczególne znaczenie miał udział mieszkańców w początkowych fazach realizacji działań, które najwięcej uwagi poświęcają rozpoznaniu lokalnych potrzeb (Mayer 1997), jak też uwzględnienie interesów różnych grup (Taube 1997). Jednocześnie udział mieszkańców w odnowie nie był postrzegany jedynie w kategoriach odpowiedzi na ich potrzeby, lecz także w kategoriach pewnej odpowiedzialności obywateli za realizowane działania. Wraz z pojawieniem się koncepcji społeczeństwa obywatelskiego odnowę wsi zaczęto rozumieć jako specyficzny model podziału obowiązków między państwem a społeczeństwem (Magel 2000).

Ten społeczny wymiar odnowy wsi z jednej strony uwidaczniał się w jej postrzeganiu poprzez pryzmat potrzeb mieszkańców, z drugiej zaś nawiązywał do wartości wsi jako pewnego miejsca, w którym istnieje specyficzny model życia. Jednocześnie wspomniane potrzeby mieszkańców jawiły się w kategoriach zarówno bardziej złożonych i w pewnym sensie abstrakcyjnych (np. potrzeba zachowania

³ Zob. np. Murdoch, Pratt 1993; Marsden 1999; Crouch 2006; Halfacree 2012.

⁴ W tym okresie pojawiły się także bardziej holistyczne prace dotyczące podejścia partycypacyjnego w rozwoju obszarów wiejskich (np. Oakley 1991) i rozwoju *sensu largo* (np. White 2011). Można więc powiedzieć, że studia dotyczące odnowy wsi nawiązywały do ważnych w tym czasie podejść badawczych czy też były nimi inspirowane.

⁵ Temat ten podejmowano także w innych krajach niemieckojęzycznych. Na przykład Doris Damyanovic i Florian Reinwald (2014) rozważali program odnowy wsi w Burgeländzie (Austria) w kontekście budowy kapitału społecznego. Ich zdaniem, kapitał społeczny jest niezbędny dla nadania działaniom samopodtrzymującego charakteru.

tożsamości wiejskiej, chęć współuczestniczenia w działaniach na rzecz wsi) (Chigbu 2012), jak i prostych (np. potrzeba posiadania sklepu we wsi) (Bahr, Kuhl, Priebes 1991), a odnowa wsi miała być odpowiedzią na jedno i drugie.

Podsumowując, w nawiązaniu do prac Mike'a Cranga i Nigela Thrifta (2000) oraz Yi-Fu Tuana (1987), przestrzeń wiejska jest przede wszystkim miejscem życia jej mieszkańców i jako taka wymaga działań na rzecz jej zachowania, a w warunkach osłabiania wiejskiej tożsamości – odnowy.

3.4. Dostrzeżenie nowych funkcji wsi niemieckiej i rozwój samopodtrzymujący

Jak wspomniano, drugim istotnym zagadnieniem podejmowanym w badaniach odnowy wsi, począwszy od lat 90. ubiegłego stulecia w Niemczech, był rozwój nowych funkcji wsi – pozarolniczych. Wynikało to nie tylko ze zmiany postrzegania wsi (od przestrzeni produkcyjnej do konsumpcyjnej), ale również z konieczności dostosowania gospodarki do ówczesnych wymogów rozwojowych. W przypadku Niemiec zagadnienie to było szczególnie ważne także ze względu na zjednoczenie kraju na początku tej dekady i kontrasty między „starymi” a „nowymi” landami.

Choć zjednoczenie Niemiec dało pewne możliwości rozwoju krajowi, to jednak, zwłaszcza w początkowych latach, było swoistym zaburzeniem gospodarki obszarów wiejskich i wyzwaniem dla ich rozwoju (Schrader, Tissen 1994; Wilson 1999; Wirth 1996). W czasie zjednoczenia odnowa wsi jako program działań realizowany na poziomie poszczególnych landów była obecna w „starych” landach niemal 40 lat, podczas gdy dla „nowych landów” stanowiła *novum* (Wilson 1999). Odnowę wsi w kontekście ekonomicznym postrzegano jako „element rozwoju wsi” (Magel 1991), „narzędzie rozwoju społecznego i ekonomicznego obszarów wiejskich” (Schopen 2001; Chigbu 2012) czy wreszcie kluczową „politykę rozwoju obszarów wiejskich” i jednocześnie katalizator dalszych inicjatyw (Wilson 1999).

W analizowanym okresie realizacji programu odnowy wsi podjęto próbę nadania wsi nowych funkcji – pozarolniczych (Wilson 1999). Taka polityka kształtowania programu odnowy wsi była obecna na obszarze tak „starych”, jak „nowych” landów, choć z pewnymi różnicami. W tych drugich większy priorytet miało wciąż rolnictwo, ze względu na „jego znaczenie ekonomiczne, społeczne i polityczne” (Wilson 1999, s. 247). Niemniej już w kontekście rynku pracy i tworzenia miejsc pracy podkreślano znaczenie pozostałych sektorów (Schrader, Tissen 1994; Wilson 1999). Innymi celami odnowy wsi na tych obszarach była poprawa stanu infrastruktury i renowacja budynków, co finalnie miało także służyć wyrównaniu standardu życia mieszkańców obu części zjednoczonego kraju (Wilson 1999).

Dietrich Wiebe (1991) z kolei dostrzegł kilka typów wiosek, jakie wykształciły się w „nowych” landach po 1945 r., a co za tym idzie – pojawienie się różnych

problemów na obszarach wiejskich, nie tylko tych związanych z modernizacją rolnictwa. Zróznicowanie obszarów wiejskich musiało więc wymuszać różne podejście do ich rozwoju (Schopen 2001), w związku z czym lokalne cele odnowy wsi „różnią się między gminami lub regionami – w zależności od tego, co tworzy największą potrzebę lub wizję” (*Ustawa o scalaniu gruntów* Republiki Federalnej Niemiec z 1994 r., za: Chigbu 2012, s. 211).

Nie bez znaczenia dla odnowy wsi były postulaty rozwoju zrównoważonego (Agenda 21 1993). Odnowa wsi, jako polityka rozwoju obszarów wiejskich, powinna stale nawiązywać do jego zasad (Schopen 2001). Dlatego samopodtrzymywalność efektów zakładał już sam program odnowy wsi. Jako że udział w programie danej wsi był skończony w czasie oraz w związku z tym, że odnowę wsi postrzegano jako program nadający pęd dalszym inicjatywom prorozwojowym (Wilson 1999), celem odnowy była pewna stała zmiana odnawianego obszaru – budowa w społecznościach zdolności do podejmowania dalszych, oddolnych inicjatyw, wzbudzenie potencjału własnego wsi, wykorzystanie jej zasobów i kapitału mieszkańców.

Podsumowując tę część pracy, odnowa wsi w wymiarze ekonomicznym wiązała się z próbami tworzenia nowych funkcji wsi. Można ją zatem w pewnym stopniu utożsamiać z rozwojem wsi według paradygmatu rozwoju wielofunkcyjnego (por. Wolski, Sykała 2016). Jednocześnie za odnowę „nowych” landów w Niemczech uważano wyrównanie standardu życia ich mieszkańców względem „starych” landów (Wilson 1999). Tym samym te drugie uznano za pewien poziom odniesienia, a landy byłej NRD za nierozwinięte w dostatecznym stopniu i z tego względu wymagające odnowy. Stąd można stwierdzić, że odnowa była rozumiana także jako pewna konwergencja regionalna lub rozwój zapóźnionych obszarów.

3.5. Perspektywa anglosaska – rozwój społeczności kluczem do ekonomicznej regeneracji obszarów wiejskich

Zbliżoną perspektywę badań prezentowali naukowcy z krajów anglosaskich. Prace te podejmowały problematykę odnowy wsi przede wszystkim w dwu kontekstach: ekonomicznym (lub ekonomiczno-demograficznym) i formacji kapitału społecznego (zaangażowania w proces społeczeństwa, budowy partnerstw), przy czym oba były ze sobą powiązane⁶. Za punkt odniesienia rozważań przyjęto przede

⁶ Badania odnowy wsi w nurcie anglosaskim, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, sięgają korzeni programów mających na celu rozwój i aktywizację społeczności lokalnych (*community development*) (Kaleta 2007). Zdaniem autora niniejszej pracy większy nacisk kładziono w nich jednak na sam rozwój społeczności, a nie na rozwój wsi i jego korzyści dla społeczności. Jednocześnie perspektywa tamtych badań była wyraźnie socjologiczna.

wszystkim ubytek ludności oraz brak dostatecznej liczby miejsc pracy, zwłaszcza w sektorach innych niż rolniczy.

Wielu badaczy postrzegало więc przedsiębiorczość jako klucz do rewitalizacji wsi w aspekcie ekonomicznym. Wymieniano tutaj zarówno typy działalności bezpośrednio związane ze specyfiką wsi (turystyka wiejska, produkty wiejskie), jak i każde inne mające po prostu miejsce w przestrzeni wsi (Gładwin i in. 1989; John 1989; Johnson 1989). Także tworzenie miejsc pracy było postrzegane jako kluczowe, stąd w niektórych pracach w zasadzie stawiano znak równości między odnową a nowymi miejscami pracy (zob. Keane, Garvey 2005; Lehrer 2010; Gkartzios, Norris 2011; Kulscar, Bolender 2011). Wreszcie ważną rolę przypisywano turystyce na obszarach wiejskich jako formie gospodarki zorientowanej na konsumpcję (Rofe 2012). Poza uzyskiwaniem ekonomicznych efektów jej rozwijanie w opinii naukowców służyć miało także ochronie krajobrazu wiejskiego (Lane, Kastenholz 2015). Wybrane formy tej turystyki mogły służyć z kolei zachowaniu tożsamości regionów i promocji jego wyrobów (Everett, Aitchison 2008). Obie te cechy są wysoce pożądane w kontekście odnowy wsi.

Jeśli chodzi o wiejską przedsiębiorczość, nowe miejsca pracy czy rozwijanie nowych funkcji, zagadnieniem nieodłącznym są umiejętności i kapitał mieszkańców wsi. Aileen Stockdale (2005; 2006) jest zdania, że ważną rolę w procesie ekonomicznej odnowy wsi pełnią migranci⁷. Często bowiem osoby te wykazują się wyższą przedsiębiorczością i kompetencjami biznesowymi, stąd między innymi tworzą nowe miejsca pracy na wsi.

Na powyższe zagadnienia nakładają się kwestie społeczne, takie jak problem niskiego kapitału społecznego czy pewnych jego składowych, tj. zaangażowania społeczeństwa w działania na szczeblu lokalnym i budowy partnerstw publiczno-prywatnych, których celem było podejmowanie inicjatyw na rzecz szeroko rozumianego rozwoju lokalnego. Taki punkt widzenia zaprezentowali Michael Murray i Larry Dunn (1996). Ich zdaniem, na ekonomiczną regenerację wpływ ma społeczność lokalna – jej zaangażowanie, „inicjatywność” i umiejętności lub ogólnie, kapitał. Dokonując wartościowania efektów podejmowanych działań, należy skupić uwagę na tych właśnie cechach mieszkańców danego obszaru i poszukiwać w nich odpowiedzi na temat zarówno powodzenia, jak i niepowodzenia pewnych działań czy projektów.

„Rozwój wsi kierowany przez społeczność” był przedmiotem dużej uwagi w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych już w latach 90. ubiegłego wieku

⁷ Autorka ta postrzegala także migracje na obszary wiejskie jako bardzo istotny, lecz nie do końca wykorzystywany, element budowy kapitału społecznego wsi. Tematykę migracji na obszary wiejskie i różne jej wymiary oraz przyczyny szeroko opisano ponadto w pracy pod redakcją Paula Boyle'a i Keitha Halfacree (1998).

(Murray, Dunn 1996, s. 89). Włączenie społeczności w proces odnowy jest zgodnie postrzegane przez naukowców jako niezwykle istotne dla zarówno bieżących jego rezultatów, jak i na potrzeby nadania tym результатам podtrzymywalności w przyszłości (McKane 1994; Murray, Dunn 1996; Bebbington 1998; Osborne, Williamson, Beattie 2004; Williamson, Beattie, Osborne 2004). Karen McArdle (2012) dodaje, że istotne jest jej włączenie na jak najwcześniejszym etapie działań – rozpoznania potrzeb i planowania działań. Zaangażowanie lokalnych społeczności powinno polegać także na faktycznym wydobyciu z niej wiedzy czy pomysłów, a także włączeniu w proces tych osób, które McArdle (2012, s. 338) nazywa „trudnymi w dotarciu” (ang. *hard to reach*), a więc niechętnych do partycypacji.

Szeroko na ten temat pisze Robert Rodale (1987). Po pierwsze, negatywnie odniósł się do programów rozwoju wyraźnie skoncentrowanych na efektach ekonomicznych, które – stanowiąc częstokroć różnego typu interwencje zewnętrzne – ignorowały zasoby wewnętrzne obszaru. Po drugie, postrzeganie odnowy sprowadził w dużej mierze do odnowy społeczności jako kluczowego zasobu danego obszaru. Wreszcie, wyraził pogląd, że pierwszym krokiem w celu odnowy społeczności jest zaangażowanie tej społeczności w proces jej odnowy. David Wilcox i Diane Warburton (1988) oraz Christofos Zografos (2007) dodają, że taka odnowa może być realizowana za pomocą ekonomii społecznej, upatrując w tym rolę przedsiębiorstw reinwestujących zyski w cele społeczne lub we wspólnotę.

W pracach anglosaskich „odnowa” oznaczała więc pewne wyjście z kryzysu (ang. *rural decline*) czy odwrócenie negatywnych trendów określonych zjawisk na obszarze wiejskim (Osborne, Williamson, Beattie 2004). Kryzys ten był postrzegany w kategoriach głównie demograficznych lub rynku pracy lub obu tych czynników jednocześnie, jako wykazujących wysoką od siebie zależność. Stąd odnowę traktowano jako pewien cel, pożądany – choć bliżej nieokreślony – stan obszarów wiejskich. O związkach między ekonomicznymi a społecznymi celami działań na rzecz odnowy wsi wnioskować można także z retoryki, jaką posługiwano się, oceniając te pierwsze. McArdle (2012), dokonując ewaluacji jednego z programów odnowy w Szkocji, nie posługuje się terminami takimi jak „rezultat” czy „efekt”. Zastępuje je „odpowiedzią na potrzeby”. Stanowi to doskonałe podsumowanie rozważań na temat odnowy wsi z perspektywy anglosaskiej, gdzie odnowa, choć widziana wyraźnie poprzez pryzmat gospodarki obszarów wiejskich, miała swój nieodłączny społeczny pierwiastek. W opinii autora można stwierdzić, że wspomniany wcześniej, docelowy, choć nie do końca określony stan obszarów wiejskich, jaki ma powstać po działaniach odnawiających, to właśnie stan, w którym społeczność wiejską cechuje zdolność do podejmowania wyzwań współczesności.

3.6. Inspiracja czy równoległa dyskusja? Odnowa wsi w pozostałych krajach

Odnowa wsi w pozostałych krajach (europejskich czy też położonych na innych kontynentach) nie doczekała się tak dużego zainteresowania ze strony badaczy jak w Niemczech (tu wyjątkowo), Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych. Prawdopodobnie wynika to z mniej bogatej tradycji działań na gruncie praktycznym skupionych na odnowie wsi. Istotny jest także brak dostępu do wielu tych prac, które – jeśli dotyczyły opisu doświadczeń – nie były pracami o zasięgu międzynarodowym. Ze względu na fakt, że w pozostałych krajach takich prac dotyczących odnowy było mniej, trudno też mówić o ich wyraźnym skoncentrowaniu wokół określonego problemu czy tożsamym postrzeganiu samej odnowy, tak jak obserwowano to w pracach niemieckich i anglosaskich. Z tego powodu w dalszej części pracy skupiono się na przedstawieniu wybranych prac, które przyczyniły się do udzielenia odpowiedzi na pytanie, czym jest odnowa wsi.

Starając się powiązać podejścia badawcze do tematu odnowy wsi obecne w Niemczech, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych z tymi obecnymi w pozostałych częściach świata, ponownie zacząć należy od przedstawienia odnowy wsi w wymiarze materialno-przestrzennym. W krajach Unii Europejskiej działania modernizacyjne i renowacyjne w dużej mierze były finansowane ze środków unijnych dedykowanych obszarom wiejskim (zob. Hudeckova, Sevcikova 2007; Mickiewicz, Mickiewicz 2015). Stąd jako przedmiot badań odnowa wsi przybrała definicje zbieżne z jej rozumieniem w polityce europejskiej – tzn. zawężone do działań w gruncie rzeczy podstawowych. Renowacja dziedzictwa materialnego wsi była także zadaniem wielu krajowych polityk i w takich przypadkach częstokroć – np. poprzez wykorzystanie tego dziedzictwa dla celów rozwoju turystyki – postrzegano ją jako element szerszego procesu odnowy ekonomicznej obszarów wiejskich (Silva 2010; Fonseca, Ramos 2012). Zwracano także uwagę na dylematy związane ze współczesną funkcją budynków niepełniących już swojej oryginalnej funkcji (np. budynków wykorzystywanych niegdyś rolniczo). Z jednej strony potrzebna jest ich renowacja i ponowne wykorzystanie, co zapobiega ich niszczeniu. Z drugiej strony ich renowacja i adaptacja do nowej funkcji nie powinny prowadzić do utraty pewnej wiejskiej tradycji, co wskazuje na związek typu i wyglądu zabudowy z tożsamością miejsca (van der Vaart 2000).

Podobnie do prac niemieckich i anglosaskich, w Europie Środkowej i Wschodniej postrzegano odnowę w jej wymiarach ekonomicznym i społecznym. Przede wszystkim zauważono wysoką dynamikę przemian obszarów wiejskich, w zakresie transformacji zarówno funkcji, jak i społeczności, oraz konieczność dostosowania do nich działań (Kranjcevic 2000; Pospech 2014). Odnowę wsi także postrzegano jako nadanie nowej funkcji obszarom wiejskim, zwłaszcza po kryzysie, jaki objął

rolnictwo (Pospech 2014). W kontekście preferowanych funkcji obszarów wiejskich wskazywano przede wszystkim turystykę (dowody na pozytywny wpływ turystyki na odnowę wsi w tych aspektach w krajach azjatyckich przedstawili choćby Atsuko Hashimoto i David Telfer [2010] oraz Baoren Su [2011; 2013]). Przejście z funkcji rolniczych (produkcyjnych) na turystyczne (konsumpcyjne) – zarówno poszczególnych gospodarstw rolnych, jak i całych wsi – widziane było jako naturalny ruch w kierunku poprawy sytuacji gospodarczej obszaru i jednocześnie działanie będące faktyczną odnową tego obszaru ze względu na jakość dokonanej zmiany.

Podobnie widziano także kwestię podtrzymywalności efektów prowadzonych działań. John Knight (1994) postrzegał odnowę wsi jako próbę nadania lub przywrócenia jej pewnej samodzielności w obliczu załamania demograficznego i ekonomicznego. Można dostrzec tutaj także odwołanie do pierwotnego stanu wsi, która stanowiła niegdyś środowisko w pewien sposób przyrodniczo-gospodarczo samowystarczalne. Jego badania, podobnie jak inne prowadzone w Japonii (Fujimoto 1992), wskazują też na rolę społeczności w tym procesie. Odnowa wsi widziana była także jako remedium dla zachodzących w tym kraju negatywnych procesów gospodarczych – wysokiego stopnia urbanizacji i tempa rozwoju miast oraz demograficznych – starzenia się społeczeństwa (Fujimoto 1992); autor ten mówi wręcz o „wypompowaniu” wiejskiej populacji w Japonii i „porzuceniu” rolników (1992, s. 10).

Relatywnie niższe zaawansowanie prac dotyczących odnowy wsi w Europie Środkowej i Wschodniej nie oznacza, że nie podejmowano zagadnień fundamentalnych dla tego procesu. Pavel Pospech (2014) w dyskusji nad wiejskością i jej obliczami we współczesnych Czechach stawia choćby pytanie, do jakiego stanu (pierwotnego) należy odwoływać się, mówiąc o odnowie. Innymi słowy, czym jest sama „odnowa” i jaki kierunek zmian ona wyraża. Jego zdaniem, odnowa wsi powinna oznaczać powrót do określonych wartości, głównie ze względu na pewną jakość tych wartości⁸. To społeczno-kulturowe postrzeganie odnowy jest więc w pewien sposób niezależne od miejsca.

3.7. Odnowa wsi w ujęciu międzynarodowym a perspektywa polskich prac naukowych

W niniejszym rozdziale zestawiono rezultaty przeprowadzonego systematycznego przeglądu literatury naukowej o zasięgu międzynarodowym dotyczącej

⁸ Pospech (2014) w swoich rozważaniach nawiązał do koncepcji wiejskiej idylli, która była szeroko dyskutowana przez geografów społecznych anglosaskich (np. Mingay 1989; Halfacree 1996; Bell 2006). Koncepcja ta zakłada postrzeganie wsi poprzez pryzmat w znacznej mierze pozytywnych cech, które to często bywają idealizowane (np. przez media czy też przyjezdnych).

znaczenia i sposobów rozumienia odnowy wsi z wybranymi, aczkolwiek w opinii autora kluczowymi, polskimi pracami naukowymi podejmującymi tę tematykę.

Na wstępie tej części rozważań przede wszystkim warto zwrócić uwagę na dwie kwestie. Po pierwsze, pionierskie polskie prace naukowe powstały na początku lat 90. XX w., a więc w okresie wzrostu zainteresowania społecznymi aspektami odnowy wsi (np. praca pod redakcją Marii Wieruszewskiej z 1992 r.). Inicjatorem tego naukowego zainteresowania odnową wsi w Polsce był Andrzej Kaleta. Jego rozważania, podobnie jak innych polskich naukowców, nie tylko się wpasowały w ten nurt, lecz także istotnie go wzbogaciły, koncentrując się niejednokrotnie właśnie na samej naturze odnowy wsi (czy też obszarów rustykalnych). Po drugie, pierwsze działania z zakresu odnowy wsi w Polsce były wzorowane na modelowych przedsięwzięciach niemieckich i austriackich oraz doświadczeniach tamtejszych wiosek. Wyróżnić należy działalność zwłaszcza Waława Idziaka (ówczesne województwo koszalińskie) i Ryszarda Wilczyńskiego (ówczesne opolskie), w mniejszym stopniu Tomasza Parteki (ówczesne gdańskie). Zasadne zdaje się zatem przedstawienie, choćby w zarysie, rozważań nad perspektywą rodzimych prac naukowych dotyczących odnowy w odniesieniu do perspektywy prac przedstawionych we wcześniejszej części artykułu.

Wieruszewska (1992) odnowę wsi łączy przede wszystkim z kulturą. Jej zdaniem, choć odnowa wskazuje na przyszłość, nie odcina się od przeszłości i tożsamości kultury. Pogląd ten wywodzi z szerszych obserwacji, mianowicie: problemu utraty wiedzy i mądrości kultur rolniczych i zerwania połączenia między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością, a w konsekwencji rozpadu ogniwa tradycji oraz postrzegania samej przyszłości częściej w kontekście wyzwań cywilizacyjnych aniżeli kształtu kultury. Autorka jest zdania, że postęp nie wyklucza tradycji, a więc ciała spajającego przeszłość z przyszłością, i na tej podstawie formułuje wniosek, że „[...] utrzymanie tożsamości kulturowej jest obroną przed nicością, warunkiem istnienia i rozwoju” (Wieruszewska 1992, s. 10).

Ten precyzyjnie wyrażony kierunek myślenia o odnowie wsi obecny jest także u Kalety (1992; 2007). Autor ten zwraca przede wszystkim uwagę na swoiste spustoszenie, jakie na wsi wyrządziły działania podejmowane w myśl paradygmatu modernizacyjnego, który sprowadzał się do myślenia o wsi kryteriami industrialno-urbanizacyjnymi (postrzeganie wsi poprzez społeczno-kulturowe cechy miasta i przenoszenie przemysłowych wzorców rozwoju na tereny wiejskie (por. Braun, Dimroth, Pieper 1978; Kniewel 1997)). Właśnie w kontekście zmiany ówczesnego paradygmatu myślenia o wsi autor ten postrzega jej odnowę. Można więc wnioskować, że odnowa wsi polegać miała w latach 90. przede wszystkim na zmianie sposobu myślenia w duchu „nowej ideologii rustykalnej Europy” (Kaleta 1992, s. 15), co współcześnie należy utożsamiać z paradygmatem rewitalizacyjnym. Autor

ten jasno wskazuje także, że powyższe zmiany powinny mieć przede wszystkim przełożenie na działania podejmowane w sferze praktycznej. Odnowę wsi postrzega bowiem głównie jako „zespół działań praktycznych, ale o bardzo nowoczesnej podbudowie teoretycznej, będących reakcją na kryzys wsi i rolnictwa” (Kaleta 2007, s. 82). Zdaniem Krystiana Heffnera (2007), presja urbanizacji i uprzemysłowienia rolnictwa wobec współczesnej wsi jest wręcz naturalnym zjawiskiem. Reakcją na tę presję są inicjatywy „odnawiające” wieś i właśnie dlatego jest ona istotna.

Kaleta (1996), podobnie jak później Heffner (2007) oraz Idziak i Wilczyński (2013) dostrzegają potrzebę traktowania wsi w sposób całościowy, gdzie poszczególne jej składowe są ze sobą wysoce zintegrowane – zarówno mieszkańcy między sobą, jak i mieszkańcy z ziemią. Takie stanowisko nie tylko podkreśla relacje tak specyficzne dla środowiska wiejskiego i tak głęboko zakorzenione w jego tożsamości, lecz także przywołuje na myśl rozumienie odnowy wsi zaprezentowane przez część badaczy anglosaskich, mianowicie, że to odnowa społeczności stanowi centralne wyzwanie odnowy wsi w ogóle (np. Rodale 1987; McArdle 2012). Odnowa zachodzi więc w takim organizmie, jest w pewien sposób domknięta do pewnego obszaru, a zdaniem autora niniejszej pracy, obszaru będącego także przestrzenią „miejsc”, w nawiązaniu do koncepcji Tuana (1987). Powyższe jeszcze bardziej nabiera znaczenia, jeśli uwzględnimy fakt, że wieś to twór mały i w pewien sposób wyizolowany (Kaleta 1996).

Kolejną kwestią, na którą zwracają uwagę zarówno Wieruszewska (1992), jak i Kaleta (1992), jest pewien rozdźwięk w celach dwu podstawowych, jak się wydaje, typów działań, jakie są podejmowane w przestrzeni wiejskiej – na rzecz poprawy standardu życia i jakości życia. Przede wszystkim wskazują pozornie tylko prosty wniosek, że te pierwsze nie muszą wpływać na te drugie. Przeciwnie myślano właśnie w dobie uprzemysłowienia wsi, gdy skupiono się na poprawie materialnych warunków życia ludności (jednakże zbyt „mechanicznie”). Prezentowany przez nich sposób postrzegania procesu odnowy wsi wpisuje się w jej społeczny wymiar, łatwo znaleźć tutaj powiązania choćby z pracami Magela (1991), Knievel (1997), Uchendu Chigbu (2012) czy Pospęcha (2014) traktującymi m.in. o odnowie „duchowej” i tożsamości. Jego inspiracje można znaleźć także w austriackich doświadczeniach z zakresu realizacji programu odnowy wsi, co dowodzi wzajemnego przenikania się obu sfer obejmujących odnowę wsi – teorii i praktyki.

Perspektywę poszerzoną o praktyczne doświadczenia przedstawiają Wilczyński (2003) i wspomniani wcześniej Idziak i Wilczyński (2013)⁹. Wskazują oni zatem, co z ową praktycznością jest nieuchronnie powiązane, na ekonomiczne aspekty

⁹ Prace tych autorów prezentują także bogatą historię doświadczeń austriackich i niemieckich oraz zawierają wiele praktycznych opisów i komentarzy w zakresie realizacji prac.

odnowy wsi, choć – jak się zdaje – nie upatrują w tych czynnikach klucza do powodzenia realizowanych przedsięwzięć. Mimo że przedstawiają oni kilka definicji odnowy wsi, warto odnieść się do tej, zgodnie z którą: „Odnowa wsi to zaplanowany i realizowany przez wiejską wspólnotę proces rozwoju oparty na lokalnych zasobach i wykorzystujący zewnętrzne wsparcie” (Wilczyński 2012, s. 2), w czym można upatrywać nawiązań do neoendogenicznych koncepcji rozwoju obszarów wiejskich¹⁰ i co wpisuje się w społeczne postrzeganie odnowy, gdzie „[...] Społeczność wiejska jest w centrum procesów odnowy wsi” (Chigbu 2012, s. 211).

W przedstawionych polskich pracach podejmujących problem tego, czym jest odnowa wsi, dominuje więc odniesienie się do jej społecznego wymiaru, co współcześnie wciąż stanowi dominujący nurt w postrzeganiu odnowy (pomimo ich „nawarstwiania” się z biegiem czasu). Dostrzega się także złożoność odnowy, co wskazuje z kolei, że utożsamia się ją ze zmianami znacznie szerszymi aniżeli projekty punktowe i skoncentrowane na celach krótkoterminowych. Warto przy tym wskazać, że taki obraz odnowy wsi wzbogacają prace dotyczące przestrzennych aspektów prowadzonych działań odnawiających, tj. przede wszystkim ładu przestrzennego i architektonicznego oraz zagadnień krajobrazu wiejskiego, w tym kulturowego (np. Niedźwiecka-Filipiak 2010; Niedźwiecka-Filipiak, Filipiak 2012). Niemniej i tutaj autorzy zauważają, że odnowa wsi jest działaniem wykraczającym zasięgiem poza te aspekty, a same przekształcenia środowiska wiejskiego są wysoce skomplikowane.

4. W kierunku zrozumienia – systematyzacja pojęcia odnowy wsi i jej problematyka w ujęciu modelowym

Jak dowodzą zaprezentowane we wcześniejszej części artykułu rezultaty przeglądu literatury naukowej dotyczącej odnowy wsi, jest ona rozumiana różnie, a przy tym niektóre sposoby jej postrzegania są mniej (odnowa jako „narzędzie”, „element” lub „polityka” rozwoju, odnowa jako modernizacja) lub bardziej złożone. W tej drugiej grupie znaczeń odnowę traktowano jako pewien bliżej nieokreślony docelowy stan obszarów wiejskich (kwestią otwartą pozostawała jednak skończoność procesu odnowy i – jeśli odnowa wsi miałyby mieć swój koniec – jak wyglądać miałby stan, po osiągnięciu którego dalsze działania nie byłyby konieczne). Nazywano nią także pewien ogólny cel wszystkich podejmowanych działań, co, zdaniem autora, sprowadza się do zrównania jej z pojęciem rozwoju, z tą różnicą, że odnowa zachowuje pierwiastek „przywracania” czegoś.

¹⁰ Szerzej na ten temat piszą Wolski i Sykała (2016). Ich zdaniem także „odnowa wsi to odnowa jej zasobów” (s. 33).

Starając się usystematyzować te znaczenia odnowy wsi, niezależnie od ich stopnia złożoności, możemy mówić o odnowie wsi jako:

- 1) poprawie stanu zagospodarowania przestrzeni i inwestycjach w infrastrukturę;
- 2) rozwoju (ekonomicznym) obszarów wiejskich będących w „kryzysie” (*rural decline*);
- 3) rozwoju (ekonomicznym) obszarów wiejskich w ogóle, uznanych z natury rzeczy za „zapóźnione” względem obszarów miejskich (stąd wymagających impulsów rozwojowych) lub względem innych obszarów wiejskich (stąd wymagających wyrównywania poziomu życia);
- 4) zapobieganiu negatywnym zjawiskom społecznym i demograficznym;
- 5) rozwoju / filozofii bieżącego funkcjonowania wsi zachowującej jej wartości i wpływającej na ich jakość.

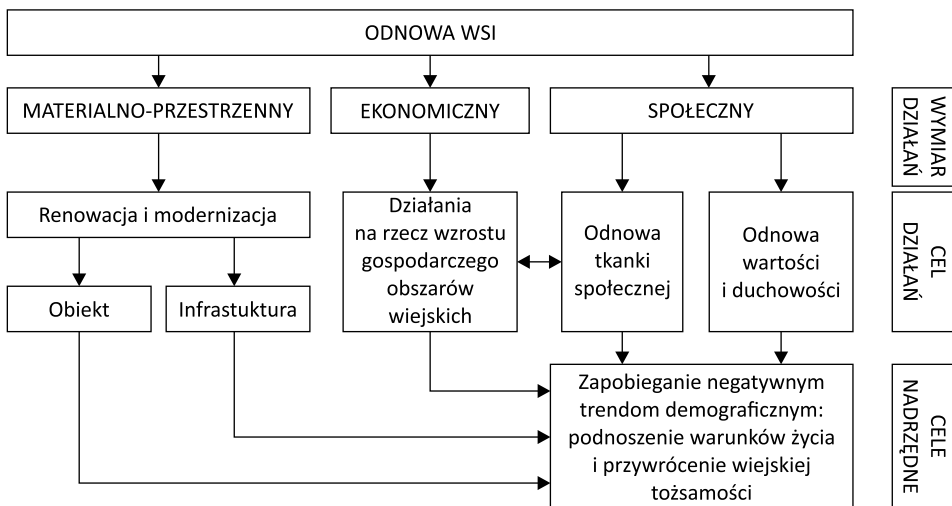
Cztery pierwsze znaczenia dotyczą kwestii dających się wyrazić obiektywnie. Pierwsze znaczenie jest najbardziej podstawowe i dotyczy wyłącznie fizycznej przestrzeni. Znaczenia 2. i 3. wyrażają ten sposób rozumienia odnowy wsi, który sprowadza się do działań na rzecz rozwoju ekonomicznego. W drugim znaczeniu mowa jest o obszarach znajdujących się w „kryzysie”, a więc o pewnych stwierdzonych cechach tych obszarów. Często cechy te przedstawiano na zasadzie relacji między obszarami objętymi kryzysem a obszarami o lepszej kondycji społeczno-gospodarczej (np. migracje z obszaru objętego kryzysem do obszaru nim nieobjętego, mniejsza podaż miejsc w pracy na obszarze kryzysowym niż na obszarze o lepiej rozwiniętym rynku pracy). W znaczeniu 3. mamy do czynienia z pewnym wzorcem – miejskim lub wiejskim. Miasta powszechnie uważane były za motory rozwoju ekonomicznego. Wsi nie tylko nie przypisywano podobnych atrybutów, lecz także z natury rzeczy uznano ją za „zapóźnioną”. Obszary wiejskie są także wewnętrznie zróżnicowane pod względem poziomu rozwoju, stąd naturalne było wyłonienie się pewnych wiejskich wzorców, których ścieżki rozwoju próbowano przeszczepiać na inny wiejski grunt. Z racji nieposiadania cech takich, jakie posiada wybrany wzorzec, dany obszar wymagał odnowy.

Znaczenie 4. dotyczy zapobiegania określonym zjawiskom społecznym i demograficznym. Może być to następstwo działań, o których mowa wcześniej (np. zapobieganie odpływowi mieszkańców w następstwie działań na rzecz poprawy rynku pracy na obszarach wiejskich), ale też cel sam w sobie (co może sprowadzać się do zachowania wsi w ogóle).

Ostatnie, 5. znaczenie odnowy wsi dotyczy kwestii niedającej się wyrazić w sposób obiektywny i niemierzalnej, jaką są wartości symboliczne. Nie bez znaczenia jest więc wskazane rozróżnienie „obszarów wiejskich” i „wsi”, gdzie ta druga jest miejscem rozumianym jako przestrzeń „zamknięta, ucłowieczona [...], centrum

ustalonych wartości” (Tuan 1987, s. 75). W takim znaczeniu odnowa wsi oznacza zachowanie lub przywrócenie wartości wsi.

Odnowa wsi, w każdym z powyższych znaczeń, stanowi konglomerat wzajemnie przenikających się działań o różnym stopniu złożoności, mających określone cele. Cele te mogą być bieżące, tj. być osiągnęte od razu w następstwie realizowanych działań i służyć realizacji bardziej „prostych” potrzeb (co nie oznacza mniej ważnych). Mogą to też być cele o wiele bardziej zakorzenione w przyszłościowej wizji wsi i służyć pewnym uniwersalnym wartościom. Odnowa wsi, jak zilustrowano to dokonaną systematyzacją prac naukowych jej dotyczących, zachodzi w trzech wymiarach – materialno-przestrzennym (do którego można przypisać znaczenie 1.), ekonomicznym (znaczenia 2. i 3.) i społecznym (znaczenia 4. i 5.). Każdy z nich ma cele sobie właściwe i pewną wspólną płaszczyznę celów „uniwersalnych”, osiągniętych w pewnym następstwie i po pewnym czasie. Tymi wiejskimi uniwersalami są ludzie (rozumiani także jako wspólnota), ich dobrobyt (rozumiany także jako jakość życia) oraz tożsamość (rozumiana także jako wartości życia wiejskiego). Do nich również odnoszą się nadrzędne cele odnowy wsi, a więc kolejno: zapobieganie negatywnym trendom demograficznym, podnoszenie warunków życia na wsi i przywrócenie wiejskiej tożsamości (rysunek 1). Takie holistyczne i w kategoriach finalnych rozumienie celów odnowy wsi jest zbieżne choćby z punktem widzenia zaprezentowanym przez wspomnianych już Chigbu (2012) i Pospiecha (2014).

Rysunek 1. Problematyka odnowy wsi w ujęciu modelowym
Figure 1. Rural renewal issues in a model approach

Źródło: opracowanie własne.
 Source: own study.

Cele nadrzędne są z jednej strony zwrócone ku społecznemu rozumieniu odnowy wsi, z drugiej stanowią zaś swoisty parasol okalający działania we wszystkich trzech wymiarach odnowy. Przestrzeń wiejska, raz jeszcze nawiązując do Cranga i Thrifta (2000), jest przestrzenią należącą do jej mieszkańców, społeczność wiejska jak nigdzie indziej jest fundamentem tej przestrzeni. Jednakże na byt tych ludzi jako mieszkańców wsi składają się czynniki obiektywne, takie jak warunki życia, i subiektywne, czyli identyfikacja z miejscem. Dopiero zapewnienie obu tych składowych sprawia, że wieś istnieje i jest zamieszkała nie „tylko” przez ludzi, lecz także przez społeczność wiejską, mającą określone cechy.

Na cele nadrzędne składają się cele działań podejmowanych w trzech wspomnianych wcześniej wymiarach: materialno-przestrzennym, ekonomicznym i społecznym. W wymiarze przestrzennym celami odnowy są albo renowacja, albo modernizacja. Tyczyć się one mogą zarówno obiektów (przy czym jako obiekt traktuję tutaj również przestrzenie takie jak np. plac targowy), jak i infrastruktury. „Renowacja”, zgodnie ze słownikiem języka polskiego, częściej dotyczy budynków (a więc obiektów) i wiąże się zwykle również z poprawą estetyki. „Modernizacja” z kolei to unowocześnienie i usprawnianie, stąd słowo to częściej występuje w kontekście infrastruktury. Modernizacja jest w tym ujęciu częścią odnowy wsi. Nie należy przy tym „uciekać” od modernizacji, mówiąc o odnowie wsi, należy jednak ciągle dostrzegać różnicę między nimi (Kranjcevic 2000).

Odnowa wsi w wymiarze ekonomicznym to *de facto* działania na rzecz wzrostu gospodarczego, który tutaj rozumiem w podstawowym znaczeniu jako zwiększanie dochodu i związane z nim zmiany strukturalne oraz wzrost poziomu życia mieszkańców. Takim celowi służą choćby te działania na obszarach wiejskich, które prowadzą z jednej strony do usprawnienia rolnictwa i wyższej jego zyskowności, czy też z drugiej do rozwoju nowych funkcji (pozarolniczych). Jeżeli jednak mają to być działania w duchu odnowy wsi, nie mogą być podejmowane w sposób „mechaniczny” i pozbawiony refleksji na temat specyfiki konkretnej wsi.

Z kolei cele odnowy wsi w wymiarze społecznym są dwojakie. Po pierwsze, dowiązują do obiektywnie wyrażalnych cech społeczności, np. umiejętności i kapitału społecznego lub marginalizacji określonych grup społeczeństwa. Po drugie, cele te wiążą się z duchowością rozumianą w kategoriach egzystencjonalnych (ale niekoniecznie nadnaturalnych). Na ten cel składa się wiele często drobnych inicjatyw (np. promowanie tradycji i lokalnych produktów, lokalna aktywność kulturowa), a w szczególności wspólna realizacja pewnych działań, wzajemne przenikanie i uzupełnianie się pomysłów i umiejętności oraz odpowiedzialność za realizowane działania, co buduje specyficzne poczucie przynależności do grupy, a w efekcie realizowanych działań – także do terytorium. Zdaniem autora, odnowa wsi w tym wymiarze powinna być odnową wartości życia wiejskiego, ale jej

plaszczyną działań jest współczesna wieś. Jej cele opierają się zatem na budowaniu pewnych relacji człowieka ze środowiskiem i z innymi ludźmi, a więc na tworzeniu wcześniej przywołanych „miejsc”.

Przedstawiona w tej części artykułu systematyzacja sposobów rozumienia odnowy wsi oraz zaproponowane modelowe ujęcie jej problematyki dowodzą różnorodności działań i celów odnowy. O tym, czym jest odnowa wsi, decydują z jednej strony wymiary działań, a z drugiej cele tych działań. Podporządkowanie celom społecznym wskazuje też, że współcześnie przeważającym ujęciem problematyki odnowy wsi jest właśnie to, które definiuje ją w kategoriach wartości życia wiejskiego i społeczności wiejskich.

5. Zakończenie

Zamierzeniem tej części artykułu jest zarówno podsumowanie wybranych wątków pracy, jak i pewna szersza refleksja dotycząca natury odnowy (wsi).

We literaturze naukowej – mowa o pracach, które powstały na podstawie przeprowadzonych badań – odnowa wsi pojawiła się na szerszą skalę w następstwie realizowanego programu odnowy wsi w Niemczech. Tamtejsze prace podejmujące tę problematykę ewoluowały w czasie od takich, których celem była ocena zapisów i efektów programów na poziomie landów, do o wiele bardziej złożonych. Późniejsze prace to już nie tylko kompleksowa ocena tych programów, lecz także badania zjawisk będących elementem odnowy wsi, ale i zjawisk wykraczających poza odnowę, gdzie to raczej ta odnowa służyła jako ich ilustracja (np. partycypacja społeczna w odnowie wsi lub działania z zakresu odnowy wsi jako przykład partycypacji społecznej). Taki charakter miały zresztą opracowania nie tylko już niemieckie, ale także anglosaskie i inne. Podejmowały przede wszystkim zagadnienia na pograniczu geografii i socjologii, tj. uwarunkowania (na różnym szczeblu, ale najczęściej lokalnym) zaangażowania społeczeństwa w działania, tworzenia się społeczności skupionych wokół konkretnego celu. Z czasem do wspomnianych geografii i socjologii dołączyły również zagadnienia z zakresu administracji publicznej czy (geografii) kultury – badano relacje między sektorem publicznym a społecznym czy też identyfikację z obszarem (miejscem) i tożsamość (regionalną lub lokalną). Wreszcie pojawiły się prace stawiające fundamentalne tezy i pytania dotyczące odnowy wsi, które miały wybitnie geograficzno-społeczno-kulturowe zakorzenienie.

We wstępie do niniejszej pracy napisano, że odnowa wsi w ujęciu praktycznym zmieniała się w czasie. Wraz z ewolucją celów programów odnowy wsi i pokrewnych polityk realizowanych na obszarach wiejskich zmieniały się także cele samych badań poświęconych temu zjawisku. Współcześnie odnowa wsi cechuje się wysoce rozwiniętym pierwiastkiem społecznym – człowiek znajduje się w centrum tychże

działań. Podobną postawę przyjęli naukowcy, gdyż w badaniach poświęconych odnowie wsi dominuje wzorzec postscjentyistyczny. Jednocześnie należy wspomnieć, że prace podejmujące problematykę odnowy wsi wyraźnie nawiązywały do głównych koncepcji badawczych obecnych w naukach społecznych.

Odnowa wsi z natury rzeczy dowiązuje do pewnej hierarchii potrzeb. Nie tylko same te potrzeby są geograficznie zróżnicowane, lecz także ich hierarchia jest zależna od miejsca. Można mówić o pierwszeństwie pewnych potrzeb nad innymi. Choć odnowa wsi stawia sobie w niektórych przypadkach cele dotyczące kwestii wręcz egzystencjonalnych, muszą one nierzadko zejść na drugi plan. Trudno bowiem o odnowę wartości życia wiejskiego w przypadku braku podstawowej infrastruktury czy miejsc pracy na wsi. To właśnie te cele odnowy wsi, które cechuje możliwość obiektywizacji, cechują się największym zróżnicowaniem przestrzennym. Niezależna od miejsca pozostaje jedynie potrzeba przynależności, identyfikacji i odczuwania tożsamości.

Rezultatem zróżnicowania jest mnogość znaczeń i sposobów postrzegania samej odnowy. Nie sposób także dokonać jakiegokolwiek wartościowania różnych znaczeń odnowy, co wynika z tego, że nie mogą podlegać ocenie potrzeby mieszkańców (odmiennych) wsi. Niemniej należy stwierdzić, że odnowa zachodzi w trzech podstawowych wymiarach: materialno-przestrzennym, ekonomicznym i społecznym. Cele działań prowadzonych w tych wymiarach są albo bezpośrednie, albo kontrybuują w osiągnięciu celu nadrzędnego, który w niniejszej pracy skoncentrowano wokół trzech pojęć: ludzie, dobrobyt i tożsamość.

Kluczową kwestią z perspektywy działań na rzecz odnowy wsi jest ich „skończoność”. Słowo „odnowa” zawiera pewien paradoks, zauważalny szczególnie, gdy rozważamy odnowę wsi. Jeśli rozumieć ją tylko i wyłącznie w kategoriach materialnych, to zawarte jest w nim przekonanie o pewnym końcu. Wówczas oczekuje się bowiem, że podejmowane działania, a raczej ich efekty, prowadzić będą do określonych zmian na danym obszarze. Jednakże odnowa wsi wykracza daleko poza takie kategorie rozumowania. Nie da się przecież sparametryzować odnowy niematerialnej, co już wspomniano. Pojawiają się w związku z tym fundamentalne pytania. Mianowicie, co w gruncie rzeczy oznacza „odnowiony”, gdy myślimy o odnowie wsi holistycznie? Co miałoby tworzyć stan po odnowieniu? Kiedy wieś jest odnowiona? Kiedy następuje ten moment?

Na podstawie poddanych analizie prac naukowych, patrząc także z perspektywy wielowymiarowości odnowy wsi, prawdopodobnie nie ma odpowiedzi na to pytanie. Jeżeli bowiem efekty działań w niektórych jej wymiarach są trudne lub niemożliwe do skwantyfikowania, to równie trudne jest stwierdzenie, że zostały osiągnięte, a wieś odnowiona. By odpowiedzieć na to pytanie, można posłużyć się wskazanym wyróżnieniem wymiarów odnowy wsi i do nich oddzielnie odnieść

odpowiedź, która i tak nie będzie w pełni satysfakcjonująca, zważywszy na charakter pytania. W zasadzie możliwość stwierdzenia, że wieś została odnowiona, występuje tylko w materialno-przestrzennym wymiarze działań (co *de facto* można stwierdzić także w inny sposób – że wieś została zmodernizowana). W wymiarze ekonomicznym, uwzględniając całokształt i ciągły charakter procesów gospodarczych w regionie, kraju, a być może i na kontynencie, stwierdzenie to jest o wiele trudniejsze i obciążone błędem w szacunkach, jednak nie niemożliwe. Najtrudniejsze jest jednak w wymiarze społecznym odnowy, ze względu na, poza powodami wspomnianymi wyżej, dynamikę procesów społecznych na wsi i zjawiska takie jak konsumpcjonizm czy atomizacja społeczeństwa. Równie trudne do przewidzenia są konsekwencje rosnących możliwości komunikacyjnych, które to, obok czynników gospodarczych, wpływają na migracje i zmiany miejsca zamieszkania (zarówno odpływ mieszkańców wsi, jak i napływ mieszkańców miast). Zdaje się, że potrzeba odnowy będzie z nimi współistnieć. W związku z tym być może należałoby mówić o ciągłym „odnawianiu” wsi lub takiej konieczności przynajmniej w określonych jej wymiarach, by wyrazić ciągłość procesu. Kluczowe zdaje się przy tym kształtowanie pewnych postaw i umiejętności społeczności wiejskiej – podstawowego „nośnika” efektów odnowy.

Bibliografia

- Agenda 21 (1993). United Nations, United States.
- Bahr J., Kuhl D., Priebis A. (1991). Verbesserung der Grundversorgung ländlicher Gemeinden Schleswig- Holsteins in Rahmen der Dorferneuerung – Möglichkeiten und Grenzen. *Kieler Geographische Schriften*, 80, 1–19.
- Bebbington A. (1998). Sustaining the Andes? Social capital and policies for rural regeneration in Bolivia. *Mountain Research And Development*, 18, 2, 173–181.
- Bell D. (2006). Variations on the rural idyll. W: Cloke P., Marsden T., Mooney P. (red.), *Handbook of Rural Studies* (s. 149–160). London: Sage.
- Boland A., Cherry M.G., Dickson R. (2014). *Doing a Systematic Review: A Student's Guide*. London: Sage.
- Boyle P., Halfacree K. (red.) (1998). *Migrations into Rural Areas: Theories and Issues*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Braun H., Dimroth D., Pieper F. (1978). *Kernbebauubg landlichger Orte, Funktionswandel, Nutzung und Gestaltung, dargestellt an Beispielen in Bordrhein-Westfalen* (brak informacji o miejscu publikacji).
- Chigbu U.E. (2012). Village renewal as an instrument of rural development: Evidence from Weyarn, Germany. *Community Development*, 43, 2, 209–224.
- Cook D.J., Murlow C.D., Haynes R.B. (1997). Systematic reviews: synthesis of best evidence for clinical decisions. *Annals of Internal Medicine*, 126, 5, 376–380.

- Crang M., Thrift N. (2000). *Introduction*. W: Crang M., Thrift N. (red.), *Thinking Space* (s. 1–30). London: Routledge.
- Crouch D. (2006). *Tourism, consumption and rurality*. W: Cloke P., Marsden T., Mooney P. (red.), *Handbook of rural studies* (s. 355–364). London: Sage.
- Damyanovic D., Reiwald F. (2014). The “Comprehensive Village Renewal Programme in Burgerland” as a means of strengthening the social capital in rural areas. *European Countryside*, 1, 18–35.
- Encyclopedic Dictionary of Landscape and Urban Planning* (2010). Red. K.J. Evert. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.
- Everett S., Aitchison A. (2008). The role of food tourism in sustaining regional identity: A case study of Cornwall, South West England. *Journal of Sustainable Tourism*, 16, 2, 150–167.
- Fonseca F.P., Ramos R.A.R. (2012). Heritage tourism in peripheral areas: Development strategies and constraints. *Tourism Geographies*, 14, 3, 467–493.
- Fujimoto I. (1992). Lessons from abroad in rural community revitalization. *Community Development Journal*, 27, 1, s. 10–20.
- Gkartzios M., Norris M. (2011). „If You Build It, They Will Come”: Governing property-led rural regeneration in Ireland. *Land Use Policy*, 28, 486–494.
- Gladwin C., Long B.F., Babb E.M., Mulkey D., Zimet D.J., Moseley A., Beaulieu L.J. (1989). Rural entrepreneurship: One key to rural revitalization. *American Journal of Agricultural Economics*, 71, 5, 1305–1314.
- Halfacree K. (1996). Out of place in the countryside: Travellers and the „rural idyll”. *Antipode*, 29, 42–72.
- Halfacree K. (2012). Diverse ruralities in the 21st century: From effacement to (re-)invention. W: Kulcsar L.J., Curtis K.J. (red.), *International Handbook of Rural Demography* (s. 387–400). Seria International Handbooks of Population, t. 3. Springer Netherlands.
- Hashimoto A., Telfer D.J. (2010). Developing sustainable partnerships in rural tourism: The case of Oita, Japan. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure & Events*, 2, 2, 165–183.
- Heffner K. (2007). Fundamenty procesu przemian aktywizacyjnych na obszarach wiejskich. W: Kłodziński M., Bład M., Wilczyński R. (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 51–66). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Henkel G. (1979). Dorferneuerung: ein gesellschaftspolitischer Auftrag an die Wissenschaft. *Berichte zur Deutschen Landeskunde*, 53, 1, 49–59.
- Henkel G. (1984). Dorferneuerung in der Bundesrepublik Deutschland. *Geographische Rundschau*, 36, 170–176.
- Henkel G. (2000). Village renewal in German – Present and future of a successful program. *Berichte Uber Landwirtschaft*, supplement, 101–107.
- Hudeckova H., Sevcikova A. (2007). The renewal of the rural cultural heritage of the Czech Republic with the support of regional policy. *Agricultural Economics*, 53, 11, 505–512.
- Huttner N. (2013). Entwicklung ländlicher Kommunen. Wenn Bürger Beteiligung ernst nehmen. *Organisationsberat Superv Coach*, 20, 23–34.
- Idziak W., Wilczyński R. (2013). *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*. Warszawa: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA.

- John D. (1989). Keys to Rural Revitalization in the 1990s: Discussion. *American Journal of Agricultural Economics*, 71, 5, 1327–1328.
- Johnson T.G. (1989). Entrepreneurship and development finance: Keys to rural revitalization: Discussion. *American Journal of Agricultural Economics*, 71, 5, 1324–1326.
- Kaleta A. (1992). Podstawowe założenia odnowy obszarów wiejskich Europy. W: Wieruszewska M. (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją* (s. 13–46). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Kaleta A. (1996). *Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy*. T. 1. *Społeczność wiejska*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Kaleta A. (2007). Odnowa wsi z perspektywy historycznej. W: Kłodziński M., Bład M., Wilczyński R. (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 77–86). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Keane M.J., Garvey E. (2005). Measuring the employment effects of the rural renewal tax scheme. *Regional Studies*, 40, 3, 359–374.
- Kniesel M. (1997). Neue Lander – Neue Wege? Geistige Dorfentwicklung in Sachsen: Anspruch und Wirklichkeit. *Munchener Geographische Hefte*, 75, 9–28.
- Knight J. (1994). Rural revitalization in Japan: Spirit of the village and taste of the country. *Asian Survey*, 34, 7, 634–646.
- Kranjčević J. (2000). Toward the discussion on village renewal in Croatia. *Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung*, 41, 5, 202–205.
- Kulscar L.J., Bolender B.C. (2011). If you build it, will they come? Biofuel plants and demographic trends in the Midwest. *Population and Environment*, 32, 318–331.
- Lane B., Kastenholz E. (2015). Rural tourism: the evolution of practice and research approaches towards a new generation concept? *Journal of Sustainable Tourism*, 23, 8–9, 1133–1156.
- Lehrer N. (2010). (Bio)fueling farm policy: the biofuels boom and the 2008 farm bill. *Agriculture and Human Values*, 27, 427–444.
- Lexikon – Landschafts- und Stadtplanung* (2001). Red. K.J. Evert. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.
- Magel H. (1991). Europäische Aufgabe Dorf- und Landschaftsentwicklung. Aktuelle Anmerkungen zum Stellenwert und Weg der Landlichen Neuordnung in Bayern. *Zeitschrift für Vermessungswesen*, 116, 8–9, 325–332.
- Magel H. (2000). Village renewal – Model for self-initiative and future orientation. *Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung*, 41, 6, 274–278.
- Marsden T. (1999). Rural futures: The consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis*, 39, 501–520.
- Mayer S. (1997). Citizen participation in village renewal – experiences from the preliminary phase. *Munchener Geographische Hefte*, 75, 103–126.
- McArdle K. (2012). What makes a successful rural regeneration partnership? The views of successful partners and the importance of ethos for the community development professional. *Community Development*, 43, 3, 333–345.
- McKane A. (1994). Rural regeneration in Northern Ireland. *ICE Proceedings Municipal Engineer*, 103, 2, 85–92.

- McKibbon A.K. (2006). Systematic reviews and librarians. *Library Trends*, 55, 1, 202–215.
- Mickiewicz B., Mickiewicz A. (2015). Analysis of activities implemented within the axis III „the quality of life in rural areas and diversification of the rural economy” rural development programme 2007–2013. *Economic Science for Rural Development*, 39, 208–217.
- Mingay G.E. (red.) (1989). *The Rural Idyll*. London: Routledge.
- Murdoch J., Pratt A. (1993). Rural studies: Modernism, postmodernism and the „post rural”. *Journal of Rural Studies*, 9, 411–427.
- Murray M., Dunn L. (1996). Capacity building for rural development in the united states. *Journal of Rural Studies*, 1, 1, 89–97.
- Niedźwiecka-Filipiak I. (2010). Problematyka zachowania tradycyjnego wizerunku wsi polskiej. *Architecturae et Artibus*, 1, 55–62.
- Niedźwiecka-Filipiak I., Filipiak P. (2012). Wpływ stopnia modyfikacji zabudowy na wartość kulturową wsi w Polsce południowo-zachodniej. W: Szmygin B. (red.), *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków* (s. 151–160). Warszawa–Lublin: Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków Urzędu Miasta Stołecznego Warszawa, Politechnika Lubelska, Fundacja Politechniki Lubelskiej.
- Oakley P. (1991). *Projects with People: The Practice of Participation in Rural Development*. Geneva International Labor Office.
- Osborne S., Williamson A., Beattie R. (2004). Community involvement in rural regeneration partnerships in the UK: Key issues from a three nation study. *Regional Studies*, 36, 9, 1083–1092.
- Peters J., Kleintech T. (2003). Katzenköpfe oder asphalt? Anforderungen an einen dorfgerechten straßenbau in Nordostdeutschland. *Landnutzung und Landentwicklung*, 44, 4, 167–171.
- Pospech P. (2014). Discursive no man’s land: Analysing the discourse of the rural in the transitional Czech Republic. *Journal of Rural Studies*, 34, 96–107.
- Rodale R. (1987). Revitalizing rural America from the bottom up. *Forum for Applied Research & Public Policy*, 2, 3, 45–47.
- Rofe M.W. (2012). Considering the limits of rural place making opportunities: Rural dystopias and dark tourism. *Landscape Research*, 38, 2, 262–272.
- Schatt H. (1978). Regional-planning aspects of village renewal by land consolidation. *Zeitschrift Fur Kulturtechnik Und Flurbereinigung*, 19, 2–3, 127–137.
- Schopen W. (2001). German policy for an integrated rural development. W: Virchow D., von Braun J. (red.), *Villages in the Future. Crops, Jobs and Livelihood* (s. 85–89). Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.
- Schrader H., Tissen G. (1994). Socio-economic analysis and promotion of development in rural areas of the new federal states. *Landbauforschung Volkenrode*, 44, 1, 1–12.
- Silva T. (2012). Built heritage-making and socioeconomic renewal in declining rural areas: evidence from Portugal. *Etnográfica*, 16, 3, 487–510.
- Słownik języka polskiego* (1958–1969). Red. W. Doroszewski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, <http://doroszewski.pwn.pl> [dostęp: 10.12.2016].
- Stockdale A. (2005). Incomers: Offering economic potential in rural England. *Journal of the Royal Agricultural Society of England*, 166, 1–5.

- Stockdale A. (2006). Migration: Pre-requisite for rural economic regeneration? *Journal of Rural Studies*, 22, 354–366.
- Su B. (2011). Rural tourism in China. *Tourism Management*, 32, 1438–1441.
- Su B. (2013). Developing rural tourism: The PAT Program and „Nong jia le” tourism in China. *International Journal of Tourism Research*, 15, 611–619.
- Taube C. (1997). Ansätze für eine frauengerechte Dorferneuerungsplanung: Ergebnisse einer Lebensweltanalyse von Frauen auf dem Land. *Munchener Geographische Hefte*, 75, 63–102.
- Tuan Y.-F. (1987). *Przestrzeń i miejsce* (tłum. A. Morawińska). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Vaart J.H.P. van der (2000). Towards a new rural landscape: Consequences of non-agricultural re-use of redundant farm buildings in Friesland. *Landscape and Urban Planning*, 70, 143–152.
- White S. (2011). Depoliticizing development: The uses and abuses of participation. W: Cornwall A. (red.), *The Participation Reader* (s. 57–69). London: Zed Books.
- Wiebe D. (1991). Der ländliche Raum in Schleswig-Holstein. Einige Thesen zur Situation und zum Wandel auf dem sogenannten flachen Lande. *Kieler Geographische Schriften*, 80, 93–100.
- Wieruszewska M. (1992). Wstęp. W: Wieruszewska M. (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją* (s. 7–12). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Wilcox D., Warburton D. (1988). Partnership for local development. *Town & Country Planning*, 57, 1, 9–11.
- Wilczyński R. (2003). *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Poznań: Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu.
- Wilczyński R. (2012). *Dorobek 15 lat metody odnowy wsi w Polsce*. Referat wygłoszony w trakcie konferencji „Wieś Polska”, Licheń 26 maja 2012 r.
- Williamson A., Beattie R., Osborne S. (2004). Addressing fragmentation and social exclusion through community involvement in rural regeneration partnerships: Evidence from the Northern Ireland experience. *Policy and Politics*, 32, 3, 351–369.
- Wilson O.J. (1999). Village renewal and rural development in the former German Democratic Republic. *GeoJournal*, 46, 247–255.
- Wirth P. (1996). Nachhaltige Erneuerung ländlicher Räume in den neuen Bundesländern: ein ganzheitliches Innovationskonzept. *Raumforschung und Raumordnung*, 54, 5, 334–344.
- Wolski O., Sykała Ł. (2016). Zasoby lokalne, odnowa wsi i koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Próba teoretycznego ujęcia zależności. *Studia Obszarów Wiejskich* (w przygotowaniu do publikacji).
- Woods M. (2005). *Rural Geography*. London: Sage.
- Zasada I., Piorr A. (2015). The role of local framework conditions for the adoption of rural development policy: An example of diversification, tourism development and village renewal in Brandenburg, Germany. *Ecological Indicators*, 59, 82–93.

Zografos C. (2007). Rurality discourses and the role of the social enterprise in regenerating rural Scotland. *Journal of Rural Studies*, 23, 1, 38–51.

Źródła internetowe

Bazy pełnotekstowe wydawnictw

SAGE Premier, <http://www.sagepub.com>.

Science Direct, <http://www.sciencedirect.com>.

Springer Link, <http://www.link.springer.com>.

Taylor & Francis Online, <http://www.tandfonline.com>.

Wiley Online Library, <http://www.onlinelibrary.wiley.com>.

Bazy indeksujące

Directory of Open Access Journals (DOAJ), <http://www.doaj.org>.)

SCOPUS, <http://www.scopus.com>.

Web of Science, <http://www.webofknowledge.com>.

Rural Renewal as a Field of Study. Evolution and Systematisation of the Term

Abstract: Village renewal has been a broadly discussed problem in terms of changes observed in rural areas and development thereof. Despite its practical nature, village renewal has also been broadly studied by academics – research has been made, inter alia in Europe and the United States. Due to a regional character of these studies, different scientific approaches and aims, the meaning of “village renewal” was understood differently as well.

The aims of the article are the following: to review foregoing ways of understanding the term in international literature, to present the evolution of the meaning of the term, to attempt to systematise it and to compare the mentioned interpretations with the definition of the term found in selected Polish literature. Therefore, the article is a literature review on the one hand and a theoretical analysis on the other hand. Systematic and narrative literature review methods have been applied. The analysis included more than 2000 scientific works available in key bibliographic databases and publishers’ online libraries.

The literature review resulted in a development of a model of village renewal issues – in relation to village renewal dimensions, aims of the renewal pursued in each dimension and a paramount aim of the village renewal itself. Also, the article attempts to explain reasons behind the multitude of meanings of the term. Selected afterthoughts regarding the nature of the village renewal, based on the review conducted, have been presented in conclusion.

Key words: village renewal, village renewal programmes, rural area development, new functions of rural areas, rural community.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2019, tom 55, s. 7–25

<https://doi.org/10.7163/SOW.55.1>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Jaka jest reprezentacja formalna wsi w Polsce? Studium wojewódzkich programów odnowy wsi

What is the formal representation of the rural in Poland? The case of rural renewal programmes

Oskar Wolski

Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź
oskwolski@gmail.com

Zarys treści: Praca prezentuje wyniki badań poświęconych reprezentacji formalnej wsi w Polsce i stanowi studium wojewódzkich programów odnowy wsi. Wykorzystano koncepcję badań przestrzeni wiejskiej zaproponowaną przez K. Halfacree'go (2006). Ramy teoretyczne pracy wyznacza także dyskusja na temat definiowania wsi w nurcie poststrukturalistycznym, a także rozważania nad odnową wsi. W badaniu posłużono się metodą analizy treści. Interpretacji i dyskusji uzyskanych wyników dokonano w odniesieniu do szerszych przemian społeczno-gospodarczo-kulturowych i pojęcia zmiany na wsi. Wyjaśniono, w jaki sposób tworzy się reprezentacje wsi w wojewódzkich programach odnowy.

Reprezentacja wsi w programach wojewódzkich nie jest zróżnicowana regionalnie, jest chaotyczna i wewnętrznie niespójna. Wieś wyobrażana jest zarówno jako społeczność wiejska i – osobno – przestrzeń wiejska, jak i pewna konstrukcja pojęciowa przeciwna miastu. Reprezentacja odwołuje się przede wszystkim to tożsamości wsi, jednak nie wskazuje, co ją stanowi, a jedynie powiela pewne hasła i slogany jej dotyczące, przez co jej fundamentem jest mit wsi i wiejskości. Zrywa także z rolnictwem jako funkcją gospodarczą, ale nie kulturotwórczą.

Słowa kluczowe: wieś, wiejskość, odnowa wsi, wojewódzkie programy odnowy wsi, reprezentacja formalna wsi, dyskurs.

Wprowadzenie

W świecie nauki od dłuższego już czasu trwa dyskusja nad pojęciami wsi i wiejskości. Jak dotąd nie wypracowano spójnego stanowiska na ten temat. Wieś definiuje się albo arbitralnie (jako to, co naukowcy uznają, że jest wsią; Ilbery 1998), albo w opozycji do miasta. W tym drugim przypadku, który jest dominujący, oznacza ona obszary niemiejskie oraz procesy społeczne, ekonomiczne, style życia i kultury tam obecne. Wieś wciąż szuka uosobienia (Halfacree 2006; Woods 2009), na co wpływ ma współczesna dynamika jej przemian, która zaciera pierwotną prostotę i czytelność krajobrazu wiejskiego oraz powoduje, że wieś coraz trudniej poddać jest generalizacji (Wójcik 2009).

Istotnym dla problemu definiowania wsi i wiejskości był okres wzmożonego zainteresowania geografii człowieka studiami kultury i zaadaptowanie przez jej przedstawicieli

metod stosowanych w naukach o kulturze, co określa się często mianem „zwrotu kulturowego” (głównie lata 80. i 90. XX wieku). Dzięki niemu w geografii zaistniały na szerszą skalę teorie postmodernistyczne i poststrukturalistyczne, upowszechnił się pluralizm metodologiczny, a zwłaszcza metody jakościowe (Barnett 2009; Woods 2009; Woodard i Jones III 2009), natomiast w samej geografii wsi pojawił się termin „powiejskości” lub „ponowoczesnej wiejskości” (*post-rural* lub *post-rurality*; Murdoch i Pratt 1993; Halfacree 2009), co ma wskazywać, że nie mamy do czynienia z jednym wyobrażeniem wsi, lecz jest ich wiele i że mogą być one indywidualne (Wójcik 2009). Skutkiem powyższego jest fakt, że współcześnie w miejsce prób definiowania wsi jako pewnej całości – co z uwagi na indywidualizację i dyferencjację życia na wsi skazane jest na porażkę (Wójcik 2011) – bada się „różne wsie”: indywidualnie lub grupowo postrzegane lub „wytworzane” w następstwie działań i procesów takich jak na przykład zmiany stylów życia na wsi, zasiedlanie wsi przez mieszkańców miast, rozwój turystyki wiejskiej, kreowanie wizerunku wsi w mediach, czy też programowanie jej rozwoju (Woods 2012). Ten nurt badań nie zmienił zatem tego, co badają geografowie, bo geografowie wsi wciąż badają wieś, lecz to, w jaki sposób to czynią (Murdoch 2006). Na tej podstawie można dojść także do wniosku, że współcześnie bardziej odpowiednie i użyteczne w wyjaśnianiu tego, czym jest wieś, są badania poświęcone poszczególnym wyobrażeniom wsi będącym pochodną procesów zachodzących w tej przestrzeni lub jej dotyczących. Innymi słowy pytanie, czym jest wieś, jako zbyt pojemne, na które wręcz nie można znaleźć odpowiedzi, poddawane jest pewnej fragmentaryzacji, polegającej na jego uszczegółowieniu i osadzeniu w pewnym kontekście.

Koncepcją badań przestrzeni wiejskiej, która z jednej strony wpisuje się w ten sposób wyjaśniania wsi, a z drugiej dąży do całościowego jej ujęcia, ale poprzez identyfikację procesów i relacji zachodzących w tej przestrzeni, jest koncepcja zaproponowana przez K. Halfacree’go (2006). Opierając się na założeniach teorii uprzestrzennienia H. Lefebvre (1991), Halfacree wyróżnił trzy składowe przestrzeni wiejskiej. Pierwszą są lokalne praktyki społeczne powiązane zarówno z produkcją, jak i konsumpcją. Tworzą one przestrzeń, w której się żyje, a ich różnorodność uwypukla specyfikę wsi (*rural localities*). Drugą składową są reprezentacje formalne wsi, które odnoszą się do tworzenia określonych wyobrażeń na temat tej przestrzeni. Jest to przekaz tworzony przez szeroko rozumiane instytucje, tzn. polityków, biurokratów czy naukowców (*formal representations of the rural*). Przybierają one często formę dokumentów strategicznych czy planistycznych wpływających bezpośrednio na warunki społeczno-ekonomiczne, w jakich funkcjonuje wieś, przez co uważa się je za składową dominującą (Lefebvre 1991; Jones 1995; Svendsen 2004). Trzecią składową przestrzeni wiejskiej według omawianej koncepcji są codzienności życia na wsi (*everyday lives of the rural*). Są to te jego składniki, zarówno na poziomie jednostki, jak i społeczności, które są interpretowane przez samych użytkowników przestrzeni. Są więc formami bezpośredniego jej przeżywania (Halfacree 2006; Wójcik 2011; Wójcik 2012; Gorlach 2017).

Biorąc pod uwagę interakcyjność wszystkich trzech składowych (Halfacree 2006; Wójcik 2011), spostrzeżenie, że reprezentacje formalne wsi są składową dominującą, może implikować szereg problemów badawczych. Można do nich zaliczyć: kształtowanie się pozostałych składowych przestrzeni wiejskiej pod wpływem składowej dominującej; wzajemne przenikanie się dyskursów na temat przestrzeni wiejskiej i wywołanych nim swoistych przepływów wyobrażeń; zakorzenienie lokalnych praktyk społecznych, stylów życia i sposobów doświadczania przestrzeni wiejskiej w kontekście zmian, jakie pociąga

za sobą urzeczywistnianie określonych wyobrażeń tej przestrzeni. Omawiana koncepcja może tym samym zostać wykorzystana do wspomnianej wcześniej fragmentaryzacji pytania o to, czym są współczesne wieś i wiejskość i właśnie takie zastosowanie znajduje ona w niniejszej pracy.

Jednym z nośników reprezentacji formalnej wsi są programy odnowy wsi, które w Polsce wdrażane są na szczeblu regionalnym. Odnowa wsi, w formie zinstytucjonalizowanej, stanowi element polityki lub podejście do rozwoju obszarów wiejskich (Wilson 1999; Schopen 2001; Chigbu 2012). W szerszym kontekście odnosi się do pewnego, czasem idyllicznego obrazu wsi (zob. Bell 2006; Short 1991; Bunce 1994), gdzie żyje się z dala od zgiełku i w bliskości natury (zob. Bell 1997). Przywołuje więc wartości i specyfikę życia wiejskiego (Wolski 2017a). Jest interesującym polem badawczym, biorąc pod uwagę podejmowany w pracy problem definiowania wsi i wiejskości oraz fakt, że realizacja polityki zawsze wiąże się z pewnym wyobrażeniem, które stanowi późniejszy fundament przekazu tworzonego przez instytucje odpowiedzialne za te polityki. W rozpatrywanym przypadku jest to wyobrażenie wsi, która zmienia się – w domyśle na lepsze – dzięki realizacji wspomnianych programów odnowy wsi. Odnowa wsi, co wynika już z samej semantyki tego słowa, odnosi się także do rozważań nad czasem i przemijaniem, w związku z czym silnie koresponduje z dynamicznym charakterem współczesnych przemian przestrzeni wiejskiej.

W pracy nie udziela się więc odpowiedzi na pytanie, czym jest wieś w ogóle, bo nie taki był jej cel. Tym celem jest znalezienie odpowiedzi na następujące pytanie: Jaka jest reprezentacja formalna wsi polskiej w wojewódzkich programach odnowy wsi? Praca stanowi więc wkład w istniejący stan wiedzy na temat współczesnego rozumienia wsi i wiejskości, zgodnie z omówionym podejściem badawczym. Jak dotąd nie wyjaśniono jednak, czym są one dla decydentów odpowiedzialnych za programy odnowy wsi (co dotyczy badań zagranicznych i krajowych) i tę lukę wiedzy praca wypełnia. W warstwie koncepcyjnej praca stanowi przykład zastosowania najbardziej znanej koncepcji zintegrowanych badań przestrzeni wiejskich i jej przełożenia na grunt badań nad polską wsią, co samo w sobie wciąż stanowi *novum* w krajowej geografii wsi.

Pytania szczegółowe wynikają zarówno z problematyki odnowy wsi (o której więcej w następnej części pracy), jak i problematyki szerszych przemian społeczno-gospodarczo-kulturowych obserwowanych na polskiej wsi. Są to następujące pytania:

- 1) Jakiej perspektywy czasowej dotyczy reprezentacja wsi obecna w wojewódzkich programach odnowy wsi w Polsce? Odwołuje się do przeszłości, teraźniejszości, czy przyszłości wsi?
- 2) Co na wsi – w sferze materialnej i niematerialnej – należy odnowić lub warte jest odnowienia zgodnie z wyobrażeniami zawartymi w tej reprezentacji?
- 3) Jakie funkcje powinna pełnić wieś według tej reprezentacji?

Struktura pracy jest następująca: po wprowadzeniu przedstawiono najważniejsze zagadnienia dotyczące odnowy wsi oraz wojewódzkich programów odnowy wsi. Szczególną uwagę poświęcono problemom związanym z definiowaniem odnowy wsi, bo dzięki temu możliwe było też pełne wyjaśnienie zawartej w programach reprezentacji. W trzeciej części pracy opisano jej metodykę, opierającą się na analizie treści wojewódzkich programów odnowy wsi. Strukturę czwartej części, poświęconej результатам przeprowadzonych badań, podporządkowano kolejności stawianych pytań. W części piątej, poświęconej dyskusji, omówiono tę reprezentację w kontekście wybranych, szerszych przemian społeczno-gospodarczo-kulturowych, a także pojęcia zmiany jako pewnej stałej cechy współczesnej wsi.

Pracę kończą wnioski i podsumowanie, gdzie w ujęciu przyczynowo-skutkowym wyjaśniono proces tworzenia reprezentacji wsi w wojewódzkich programach odnowy oraz gdzie odniesiono się do wpływu tej reprezentacji na życie na wsi.

Odnowa wsi i wojewódzkie programy odnowy wsi w Polsce. Wybrane zagadnienia

Dyskusja na temat odnowy wsi, z uwagi na zakres tego pojęcia, jest złożona. Po pierwsze, osobnej dyskusji podlegają oba komponenty pojęcia, tj. odnowa i wieś. Jak wskazano we wprowadzeniu do pracy, definiowanie wsi następuje wielu trudności, lecz nie inaczej jest w przypadku odnowy. Po drugie, istotną rolę odgrywa czynnik geograficzny – odnowa jednej wsi nie musi być, i zazwyczaj nie jest, tym samym, co odnowa innej wsi. Wynika to zarówno ze specyfiki samych działań odnawiających prowadzonych w danym miejscu, jak i cech wsi – społecznych, kulturowych, ekonomicznych czy przestrzennych.

Autor wyróżnia dwa podejścia do rozumienia odnowy, które mają swoje potwierdzenie w literaturze przedmiotu, źródłach wiedzy powszechnej i dyskursie potocznym (zob. Jones 1995; Cloke i in. 2004). Pierwsze to podejście „od nowa”, zgodnie z którym odnowa odnosi się do pewnych sił twórczych dających czemuś początek, ale też w niektórych przypadkach odcina się od stanu dotychczasowego. Podejście drugie autor określa mianem „przywrócenia”, gdyż wówczas odnowa afirmuje to, co minione lub trwające od długiego czasu i szuka nowej dla niego roli w zmieniającym się świecie. To, które podejście jest stosowane, zazwyczaj wiąże się z wymiarem odnowy wsi – materialno-przestrzennym, ekonomicznym lub społecznym (zob. Wolski 2017a).

Odnowa wsi w wymiarze materialno-przestrzennym może być rozumiana jako modernizacja i renowacja, zaś w wymiarze ekonomicznym – jako działania na rzecz wzrostu gospodarczego obszarów wiejskich. Modernizacja to unowocześnienie, czyli wyjście na przeciw temu, co nowe. Podobnie, wzrost wyraża pewien proces, który jest rozpoczęty i – w domyśle – będzie kontynuowany w przyszłości. Dlatego oba te wymiary odnowy wsi wiążą się głównie z jej rozumieniem jako „od nowa”, choć nie musi być to regułą. Inaczej jest w przypadku wymiaru społecznego odnowy wsi. Ten nawiązuje nie tylko do obiektywnie wyrażalnych cech społeczności (umiejętności, kapitał ludzki itd.), lecz także wiąże się z kulturą oraz wartościami, obyczajowością i stylami życia, jakie niesie, a nawet kwestiami egzystencjalnymi i duchowością. Odwołuje się więc do tej sfery życia, która posiada określony fundament, została ukonstytuowana przez lata i dotrwała do chwili obecnej. Z perspektywy społeczno-kulturowej, celnie związek odnowy i czasu wyjaśnia M. Wieruszewska (1992a). Według niej odnowa wskazuje na przyszłość, ale jednocześnie nie odcina się od przeszłości, bowiem odnowa służy utrzymaniu tożsamości kulturowej, która jest warunkiem nie tylko obrony przed „nicością”, ale także istnienia i rozwoju. Postęp nie wyklucza tradycji – ogniwa spajającego przeszłość z przyszłością. Motywacje i cele decydentów oraz innych aktorów uczestniczących w procesie odnowy wsi będą więc w dużej mierze zależne od tego, jak – w odniesieniu do opisanego rozróżnienia – rozumieją oni tę odnowę.

Podejście do odnowy związane z przywracaniem, ma swoje fundamenty w (neo)endogenicznych modelach rozwoju obszarów wiejskich, w których kluczową rolę pełnią zasoby lokalne. W odnowie wsi dochodzi do ich waloryzacji, która pozwala te zasoby (ponownie) wykorzystać w procesie rozwoju. W krajach postsocjalistycznych taki sposób myślenia

utożsamiany jest także z paradygmatem rewitalizacyjnym, który traktować należy w szerszych kategoriach ideologicznych. A. Kaleta (1992, 2007) widzi w nim – w odniesieniu do wsi – przeciwieństwo paradygmatu modernizacyjnego, który nakazuje myślenie o wsi według kryteriów industrializacyjno-urbanizacyjnych, a tym samym prowadzi do jej postrzegania poprzez pryzmat miasta (Wójcik 2012). W takim ujęciu odnowa wsi oznacza próbę zachowania odmienności względem niego (Knievel 1997; Chigbu 2012).

Na trudności w sferze poznawczej nakłada się problem wynikający ze zderzenia teorii (naukowej) z praktyką (projektową), od którego w przypadku odnowy wsi nie da się uciec. Wynika to z faktu, że odnowa wsi jest z jednej strony pewną ideą dotyczącą rozwoju obszarów wiejskich, a z drugiej zespołem działań praktycznych (Kaleta 2007), które mogą być realizowane w następstwie polityki rozwoju obszarów wiejskich (Wilson 1999; Schopen 2001; Chigbu 2012). W Polsce tak rozumiana odnowa wsi dyskutowana była już we wczesnych latach 90. XX w. (praca pod redakcją M. Wieruszewskiej z 1992 r.). Jako element działań na rzecz rozwoju obszarów wiejskich pojawiła się – w formie zinstytucjonalizowanej i na skalę regionalną – po raz pierwszy w ówczesnym województwie opolskim w 1997 r. (*Uchwała...* 1999). Zarówno w przypadku rozważań akademickich, jak i działań praktycznych, swoje inspiracje wywodzi w dużej mierze z doświadczeń niemieckich i austriackich (Kaleta 1992, 2007; Wilczyński 2003; Idziak i Wilczyński 2013; por. Wilson 1999).

Wraz z uruchomieniem programu odnowy wsi na Opolszczyźnie ten nurt działań (tak należałoby to wówczas nazwać) stawał się coraz bardziej popularny. Zawarte w tym programie idee były przenoszone na obszar innych województw, pomimo różnych uwarunkowań regionalnych i czasu, w którym programy zostały przyjęte (Wolski 2017b), a więc cechował je pewien brak własnej dynamiki. Obecnie programy funkcjonują w województwach: opolskim (od 1997 r.), dolnośląskim (od 2009), wielkopolskim (od 2010), podkarpackim (od 2011), warmińsko-mazurskim (od 2011) i świętokrzyskim (od 2017, wcześniej w latach 2007–2010 i 2014), a w przeszłości funkcjonowały także w pomorskim (w latach 2001–2006) i śląskim (2004–2010). Stanowią/stanowiły istotny składnik przemian polskiej wsi, zwłaszcza w kontekście rozwoju lokalnego. Do końca 2018 r. zrealizowano w ich ramach niemal 5000 projektów, na które samorządy przeznaczyły ponad 100 mln zł wkładu własnego (do którego należy doliczyć wkład mieszkańców, gmin i organizacji pozarządowych).¹ W większości programy posiadają/posiadały podobne założenia ogólne, chociaż samorządy wojewódzkie samodzielnie kształtowały wytyczne opracowania tych programów, tak, by odzwierciedlały potrzeby społeczności lokalnych. Założenia te oparte są na następujących fundamentach: 1) podstawową jednostką działań jest sołectwo; 2) kluczową rolę w procesie przypisuje się lokalnej społeczności, która jest zarówno aktorem, jak i beneficjentem ostatecznym działań, oraz oddolnemu charakterowi działań; 3) zamiast szerokiego strumienia wsparcia finansowego (z pewnymi odstępstwami), realizuje się inwestycje mniej kosztowne, kształtuje się kompetencje liderów wiejskich i postuluje się wymianę doświadczeń; 4) zbliżone jest także podłoże instytucjonalno-finansowe realizowanych przedsięwzięć, bowiem te wdrażane są przez samorządy wojewódzkie głównie za pomocą ich środków własnych.

Programy różnią się jednak zasadniczo w kilku aspektach, spośród których do najważniejszych należą: 1) stosowane instrumenty wsparcia (finansowe i/lub niefinansowe); 2) specyfika podejmowanych przedsięwzięć (inwestycyjne lub nieinwestycyjne, których

¹ Obliczenia własne na podstawie uchwał władz samorządowych.

beneficjentem formalnym są gminy lub organizacje pozarządowe); 3) typy wdrażanych projektów (infrastruktura transportowa i społeczna, sfera *sacrum*, dziedzictwo kulturowe, kapitał ludzki i społeczny oraz zagospodarowanie przestrzeni publicznej); 4) efekty tych przedsięwzięć (w wymiarze materialno-przestrzennym, ekonomicznym lub społecznym) (Wolski 2017b; Wolski 2018).

Definiowanie odnowy wsi w programach wojewódzkich jest głównie praktyczne – uznaje się ją za metodę (koncepcję) rozwoju obszarów wiejskich (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006; *Świętokrzyski Program Odnowy Wsi...* 2007; *Wielkopolska Odnowa Wsi...* 2015; *Uchwała...* 2009) lub metodę rozwoju lokalnego wsi i jej społeczności (*Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego* 2011; Wilczyński 2005). Biorąc pod uwagę cel pracy i przedstawione przesłanki teoretyczne (zob. także Wolski 2017b), autor proponuje poszerzenie tej definicji, to znaczy, by za odnowę wsi uznać także działania i ich pożądane efekty opisane w wojewódzkich programach odnowy wsi oraz odnoszące się do nich wyobrażenia „odnowionej” wsi.

Metodyka pracy

Podejścia metodologiczne we współczesnej geografii wsi w dużej mierze opierają się na metodach jakościowych (Woods 2005; Wójcik 2012). Wynika to z faktu, że „nowe” cele badań geograficznych koncentrują się między innymi wokół identyfikacji i interpretacji relacji łączących ludzi z przestrzenią geograficzną (Gregory 1994; Murdoch 2006). Dlatego także i w przypadku niniejszej pracy przedmiot jej badań – reprezentacje formalne wsi obecne w wojewódzkich programach odnowy wsi w Polsce – wymógł zastosowanie takich metod.

Przeprowadzono analizę treści, rozumianą za E. Babbitem (2004), wszystkich wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce. Wybór tych programów do analizy był celowy i wynikał z przedstawionych wcześniej przesłanek teoretycznych, a mianowicie roli, jaką przekaz tworzony przez instytucje odpowiedzialne za rozwój obszarów wiejskich odgrywa w procesie „wytwarzania” wsi, jak i z omówionej wcześniej specyfiki odnowy wsi. Kodowaniu podlegały komunikaty jawne i ukryte (czyli te, które niebezpośrednio zostały wyrażone określonym doбором słów, kontekstem, prezentacją treści itd., a także wyrażające pewien głębszy sens). Analizując treść, poszukiwano odpowiedzi na sformułowane pytania badawcze, ze szczególnym uwzględnieniem komunikatów dotyczących takich pojęć jak: wieś, wiejskość, tożsamość, wartości, specyfika, kultura, tradycja, społeczność, rolnictwo, funkcja, ziemia, krajobraz, dziedzictwo, przeszłość, teraźniejszość, przyszłość, które wyselekcjonowano na podstawie literatury (np. Woods 2005; Wójcik 2012). Zasadnicza część analizy bazowała na założeniach teorii ugruntowanej, to znaczy, że: 1) nie stawiano hipotez co do tego, jaka jest reprezentacja formalna wsi w wojewódzkich programach odnowy wsi, ani w odniesieniu do pytań szczegółowych; 2) nie tworzone *a priori* żadnych ram pojęciowych dotyczących tego, czym są wieś i wiejskość (w jaki sposób i przy użyciu jakich komunikatów były opisywane). W zamian kodowano możliwie największą liczbę komunikatów dotyczących wyżej wymienionych pojęć, które notowano, a następnie grupowano według istotnych podobieństw (czyli według tego, czego dotyczyły). W pracy, w części poświęconej jej rezultatom, zaprezentowano przykładowe fragmenty programów zawierające wybrane komunikaty. Z uwagi na jakościowy wymiar badań, a także cechy

dokumentów wojewódzkich programów odnowy wsi (np. różna struktura i objętość dokumentów) zasadne było pominięcie procesu liczenia poszczególnych komunikatów.

W przypadku województw, które odnowę wsi realizują/realizowały w oparciu o dokument strategiczny, analizie poddano: *Pomorski Program Odnowy Wsi na rok 2006* (2006), *Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* (2006), *Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem, w którym warto żyć... Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego* (2011), *Wielkopolską Odnowę Wsi 2013–2020* (2015) i *Podkarpacki Program Odnowy Wsi na lata 2017–2020* (2017). W przypadku województw, gdzie odnowa wsi jest realizowana, jednak bez przyjętego dokumentu wytyczającego kierunki wsparcia (opolskie, dolnośląskie, świętokrzyskie), analizą objęto wybrane uchwały władz samorządowych określające warunki realizacji przedsięwzięć na przestrzeni wszystkich lat funkcjonowania programów oraz strony internetowe dotyczące programów odnowy wsi prowadzone przez urzędy marszałkowskie. Analiza odzwierciedlała stan na koniec 2018 r.

Jaka jest reprezentacja formalna wsi?

Mechanizmy tworzenia wyobrażeń wsi w obliczu zachodzących zmian

Z analizy treści wojewódzkich programów odnowy wsi wynika, że reprezentacja formalna wsi tworzona jest w nich dwojako. Z jednej strony oddziela się wieś, rozumianą jako społeczność wiejska, od wsi, rozumianej jako przestrzeń wiejska i – w mniejszym już stopniu – „miejsce” (zob. np. Relph 1976; Tuan 1987). Analiza sugeruje, że wynika to z przesłanek praktycznych – dedykowania obu tym płaszczyznom odpowiednich działań odnawiających. Z drugiej strony pojawiają się komunikaty, które integrują wyobrażenia dotyczące wsi, gdzie wieś stanowi pewną całościową konstrukcję pojęciową. Tym samym reprezentacja obecna w programach wojewódzkich jest reprezentacją wspólną dla nich wszystkich. Oznacza to, że w dokumentach tych nie ma właściwie odniesień do elementów typowych dla danego regionu, a nieobecnych w innych.

Wieś–społeczność wiejska uwypukla częściej idylliczne cechy wsi, rzadziej natomiast te negatywne. Te pierwsze wiążą się przede wszystkim z lokalnym wymiarem aktywności człowieka w przestrzeni, posiadaniem własnej tożsamości, wartości życia wiejskiego i świadomości kulturowej, w czym wyraźne jest pewne przeciwstawienie się wspólnym procesom społecznym, takim jak alienacja. Ilustruje to zapis z *Wielkopolskiej Odnowy Wsi 2013–2020*:

„W wielu dotychczasowych przypadkach rozwój obszarów wiejskich odbywał się na [zasadzie – przyp. red.] przenoszenia rozwiązań miejskich w zakresie (...) stylu życia. Takie rozwiązania skutkują niejednokrotnie alienacją i zanikiem poczucia wspólnoty jej mieszkańców, indywidualności i tożsamości wsi” (2015, s. 18).

Niemniej cechy te zdają się współcześnie słabnąć, co uzasadnia potrzebę działań odnawiających (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego 2006*; *Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020 2015*; *Podkarpacki Program Odnowy Wsi na lata 2017–2020 2017*). Jeśli chodzi o negatywne cechy społeczności wiejskich, w programach wskazuje się przede wszystkim na potrzebę „zaktywizowania mieszkańców, wyzwolenia w nich poczucia odpowiedzialności za rozwój swoich miejscowości” (*Pomorski Program Odnowy Wsi na rok*

2006 2006, s. 3) i „bezpośredniego i szerokiego udziału społeczności lokalnych, które powinny przejść odpowiedzialność za przyszłość wsi” (*Podkarpacki Program Odnowy Wsi na lata 2017–2020* 2017, s. 1), co sugeruje, że te cechy nie są dostatecznie rozwinięte wśród społeczności wiejskich. Wspomina się też przeciwdziałanie „bierności mieszkańców, dezintegracji społeczności wiejskich, uzależnieniu się od dotacji zewnętrznych” (*Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020* 2015, s. 21).

Lokalny wymiar tego, czym jest wieś, obecny jest także w przypadku tworzenia jej reprezentacji poprzez cechy jej przestrzeni. W kontekście jej granic utożsamiana jest z sołectwem oraz w mniejszym stopniu regionem (w tym kulturowym; *Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006), przy czym trudno ocenić, w jak dużym stopniu to pierwsze wynika z faktu, że sołectwa są podstawową jednostką działań w odnowie wsi, a tym samym, na ile jest to zapis wynikający z praktyki projektowej, a na ile z wyobrażeń dotyczących wsi. Po raz kolejny też reprezentację wsi buduje się na zasadzie opozycji do innych rodzajów przestrzeni – zdegradowanej i przekształconej, którą w domyśle jest przestrzeń miejska (np. w *Programie Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* mówi się o „pozytywnej odmienności wsi od obszarów zurbanizowanych” (2006, s. 43), a w *Wielkopolskiej Odnowie Wsi 2013–2020* uważa się z kolei „postępującą suburbanizację” za słabą stronę regionu (2015, s. 9).

Wreszcie, wieś stanowiąca pewną złożoną konstrukcją pojęciową stanowi „coś ponad”, co wynika z faktu, że uznaje się ją za coś specyficznego i zachowującego tę cechę pomimo zachodzących przemian. W *Świętokrzyskim Programie Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć* mowa nawet o tym, że „jednym z elementów poprawy zdolności adaptacyjnych (...) do zmian społeczno-gospodarczych (...) są działania zmierzające do kultywowania w społecznościach lokalnych tradycji, historii i odrębności kulturowej” (2007, s. 3), a więc tego, co zdaniem decydentów decyduje o specyfice wsi. W kontekście tych przemian wieś jest odzwierciedleniem odrębności i inności wobec miasta, co wyrażane jest komunikatami dotyczącymi na przykład tego, że czas płynie na niej wolno oraz że nie żyje się na niej w pośpiechu. Autorzy *Wielkopolskiej Odnowy Wsi 2013–2020* przekonują: „To niezwykle ważne, by mieszkańcy wsi wspólnie przekonali się, że ich otoczenie jest niejednokrotnie bardziej przyjazne niż wielkomiejski zgietk” (2015, s. 26–27).

Chociaż występowanie postulatów konieczności rozwoju wsi – bowiem tę jednocześnie postrzega się jako obszar problemowy (np. *Pomorski Program Odnowy Wsi na rok 2006* 2006, s. 4; *Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem, w którym warto żyć... Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego* 2011, s. 2–3; *Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006, s. 85; UMWD 2009) – w tego typu programach uznać należy za naturalne, to jednak kontrastuje ono z wyżej przedstawionymi mechanizmami tworzenia jej reprezentacji. Rozwój z natury wprowadza zmiany na wsi, w tym również zmiany tych jej cech, które są wartościowane pozytywnie. Pewnym kompromisem jest stwierdzenie, że rozwój wsi powinien opierać się na jej zasobach i dziedzictwie, co wskazuje się w każdym z programów.

Wieś – niezależnie od tego, w jaki sposób jest wyobrażana – kojarzona jest jednocześnie ze zmianą, jak i przeciwstawieniem się tej zmianie. Pierwsze skojarzenie wskazuje na zmienne warunki „zewnętrzne”, w jakich funkcjonuje współczesna wieś: „Realizowanie programu odnowy wsi (...) oznacza skuteczne przeciwstawienie się istniejącym i przyszłym zagrożeniom dla obszarów wiejskich, związanym z wyczerpywaniem się możliwości wynikających z klasycznego rolnictwa (...) wobec silnej konkurencji zewnętrznej” (*Program*

Odnowy Wsi Województwa Śląskiego 2006, s. 61). Drugie wskazuje z kolei na opierające się tym zmianom cechy życia na wsi widziane „od wewnątrz”, bowiem: „Odnowa wsi stanowić może dobre antidotum na (...) wewnętrzne słabości obszarów wiejskich” (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006, s. 85). Tak więc społeczność wiejska adaptuje się do zmian w stylach życia czy na rynkach pracy, ale też zachowuje swoją odrębność. Przestrzeń wiejską adaptuje się do nowych celów, co wyraża zmiany funkcjonalne obszarów wiejskich, ale jednocześnie zachowuje ona swoje dziedzictwo. Wydaje się wręcz, że zmiana jest współcześnie naturalnym otoczeniem wsi (*Podkarpacki Program Odnowy Wsi na lata 2017–2020* 2017, s. 1), a pewien wobec niej opór cechą spajającą wewnętrznie polską wieś.

Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość wsi

Pytanie o to, jakiej perspektywy czasowej dotyczy reprezentacja wsi w programach wojewódzkich, jest rezultatem szerszego namysłu nad naturą odnowy wsi. Jak wyjaśniono w drugiej części pracy, pojęcie to sugeruje albo powrót do określonego stanu, momentu w przeszłości, albo zawiera w sobie pewien impuls proprzyszłościowy. W obu przypadkach nie wiadomo jednak, jaki to stan: zarówno ten w przeszłości, do którego odnowa się odwołuje jako do pewnego wzorca, jak i ten w przyszłości, który miałby być pewnym stanem docelowym, stanem „po odnowie”. Reprezentacja wsi w wojewódzkich programach odnowy umiejscowiona jest w różnych perspektywach czasowych jednocześnie. To, do której z nich się odwołuje, wyraża pewną drogę, podążając którą mają zostać osiągnięte określone cele odnowy. Innymi słowy perspektywa ta zależy zarówno od interesu decydentów, jak i beneficjentów.

Punktem wyjściowym dla reprezentacji formalnej wsi jest teraźniejszość. Dotyczy on identyfikacji i oceny określonych procesów i zjawisk, jakie zachodzą na wsi. Służy ocenie poziomu jej rozwoju, posiadanych zasobów i – co wynika ze specyfiki tego typu dokumentów w ogóle – wskazaniu tematycznych obszarów wsparcia. Ilustrują to przede wszystkim te programy odnowy wsi, które są lub były realizowane w oparciu o dokument strategiczny, który wiąże cele odnowy wsi z innymi elementami polityki rozwoju obszarów wiejskich w danym województwie (programy te wymieniono w części pracy poświęconej jej metodyce).

Komunikaty dotyczące przeszłości wsi pojawiają się głównie w kontekście jej niematerialnych elementów. W każdym z analizowanych programów można znaleźć odwołania do tożsamości wsi (w tym jako pozytywnej opozycji do miasta; *Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020*, s. 18), pewnych wartości (życie w zgodzie z naturą, rola tradycji i duchowości) oraz do dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Powszechne są natomiast odwołania do specyfiki „dawnej” wsi (sielanka) i określonego typu (bliskich, zażytych) relacji międzyludzkich. W programach bardzo rzadko jednak precyzuje się, czym dokładnie są wspomniane tożsamość czy dziedzictwo i jedynie w programie śląskim zostały one zinterymalizowane. W tym samym programie wspomina się jednak, że: „Walory te często nie są właściwie uświadamiane, a w konsekwencji pozbawione są właściwej ochrony ze strony mieszkańców danej społeczności” (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006, s. 68). Stanowią więc pewną niedookreśloną spuściznę, coś, z czego istnienia mieszkańcy wsi i decydenci częściowo zdają sobie sprawę, choć nie potrafią w pełni wyjaśnić, czym one są. Tak więc wyobrażenie wsi przeszłej nie odnosi się niemal wcale do sfery material-

nej (wyjątkiem są materialne elementy dziedzictwa kulturowego, np. architektura, *Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006, s. 17, czy wizerunek wsi, *Świętokrzyski Program Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć* 2007, s. 3). Przeciwnie, w tym kontekście raczej podkreśla się postęp, jaki dokonał się na przestrzeni lat na polskiej wsi, czyli podkreśla się znaczenie modernizacji, o czym w pracy wspomina się też później.

Komunikaty dotyczące wsi przyszłej są jeszcze mniej precyzyjne. Uogólniając, z pewnością będzie to wieś, gdzie jakość życia będzie lepsza, a sama zaś wieś będzie „odnowiona”. Należałoby to jednak rozumieć raczej jako sumę efektów przewidzianych do realizacji działań, aniżeli określoną wizję – posługując się nomenklaturą obecną w dokumentach strategicznych. Wyobrażenie wsi przyszłości jest zbliżone w programach wojewódzkich od wielu lat, to znaczy, że pomimo realizacji przedsięwzięć na rzecz jej rozwoju istnieje wciąż konieczność ich kontynuowania. Można zatem stwierdzić, że wieś uosabia ciągłe dążenia do lepszej przyszłości, a tym samym, że potrzebuje być odnawiana cały czas.

Taka reprezentacja wsi jest swoistą hybrydą przeszłości i przyszłości, do której prowadzi to, co teraźniejsze. W wojewódzkich programach odnowy wsi jedynie perspektywa teraźniejsza wydaje się konkretna, określona. Różne w poszczególnych programach są komunikaty dotyczące określonych składników materialnych i niematerialnych wsi, wiążących się z trzema zaprezentowanymi perspektywami czasowymi. Częściej dotyczą tego, co jest waloryzowane pozytywnie (przeszłość – zapamiętane dziedzictwo, teraźniejszość – obecne zasoby, przyszłość – spodziewana poprawa jakości życia).

Tożsamość w nowoczesnej przestrzeni, czyli co odnawiać

Formalny charakter reprezentacji polega na tym, że odzwierciedlają one wyobrażenia określonych aktorów. Są to więc reprezentacje podporządkowane pewnym interesom, tak więc to, co warte jest odnowienia, stanowi ich wyraz. Jako że nie wszystkie elementy materialne i niematerialne wsi znajdują się w sferze interesu decydentów, a w mniejszym stopniu także i beneficjentów, nie wszystkie podlegają odnowie.

Nawiązując do wcześniej przedstawionych rezultatów badań, na wsi warte zachowania (odnowienia) jest przede wszystkim to, co wcześniej zostało zwaloryzowane pozytywnie. Są to przede wszystkim tradycyjne wartości i dziedzictwo wsi (jak wcześniej wspomniano, dosyć nieookreślone), a więc pewien zespół elementów materialnych i niematerialnych składających się na to, czym jest wieś i reprezentujący perspektywę przeszłą. Jednocześnie w zakresie zagospodarowania i użytkowania przestrzeni materialnej wsi, wskazuje się na konieczność unowocześnienia, modernizacji, czy zapewnienia niezbędnej infrastruktury (*Podkarpacki Program Odnowy Wsi na lata 2017–2020* 2017, s. 2; *Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem, w którym warto żyć... Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego* 2011, s. 2; *Świętokrzyski Program Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć* 2007, s. 2), na ogół odrzucając przy tym fakt, że takie działania mogą kolidować z chęcią zachowania pewnych elementów tożsamości, co stanowi kolejny przykład niespójności omawianej reprezentacji wsi. Przykładowo, przejawem takiego unowocześnienia wsi – który pomimo powyższego zaczerpnąć można z treści jednego z programów – są „tandetne, zuniformizowane elementy współczesnej kultury masowej” (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006, s. 68), które wpływają na to, jak przestrzeń ta jest użytkowana, a więc jak zachowują się w niej ludzie i czy w konsekwencji pozwala

im ona podtrzymywać „tradycyjne” style życia, czy też raczej skłania ku przejmowaniu „nowoczesnych” wzorców.

Uszczegółowiając, w programach wojewódzkich – co wynika z zawartego w nich wyobrażenia wsi – postuluje się odnowienie: dziedzictwa kulturowego (komunikaty skupione wokół architektury, obyczajowości i krajobrazu, rozumianego także jako tradycyjny wizerunek wsi), tożsamości wsi i relacji międzyludzkich (co prowadzi do pielęgnowania pewnych historii), wybranych aktywności zawodowych wynikających z tradycji wsi, przestrzennej integralności wsi i środowiska przyrodniczego wsi.

Nowe funkcje wsi i rola rolnictwa

Współczesna wieś to przestrzeń nie tyle rolnicza, co wielofunkcyjna. Wyrazem tego jest polityka rozwoju obszarów wiejskich, której elementem jest odnowa wsi. W wojewódzkich programach odnowy wsi podkreśla się rolę nowych, pozarolniczych funkcji wsi, jednakże nie tylko mowa w nich o wielofunkcyjności, a przede wszystkim o rozwijaniu funkcji niezwiązanych z rolnictwem (szczególnie wątek ten poruszany jest w *Programie Odnowy Wsi Województwa Śląskiego 2006*, *Podkarpackim Programie Odnowy Wsi na lata 2017–2020 2017* i *Wielkopolskiej Odnowie Wsi 2013–2020 2015*). Z jednej strony odzwierciedla to kierunek, w jakim ewoluuje polityka obszarów wiejskich, z drugiej jednak deprecjonuje element spuścizny wsi – pracę na roli. Co więcej, obecne są postulaty reorientacji zawodowej rolników lub zmiany w profilu ich działalności, tak, by odzwierciedlały one zmiany w gospodarce, tj. przejście od produkcji do usług (rolnictwo – turystyka wiejska i agroturystyka; *Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem, w którym warto żyć... Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego 2011*, s. 3; *Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020 2015*, s. 23). Nie wskazuje to jednak na to, że tradycja nie służy rozwojowi ekonomicznemu. W programach podkreśla się, że elementy dziedzictwa wsi wraz z tożsamością społeczności wiejskich mogą zostać wykorzystane w tworzeniu produktów lokalnych, rozumianych także jako specyficzne usługi (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego 2006*, s. 68; *Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem, w którym warto żyć... Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego 2011*, s. 2). Tak więc pomimo tego, że założenia rozwoju wielofunkcyjnego wytyczają kierunki wsparcia wsi, nie ograniczają, przynajmniej w teorii, miejsca tradycji, co ilustruje niniejszy zapis: „Program wychodzi naprzeciw zmianom strukturalnym obszarów wiejskich (...) i bardzo mocno promuje postulat wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, który polega m.in. na przejmowaniu przez tradycyjną wieś nowych funkcji” (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego 2006*, s. 7).

Spośród wymienianych w programach funkcji, jakie powinno rozwijać się na wsi, pojawiają się najczęściej: turystyczna i rekreacyjna, biznesowa, mieszkaniowa i społeczno-kulturowa. Są to więc funkcje, które nie tylko służą gospodarce. Do ostatniej z wymienionych funkcji włączyć można także rolnictwo, bowiem komunikaty na temat rolnictwa dotyczyły też jego roli w podtrzymaniu pewnych elementów specyfiki życia na wsi. Dużą rolę według decydentów odgrywa także harmonizacja wymienionych funkcji, co z kolei oddaje założenia rozwoju zrównoważonego (*Pomorski Program Odnowy Wsi na rok 2006 2006*, s. 2; *Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego 2006*, s. 80; *Podkarpacki Program Odnowy Wsi na lata 2017–2020 2017*, s. 4; UMWD 2009).

Dyskusja

Wieś, biorąc pod uwagę przedstawione w poprzedniej części pracy rozbieżności, być może nawet sprzeczności i brak uszczegółowienia kluczowych pojęć, jest przestrzenią pewnych napięć. Wynikają one z próby wpasowania do wymogów cywilizacyjnych rozumianych szeroko i w sposób niedookreślony dziedzictwa i tożsamości, działań zmierzających do podnoszenia warunków życia, a także presji rozwoju gospodarczego. Obie te wsie, materialna i przeciwna jej – wyobrażona, mogą być w równym stopniu „wytwarzane” za pomocą polityki i dyskursu (Bell 2007). Napięcia między nimi wskazują na przynajmniej dwa interesujące pola dyskusji.

Pierwszym z nich jest brak „regionalnych” reprezentacji wsi w różnych programach wojewódzkich. Ze względu na zróżnicowanie regionalne polskiej wsi można było przypuszczać, że i odnowie podlegać będą inne jej cechy, zwłaszcza, że w programach wielokrotnie mowa o tożsamości. Zróżnicowanie to nie jest jednak odzwierciedlone w programach odnowy wsi (Wolski 2017b). Ilustrują to wyniki przeprowadzonych badań – pewne komunikaty opisujące wieś są stosowane uniwersalnie. To prowadzić może do dwu scenariuszy: albo są one bardzo mocno zakorzenione w czymś, co można by określić „zbiorową świadomością” decydentów, albo też po prostu popularne z uwagi na sposób realizacji interesów. Oba, jak się zdaje, tłumaczy P. Pospěch (2014). Analizując dyskurs na temat wsi czeskiej wskazuje on, że wraz z wejściem w struktury Unii Europejskiej dyskurs polityczny (który wiązać można z reprezentacjami formalnymi przestrzeni; Novotná i in. 2017) na temat wsi staje się zestandaryzowany, co jest rezultatem realizacji Wspólnej Polityki Rolnej we wszystkich krajach członkowskich. Pomimo tego, że mają one możliwość dopasowania wytycznych polityki unijnej do uwarunkowań krajowych, to – na poziomie debaty – wyobrażenie na temat wsi jest wspólne. Myślenie wywodzące się z dyskursu politycznego na poziomie kontynentu przenika, zdaniem autora niniejszej pracy, na niższe szczeble – polityk realizowanych w regionach – bo polityki na obu tych szczeblach są ze sobą sprzężone, a władze regionalne odpowiadają za redystrybucję środków unijnych. Co więcej, skupione na absorpcji środków unijnych samorządy podporządkowują własne wizje działania priorytetom wsparcia obecnym w programach unijnych (Wilczyński 2007). Jeśli więc reprezentacje wsi na różnych szczeblach wdrażanych polityk są „niekompatybilne” (Woods 2012), to raczej w aspekcie stosowanych mechanizmów realizacji ich założeń, a nie tego, co sami decydenci uważają za wieś i wiejskość.

Drugim polem dyskusji są wewnętrzna niespójność i pewna chaotyczność reprezentacji wsi zawartej w programach jej odnowy, które można wiązać z ogółem przemian społeczno-gospodarczo-kulturowych, jakie zaszły na wsi, a także procesem ciągłej zmiany, jaki na niej zachodzi. W okresie przedindustrialnym mieszkańcy wsi zarówno żyli, jak i pracowali na wsi. Społeczność chłopska, czy też po prostu wiejska, z natury rzeczy była więc silnie związana z pewną przestrzenią geograficzną (Salamon i MacTavish 2009), z pewnym wycinkiem ziemi, bowiem rytm jej życia wyznaczała praca na roli i związany z nią styl życia (Wieruszewska 1992b; Bukraba-Rylska 2008). Historycznie wieś była więc tworem wyizolowanym, co pozwoliło wykształcić jej społeczność homogeniczną, dzielącą określone wartości (Kaleta 1996; Salamon i MacTavish 2009). Niemniej we współczesnej, konsumpcyjnej przestrzeni wsi, rolnictwo – działalność, która przyczyniła się do wykształcenia jej tożsamości – z uwagi na słabnące znaczenie w organizacji życia mieszkańców wsi ustępuje miejsca innym jego aspektom (Pospěch i in. 2015). Dowodzi tego brak komunikatów do-

tyczących odnowy samego rolnictwa, zwłaszcza w kontekście funkcji gospodarczych wsi. Rolnictwo pozostaje w tej reprezentacji „jedynie” elementem kulturotwórczym i spajającym społeczność (Bukraba-Rylska 2008 i prace tam cytowane). Niemniej, jeśli przyczyniło się ono do wykształcenia tożsamości i kultury wsi, to rosnące znaczenie pozarolniczych funkcji wsi również musi skutkować zmianami w tkance społecznej wsi i jej obyczajowości, a nie tylko w gospodarce.

Cechy społeczności wiejskich, takie jak tożsamość i kultura, wciąż są obecne i silne, ale obie te cechy ewoluowały w czasie, więc współczesna tożsamość i kultura wsi nie są tymi samymi, co kiedyś. Cechuje je więc ich własna dynamika, mimo że wydają się istnieć od zawsze (Dobrowolski i Woźniak 1976). Koresponduje to z rezultatami przeprowadzonych badań: specyfika, tożsamość i wartości życia wiejskiego niejednokrotnie zajmują szczególne miejsce w wojewódzkich programach odnowy wsi (podejście do odnowy wsi jako „przywracania”), a jednocześnie właściwie pozbawione są wyjaśnienia, co je stanowi (tylko w programie śląskim podjęto taką próbę). Wiadomo jedynie, że są, w domyśle – od zawsze. Przypisywane wsi cechy są więc nie tyle wyidealizowane, co trudne do zdemontowania empirycznie (Woods 2005). Być może w rzeczywistości w ogóle nie ma wsi i wiejskości takich, o jakich mowa w jej reprezentacji lub też dopiero obserwujemy, jak tworzą się ich cechy we współczesności. Stąd tak trudno wyrazić, czym te cechy są w kontekście realizacji programów odnowy.

Decydenci wiążą współczesną wieś ze zmianami, które same w sobie stanowią zagadnienie bardzo złożone i wieloaspektowe (choć najczęściej podejmowane z perspektywy zmian w gospodarce i funkcjach obszarów wiejskich, zmian społecznych, kulturowych i – ogólnie – wynikających z globalizacji; np. Hoggart i in. 1995; Ilbery 1998; Woods 2012; Da Silva Machado 2017). Ich dynamika utrudnia wypracowanie konsensusu, przynajmniej w przypadku wybranych form dyskursu politycznego, dotyczącego tego, czym jest wieś. Dlatego też w przekazie tworzonym przez instytucje odpowiedzialne za jej odnowę nie ma wyjaśnienia ani opisu tożsamości wsi. Jest on za to wypełniony w dużej mierze pewnymi hasłami i sloganami wynikającymi z wciąż żywego sprzeciwu wobec industrializacji i urbanizacji. Wyrażona w nim wiejskość i to, co z nią związane, to w dużej mierze mit wiejskości (Bunce 1994; Górka 2011), który jest reprodukowany w kolejnych programach i to, co z niego pozostało z biegiem lat. Znajduje to też potwierdzenie w wybranych tezach koncepcji „powiejskości” lub „drugiej wsi” (zob. Murdoch i Pratt 1993; Bell 2007) – nie da się odkryć w pełni, co jest wsią, posługując się formami dyskursu, który tę wieś standaryzuje (Pospěch 2014), a więc w jakiś sposób powiela, a nie indywidualizuje wyobrażenia o niej.

K. Halfacree (2006) twierdzi, że choć przekaz tworzony przez instytucje posiada pewną siłę sprawczą, nie jest w stanie zdominować praktyk życia codziennego w stopniu całkowitym. Niemniej sposób, w jaki mówi się o wsi, w jaki jest ona prezentowana i przypisywane jej symboliczne znaczenie z pewnością mają wpływ na „prawdziwą”, „rzeczywistą” wieś (Pospěch i in. 2015), jako że wieś i wiejskość są produktem interdyskursu (Novotná i in. 2017). Stąd sam dyskurs o wsi, a nie tylko realizowane przedsięwzięcia i działania, może być narzędziem zmieniania i wytwarzania zarówno jej składowych materialnych, jak i niematerialnych. Szczególne znaczenia ma to w kontekście programów rozwoju wsi, do których zaliczają się programy odnowy wsi, którymi decydenci posługują się, by uzurpować sobie prawo wpływu na specyfikę wsi. Chaotyczna i niespójna reprezentacja sloganów i haseł na temat wsi, jaka obecna jest w programach wojewódzkich, być może sprawia, że – niezależnie od omówionych wcześniej czynników – tożsamość wsi zanika, zamiast być

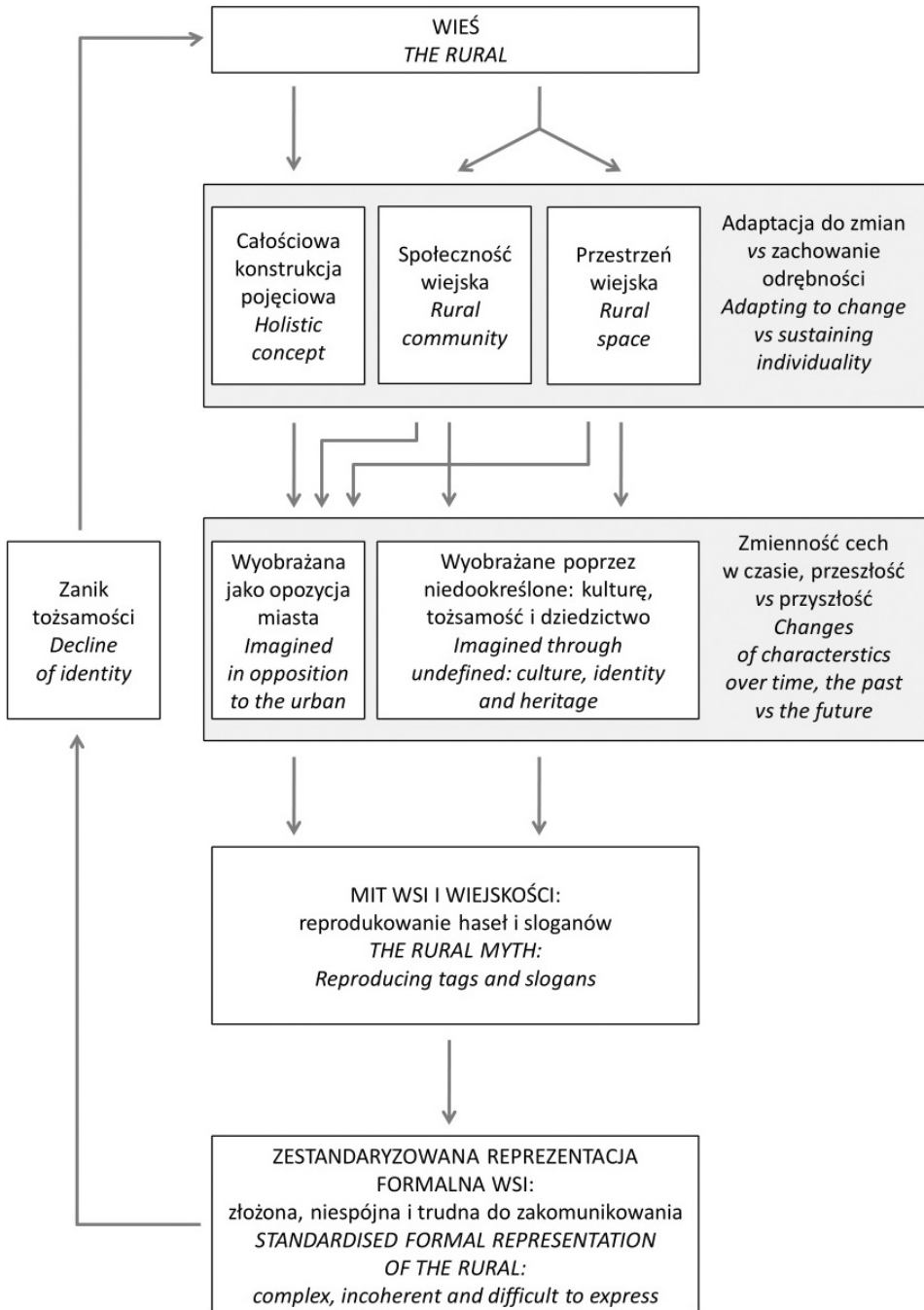
podtrzymywana. Staje się wypadkową także czynników incydentalnych, jak na przykład pojedynczych przedsięwzięć oderwanych od specyfiki miejsca, które są jedynie „otagowane” odnową wsi (Wolski 2018), a które niekoniecznie mają wiele wspólnego czy to z odnową, czy to z wsią.

Wnioski i podsumowanie

W pracy podjęto próbę odpowiedzi na pytanie o to, jak określone grupy uczestników dyskursu na temat wsi tworzą jej reprezentację, jakie ma ona odzwierciedlenie w wybranych politykach jej rozwoju i następstwa w realizacji tych polityk. Nakreślony problem przedstawiono w relacji do innych, które z uwagi na swoją złożoność nie mogły być w tej pracy zaprezentowane wyczerpująco. Problemy te to między innymi: współczesne trudności w definiowaniu wsi, zmiany na wsi i ich dynamika oraz interpretowanie odnowy wsi. Przeprowadzone badania dowiodły, że nawet jedna ze składowych współczesnej przestrzeni wiejskiej – jej reprezentacja formalna – zawężona jedynie do pewnego wycinka polityki rozwoju obszarów wiejskich – programów odnowy wsi – i kraju – Polski – może być złożona, wewnątrznie niespójna i trudna do zakomunikowania.

Powyższy wniosek jest pokłosiem całego procesu, według którego tworzona jest reprezentacja wsi w programach odnowy. Reprezentacja ta budowana jest jednocześnie poprzez „rozdzielenie” mieszkańców wsi od zamieszkiwanej przez nich przestrzeni (wieś jako społeczność wiejska i wieś jako przestrzeń wiejska) oraz traktowanie wsi jako pewnego całościowego wyobrażenia wynikającego z opozycji do miasta (choć także społeczność i przestrzeń wiejska są przeciwstawiane społeczności i przestrzeni miejskiej). Cechy społeczności i przestrzeni wiejskiej kształtują się w obliczu jednoczesnej adaptacji do zmian, jak i przeciwstawianiu się im. W kontekście tożsamości, kultury czy dziedzictwa, które pozostają w programach odnowy niedookreślone, przekaz tworzony przez instytucje odpowiedzialne za ich realizację afirmuje to, co minione, zaś w kontekście wyobrażeń na temat przestrzeni fizycznej podkreśla przede wszystkim rolę postępu. W konsekwencji, biorąc pod uwagę zmienność w czasie wszystkich tych cech wsi, za pomocą których jest ona wyobrażana oraz napięcia wynikające z jednoczesnych dążeń do lepszej przyszłości i prób utrwalenia przeszłości, fundamentem reprezentacji wsi w programach jej odnowy jest mit wiejskości, bowiem tylko on zapewnia przestrzeń do współistnienia wyobrażanych cech wsi. Sama zaś reprezentacja – wbrew intencjom – nie wzmacnia tożsamości „różnych” wsi, tak jak rozumie się je w nurcie poststrukturalistycznym, bowiem reprodukuje pewne hasła i slogany, a tym samym cechy niekoniecznie doświadczane empirycznie, lecz utrwalone we wspomnianym micie wiejskości (ryc. 1).

W pracy wykorzystano koncepcję badań przestrzeni wiejskiej K. Halfacree’go i wybrane jej założenia, zwłaszcza to dotyczące dominującej roli reprezentacji formalnych w procesie wytwarzania wsi. Założenie to szczególną rolę odgrywa współcześnie: obecność struktur takich jak Unia Europejska i polityk realizowanych na poziomie ponadnarodowym (Wspólna Polityka Rolna) nakazuje szerszy namysł nad kierunkiem przemian wsi, nie tylko społeczno-gospodarczych, lecz także kulturowych. W tym kontekście w pracy zwrócono uwagę, że nie tylko działania realizowane na wsi celem jej rozwoju decydują o charakterze wsi, lecz sama jej reprezentacja i dyskurs na jej temat wpływają na to, czym ona współcześnie jest.

Ryc. 1. Proces tworzenia reprezentacji formalnej wsi w wojewódzkich programach odnowy wsi w Polsce

Źródło: opracowanie własne

Production of the formal representation of the rural in rural renewal programmes in Poland

Source: author's own elaboration.

Współczesna polityka wobec obszarów wiejskich zмага się przede wszystkim z problemem zdefiniowania tożsamości wsi, czego ilustracją jest reprezentacja wsi obecna w programach odnowy – właściwie taka sama w każdym z województw, zawierająca różne komunikaty na temat przeszłych, „tradycyjnych” elementów życia wiejskiego (podejście „przywracanie”), jak i przyszłego porządku rzeczy, zwłaszcza w aspekcie organizacji przestrzeni wiejskiej i gospodarki, odcinającego się od stanu dotychczasowego (podejście „od nowa”). Problem definiowania wsi i wiejskości nie jest jednak problemem jedynie teoretycznym. Ma on swoje konsekwencje dla życia mieszkańców wsi, bowiem to, w jaki sposób wieś jest wyobrażana przez decydentów ma wpływ na to, w jakiej przestrzeni będą oni żyli. Co więcej, sami mieszkańcy pozostają „jedynie” jednym z uczestników dyskursu, podczas gdy dominująca rola przypada wspomnianym decydentom. Szczególnie ważne wydaje się to w obliczu potencjalnych rozbieżności między tym, czym mogą być wieś i wiejskość, a tym, czym jest ich reprezentacja, na które to rozbieżności wskazują przeprowadzone badania.

Autor uzyskał środki finansowe w ramach finansowania stypendium doktorskiego z Narodowego Centrum Nauki, numer rejestracyjny: 2019/32/T/HS4/00194.

Bibliografia

- Babbie E.**, 2004, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Barnett C.**, 2009, *Cultural Turn*, [w:] D. Gregory, R. Johnston, G. Pratt, M.J. Watts, S. Whatmore (red.), *The Dictionary of Human Geography*, Wiley-Blackwell, Chichester, s. 134–135.
- Bell D.**, 1997, *Anti-idyll: rural horror*, [w:] P. Cloke, J. Little (red.), *Contested Countryside Cultures: Otherness, Marginalisation, and Rurality*, Routledge, London, s. 91–104.
- Bell D.**, 2006, *Variations on the rural idyll*, [w:] P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies*, SAGE Publications, London, s. 149–160.
- Bell M.**, 2007, *The two-ness of rural life and the ends of rural scholarship*, *Journal of Rural Studies*, 23, s. 402–415.
- Bukraba-Rylska I.**, 2008, *Socjologia wsi polskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bunce M.**, 1994, *The Countryside Ideal: Anglo-American Images of Landscape*, Routledge, London.
- Chigbu U.E.**, 2012, *Village renewal as an instrument of rural development: Evidence from Weyarn, Germany*, *Community Development*, 43, 2, s. 209–224.
- Cloke P., Cook I., Crang P., Goodwin M., Painter J., Philo C.**, 2004, *Practising Human Geography*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Da Silva Machado F.**, 2017, *Rural change in the context of globalization: Examining theoretical issues*, *Hungarian Geographical Bulletin*, 66, s. 43–53.
- Dobrowolski K., Woźniak A.**, 1976, *Historyczne podłoże polskiej kultury chłopskiej*, [w:] M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej, t. 1*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, s. 59–90.
- Gorlach K.**, 2017, *Współczesnej socjologii wsi portret własny. Refleksje w świetle dwóch podręczników*, *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica*, 63, s. 105–128.
- Górka A.**, 2011, *Krajobraz kulturowy wsi jako nośnik mitu*, *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 15, s. 248–258.

- Gregory D.**, 1994, *Geographical imaginations*, Blackwell, Oxford, Cambridge.
- Halfacree K.**, 2006, *Rural space: Constructing a threefold architecture*, [w:] P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies*, SAGE Publications, London, s. 44–62.
- Halfacree K.**, 2009, *Rurality and Post-Rurality*, [w:] R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopaedia of Human Geography*, Elsevier, Amsterdam, Oxford, s. 449–456.
- Hoggart K., Black R., Buller H.**, 1995, *Rural Europe. Identity and Change*, Routledge, London.
- Idziak W., Wilczyński R.**, 2013, *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa.
- Ilbery B.**, 1998, *The Geography of Rural Change*, Pearson Education Limited, London.
- Jones O.**, 1995, *Lay Discourses of the Rural: Developments and Implications for Rural Studies*, *Journal of Rural Studies*, 11, s. 35–49.
- Kaleta A.**, 1992, *Podstawowe założenia odnowy obszarów wiejskich Europy*, [w:] M. Wieruszewska (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 14–46.
- Kaleta A.**, 1996, *Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy. Tom 1: Społeczność wiejska*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Kaleta A.**, 2007, *Odnowa wsi z perspektywy historycznej*, [w:] M. Kłodziński, M. Bład, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 77–86.
- Knievel M.**, 1997, *Neue Länder – Neue Wege? Geistige Dorfentwicklung in Sachsen: Anspruch und Wirklichkeit*, *Münchener Geographische Hefte*, 75, s. 9–28.
- Lefebvre H.**, 1991, *The Production of Space*, Blackwell, Oxford, Cambridge.
- Murdoch J.**, 2006, *Post-structuralist geography. A guide to relational space*, SAGE Publications, London.
- Murdoch J., Pratt A.**, 1993, *Rural studies: Modernism, postmodernism and the „post rural”*, *Journal of Rural Studies*, 9, s. 411–427.
- Novotná H., Bittnerová D., Heřmánský M.**, 2017, *“Pop-rurality”: Rurality Interdiscourse in the Village of the Year Competition*, *Urban People / Lidé Města*, 19, 2, s. 231–283.
- Podkarpacki Program Odnowy Wsi na lata 2017–2020*, 2017, Załącznik do uchwały nr 287/5776/17 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 28 marca 2017 roku.
- Pomorski Program Odnowy Wsi na rok 2006*, 2006, Załącznik do uchwały nr 799/XLIV/06 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 27 lutego 2006 roku.
- Pospěch P.**, 2014, *Discursive no man’s land: Analysing the discourse of the rural in the transitional Czech Republic*, *Journal of Rural Studies*, 34, s. 96–107.
- Pospěch P., Spěšná D., Staveník A.**, 2015, *Images of a Good Village: A Visual Analysis of the Rural Idyll in the “Village of the Year” Competition in the Czech Republic*, *European Countryside*, 2, s. 68–86.
- Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego*, 2006, Załącznik do uchwały Sejmiku Województwa Śląskiego nr II/48/1/2006 z dnia 22 maja 2006 roku.
- Relph E.**, 1976, *Place and Placelessness*, Pion, London.
- Salamon S., MacTavish K.A.**, 2009, *Rural Communities*, [w:] R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopaedia of Human Geography*, Elsevier, Amsterdam, Oxford, s. 423–428.
- Schopen W.**, 2001, *German Policy for an Integrated Rural Development*, [w:] D. Virchow, J. von Braun (red.), *Villages in the Future. Crops, jobs and livelihood*, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, s. 85–89.
- Short J.**, 1991, *Imagined country*, Routledge, London.

- Svensden G.**, 2004, *The right to development: construction of a non-agriculturalist discourse of rurality in Denmark*, *Journal of Rural Studies*, 20, s. 79–94.
- Świętokrzyski Program Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć, 2007, Załącznik do uchwały nr IX/153/07 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 20 września 2007 roku.
- Tuan Y.-F.**, 1987, *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Uchwała nr VI/37/99 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 29 marca 1999 roku w sprawie wyrażenia zgody na kontynuację programu wojewódzkiego p.n. „Odnowa Wsi”.
- Uchwała nr XXXVI/598/09 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 29 stycznia 2009 roku w sprawie stanowiska Sejmiku Województwa Dolnośląskiego dotyczącego realizacji działań z zakresu Odnowy Wsi na terenie województwa dolnośląskiego.
- UMWD, 2009, *Odnowa Wsi Dolnośląskiej*, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, <http://www.umwd.dolnyslask.pl/rozwoj-obszarow-wiejskich/odnowa-wsi-dolnoslaskiej> (14.01.2017).
- Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020, 2015, Załącznik do uchwały nr IV/88/2015 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 23 lutego 2015 roku.
- Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem, w którym warto żyć... Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego, 2011, Załącznik nr 1 do uchwały nr 31/429/11/IV Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 7 czerwca 2011 roku.
- Wieruszewska M.**, 1992a, *Wstęp*, [w:] M. Wieruszewska (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 7–12.
- Wieruszewska M.**, 1992b, *Ewolucja chłopskiego systemu wartości a ruchy odnowy wsi w Europie Zachodniej*, [w:] M. Wieruszewska (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 158–177.
- Wilczyński R.**, 2003, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań.
- Wilczyński R.**, 2005, *Opolski programu odnowy wsi i odnowa wsi w Polsce w perspektywie polityki Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2007–2013*, manuskrypt, <http://www.odnowawsi.eu> (14.01.2017).
- Wilczyński R.**, 2007, *Specyfika opolskiego programu odnowy wsi*, [w:] M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 181–195.
- Wilson O.J.**, 1999, *Village renewal and rural development in the former German Democratic Republic*, *GeoJournal*, 46, s. 247–255.
- Wolski O.**, 2017a, *Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia*, *Wieś i Rolnictwo*, 175, 2, s. 119–145.
- Wolski O.**, 2017b, *Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej dotyczącej odnowy*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 48, s. 51–73.
- Wolski O.**, 2018, *Problem (nie) innowacyjności w projektach odnowy wsi*, *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 31, s.17–37.
- Woodard K., Jones III J.P.**, 2009, *Post-structuralism*, [w:] D. Gregory, R. Johnston, G. Pratt, M.J. Watts, S. Whatmore (red.), *The Dictionary of Human Geography*, Wiley-Blackwell, Chichester, s. 571–573.
- Woods M.**, 2005, *Rural Geography: processes, responses and experiences in rural restructuring*, SAGE Publications, London.
- Woods M.**, 2009, *Rural Geography*, [w:] R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopaedia of Human Geography*, Elsevier, Amsterdam, Oxford, s. 429–441.

- Woods M.**, 2012, *New directions in rural studies?*, Journal of Rural Studies, 28, s. 1–4.
- Wójcik M.**, 2009, *Wybrane koncepcje wsi we współczesnych badaniach geografii społecznej*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 10, s. 21–33.
- Wójcik M.**, 2011, *Współczesne kierunki i podejścia badawcze w geografii wsi*, Przegląd Geograficzny, 83, 2, s. 163–185.
- Wójcik M.**, 2012, *Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Summary

The paper presents results of the research concerning formal representations of the rural in Poland. K. Halfacree's (2006) research model of rural space was applied. Theoretical framework of the study also comprises debate on defining the rural under post-structuralism and some considerations of rural renewal. The research employed content analysis of rural renewal programmes in Poland. The outcomes were interpreted and discussed in relation to a broader process of socio-economic and cultural transformation and the notion of change in the rural space. It was explained how the formal representation of the rural is created in the rural renewal programmes.

The formal representation of the rural in rural renewal programmes does not vary in regional terms, often being chaotic and incoherent. The rural is perceived through rural community and rural space separately, and as a broader concept opposite to the urban. Representation refers to, first and foremost, rural identity. However, it does not specify what defines such identity. It merely reproduces certain tags and slogans about the rural, and thus it is based on the rural myth. It also dissociates itself from agriculture as an economic function, but not as a culture-forming one.

Keywords: rural, rurality, rural renewal, rural renewal programmes, formal representations of the rural, discourse.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2017, tom 48, s. 51–73

<https://doi.org/10.7163/SOW.48.4>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej

Specificity of the regional village renewal programmes in Poland in the context of academic studies

Oskar WOLSKI

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź
oskwolski@gmail.com

Zarys treści: Odnowa wsi jest w Polsce realizowana za pomocą wojewódzkich programów odnowy wsi już od 1997 r. Programy te różnią się od siebie. Istnieje także rozdźwięk między tym, czym odnowa jest w praktyce, a czym powinna być lub jest w literaturze naukowej. Praca ma dwa cele: 1) określenie charakterystyk wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce i ich orientacji na poszczególne wymiary odnowy (materialno-przestrzenny, ekonomiczny i społeczny), 2) określenie stopnia, w jakim wojewódzkie programy odnowy wsi nawiązują do cech i celów odnowy wsi w świetle literatury naukowej. Analizie poddano ponad 350 uchwał i załączników do uchwał sejmików lub zarządów województw, które posiadały lub posiadają wojewódzkie programy odnowy wsi, podjętych do końca 2016 r. W uzasadnionych przypadkach kontaktowano się z przedstawicielami urzędów marszałkowskich w celu pozyskania informacji. Ponadto podjęto studia literatury dotyczącej odnowy wsi. Wybrane wnioski: 1) na poziomie założeń ogólnych wojewódzkich programów odnowy wsi, które są ze sobą zbieżne, odnowa ma bardzo rozległe cele i wpisuje się w każdy z wymiarów odnowy wsi, 2) można wyróżnić następujące typy wojewódzkich programów odnowy wsi: „motywacyjne”, „dotacyjne” oraz mieszane, 3) założenia programów niejednokrotnie przeceniały rezultaty zakładanych przedsięwzięć, biorąc pod uwagę cele przedsięwzięć i nakłady finansowe, 4) na poziomie przedsięwzięć realizowanych w ramach programów odnowy wsi urzeczywistniane są wymiary materialno-przestrzenny i częściowo społeczny odnowy wsi.

Słowa kluczowe: odnowa wsi, wojewódzkie programy odnowy wsi, rozwój obszarów wiejskich, wymiary odnowy wsi.

Wstęp

Historia wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce sięga 1997 r., kiedy to uruchomiono pierwszy z takich programów w województwie opolskim. Z biegiem lat idea odnowy wsi rozpowszechniała się. Pomimo różnych systemów organizacyjno-finansowych, każdy program, czy to poprzez założenia ogólne, czy też zasady dofinansowania projektów

w ramach ogłaszanych przedsięwzięć¹, określał ramy odnowy wsi. Innymi słowy, definiował ją i realizował w pewien, właściwy sobie sposób.

Odnowa wsi w formie różnego typu programów realizowana jest w Europie od lat 50. XX w., natomiast w Stanach Zjednoczonych już w latach 30. XX w. realizowano pokrewne programy (*community development*). Skutkuje to nie tylko nieporównywalnie większym doświadczeniem w tej dziedzinie krajów takich jak Niemcy, Austria czy Stany Zjednoczone, lecz także większym dorobkiem, jeśli chodzi o prace naukowe jej poświęcone. Badania ukazują całe spektrum działań, jakie w ramach programów odnowy były podejmowane, konstytuując tym samym zestaw cech i celów, jakie powinna mieć faktyczna odnowa wsi.

Istotnym problemem jest więc określenie, na ile odnowa wsi w Polsce, realizowana za pomocą wojewódzkich programów, jest rzeczywiście „odnową”. Wynikają z tego dwa pytania badawcze. Po pierwsze, w jaki sposób samorządy wojewódzkie rozumieją odnowę wsi (co według autora nie wyraża się tylko przedstawioną w programach odnowy wsi definicją tego pojęcia, ale również specyfiką i zasadami realizowanych przez samorządy przedsięwzięć, sposobem rozdysponowania środków finansowych czy też faktem posiadania dokumentu strategicznego, wyznaczającego kierunki wsparcia i zakładane rezultaty). Po drugie, w jaki sposób realizowane przedsięwzięcia wpisują się w cele rzeczywistej odnowy, a na ile są jedynie „otagowane” ideą i nośnym hasłem odnowy wsi.

W związku z powyższym praca ma dwa cele główne o charakterze poznawczym. Pierwszym jest określenie profilu wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce i ich orientacji na poszczególne wymiary odnowy (materialno-przestrzenny, ekonomiczny i społeczny). Drugim jest określenie, w jakim stopniu zapisy wojewódzkich programów odnowy wsi nawiązują do jej cech i celów w świetle studiów naukowych. Innymi słowy, praca ma celu konfrontację mającej miejsce w Polsce praktyki dotyczącej realizacji odnowy wsi z teorią odnowy, wyrażoną przez polskie i międzynarodowe środowisko naukowe. Celem uzupełniającym pracy jest porównanie wybranych cech wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce.

W pracy zawarto rozważania na temat specyfiki przedsięwzięć odnowy wsi i definicji tego pojęcia, scharakteryzowano i porównano wojewódzkie programy odnowy wsi w Polsce (w aspekcie wybranych założeń ogólnych i sposobu definiowania w nich odnowy wsi). Zdefiniowano i omówiono typy zarówno wojewódzkich programów odnowy wsi, jak i przedsięwzięć realizowanych w ich ramach. Posługując się studiami przypadków (pomorski, wielkopolski i podkarpacki program odnowy wsi), omówiono specyfikę wybranych przedsięwzięć.

¹ W artykule pod pojęciem „przedsięwzięcie” rozumie się inicjatywy ogłaszane przez samorządy wojewódzkie w ramach realizowanych przez nie programów odnowy wsi. Przedsięwzięcia te mogą być skierowane do jednostek samorządu terytorialnego lub do organizacji pozarządowych. W pierwszym przypadku, w celu ujednoczenia nazewnictwa, każdorazowo mowa o „konkursach” lub „trybie konkursów”. W drugim przypadku używa się – z tych samych względów – terminu „zadania publiczne”. Z kolei termin „projekt”, w niniejszym artykule, to pojęcie wyrażające konkretne działanie finansowane w ramach zarówno „konkursu”, jak i „zadania publicznego”. Tak więc projekty realizowane są w ramach przedsięwzięć (konkursów lub zadań publicznych), a przedsięwzięcia w ramach programów wojewódzkich.

Metodyka pracy

W pracy zastosowano metody jakościowe. Analizie poddano ponad 350 uchwał i załączników do uchwał sejmików lub zarządów województw, które posiadały lub posiadają wojewódzkie programy odnowy wsi. Uchwały te dotyczyły: przyjęcia programu odnowy wsi, ogłoszenia regulaminów poszczególnych przedsięwzięć (w trybie konkursów lub zadań publicznych) i kryteriów oceny projektów realizowanych w ich ramach, ogłoszenia rozstrzygnięć poszczególnych konkursów lub zadań publicznych i przyjęcia list projektów zatwierdzonych do dofinansowania, a także innych aspektów organizacyjnych (np. powołania komisji konkursowych) oraz zmian wspomnianych uchwał. Uchwały te (wraz z załącznikami) pozyskiwano z internetowych biuletynów informacji publicznej urzędów marszałkowskich. W uzasadnionych przypadkach, w celu uzyskania dostępu do uchwał lub załączników, kontaktowano się z przedstawicielami urzędów. Analizie podlegały dokumenty uchwalone do końca 2016 r.

W analizach pominięto województwa, w których nie stwierdzono istnienia programów odnowy wsi w formie ciągłego i ukierunkowanego instrumentu wsparcia obszarów wiejskich (a jedynie pojedyncze przedsięwzięcia, które można włączyć w zakres odnowy wsi lub ich zupełny brak).

Modelowe ujęcie problematyki prac naukowych poświęconych odnowie wsi, a także zaproponowane w nim wymiary odnowy wsi i jej cele, zaczerpnięto z pracy O. Wolskiego (2017), w której autor poddał szczegółowej analizie ponad 100 prac dotyczących odnowy wsi na świecie.

Odnowa wsi – definicja pojęcia i specyfika przedsięwzięć

Odnowa wsi obejmuje szereg różnorodnych działań i nie posiada jednej definicji. Jednocześnie trudno określić, co w tym związku jest przyczyną, a co skutkiem. Można mówić o dwu perspektywach. Pierwszej, gdzie brak spójnej definicji jest pokłosiem mnogości inicjatyw realizowanych w ramach różnych programów mających szeroko zakrojone cele „odnawiające”. Drugiej, gdzie brak określenia czym jest, a czym nie jest odnowa wsi, wpływa na dowolne stosowanie tego terminu, również – a może zwłaszcza – w praktyce projektowej, bo nie ulega wątpliwości, że – podobnie jak w przypadku rewitalizacji – termin ten stanowi nośne hasło, często służące „opakowaniu” projektu pewną ideą.

Zdaniem A. Kalety (2007)² odnowa wsi to przede wszystkim pewien zespół działań praktycznych, choć posiadających mocną podbudowę teoretyczną, wynikającą z „ponownego odkrycia” wsi, jej kultury i wartości oraz zmiany jej postrzegania (Magel 1991; zob. także Murdoch i Pratt 1993; Marsden 1999; Crouch 2006; Halfacree 2012). Z tego może wynikać, że nie definicja odnowy wsi konstryuuje to, czym ona jest w praktyce, lecz czym są działania praktyczne tworzące odnowę wsi. W konsekwencji jednak taka „definicja” odnowy wsi jest dynamiczna, zmienna, a nade wszystko – na co wskazuje O. Wolski (2017) – instrumentalna i w praktyce nie spełnia swojej funkcji. W takim wypadku „definicja” nie posiada bowiem określonych granic lub są one określane każdorazowo, a celem definicji jest przecież zapobieganie wieloznaczności (łac. *definio* – „określać”, „bliżej oznaczyć” od *finis* – „granica”, „koniec”).

² Więcej na temat wybranych polskich prac naukowych dotyczących odnowy wsi w: O. Wolski (2017).

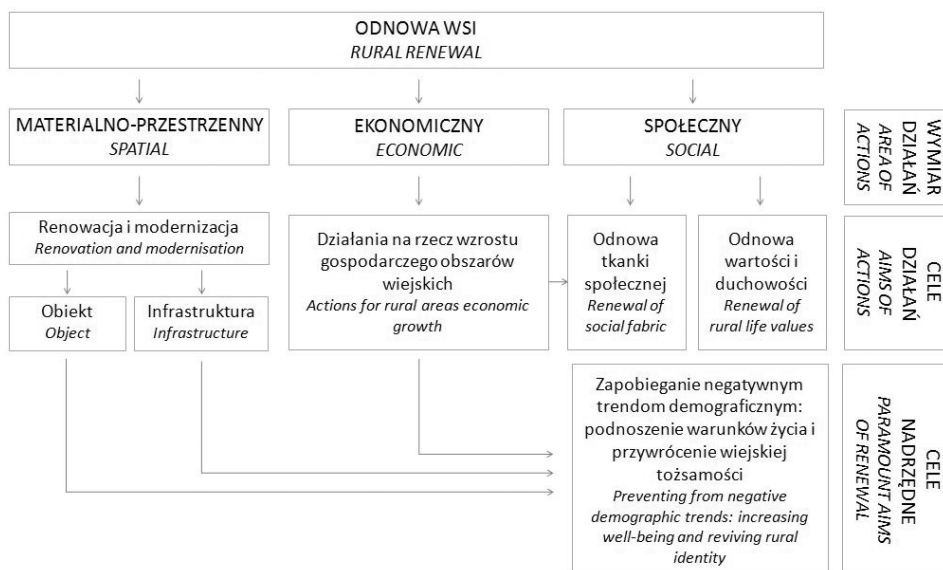
Kluczowe jest zatem poprawne oddzielenie pewnego wycinka wspomnianej praktyki, który może stanowić faktyczną odnowę wsi, od jej reszty, która jest jedynie „otagowana” tym hasłem. W tym celu według autora należy odwołać się do badań naukowych poświęconych odnowie i ocenie jej rezultatów.

W literaturze naukowej rozumienie odnowy wsi jest bardzo szerokie. Można jednak wyróżnić następujące ujęcia jej problematyki:

- 1) poprawa stanu zagospodarowania przestrzeni i inwestycje w infrastrukturę,
- 2) rozwój (ekonomiczny) obszarów wiejskich będących w „kryzysie” (*rural decline*),
- 3) rozwój (ekonomiczny) obszarów wiejskich w ogóle, uznanych z natury rzeczy za „zapóźnione” względem obszarów miejskich (stąd wymagających impulsów rozwojowych) lub względem innych obszarów wiejskich (stąd wymagających wyrównywania poziomu życia),
- 4) zapobieganie negatywnym zjawiskom społecznym i demograficznym,
- 5) rozwój/filozofia bieżącego funkcjonowania wsi zachowujące jej wartości i wpływające na ich jakość (Wolski 2017).

Jednocześnie odnowa wsi zachodzi w trzech podstawowych wymiarach, odzwierciedlających powyższe sposoby rozumienia tego pojęcia (Wolski 2017): materialno-przestrzennym (ujęcie 1), ekonomicznym (ujęcie 2 i 3) i społecznym (ujęcie 4 i 5). Każdy z tych wymiarów realizuje właściwie sobie cele przedsięwzięć (działań), a jednocześnie przyczynia się do realizacji następujących w pewnym następstwie i po pewnym czasie celów nadrzędnych odnowy wsi (ryc. 1), którymi są: zapobieganie negatywnym trendom demograficznym, (poprzez) podnoszenie warunków życia na wsi i przywrócenie wiejskiej tożsamości. Cele te wynikają z trzech kluczowych (por. Crang i Thrift 2002) komponentów przestrzeni wiejskiej, w pewien sposób uniwersalnych dla każdej wsi: ludzi (rozumianych także jako wspólnota), ich dobrobytu (rozumianego także jako jakość życia) oraz tożsamości (rozumianej także jako wartości życia wiejskiego). Są więc z jednej strony zwrócone ku społecznemu rozumieniu odnowy wsi, a z drugiej spajają w pewien sposób przedsięwzięcia realizowane we wszystkich trzech wymiarach odnowy. Wynika to z faktu, że społeczność wiejska jest fundamentem tej przestrzeni, a na jej byt składają się czynniki obiektywne (warunki życia) i subiektywne (identyfikacja z miejscem). Dopiero zapewnienie obu tych składowych sprawia, że wieś istnieje i jest zamieszкана nie „tylko” przez ludzi, lecz przez społeczność wiejską o określonych cechach. Na konieczność takiego spojrzenia na problematykę odnowy wsi wskazują np. U.E. Chigbu (2012) i P. Pospesch (2014). W takim ujęciu odnowa wsi różni się od jej rozwoju tym, że ten drugi niekoniecznie musi przebiegać na obszarach narażonych na negatywne zjawiska. W literaturze naukowej odnowa wyraża właśnie owo wychodzenie z kryzysu (ang. *rural decline*) czy też odwrócenie negatywnych trendów określonych zjawisk na obszarze wiejskim (np. Osborne i in. 2004).

K. Heffner (2007) zwraca także uwagę, że odnawianie wsi jest procesem. Otóż o ile pojedyncze inwestycje lub działania niekoniecznie muszą mieć potencjał, by zapobiegać negatywnym trendom demograficznym (poprzez podnoszenie warunków życia i przywrócenie tożsamości wiejskiej), o tyle zespół podobnych projektów lub działań już taki potencjał może mieć (por. Kaleta 2007). Z tego wynika więc, że kluczowe dla odnowy są – poza dosyć oczywistą integralnością przedsięwzięć ze specyfiką przestrzeni wiejskiej – kompletność i procesualizacja, które wyrażają się odpowiednim planowaniem rozwoju wsi. Takiego zdania są także praktycy, wskazujący na rolę lokalnych strategii lub planów odnowy miejscowości (np. Wilczyński 2003; Idziak i Wilczyński 2013).

Ryc. 1. Problematyka odnowy wsi w ujęciu modelowym

Rural renewal issues in a model approach

Źródło: opracowanie własne na podstawie: O. Wolski (2017).

Source: own work based on: O. Wolski (2017).

W celu analizy wpływu przedsięwzięć odnowy wsi na szeroko rozumianą przestrzeń wiejską należy przyjąć założenie, że odnowę stanowią projekty lub działania „odnowy wsi”, które realizowane lub finansowane są w ramach różnego rodzaju programów odnowy wsi, programów rewitalizacyjnych lub programów europejskich i innych, w tym także pośrednio wspierających rozwój wsi. Takie założenie wydaje się niezbędne: skoro projekt, niezależnie od specyfiki, otrzymał dofinansowanie ze źródeł dedykowanych odnowie wsi, jest – przynajmniej w opinii decydentów – projektem odnowy wsi. W ten sposób, pomimo bardzo różnej specyfiki, projekty realizowane w ramach wojewódzkich programów są projektami odnowy wsi *sensu largo*, a projekty dodatkowo służące zapobieganiu negatywnym trendom demograficznym, poprzez podnoszenie warunków życia i przywrócenie tożsamości wiejskiej (a więc spełniające cele nadrzędne odnowy wsi w świetle literatury naukowej), są projektami odnowy wsi *sensu stricte*, a więc rzeczywistą odnową.

Wojewódzkie programy odnowy wsi w Polsce – charakterystyka, porównanie i sposób definiowania odnowy wsi

Zarys genezy wojewódzkich programów odnowy wsi

Pierwszy w Polsce wojewódzki program odnowy wsi uruchomiono w 1997 r. w województwie opolskim (*Uchwała nr VI/37/99...*). Powstał on – a w konsekwencji także i kolejne, wzorujące się na nim – na bazie inspiracji doświadczeniami niemieckimi i austriackimi (Wilczyński 2003; Idziak i Wilczyński 2013). Cechował się niespotykanym dotąd podejściem do rozwoju wsi, gdzie podstawową jednostką tego rozwoju było sołectwo, artyku-

tując także jego odrębność, a przede wszystkim rolę lokalnej społeczności w działaniach odnawiających. Co więcej, program ten nie posiadał bogatego zaplecza finansowego (głównie oparty był na konkursach typu „Piękna wieś”³); wręcz przeciwnie, pełnił funkcję instrumentu koordynującego oddolne inicjatywy, motywującego lokalną społeczność do działania oraz szkoleniowego.

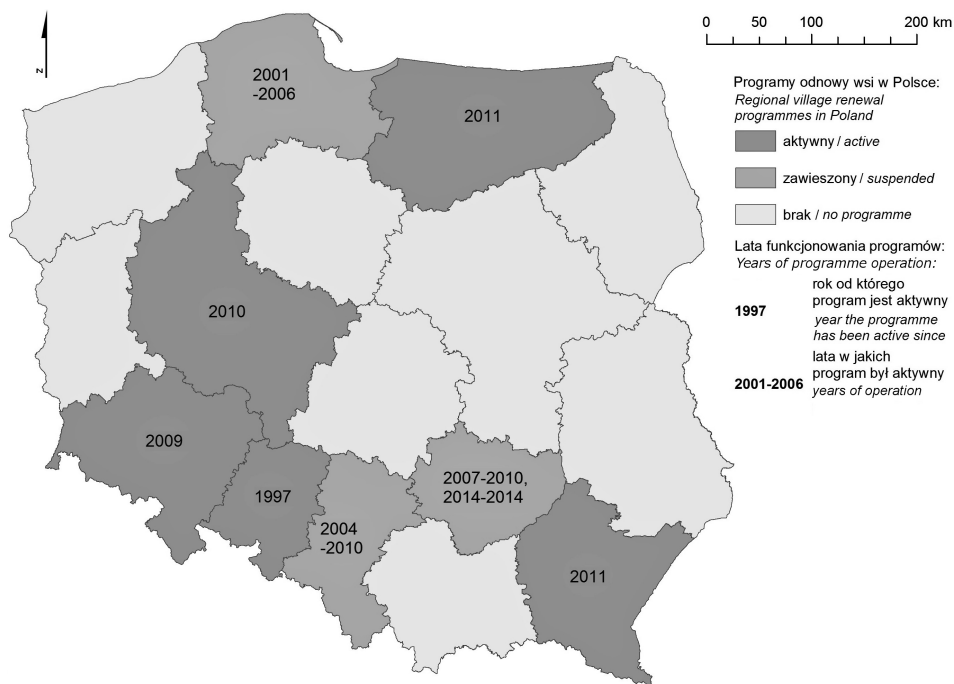
W 2001 r. w województwie pomorskim uruchomiono drugi program odnowy wsi w Polsce (*Uchwała nr 387/2001...*), który – odmiennie niż poprzedni – cechowały przede wszystkim bardzo duże nakłady finansowe na realizację nowych przedsięwzięć. Współfinansowano z niego przede wszystkim projekty o charakterze inwestycyjnym, a środki pochodziły w większości lat z kontraktu dla województwa pomorskiego (zob. tab. 1). Program zakończono w 2006 r.

Kolejne programy w większości łączyły oba podejścia do realizacji odnowy wsi. W 2004 r. uruchomiono program w województwie śląskim (*Uchwała nr 746/363/II/2006...*; zakończony w 2010), w 2007 r. w świętokrzyskim (*Uchwała nr IX/153/07...*; cechował się on najmniejszym stopniem sformalizowania, funkcjonował do 2010 r., później jeszcze reaktywowano przedsięwzięcia w jego ramach w 2014 r.⁴), w 2009 r. w dolnośląskim (*Uchwała nr XXXVI/598/09...*), w 2010 r. w wielkopolskim (*Uchwała nr XLVIII/704/10...*), w 2011 r. w podkarpackim (*Uchwała nr 96/2207/11...*) i warmińsko-mazurskim (*Uchwała nr 31/429/11/IV...*). Cztery ostatnie wciąż funkcjonują (ryc. 2).

Cechą wspólną większości wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce było to, że zanim samorządy je przyjęły, realizowano przedsięwzięcia pilotażowe dotyczące odnowy wsi lub o bardzo zbliżonej charakterystyce do późniejszych (już w ramach programów wojewódzkich). W województwie pomorskim już na początku 2001 r. zrealizowano program pilotażowy (*Uchwała nr 273/2000...*). Podobne działania (Program Pilotażowy „Odnowa Wsi”) miały miejsce w województwie śląskim w 2002 r. (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego 2006*). W latach 2004 i 2005 zorganizowano w tym województwie cykl szkoleniowo-aktywizujący dla liderów wiejskich (*Uchwała nr 1587/183/II/2004...*), co można uznać za faktyczny początek tamtejszego programu. Wówczas też opracowano koncepcję Śląskiego Programu Odnowy Wsi. Sam dokument „Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego na lata 2006–2010” przyjęto później, na podstawie już czteroletnich doświadczeń. Podobne doświadczenia zdobyły samorządy województw dolnośląskiego i wielkopolskiego przed przyjęciem do realizacji swoich programów. Samorząd pierwszego z nich w latach 2008–2009 realizował konkurs „Mała Odnowa Wsi” (*Uchwała nr 1093/III/08...*), natomiast drugiego – konkurs „Wielkopolska Odnowa Wsi” (*Uchwała nr 3140/09...*). Z kolei w województwie warmińsko-mazurskim już w latach 2010–2012 realizowano konkurs „Aktywna Wieś Warmii, Mazur i Powiśla” (*Uchwała nr 3/30/10/III...*), który w nieznanym zmienionej formule jest także kontynuowany po przyjęciu programu wojewódzkiego w 2011 r. Powyższe dowodzi, że pomyślny przebieg przedsięwzięć pilotażowych, a być może nawet realizowanych „na próbę”, przyczynił się do uchwalenia programów wojewódzkich, a tym samym wytyczenia kierunków działań na rzecz odnowy wsi w tych województwach, operacjonalizacji i procesualizacji przedsięwzięć.

³ W niniejszym artykule stosuje się tę uproszczoną nazwę wobec nazw pełnych, np. „Piękna wieś opolska” lub „Piękna wieś województwa śląskiego”. Szerzej opisano je w podrozdziale „Typy przedsięwzięć realizowanych w ramach wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce” niniejszego artykułu.

⁴ Z uzyskanych przez autora informacji (stan na koniec czerwca 2017 roku) wynika, że Urząd Marszałkowski Województwa Świętokrzyskiego wznowił program w maju 2017 roku.

Ryc. 2. Wojewódzkie programy odnowy wsi w Polsce. Stan i lata funkcjonowania (stan na koniec 2016 r.)
Regional village renewal programmes in Poland. Status and years of operation (as of the end of 2016)

Źródło: opracowanie własne na podstawie uchwał władz samorządów wojewódzkich.
Source: own work based on regional councils and boards' resolutions.

Wybrane założenia ogólne programów i sposób definiowania odnowy wsi

Wojewódzkie programy odnowy wsi w Polsce cechują się w większości podobnymi założeniami ogólnymi i mają pewne wspólne podłoże realizowanych przedsięwzięć. Dodatkowo są one powiązane ze strategiami rozwoju województw, służąc realizacji części celów dotyczących obszarów wiejskich.

Dominującym celem przyjęcia programów odnowy wsi, wyrażonym w uchwałach władz samorządów wojewódzkich, było wykorzystanie często „uśpionego” potencjału wsi i jej mieszkańców wraz z ich dalszą aktywizacją (*Pomorski program odnowy...* 2006; *Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006; *Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego* 2011). Podkreślano także konieczność zachowania swoistej odrębności wsi od miasta, a co za tym idzie szeroko rozumianej odrębności krajobrazu i kultury, szczególnie istotnej w dobie współczesnych, dynamicznych przemian obszarów wiejskich (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006; *Świętokrzyski Program Odnowy Wsi...* 2007; *Wielkopolska Odnowa Wsi...* 2015; *Podkarpacki program odnowy...* 2011). Za ważne należy uznać także postrzeganie wsi nie tylko poprzez pryzmat rolnictwa, a także innych jej funkcji, w tym niezwiązanych z gospodarką (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006; *Podkarpacki program odnowy...* 2011). Wreszcie dostrzeżono, że na jakość życia składają się czynniki materialne i pozamaterialne (*Wielkopolska Odnowa Wsi...* 2015). Można uznać więc, że założenia ogólne programów odnowy wyrażają

w dużym stopniu współczesne cechy wsi. Natomiast w kontekście realizacji celów operacyjnych i strategicznych rozwoju województw lub rozwoju obszarów wiejskich służyły w szczególności:

- tworzeniu warunków na rzecz rozwoju lokalnej społeczności (*Strategia Rozwoju Województwa Opolskiego...* 2012),
- kształtowaniu procesów społecznych i przestrzennych dla poprawy jakości życia (*Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego* 2005),
- tworzeniu warunków do rozwoju inicjatyw społecznych i aktywności mieszkańców wsi, w tym wspieraniu organizacji i liderów wiejskich; stworzeniu optymalnych warunków do trwałego rozwoju gospodarczego poprzez zapewnianie odpowiednich warunków dla rozbudowy infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej (*Program Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa Województwa Pomorskiego...* 2005),
- kształtowaniu ośrodków wiejskich; upowszechnieniu wśród społeczeństwa aktywnego stylu życia; zapewnieniu bezpieczeństwa publicznego i przeciwdziałaniu dezorganizacji i patologii społecznej; modernizacji sektora rolno-spożywczego i rozwijaniu działalności pozarolniczej; zwiększaniu atrakcyjności turystycznej gospodarki; tworzeniu warunków dla małych i średnich przedsiębiorstw (*Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000–2020* 2005),
- rozwojowi obszarów wiejskich (*Wielkopolska 2020* 2012),
- aktywizacji rolnictwa i wielofunkcyjnemu rozwojowi obszarów wiejskich (*Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego...* 2006),
- integracji i aktywizacji społeczności wiejskich; zaspokojeniu potrzeb społecznych i kulturalnych oraz zachowaniu dziedzictwa kulturowego; modernizacji przestrzeni wiejskiej (*Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego...* 2006).

Jak zatem ilustrują powyższe cele operacyjne/strategiczne, których realizacji służyć miała odnowa wsi za pośrednictwem programów wojewódzkich, samorządy wojewódzkie łączą odnowę głównie ze społecznymi celami rozwoju lub z rozwojem obszarów wiejskich w ujęciu ogólnym. W tym kontekście warto przeanalizować sam sposób definiowania odnowy wsi przez samorządy.

Odnowa wsi, w zapisach uchwał samorządów wojewódzkich, rozumiana jest w sposób praktyczny. Definiuje się ją jako metodę (i/lub koncepcję) rozwoju obszarów wiejskich (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006; *Świętokrzyski Program Odnowy Wsi...* 2007; *Wielkopolska Odnowa Wsi...* 2015; *Uchwała nr XXXVI/598/09...*) lub – co bliższe poprzedniemu – metodę rozwoju lokalnego zarówno wsi, jak i ich społeczności (*Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego* 2011; Wilczyński 2005). Jednocześnie podkreśla się, że idea ta polega głównie na zachowaniu wartości życia wiejskiego i tożsamości poszczególnych wsi (*Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* 2006; *Wielkopolska Odnowa Wsi...* 2015), integracji mieszkańców wsi wokół wspólnego celu i oddolności inicjatyw (*Pomorski program odnowy wsi...* 2006; *Wielkopolska Odnowa Wsi...* 2015), a także wykorzystaniu zasobów własnych (co podkreśla się każdorazowo). Jako że w odnowie wsi w Polsce, przede wszystkim na bazie doświadczeń Opolszczyzny, faktycznie wykształcono pewną metodykę postępowania (z różnymi modyfikacjami), taki sposób definiowania i dalsze uszczegółowienie tej idei wydają się właściwe i logiczne, zwłaszcza z perspektywy podmiotu wdrażającego program. Należy przy tym dodać, że część zapisów z programów młodszych stanowi niemal kopię zapisów, które znalazły się w pierwszych programach. Podobnie zapisy z pierwszych programów, są wzorowane

na publikacjach R. Wilczyńskiego (np. 2003; 2007a). Taka sytuacja paradoksalnie może wskazywać na niepełne zrozumienie idei odnowy wsi i bezrefleksyjną próbę przeniesienia rozwiązań stosowanych w innych regionach na własny grunt. Odnowa wsi ma być przecież w pewien sposób różna (bo dostosowana do specyfiki miejsca, por. np. Chigbu 2012), co skądinąd samorządy wydają się rozumieć, wielokrotnie wzmiankując potrzebę zachowania tożsamości społeczności wiejskich (w tym tożsamości w ujęciu lokalnym lub regionalnym).

Typy wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce

Analizując założenia ogólne (założenia dokumentu programowego dotyczącego odnowy wsi i cele odnowy w nim wyrażone) i zasady dofinansowania projektów w ramach ogłaszanych przedsięwzięć (założenia i cele poszczególnych przedsięwzięć realizowanych w ramach programów, średnia wysokość nakładów finansowych na 1 zrealizowany projekt, typy realizowanych w ramach przedsięwzięć projektów), można wyróżnić następujące typy wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce:

- w przewodze „motywacyjne”, wspierające głównie niewielkie działania inwestycyjne i działania nieinwestycyjne oraz mające charakter koordynujący aktywności lokalne: opolski, podkarpacki i warmińsko-mazurski,
- w przewodze „dotacyjne”, wspierające głównie inwestycje i stosujące system zachęt finansowych: pomorski, świętokrzyski,
- mieszane: śląski, dolnośląski, wielkopolski.

Pierwszy typ cechuje się przede wszystkim niewysokimi nakładami finansowymi na realizowane w ramach przedsięwzięć projekty inwestycyjne lub skupia się na projektach nieinwestycyjnych. Wychodzi się w nich z założenia, że kluczem do efektywnego odnawiania przestrzeni wiejskiej są drobne, lokalne i angażujące pracę własną społeczności projekty. Uzyskiwane rezultaty nie są oceniane poprzez pryzmat efektów konkretnego projektu, a raczej w kontekście kumulacji rezultatów wielu projektów. W programach tego typu podkreślano potrzebę obrania przynajmniej kilkuletniej perspektywy (*Podkarpacki Program Odnowy Wsi...* 2011). Z tego też powodu istotną rolę w tym typie programów ma koordynacja aktywności mających już miejsce w środowiskach lokalnych i ich dalsze wsparcie (choć z reguły rozproszone) oraz motywowanie społeczności do uczestnictwa w procesie odnawiania (*Uchwała nr 3302/2006...*; *Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego* 2011). Programy cechuje także obecność różnego typu szkoleń, warsztatów i wizyt studyjnych dla członków grup odnowy wsi czy też liderów wiejskich. Instrumentem motywującym, a jednocześnie formalizującym zasady uczestnictwa w programie, są statusy, według których kwalifikowane są sołectwa zgodnie z ich osiągnięciami w odnowie (np. *Uchwała nr 3833/2013...*). Taki sposób myślenia o odnowie wsi był i wciąż jest aktualny – obecny jest w pierwszym wojewódzkim programie odnowy wsi w Polsce, a także w dwu najmłodszych.

Drugi typ wojewódzkich programów odnowy wsi (w przewodze „dotacyjny”), wyróżnia się przede wszystkim skalą finansową realizowanych przedsięwzięć. Często programy te były źródłem dotacji w wysokości kilkudziesięciu tysięcy złotych i służyły sfinansowaniu inwestycji „twardych”. Pod tym względem nie są więc znacząco innym źródłem finansowania aniżeli fundusze europejskie czy inne dedykowane infrastrukturze (choć w programach tych nie brak finansowania dla projektów „miękkich”). Znamienne pozostaje, że jedyne

programy, które wykazywały w dużej mierze te cechy nie funkcjonują obecnie (pomorski lub ich funkcjonowanie było nieciągłe (świętokrzyski), co świadczyć może o tym, że skupienie się w zbyt dużym stopniu na zapewnieniu jedynie instrumentu finansowego (jako głównej motywacji do działań), bez instrumentów animujących społeczność, szkoleniowych i innych wyposażających grupy odnowy wsi w wiedzę, prowadzi do jednoczesnej maksymalizacji efektów bezpośrednich i bardzo wyraźnej redukcji efektów długofalowych przedsięwzięć. Inaczej rzecz ujmując, być może nastawienie na szybkie i bezpośrednie rezultaty nie zapewnia wymaganej podtrzymywalności (trwania rezultatów także po zakończeniu projektu), a w efekcie sprzyja zanikowi inicjatyw własnych wraz z zakończeniem finansowania. Należy jednak zaznaczyć, że jest to w dużej mierze przypuszczenie autora – liczba przypadków nie pozwala wyciągać reprezentatywnych wniosków.

Nie bez znaczenia pozostaje także użyte w powyższej typologii sformułowanie „w przewadze”, bowiem w praktyce większość programów łączy w sobie cechy obu typów – jednak w różnych ich kombinacjach. Niemniej typ mieszany ma zastosowanie w przypadku, gdy programy nie ciążyą w żadnym z kierunków wsparcia odnowy. Zdaniem autora niniejszej pracy, ten typ wsparcia jest najskuteczniejszy. Stanowić może – jeśli odpowiednio zoperacjonalizowany – kombinację zalet wsparcia w przewadze „motywacyjnego” i „dotacyjnego” (nie ulega bowiem wątpliwości, że pewna skala nakładów finansowych jest konieczna, by rzeczywiście zmieniać przestrzeń wiejską). Nie bez znaczenia jest fakt, że dwa najdłużej działające obecnie – obok opolskiego – programy, tj. dolnośląski i wielkopolski, są typu mieszanego i wyróżniają się jednocześnie: 1) największą skalą realizowanych przedsięwzięć (w tym pod względem finansowym, np. *Uchwała nr XXII/668/16...*; *Uchwała nr XX/542/16...*), 2) kombinacją – w różnych latach funkcjonowania programów – przedsięwzięć wspierających zarówno inwestycje, jak i działania nieinwestycyjne (np. *Uchwała nr 2296/2016...*), 3) organizacją przedsięwzięć mających na celu promocję samej idei odnowy wsi (np. *Uchwała nr 1945/V/16...*), a przy tym 4) premią – podobnie jak programy typu „motywacyjnego” – sformalizowaną formę uczestnictwa sołectw w programie (*Uchwała nr 303/2015...*) oraz stanowią podstawę do organizacji szkoleń i warsztatów dla beneficjentów procesu odnowy wsi (por. tab. 1).

Typy przedsięwzięć realizowanych w ramach wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce

Przedsięwzięciami w pewien sposób flagowymi dla odnowy wsi w Polsce są konkursy typu „Piękna wieś”. Polegają one na wyłonieniu najlepszych zrealizowanych już pomysłów na odnowę wsi (w różnych kategoriach, np. wieś, projekt, zagroda). Nie służą sfinansowaniu nowych projektów, lecz są formą nagrodzenia władz lokalnych, stowarzyszeń lub społeczności wiejskich za dotychczas zrealizowane (końcowym beneficjentem nagród pieniężnych są społeczności wiejskie lub właściciele posesji). Jednakże konkursy te stanowią zaledwie wierzchołek szerokiego spektrum przedsięwzięć, jakie realizują samorządy wojewódzkie w ramach przyjętych przez nie programów odnowy wsi (tab. 1). Jak wspomniano, przedsięwzięcia te są adresowane zarówno do jednostek samorządu terytorialnego (konkursy kierowane do gmin, które występują w imieniu sołectw biorących udział w programie wojewódzkim i koordynują działania na szczeblu lokalnym), jak i – w uproszczeniu – do organizacji pozarządowych (realizacja zleconych zadań publicznych). Wspomniane konkursy „Piękna wieś” należy traktować jako osobny typ przedsięwzięć, podobnie jak

konkursy otwarte dedykowane zarówno jednostkom samorządu terytorialnego, jak i organizacjom pozarządowym.

Tabela 1. Typy przedsięwzięć zrealizowanych w ramach wojewódzkich programów odnowy wsi do 2016 r.

Program odnowy wsi	Lata realizacji	Nazwa i typ przedsięwzięcia
opolski	1999–2016	• „Piękna wieś opolska” (PW) ^a
	2001–2003	• „Program małych grantów na rzecz realizacji Programu Odnowy Wsi” (KO) ^b
	2003, 2005	• „Minigranty” (bd)
	2008–2009	• „Przedsięwzięcia wspierające edukację, komunikację i promocję społeczności wiejskiej” (ZP)
	2008–2010	• „Przedsięwzięcia promujące ideę odnowy wsi w wymiarze regionalnym” (ZP)
	2012	• „Odnowa wsi szansą dla opolskiej młodzieży” (KO) ^c
pomorski	2002–2004, 2006	• „Program odnowy wsi w ramach kontraktu dla województwa pomorskiego” (KO) ^b
	2006	• pomoc finansowa dla jednostek samorządu terytorialnego na realizację projektów w ramach „Pomorskiego programu odnowy wsi” (K)
śląski	2006–2010	• „Konkurs przedsięwzięć odnowy wsi” (K) • „Piękna wieś województwa śląskiego” (PW) ^d
świętokrzyski	2007–2009	• „Świętokrzyski program odnowy wsi w formie konkursu przedsięwzięć” (ZP)
	2010, 2014	• konkurs „Odnowa wsi świętokrzyskiej” (K)
dolnośląski	2009–2016	• konkurs „Odnowa dolnośląskiej wsi” (K) • „Przedsięwzięcia promujące ideę odnowy wsi” (ZP) • „Piękna wieś dolnośląska” (PW) ^b
wielkopolski	2010–2012	• „Pięknieje wielkopolska wieś” (ZP)
	2010–2016	• „Pięknieje wielkopolska wieś” (K)
	2011	• „Wieś wielkopolska – wsią europejską” (PW) ^e
	2013–2016	• „Nasza wieś naszą wspólną sprawą” (ZP) • „Odnowa wsi szansą dla aktywnych sołectw” (K)
podkarpacki	2012–2016	• pomoc finansowa dla jednostek samorządu terytorialnego w ramach „Podkarpackiego Programu Odnowy Wsi na lata 2011–2016” (K) • „Piękna wieś podkarpacka” (PW) ^f
warmińsko-mazurski	2013–2016	• konkurs „Aktywna Wieś Warmii, Mazur i Powiśla” (K) ^g
	2015	• konkursy dla sołectw (PW) ^{c,h}

Źródło: opracowanie własne na podstawie: uchwał władz samorządów wojewódzkich (wraz z załącznikami), informacji pozyskanych w urzędach marszałkowskich oraz: R. Wilczyński (2003).

Objaśnienia: Tabela zawiera informacje o konkursach: 1) których beneficjentem mogły być jedynie gminy (jako podmioty reprezentujące sołectwa) biorące udział w wojewódzkich programach odnowy wsi, i/lub 2) dla których wojewódzki program odnowy wsi stanowił podstawę prawną i/lub 3) gdzie dodatkowym kryterium punktowym było wcześniejsze zgłoszenie sołectwa do wojewódzkiego programu odnowy wsi lub istnienie w sołectwie grupy odnowy wsi. Tabela zawiera także informacje o zadaniach, których beneficjentem mogły być organizacje działające na rzecz odnowy wsi i konkursach otwartych (dedykowanych zarówno jednostkom samorządu terytorialnego, jak i organizacjom pozarządowym). Nie uwzględnia natomiast przedsięwzięć dotyczących wyłącznie: organizacji szkoleń, wizyt studyjnych i konferencji poświęconych odnowie. Nie ujęto także

przedsięwzięć pilotażowych. Jeśli nie wskazano inaczej, przedsięwzięcia były finansowane z środków własnych samorządów wojewódzkich. Uchwały, którymi się posłużono, nie zostały – z uwagi na ich liczbę – zawarte w spisie literatury.

K – konkurs, KO – konkurs otwarty, ZP – zadanie publiczne, PW – konkurs typu „Piękna wieś”, bd – brak danych.
^a – przedsięwzięcie w latach 2013–2014 było współfinansowane z środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, w 2016 r. było współfinansowane z środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, ^b – przedsięwzięcie było sfinansowane w ramach kontraktu wojewódzkiego, ^c – przedsięwzięcie było współfinansowane ze środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, ^d – konkurs realizowany był już w latach 2004–2005, a także realizowany jest obecnie, począwszy od 2011 r., ^e – konkurs mający na celu wyłonić najpiękniejszą wieś, najlepsze przedsięwzięcie tematyczne związane z procesem odnowy wsi i najlepszy projekt zrealizowany w ramach Programu „Wielkopolska Odnowa Wsi”, ^f – przedsięwzięcie w 2012 r. było współfinansowane z środków Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich, ^g – konkurs realizowany był już w latach 2010–2012, ^h – konkursy mające na celu wyłonić najciekawsze inicjatywy promocji planów odnowy wsi, najlepszego koordynatora gminnego i najlepszego lidera grupy odnowy wsi.

Typ programu odnowy wsi a specyfika wybranych przedsięwzięć

Jak wspomniano wcześniej, typ wojewódzkiego programu odnowy wsi oddaje specyfikę przedsięwzięć realizowanych w jego ramach. Dla celów artykułu niezbędne było przeanalizowanie i porównanie założeń wybranych przedsięwzięć wyróżnionych trzech typów programów. Zdecydowano się poddać analizie wszystkie przedsięwzięcia wymienione w tabeli 1. realizowane w 2016 r. (dla programów funkcjonujących obecnie) lub w ostatnim roku funkcjonowania programu (dla programów zakończonych) w kontekście założeń ogólnych programów odnowy wsi następujących województw: pomorskiego (typ „dotacyjny”), podkarpackiego (typ „motywacyjny”) i wielkopolskiego (typ mieszany).

- Pomorski program odnowy wsi

W 2006 r. samorząd tego województwa przeprowadził dwa przedsięwzięcia: konkurs w ramach „Programu odnowy wsi w ramach kontraktu dla województwa pomorskiego na lata 2005–2006” (podobnie jak w latach 2002–2004; *Uchwała nr 743/311/06...*) oraz konkurs w ramach „Pomorskiego programu odnowy wsi na rok 2006” (*Uchwała nr 919/XLVIII/06...*). Oba skierowane były do jednostek samorządu terytorialnego (w konkursie finansowanym z kontraktu wojewódzkiego miały możliwość wnioskować także organizacje pozarządowe, jednak stanowiły one niewielki odsetek późniejszych beneficjentów) i były bardzo do siebie zbliżone pod względem charakteru zrealizowanych projektów i nakładów finansowych.

W ramach tych przedsięwzięć udzielono odpowiednio 112 i 174 dotacji na łączną kwotę 4,5 i 5 mln zł (*Uchwała nr 442/294/06...*; *Uchwała nr 799/XLIV/06...*). Wiele z udzielonych dotacji stanowiło jedynie jedno z kilku i nie główne źródło finansowe projektów (ogółem w obu konkursach około 1/4 projektów miała budżet większy niż 100 tys. zł). Kosztami kwalifikowanymi w przypadku konkursu finansowanego w ramach kontraktu wojewódzkiego, którego priorytetowymi obszarami wsparcia były inwestycje w placówkach oświatowych oraz restauracja i rewitalizacja obiektów dziedzictwa historyczno-kulturowego wsi, były przede wszystkim koszty: budowy lub rozbudowy, modernizacji i wyposażenia obiektów i zagospodarowania terenu wokół nich. Podobnie za koszty kwalifikowane w przypadku drugiego konkursu uznawano koszty: budowy, remontu, adaptacji, prac porządkowych i wyposażenia obiektów pełniących funkcje kulturalne, placów zabaw, boisk sportowych, placów wiejskich, terenów zielonych i innych przestrzeni publicznych, a także koszty oznakowania obiektów i tras turystycznych oraz koszty konserwacji zabytków. Choć

projekt musiał być zgodny z planem odnowy sołectwa, to wymóg ten nie dotyczył projektów z zakresu rewitalizacji i ochrony zabytków, a więc – w zależności od tego, jak szeroko rozumiano rewitalizację – prawdopodobnie bardzo wielu wniosków.

Powyższy przegląd cech zrealizowanych projektów, choć bardzo pobieżny, daje jednak pewien obraz ich specyfiki w województwie pomorskim. Przede wszystkim urzeczywistniały one faktycznie jedynie materialno-przestrzenny wymiar odnowy wsi. Wymiar społeczny istniał niejako „przy okazji” i związany był z przeznaczeniem budowanych, remontowanych lub wyposażanych obiektów. Oba przedsięwzięcia stanowiły źródła (współ)finansowania częstokroć dużych inwestycji i wydaje się, że część z nich (np. remonty zabytkowych obiektów kościelnych czy termomodernizacje budynków) mogła być sfinansowana z innych źródeł. Takie działania nie tylko wydają się „sptycać” ideę odnowy wsi, lecz także nie są w pełni zgodne z samym Pomorskim programem odnowy wsi. Jego cele odnosiły się bowiem do wszystkich trzech wymiarów odnowy, spośród których najliczniej reprezentowany był wymiar społeczny (m.in. podtrzymanie aktywności społeczności lokalnych, zmiana postaw mieszkańców obszarów wiejskich z roszczeniowej na współdziałania, doskonalenie współpracy mieszkańców i partnerów lokalnych). Wspomniano także o celach ekonomicznych (promocja przedsiębiorczości). Wymiarowi materialno-przestrzennemu poświęcone były jedynie dwa cele programu: stworzenie infrastrukturalnych warunków do rozwoju inicjatyw społecznych i aktywności mieszkańców wsi oraz poprawa stanu obiektów i infrastruktury pełniących funkcje kulturalne, rekreacyjne, sportowe i turystyczne, służących gospodarczo-społecznemu rozwojowi obszarów wiejskich (*Uchwała nr 799/XLIV/06...*). Nie ulega jednak wątpliwości, że zrealizowane projekty – z uwagi choćby na skalę pojedynczej inwestycji – przyczyniły się do jakościowej poprawy przestrzeni wiejskiej w skali sołectwa. Podobnie, mając na względzie liczbę projektów, można stwierdzić, że poziom wyposażenia przestrzeni wiejskiej w skali całego województwa w infrastrukturę także uległ poprawie. Realizacja programu nie posiadała jednak cech procesu – projekty w ramach poszczególnych przedsięwzięć nie były podporządkowane konkretnej strategii na poziomie sołectkim, przez co efekty nie mogły wykroczyć poza wymiar materialno-przestrzenny ani nie przyczyniły się do uzyskania efektów wynikających z pewnej kumulacji rezultatów wielu działań (przynajmniej z perspektywy odnowy wsi).

- Podkarpacki program odnowy wsi

Odmienne tryby działania można było zaobserwować w województwie podkarpackim, które w 2016 r. zrealizowało dwa przedsięwzięcia: konkurs dla jednostek samorządu terytorialnego w ramach „Podkarpackiego Programu Odnowy Wsi na lata 2011–2016” i konkurs „Piękna wieś podkarpacka”.

W pierwszym z wymienionych konkursów dofinansowanie mogły uzyskać tylko te projekty, które były wpisane w sołectkie strategie rozwoju (same zaś strategie były rezultatem organizowanych w ramach programu szkoleń). W analizowanym roku środki finansowe przyznano 45 sołectwom (łącznie kwota udzielonego dofinansowania wyniosła niespełna 0,5 mln zł, *Uchwała nr 152/3162/16...*; *Uchwała nr XXIV/427/16...*).

Pomimo zdecydowanie mniejszych, w porównaniu z Pomorskim programem odnowy wsi, nakładów finansowych (jednostkowych i ogółem), charakter projektów był zbliżony, tj. przeważały te, które dotyczyły wymiaru materialno-przestrzennego. Innymi słowy, w sołectkich strategiach rozwoju znalazły się takie działania, jak choćby: remont obiektów pełniących funkcje kulturalne, budowa placów zabaw i boisk sportowych, zagospodaro-

wanie przestrzeni publicznych i zakup wyposażenia do wybranych obiektów. Zasadniczo inna była skala inwestycji. Można było także odnieść wrażenie, że część projektów mogła być sfinansowana ze źródeł innych, aniżeli program odnowy wsi. Niemniej, należy jednak przyjąć, że skoro sołectwa (gminy) występowały z takimi wnioskami do samorządu wojewódzkiego to: 1) tego typu działania stanowiły dla lokalnych społeczności odnowę wsi (wniosek ma zastosowanie także w przypadku województwa pomorskiego), 2) stanowiły też priorytety szeroko rozumianej poprawy warunków (jakości) życia, bowiem to społeczności współdecydowały o kształcie sołeckich strategii rozwoju (co – w przeciwieństwie do województwa pomorskiego – stanowi pewien gwarant integralności realizowanych projektów z potrzebami społeczności).

W ramach uzupełnienia należy wspomnieć, że samorząd województwa podkarpackiego prowadził monitoring programu poprzez ankiety kierowane do gminnych koordynatorów odnowy wsi, a także realizowane były cykle szkoleniowe dla grup odnowy wsi i konsultacje z moderatorami odnowy wsi. Jednocześnie prowadzona była rejestracja sołectw biorących udział w programie, co nadaje programowi formalny charakter.

- Wielkopolska odnowa wsi

Samorząd województwa wielkopolskiego realizuje odnowę wsi z wykorzystaniem największej liczby instrumentów wsparcia. W 2016 r. zrealizowano następujące przedsięwzięcia: „Pięknieje wielkopolska wieś” i „Odnowa wsi szansą dla aktywnych sołectw” skierowane do jednostek samorządu terytorialnego oraz „Nasza wieś naszą wspólną sprawą” skierowane do organizacji pozarządowych.

Szczególnie interesująca jest organizacja dwóch konkursów dedykowanych gminom (jako formalnym reprezentantom sołectw biorących udział w programie). Przedsięwzięcia te różnią się od siebie wyraźnie – celami i nakładami finansowymi. „Pięknieje wielkopolska wieś” dedykowana była zagospodarowaniu przestrzeni publicznej oraz zachowaniu i odtworzeniu dziedzictwa przyrodniczego, kulturowego lub krajobrazowego. Istotne, mając na uwadze ideę odnowy wsi, wydaje się wspomniane odtworzenie dziedzictwa wsi. Jednocześnie organizator konkursu wykluczył możliwość finansowania projektów polegających na budowie, modernizacji lub remoncie dróg oraz chodników i ścieżek rowerowych w ciągach pasów drogowych, co także wyraża pewną świadomość na temat istoty procesu odnowy wsi. Beneficjentami tego przedsięwzięcia były 102 gminy (sołectwa), między które rozdysponowano niespełna 2,5 mln zł (*Uchwała nr XX/542/16...*).

Konkurs „Odnowa wsi szansą dla aktywnych sołectw” poświęcony był z kolei drobnym inicjatywom o charakterze nieinwestycyjnym (co odzwierciedla założenia programu wojewódzkiego, który definiuje oba typy wspieranych przedsięwzięć: inwestycyjne i nieinwestycyjne), takim jak zakup towarów służących kultywowaniu tradycji społeczności lokalnej, tradycyjnych zawodów i strojów, wyposażenia obiektów użyteczności publicznej i drobnych przedmiotów zagospodarowania przestrzeni publicznej oraz materiałów promujących wieś. Z maksymalnego dofinansowania w wysokości 5 tys. zł skorzystało 52 beneficjentów (wydano około 200 tys. zł; *Uchwała nr XXIII/619/16...*). Oba opisane konkursy, poprzez m.in. dodatkowe punkty, wyraźnie premiowały sołectwa, których proponowane projekty były zgodne z sołeckimi strategiami działania oraz gdzie funkcjonowała sformalizowana grupa odnowy wsi.

Ostatnie ze zrealizowanych w 2016 r. przedsięwzięć – „Nasza wieś naszą wspólną sprawą” – skierowane było do organizacji pozarządowych. Łączyły one w pewnych aspektach

cele wspomnianych wcześniej przedsięwzięć (realizacja niewielkich projektów inwestycyjnych polegających na zagospodarowaniu przestrzeni publicznej, zakup towarów służących rozwojowi i kultywowaniu folkloru, rękodzieła, tradycyjnych zawodów oraz tradycji społeczności lokalnych, wydanie materiałów promujących sołectwo), a także służyło realizacji takich celów jak: organizacja imprez tematycznych promujących sołectwo ze względu na jego charakterystyczne produkty i cechy, założenie i prowadzenie serwisu internetowego miejscowości uczestniczącej w programie, organizacja warsztatów lub szkoleń na temat idei odnowy wsi, elementu wyróżniającego sołectwo, sołeckich strategii rozwoju, funkcjonowania stowarzyszeń, pozyskiwania środków na realizację celów statutowych, czy funduszu sołeckiego. Realizacja tego zadania publicznego możliwa była w sołectwie uczestniczącym w programie. Musiało być ono także zgodne ze strategią (planem odnowy) takiego sołectwa. Zrealizowano je łącznie w 23 sołectwach (łączny wydatek z budżetu samorządu wyniósł niespełna 200 tys. zł (*Uchwała nr 2422/2016...*)).

Należy zauważyć, że program wielkopolski jest zdecydowanie bardziej nacechowany społecznie. Cele przedsięwzięć bezpośrednio korespondowały nie tylko z wymiarem materialno-przestrzennym odnowy wsi, lecz także społecznym. Choć w bardzo ograniczonym stopniu, również wymiar ekonomiczny był w tych przedsięwzięciach zauważalny – zrealizowano trzy projekty poświęcone szkoleniom z zakresu tworzenia strategii rozwoju i budowy partnerstw lokalnych, co może stanowić podstawy wsparcia rozwoju lokalnego w przyszłości. Warto także wspomnieć, że choć wymiar materialno-przestrzenny pozostawał głównym, w jakim odbywała się wielkopolska odnowa wsi, to jednak realizacja przedsięwzięć wspierających także projekty nieinwestycyjne zróżnicowała efekty działań w tym wymiarze.

Poza realizacją przedsięwzięć wspierających finansowo sołectwa, samorząd wojewódzki organizował także – podobnie jak w województwie podkarpackim – szkolenia i warsztaty dla mieszkańców sołectw i grup odnowy wsi. Z uwagi na kontynuowanie programu od roku 2009, nie tylko formalnie rejestruje się sołectwa biorące udział w programie, lecz także – w zależności od ich doświadczeń z odnową wsi – nadaje im się stosowne statusy (na wzór programu opolskiego). Program ten także w stopniu najwyższym jest bliski realizacji postawionego sobie celu, tj. zintegrowania społeczności wiejskiej oraz pobudzenia aktywności mieszkańców sołectw. Skrócowa analiza wielkopolskiej odnowy wsi pozwala więc potwierdzić postawioną we wcześniejszej części artykułu tezę, że wojewódzkie programy odnowy wsi typu mieszanego były programami najefektywniejszymi, łączącymi pożądane cechy programów typu „motywacyjnego” i „dotacyjnego”.

Dyskusja

Wśród badaczy i praktyków w Polsce panuje przekonanie, że programy odnowy wsi, realizowane przez samorządy w ramach ich własnych budżetów przyczyniają się głównie do poprawy estetyki i stanu infrastruktury na wsi (np. Czapiewska 2011; Magryś bdw), a więc urzeczywistniają przede wszystkim materialno-przestrzenny wymiar odnowy wsi, co znalazło potwierdzenie w wynikach niniejszej pracy. Choć sołeckie strategie rozwoju są różne i odzwierciedlają często specyfikę wsi (Śmigielska 2004), to równie często w trakcie ich operacjonalizacji dochodzi do spłylenia zawartych w nich idei, a w konsekwencji do unifikacji potrzeb każdej wsi (co przeczy samej idei wsi, por. Chigbu 2012). Podobne

wnioski można wyciągnąć na podstawie analizy założeń ogólnych i celów wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce, które są generalnie do siebie zbliżone. W następstwie tych uproszczeń, realizację potrzeb społeczności wiejskich często sprowadza się do zapewnienia im dostępu do podstawowych usług i infrastruktury. Skutkuje to priorytetem celów bieżących. Jednakże bez ich realizacji trudno osiągać cele długodystansowe i dotyczące rozwoju społecznego czy duchowego wsi (Wolski 2017).

Wpływ programów odnowy wsi na szeroko rozumiany rozwój wsi jest kwestionowany (Wilson 1999; Peter i in. 2013). Zwłaszcza w opinii naukowców ich wpływ na powstawanie nowych funkcji wsi lub miejsc pracy na wsi (wymiar ekonomiczny odnowy wsi) jest marginalny, co koresponduje z zawartymi w niniejszej pracy rezultatami analizy wybranych wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce. Niezwykle trudny w ocenie jest natomiast wpływ programów odnowy wsi na rozwój społeczny. Można przypuszczać, że przedsięwzięcia finansujące projekty społeczne przyczyniają się do (re)aktywizacji społeczności lokalnej, a to z kolei może stanowić katalizator do dalszych działań na rzecz odnowy wsi w ogóle (McArdle 2012; Rodale 1987). Z tego względu działania podejmowane w wymiarze społecznym są kluczowe – społeczność wsi jest „nośnikiem” rezultatów odnowy (Wolski 2017) i gwarantem (samo)podtrzymalności rezultatów (Peter i in. 2013). Stąd należy wspierać działania na rzecz odnowy wartości wsi i tożsamości wiejskiej, jako czynnika spajającego w działaniu społeczności wiejskie (Chigbu 2012). Powyższe wnioski jasno korespondują ze społecznym charakterem celu nadrzędnego odnowy wsi (por. ryc. 1). Na tym tle można stwierdzić, że w programach wojewódzkich przedsięwzięcia na rzecz kultywowania i odtworzenia dziedzictwa kulturowego i tradycji są realizowane w programach typu „motywacyjnego” lub mieszanego, jednak ich znaczenie powinno być większe.

Co do samej odnowy wsi, np. R. Wilczyński (2007b) zastanawia się, czy należy ją traktować jako podejście do rozwoju obszarów wiejskich (porównując ją do LEADER-a), czy też jako zbiór podobnych działań praktycznych określanych wspólnym terminem (w czym można dostrzec podobieństwo do stanowiska wspomnianego już A. Kalety). Wydaje się, że niniejszy artykuł może wreszcie przynieść odpowiedź na pytanie, które pomimo upływu lat jest wciąż aktualne. Otóż, na podstawie analizy założeń wojewódzkich programów odnowy wsi i specyfik realizowanych przedsięwzięć, można stwierdzić, że w praktyce i warunkach polskich odnowa wykazuje cechy podejścia do rozwoju wsi w przypadku, gdy duża jest rola innych – aniżeli finansowych – instrumentów wsparcia (co unaocniają „motywacyjne” programy odnowy wsi) lub gdy wsparcie jest kompleksowe, tj. łączy instrumenty finansowe i niefinansowe (co zwłaszcza widoczne na przykładzie programów typu mieszanego). Wówczas z reguły dochodzi do upodmiotowienia społeczności wiejskiej, a także wzrasta poziom oddolności procesu, w czym znajdują się podobieństwa do wspomnianego LEADER-a (zob. Surmacz i Magryś 2016). W przeciwnym razie zanika komplementarność i procesualizacja odnowy wsi, która pozostaje jedynie zbiorem realizowanych, często niepowiązanych ze sobą projektów (por. Heffner 2007).

Dostęp do środków europejskich w dużej mierze przekształcił sposób myślenia samorządów wojewódzkich na temat odnowy (rozwoju) obszarów wiejskich, co koresponduje z powyższym. Skupione na absorpcji i redystrybucji unijnych środków samorządy podporządkowują realizowane na wsi działania priorytetem wsparcia obecnym w programach unijnych, co w praktyce oznacza skupienie się na modernizacji. R. Wilczyński (2007a) stwierdza nawet, że regionalne wizje rozwoju wsi wypierane są przez „pomoc techniczną” docierającą do Polski z budżetu unijnego. Wspomniana „pomoc techniczna” nie powinna

być jedynym działaniem ku poprawie jakości życia na wsi (co z resztą także znajduje potwierdzenie w literaturze naukowej dotyczącej odnowy wsi i jej związków z modernizacją, por. Kranjčević 2000). Dosłownie traktowana materializacja idei odnowy, która – jak dowodzą rezultaty niniejszej pracy – jest realnym problemem odnowy, stanowi więc kluczowe wyzwanie dla programów odnowy wsi w Polsce (por. Magryś bdw).

Wnioski

W Polsce nie przeprowadzono dotąd ewaluacji wojewódzkich programów odnowy wsi w ujęciu całościowym. Niniejszy artykuł miał na celu wypełnienie tej luki i ocenę programów poprzez pryzmat literatury naukowej, czemu podporządkowano przedstawione w tej części artykułu wnioski:

- 1) Na podstawie literatury przedmiotu należy stwierdzić, że odnowa wsi to proces, a podejmowane w nim działania służą zapobieganiu negatywnym trendom demograficznym poprzez podnoszenie warunków życia i przywrócenie wiejskiej tożsamości.
- 2) Odnowa wsi w Polsce realizowana za pomocą programów wojewódzkich jest przede wszystkim odnową wsi *sensu largo*. Ma różne regionalne podłoże historyczne i ramy organizacyjno-finansowe, lecz pomimo tego założenia ogólne programów są ze sobą zbieżne (nie oddają regionalnej specyfiki wsi). W programach wojewódzkich odnowa ma bardzo rozległe cele, które wpisują się w każdy z jej wymiarów (zob. ryc. 1). Specyfika podejmowanych przedsięwzięć także pozostaje zbieżna, jednak odmienny sposób ich realizacji decydował o nierzadko różnym charakterze pozornie podobnych projektów realizowanych we wsiach.
- 3) Można wyróżnić następujące typy wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce: w przewadze „motywacyjne” (opierające się głównie na instrumentach wsparcia niefinansowego), w przewadze „dotacyjne” (opierające się głównie na instrumentach wsparcia finansowego) oraz mieszane (łącznie oba podejścia). Programy wspierające działania nieinwestycyjne i mające charakter koordynujący aktywności lokalne, a także programy łączące te cechy z rozwiniętym systemem zachęt finansowych wydają się posiadać potencjał do osiągnięcia celów długoterminowych i bliżej im do samopodtrzymywalności rezultatów, co postrzega się w literaturze naukowej za kluczową cechę rzeczywistej odnowy wsi. Ich założenia są także w większym stopniu zgodne z celami nadrzędnymi odnowy (które mają charakter społeczny, zob. ryc. 1).
- 4) W programach wojewódzkich odnowę wsi rozumie się głównie jako metodę rozwoju obszarów wiejskich, która uwzględnia także specyfikę i odrębność wsi względem miasta (w większości wskazuje się więc na dychotomię miasto–wieś), jednak nie jest artykułowany fakt, że wsie różnią się między sobą, na co zwrócono uwagę w pkt. 2.
- 5) Założenia programów niejednokrotnie przeceniały rezultaty realizowanych przedsięwzięć, biorąc pod uwagę cele tych drugich i nakłady finansowe. O ile w założeniach obecne były cele społeczne, o tyle już specyfika realizowanych projektów nie skłania ku optymizmowi w kwestii tego, czy cele tego typu zostaną (zostały) osiągnięte – pomimo takowego przekonania ze strony samorządów. Z tego wynikają

także trudności w określeniu, czym konkretnie jest odnowa wsi w Polsce w wymiarze projektowym. Wydaje się, że są to często działania na rzecz zapewnienia szeroko rozumianej infrastruktury (społecznej i technicznej), których wpływ na jakość życia zostaje nieco „podkolorowany”, niejako automatycznie określony jako wysoki i nieosadzony w kontekście szerszych przemian życia na wsi. Poza urzeczywistnianym w ograniczonym stopniu wymiarem społecznym odnowy wsi, w przedsięwzięciach realizowanych w ramach programów wojewódzkich obecny jest zwłaszcza wymiar materialno-przestrzenny (poprawa stanu zagospodarowania przestrzeni). Właściwie nieobecny jest wymiar ekonomiczny. W konsekwencji, specyfika przedsięwzięć przeczy założeniom ogólnym programów i przedstawionych w nich sposobom rozumienia odnowy wsi (por. pkt. 2).

- 6) W ramach programów odnowy wsi realizowane były przedsięwzięcia: 1) finansujące działania o charakterze inwestycyjnym lub nieinwestycyjnym, 2) których beneficjentem były gminy lub organizacje pozarządowe i 3) konkursy typu „Piękna wieś”.
- 7) Nakłady finansowe tylko częściowo decydowały o specyfice przedsięwzięć, jak i realizowanych projektów. Jednocześnie wysokie nakłady finansowe nie były czynnikiem decydującym, jeśli chodzi o osiąganie celów odnowy wsi. Wraz ze wzrostem nakładów finansowych na jeden projekt, przedsięwzięcia zyskiwały charakter „twardych” inwestycji.

Intencją autora było, by zaprezentowane wnioski miały charakter konstruktywnej krytyki wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce, co wynika z faktu, że powinno dążyć się do udoskonalania nie tylko narzędzi wsparcia rozwoju (w tym wypadku obszarów wiejskich), lecz także sposobu wydatkowania środków publicznych. Nie ulega przy tym wątpliwości, że programy wojewódzkie są ważnym i potrzebnym narzędziem wsparcia tego rozwoju, o czym świadczą choćby dyskutowane w artykule przedsięwzięcia, które dzięki nim zrealizowano.

Literatura

- Chigbu U.E.**, 2012, *Village renewal as an instrument of rural development: Evidence from Weyarn, Germany*, *Community Development*, 43, 2, s. 209–224.
- Crang M., Thrift N.**, 2000, *Introduction*, [w:] M. Crang, N. Thrift (red.), *Thinking Space*, Routledge, London, s. 1–30.
- Crouch D.**, 2006, *Tourism, consumption and rurality*, [w:] P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies*, Sage, London, s. 355–364.
- Czapiewska G.**, 2011, *Odnowa wsi szansą na rozwój peryferyjnych obszarów wiejskich Pomorza*, *Barometr Regionalny*, 3, 25, s. 85–94.
- Halfacree K.**, 2012, *Diverse ruralities in the 21st century: From effacement to (re-)invention*, [w:] L.J. Kulcsar, K.J. Curtis (red.), *International Handbook of Rural Demography, (International Handbooks of Population, 3)*, Springer Netherlands, s. 387–400.
- Heffner K.**, 2007, *Fundamenty procesu przemian aktywizacyjnych na obszarach wiejskich*, [w:] M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, *Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, IRWiR PAN*, Warszawa, s. 51–66.
- Idziak W., Wilczyński R.**, 2013, *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa.

- Kaleta A.**, 2007, *Odnowa wsi z perspektywy historycznej*, [w:] M. Kłodziński, M. Bład, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa, s. 77–86.
- Kranjčević J.**, 2000, *Toward the discussion on village renewal in Croatia*, *Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung*, 41, 5, s. 202–205.
- Magel H.**, 1991, *Europäische Aufgabe Dorf- und Landschaftsentwicklung. Aktuelle Anmerkungen zum Stellenwert und Weg der Ländlichen Neuordnung in Bayern*, *Zeitschrift für Vermessungswesen*, 116, 8–9, s. 325–332.
- Magryś W.**, *Regionalne programy odnowy wsi w Polsce na przykładzie województwa śląskiego* (manuskrypt, 9 stron).
- Marsden T.**, 1999, *Rural futures: The consumption countryside and its regulation*, *Sociologia Ruralis*, 39, s. 501–520.
- McArdle K.**, 2012, *What makes a successful rural regeneration partnership? The views of successful partners and the importance of ethos for the community development professional*, *Community Development*, 43, 3, s. 333–345.
- Murdoch J., Pratt A.**, 1993, *Rural studies: Modernism, postmodernism and the „post rural“*, *Journal of Rural Studies*, 9, s. 411–427.
- Osborne S.P., Williamson A., Beattie R.**, 2004, *Community involvement in rural regeneration partnerships: Exploring the rural dimension*, *Local Government Studies*, 30, 2, s. 156–181.
- Peter H., Fengler B., Moser A.**, 2013, *Welches Potenzial bietet die Dorferneuerungsförderung in Hessen, Mecklenburg-Vorpommern, Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen und Schleswig-Holstein zur Innenentwicklung von Dörfern?*, *Raumforsch Raumordnung*, 71, s. 49–64.
- Podkarpacki program odnowy wsi na lata 2011–2016*, 2011, Załącznik do uchwały nr 96/2207/11 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 29 listopada 2011 roku.
- Pomorski program odnowy wsi na rok 2006*, 2006, Załącznik do uchwały nr 799/XLIV/06 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 27 lutego 2006 roku.
- Pospech P.**, 2014, *Discursive no man's land: Analysing the discourse of the rural in the transitional Czech Republic*, *Journal of Rural Studies*, 34, s. 96–107.
- Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego*, 2006, Załącznik do uchwały Sejmiku Województwa Śląskiego nr II/48/1/2006 z dnia 22 maja 2006 roku.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa Województwa Pomorskiego na lata 2005–2013*, 2005, Załącznik do uchwały nr 558/XXXV/05 Samorządu Województwa Pomorskiego z dnia 18 lipca 2005 roku.
- Rodale R.**, 1987, *Revitalizing rural America from the bottom up*, *Forum for Applied Research & Public Policy*, 2, 3, s. 45–47.
- Stanowisko Zgromadzenia Ogólnego Śląskiego Związku Gmin i Powiatów z dnia 25 listopada 2011 w sprawie konieczności wznowienia realizacji Programu Odnowy Wsi Województwa 2011*. Źródło: <http://www.silesia.org.pl> (dostęp: wrzesień 2015).
- Strategia Rozwoju Województwa Opolskiego do 2020 r.*, 2012, Załącznik do uchwały nr XXV/325/2012 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 28 grudnia 2012 roku, Zarząd Województwa Opolskiego, Opole.
- Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007–2020*, 2006, Rzeszów.
- Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego*, 2005, Załącznik do uchwały nr 587/XXXV/05 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 18 lipca 2005 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego.

Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000–2020, 2005, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego. Katowice.

Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020, 2006, Zarząd Województwa Świętokrzyskiego, Kielce.

Surmacz M., Magryś W., 2016, *Trójsektorowość podejścia LEADER w założeniach i w praktyce wdrażania w okresie programowania 2007–2013 na przykładzie województwa śląskiego*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 41, s. 121–143.

Śmigielska M., 2004, *Miejsce i znaczenie programu „Odnowy wsi” w procesie rozwoju regionu Śląska Opolskiego*, [w:] M. Strzyż (red.), *Perspektywy rozwoju regionu w świetle badań krajo-brazowych*, *Problemy Ekologii Krajobrazu PAEK*, Kielce, s. 145–150.

Świętokrzyski Program Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć, 2007, Załącznik do uchwały nr IX/153/07 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 20 września 2007 roku.

Wielkopolska 2020. Zaktualizowana strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2020 roku, 2012, Załącznik do uchwały nr XXIX/559/12 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 17 grudnia 2012 roku, Zarząd Województwa Wielkopolskiego, Poznań.

Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020, 2015, Załącznik do uchwały nr IV/88/2015 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 23 lutego 2015 roku, Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Departament Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem, w którym warto żyć... – Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego, 2011, Załącznik nr 1 do uchwały nr 31/429/11/IV Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 7 czerwca 2011 roku, Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.

Wilczyński R., 2003, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań.

Wilczyński R., 2005, *Opolski programu odnowy wsi i odnowa wsi w Polsce w perspektywie polityki Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2007–2013* (manuskrypt). Źródło: <http://www.odnowawsi.eu> (dostęp: styczeń 2017).

Wilczyński R., 2007a, *Specyfika opolskiego programu odnowy wsi*, [w:] M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, *Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 181–195.

Wilczyński R., 2007b, *Wprowadzenie*, [w:] M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, *Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 13–19.

Wilson O.J., 1999, *Village renewal and rural development in the former German Democratic Republic*, *GeoJournal*, 46, s. 247–255.

Wolski O., 2017, *Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia*, *Wieś i Rolnictwo*, 2, 175, s. 121–147.

Uchwały władz samorządów wojewódzkich (cytowane w tekście):

Uchwała nr 1093/III/08 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z dnia 22 stycznia 2008 roku w sprawie zatwierdzenia zasad dofinansowania projektów oraz wzoru wniosku w ramach konkursu „Mała Odnowa Wsi” finansowanego z budżetu województwa dolnośląskiego.

Uchwała nr 152/3162/16 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 1 marca 2016 roku w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej z Bu-

- dżetu Województwa Podkarpackiego w 2016 roku w ramach „Podkarpackiego Programu Odnowy Wsi na lata 2011–2016”.
- Uchwała nr 1587/183/II/2004 Zarządu Województwa Śląskiego z dnia 14 września 2004 roku w sprawie współorganizacji cyklu szkoleń dla liderów wiejskich w ramach Śląskiego Programu Odnowy Wsi.
- Uchwała nr 1945/V/16 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z dnia 9 marca 2016 roku w sprawie ogłoszenia otwartego konkursu ofert na realizację zadania publicznego Województwa Dolnośląskiego z zakresu działalności wspomagającej rozwój wspólnot społeczności lokalnych pn. „Przedsięwzięcia promujące ideę odnowy wsi” dotyczącego wsparcia społeczności lokalnych działających w inicjatywie „Odnowa Wsi Dolnośląskiej” w 2016 roku oraz powołania Komisji Konkursowej do oceny merytorycznej ofert.
- Uchwała nr 2296/2016 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 30 czerwca 2016 roku w sprawie: ogłoszenia IV edycji konkursu „Odnowa wsi szansą dla aktywnych sołectw”.
- Uchwała nr 2422/2016 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 4 sierpnia 2016 roku w sprawie: rozstrzygnięcia otwartego konkursu ofert pn. „Nasza wieś, naszą wspólną sprawą”.
- Uchwała nr 273/2000 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 1 grudnia 2000 roku w sprawie przyjęcia do realizacji projektu „Pilotażowy Pomorskie Program Odnowy Wsi”.
- Uchwała nr 3/30/10/III Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 19 stycznia 2010 roku w sprawie: zatwierdzenia Zasad i ogłoszenia konkursu pn. „Aktywna Wieś Warmii, Mazur i Powiśla.
- Uchwała nr 303/2015 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 4 marca 2015 r. w sprawie: ustalenia zasad uczestnictwa w programie „Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020”.
- Uchwała nr 31/429/11/IV Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 7 czerwca 2011 roku w sprawie przyjęcia założeń ogólnych do Programu Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego.
- Uchwała nr 3140/09 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 8 października 2009 roku w sprawie: ustalenia zasad uczestnictwa w konkursie „Wielkopolska Odnowa Wsi”.
- Uchwała nr 3302/2006 Zarządu Województwa Opolskiego z dnia 9 marca 2006 roku w sprawie ustalenia zasad uczestnictwa w programie Odnowy Wsi w województwie opolskim.
- Uchwała nr 3833/2013 Zarządu Województwa Opolskiego z dnia 24 czerwca 2013 roku w sprawie nadania statusów uczestnictwa w Programie Odnowy Wsi na lata 2013–2014.
- Uchwała nr 387/2001 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 20 listopada 2001 roku w sprawie ustalenia Zasad realizacji Pomorskiego Programu Odnowy Wsi na rok 2002 oraz powołania Zespołu ds. Odnowy Wsi.
- Uchwała nr 442/294/06 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 16 maja 2006 roku w sprawie: przyjęcia zasad i kryteriów realizacji Kontraktu dla Województwa Pomorskiego na lata 2005–2006 w roku budżetowym 2006 w części dotyczącej Pomorskiego Programu Odnowy Wsi 2006.
- Uchwała nr 743/311/06 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 1 sierpnia 2006 roku w sprawie: wyboru projektów do dofinansowania ze środków Kontraktu Wojewódzkiego dla Województwa Pomorskiego na lata 2005–2006, rok budżetowy 2006 w części dotyczącej Pomorskiego Programu Odnowy Wsi.
- Uchwała nr 746/363/II/2006 Zarządu Województwa Śląskiego z dnia 4 maja 2006 roku w sprawie przyjęcia projektu uchwały Sejmiku Województwa Śląskiego dotyczącej przyjęcia projektu „Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego na lata 2006–2010”.
- Uchwała nr 799/XLIV/06 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 27 lutego 2006 roku w sprawie przyjęcia Pomorskiego Programu Odnowy Wsi na rok 2006.

Uchwała nr 919/XLVIII/06 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 maja 2006 roku w sprawie udzielenia pomocy finansowej jednostkom samorządu terytorialnego na realizację projektów w ramach Pomorskiego Programu Odnowy Wsi na rok 2006.

Uchwała nr 96/2207/11 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 29 listopada 2011 roku w sprawie przyjęcia „Podkarpackiego Programu Odnowy Wsi na lata 2011–2016”.

Uchwała nr IX/153/07 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 20 września 2007 roku w sprawie przyjęcia „Świętokrzyskiego Programu Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć” oraz ustanowienia trybu postępowania o udzielenie dotacji, sposobu jej rozliczania oraz kontroli zadań wynikających z realizacji projektów w ramach „Świętokrzyskiego Programu Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć”.

Uchwała nr VI/37/99 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 29 marca 1999 roku w sprawie wyrażenia zgody na kontynuację programu wojewódzkiego p.n. „Odnowa Wsi”.

Uchwała nr XLVIII/704/10 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 31 maja 2010 roku w sprawie: przyjęcia „Programu Wielkopolska Odnowa Wsi”.

Uchwała nr XX/542/16 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 27 czerwca 2016 roku w sprawie: wyrażenia zgody na przekazanie przez Województwo Wielkopolskie pomocy finansowej jednostkom samorządu terytorialnego oraz zawarcia w tej sprawie umów pomiędzy Województwem Wielkopolskim a jednostkami samorządu terytorialnego w ramach VI edycji konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś”.

Uchwała nr XXIII/619/16 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 31 października 2016 roku w sprawie: wyrażenia zgody na przekazanie przez Województwo Wielkopolskie pomocy finansowej jednostkom samorządu terytorialnego oraz zawarcia w tej sprawie umów pomiędzy Województwem Wielkopolskim a jednostkami samorządu terytorialnego w ramach IV edycji konkursu „Odnowa wsi szansą dla aktywnych sołectw”.

Uchwała nr XXIV/427/16 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 czerwca 2016 roku w sprawie zakresu i wysokości pomocy finansowej dla jednostek samorządu terytorialnego w ramach „Podkarpackiego Programu Odnowy Wsi na lata 2011–2016”.

Uchwała nr XXXVI/598/09 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 29 stycznia 2009 roku w sprawie stanowiska Sejmiku Województwa Dolnośląskiego dotyczącego realizacji działań z zakresu Odnowy Wsi na terenie województwa dolnośląskiego.

Summary

Village renewal has been realised in Poland via regional village renewal programmes since 1997. The programmes have differed from each other and consequently they have implemented renewal in a diverse way. Moreover, one should note that there is a dissonance between what village renewal is in practice and what it should be according to academics.

The paper possesses two aims: 1) to determine characteristics of the regional village renewal programmes in Poland and to reveal how they correspond to particular village renewal dimensions (physical-spatial, economic and social), 2) to determine the extent to which the programmes refer to village renewal features and fulfil its aims in the context of the academic theory of village renewal.

More than 350 regional councils and boards' resolutions and attachments to resolutions up to and including the year 2016 have been analysed. These include regions where the village renewal programmes operated in the past or are still in operation. Where

appropriate, the author contacted respective marshal offices to obtain information. Moreover, literature review has been conducted.

Selected conclusions: 1) regarding general principles of the regional village renewal programmes-they are similar to each other, and the village renewal has got broad aims and contributes to each dimension, 2) the following types of the regional programmes can be identified: „incentive”, „subsidy” and mixed, 3) the general principles of the regional programmes many times overestimated the results of the operations conducted as part of the programmes, given the aims of the operations and their expenditure, 4) concerning the operations themselves, these fulfil only the physical-spatial and partly the social dimension of the renewal.

Oskar Wolski

PROBLEM (NIE)INNOWACYJNOŚCI W PROJEKTACH ODNOWY WSI

Zarys treści: Odnowa wsi, w założeniu, stanowi innowacyjną (na tle tradycyjnych) koncepcję rozwoju obszarów wiejskich, co przejawia się m.in. w oddolności podejmowanych inicjatyw, upodmiotowieniu społeczności wiejskiej czy w docenieniu zalet wsi, wynikających z faktu bycia wsią. Niemniej, mająca w Polsce miejsce praktyka wskazuje, że owe cechy odnowy wsi nie są materializowane w postaci realizowanych projektów. Innymi słowy, istnieje wyraźna rozbieżność między tym, czym odnowa wsi jest w teorii (naukowej), a czym w praktyce (projektowej).

W związku z powyższym celem pracy była odpowiedź na pytania: (1) W jakim stopniu projekty odnowy wsi w Polsce są innowacyjne? (2) Co decyduje o innowacyjności projektu odnowy wsi? (3) Czy praktyka odnowy wsi w Polsce pozwala na wdrażanie innowacyjnych rozwiązań? W pracy zastosowano różnorodne metody, m.in. studium przypadku, ocenę ekspercką, czy analizę dyskursu potocznego.

Spośród realizowanych projektów odnowy wsi dominują te dotyczące infrastruktury społecznej. Jedynie około 2% ogółu projektów posiadało znamiona innowacyjnych. Z uwagi na ich niewielką liczbę trudno wskazać czynniki decydujące o ich innowacyjności; niemniej można przypuszczać, że jednym z nich było pewne „wyłamanie się” beneficjentów z typowego sposobu myślenia o środkach zewnętrznych. Otoczenie instytucjonalno-finansowe wsi, dążąc do podtrzymania dotychczasowego stanu równowagi w relacjach lokalne elity – władza – społeczność lokalna, przeciwdziałała realizacji innowacji, które są rozwiązaniami niestandardowymi, nietypowymi, uznając jednocześnie, że projekty sztamkowe są „bezpieczniejsze”.

Słowa kluczowe: Odnowa wsi, wojewódzkie programy odnowy wsi, innowacje, teoria maszyny wzrostu, analiza dyskursu potocznego.

1. Wprowadzenie

Odnowa wsi – jej pojęcie, a także zakres przedmiotowy działań praktycznych – nawiązuje do zagadnień rozwoju obszarów wiejskich (w ujęciu szerokim) oraz rewitalizacji i modernizacji wsi (w ujęciu wąskim). Na gruncie rozważań

teoretycznych, zwrócić uwagę należy w pierwszej kolejności na różne sposoby definiowania i rozumienia wszystkich tych pojęć. O charakterze podejmowanych dyskusji naukowych w dużej mierze decydują kwestie terminologiczne związane z operacjonalizacją wspomnianych pojęć.

Podobnie jak rozumienie powyższych pojęć, tak samo różna jest przestrzeń, co do której te pojęcia się stosuje – wieś. Nie ulega bowiem wątpliwości, że wieś polska jest niezwykle zróżnicowana, w związku z czym zróżnicowane przestrzenie są jej potrzeby i kierunki wsparcia (szeroko rozumianego) rozwoju. Trudności „wyjściowe”, dotyczące definicji tych pojęć i specyfiki wsi, przekładają się następnie na trudności w obiektywizacji rozważań i samej dyskusji o wsi (choć także zdaniem autora czynią ją bardziej interesującą).

Na trudności w sferze poznawczej nakłada się problem wynikający ze „zderzenia” teorii (naukowej) z praktyką (projektową). Problem ten występuje często, bowiem przedmiotem badań geografów w znacznej mierze są działania podejmowane na obszarach wiejskich w ramach różnego rodzaju polityk i programów wspierających rozwój wsi i dotyczy rozbieżności między tym, jak rekonstruowana jest rzeczywistość wiejska w pracach naukowych z tym, jaka jest ona faktycznie (zob. Woods 2010). Pozostając przy rozważaniach na temat tego, jaka jest przestrzeń wiejska i jakie działania na rzecz jej rozwoju są podejmowane, wspomnieć należy także o problemie specyfiki tych działań, mianowicie, czy mają one charakter sztamkowy czy innowacyjny. Nie od dziś bowiem wiadomo, że oba typy działań mają niebagatelne znaczenie dla rozwoju.

Odnowa wsi, na gruncie teoretycznym, wykazuje się innowacyjnością (na tle tradycyjnych podejść i koncepcji rozwoju obszarów wiejskich, a wcześniej rolnictwa), która dotyczy przede wszystkim sposobu rozumienia i realizowania rozwoju wsi, tj.:

- oddolności inicjatyw,
- upodmiotowienia mieszkańców wsi,
- skoncentrowania wysiłków wokół sołectwa – podstawowej jednostki działań w odnowie wsi,
- skupieniu uwagi wobec społecznych i niematerialnych aspektów funkcjonowania i trwania wsi,
- dostrzeganiu zalet wsi i jej przewag wynikających z faktu bycia wsią.

Odnowa wsi posiada także szeroko rozwinięty komponent społeczny, przejawiający się w skoncentrowaniu jej celów nadrzędnych wokół ludzi (wspólnoty wiejskiej), ich dobrobytu (jakości życia) oraz tożsamości (wartości życia wiejskiego), a także w fakcie, że społeczność wiejska jest podstawowym nośnikiem przemian wsi (Wolski 2017a). Pytaniem otwartym pozostaje jednak, czy powyższe – innowacyjność i społeczny wymiar odnowy wsi – mają miejsce także w praktyce dotyczącej działań podejmowanych na wsi w ramach „odnowy wsi”.

Rozwinięcie tego problemu stanowią poniższe pytania badawcze, na które odpowiedź stanowi główny cel pracy (będący celem poznawczym):

1. W jakim stopniu projekty odnowy wsi w Polsce są innowacyjne? Czy były w nich obecne lub czy realizowały innowacje społeczne?
2. Co decyduje o innowacyjności projektu odnowy wsi?
3. Czy praktyka odnowy (rozwoju) wsi w Polsce pozwala na wdrażanie innowacyjnych rozwiązań? Co decyduje o takiej możliwości lub jej braku?

Niniejszy artykuł składa się z części poświęconych kolejno (poza wstępem): metodyce badań własnych, operacjonalizacji stosowanych w nim pojęć, krótkiemu omówieniu typów wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce i specyfiki przedsięwzięć w ich ramach realizowanych, typologii projektów odnowy wsi, innowacyjności w projektach odnowy wsi oraz przyczynom (nie)innowacyjności tych projektów. Artykuł zakończono podsumowaniem.

2. Metodyka badań własnych

W celu określenia stopnia innowacyjności projektów odnowy wsi w Polsce, dokonano studiów przypadku trzech wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce: pomorskiego, podkarpackiego i wielkopolskiego. Programy te reprezentowały trzy różne typy (odpowiednio „dotacyjny”, „motywacyjny” i mieszany; więcej o typach wojewódzkich programów odnowy wsi w dalszej części artykułu). W ten sposób chciano sprawdzić, czy, a jeśli tak, to jaki typ programu wojewódzkiego stwarza warunki do realizacji innowacji (społecznych). Przeanalizowano projekty zrealizowane w ostatnim roku funkcjonowania programów (dotyczy programów zakończonych, tj. pomorskiego) lub w roku 2016 (dotyczy programów wciąż funkcjonujących, tj. podkarpackiego i wielkopolskiego). Z uwagi na fakt, że odnowa wsi jest procesem ciągłym, analiza ostatnich lat funkcjonowania programów wojewódzkich daje wgląd w to, do jakiego etapu wyewoluowała odnowa wsi w danym regionie i jaki jest jej bieżący stan. Łączna liczba przeanalizowanych projektów wyniosła 508¹.

Klasyfikacji projektów jako innowacyjne lub nieinnowacyjne dokonano na podstawie opisów² projektów dostępnych w sieci Internet lub – jeżeli kwerenda internetowa nie dostarczyła opisów projektów – na podstawie kontaktu z beneficjentami projektów (głównie urzędy gmin). By projekt uznać za innowacyjny,

¹ Listę projektów opracowano na podstawie uchwał władz samorządów regionalnych dotyczących zatwierdzenia do finansowania projektów zgłoszonych do poszczególnych przedsięwzięć realizowanych w ramach wojewódzkich programów odnowy wsi. Autor deklaruje możliwość udostępnienia niniejszej listy (wraz z typologią) na życzenie czytelnika.

² Przyznać też należy, że w wielu przypadkach klasyfikacja odbyć mogła się na podstawie zaledwie tytułu projektu (zadania). Przykładowo, projekty o tytułach „Termomodernizacja budynku świetlicy wiejskiej” i temu podobnych nie pozostawiały wątpliwości co do ich innowacyjności.

jego cele i rezultaty musiały nawiązywać do przyjętego na potrzeby artykułu sposobu rozumienia „innowacyjności”, również w wymiarze społecznym. Zastosowano metodę oceny eksperckiej. Tę samą metodę wykorzystano przeprowadzając typologię projektów odnowy wsi w Polsce. Założono, że wspólna specyfika podejmowanych działań, wyrażona typem projektu, może stanowić pewną wskazówkę co do stopnia ich innowacyjności.

Czynniki decydujące o innowacyjności (lub jej braku) projektów zostały rozpoznane na podstawie kwerendy internetowej (m.in. analiza dyskursu potocznego³) oraz wiedzy zdobytej w trakcie realizacji badań terenowych na obszarach wiejskich prowadzonych w związku z projektami naukowymi, w których autor uczestniczył⁴. Te same źródła wiedzy, uzupełnione analizą zapisów ogólnych wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce, zapisów szczegółowych dotyczących poszczególnych przedsięwzięć realizowanych w ich ramach (zasad finansowania projektów) oraz – ponownie – opisami projektów, posłużyły do analizy przyczyn (nie)innowacyjności działań z zakresu odnowy (rozwoju) wsi w Polsce.

Operacjonalizacji stosowanych pojęć dokonano na podstawie eksperckiego przeglądu literatury przedmiotu. W celu wyjaśnienia przyczyn (nie)innowacyjności projektów przeniesiono na grunt badań wiejskich i zmodyfikowano teorię maszyny wzrostu (ang. *growth machine theory*⁵).

³ Metoda analizy dyskursu wykorzystywana jest do analizy wytworzonych przez społeczeństwo tekstów i komunikatów oraz procesów komunikacji obecnych w społeczeństwie (Wójcik 2016). Dyskursem potocznym nazywa się wszystkie środki wyrazu stosowane w intencjonalnej lub przypadkowej komunikacji, które społeczeństwo wykorzystuje w życiu codziennym. W przypadku wsi, przy użyciu tychże środków komunikacji, wyrażana i konstruowana jest wiejskość (Jones 1995). Przykład dyskursu potocznego na temat wydatkowania środków na odnowę wsi: <http://www.turek.net.pl/powiat/20331-sa-pieniadze-dla-zeronic-czachu> (dostęp: 6.10.2017).

⁴ Wykorzystana w niniejszym artykule wiedza nie wiąże się bezpośrednio z wiedzą, której pozyskanie było głównym celem wizyt, jakie realizowano w związku z wspomnianymi projektami naukowymi, a raczej wynika z różnego rodzaju nieformalnych dyskusji z mieszkańcami, przedstawicielami sektora pozarządowego i lokalnymi władzami, niejako „przy okazji” realizowanych badań (wywiadów pogłębionych indywidualnych i grupowych, wywiadów standaryzowanych). Z uwagi na konieczność zachowania anonimowości respondentów, która była często warunkiem (wyrażonym np. słowami „proszę nie pisać, że to ja powiedziałem”) „otwarcia się” przez nich na dyskusję o problemach wsi, autor nie wymienia nazw wsi, ani nie wskazuje cech metrykalnych rozmówców. Projekty: „Reprezentacje przestrzenne osiedli wiejskich w Polsce”, finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, 2014/13/B/HS4/00481 i „Analiza europejskiej idei partnerstw miejsko-wiejskich i ich implementacji w Europie na przykładzie regionów metropolitalnych Hamburga i Krakowa (województwa małopolskiego), współfinansowany ze środków Polsko-Niemieckiej Fundacji na Rzecz Nauki, 2015-13.

⁵ Zdaniem H. Molotcha (1976), miasto i społeczność są budowane jako przestrzenny wyraz (ang. *areal expression*) interesów lokalnych elit, gdzie zasadniczym z nich jest,

3. Innowacyjność i odnowa wsi: operacjonalizacja pojęć i związki między nimi

Termin „innowacyjność” jest niezwykle pojemny. Swój rodowód ma w studiach poświęconych gospodarce i biznesowi (np. prace Schumpetera). W późniejszym czasie pojęcie to zostało zaadaptowane w innych dziedzinach działalności człowieka, takich jak np. zarządzanie (w tym organizacjami i zasobami). Należy jednak zaznaczyć, że to, co po raz pierwszy podkreślone przez J.A. Schumpetera (1960) – „nowość” (ang. *novelty*) – pozostało obecne właściwie w każdej następnej definicji innowacji. Szeroki przegląd literatury na temat m.in. sposobów definiowania tego pojęcia przeprowadzili H. Edison, N. bin Ali i R. Torkar (2013). Za najbardziej godne uwagi wskazują oni definicje zaproponowane przez M.M. Crossan i M. Apaydin (2010) oraz Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD 2005)⁶.

Zdaniem wspomnianych badaczek, innowacja to: „wytworzenie, adaptacja, przyswojenie lub wykorzystanie pewnej, posiadającej wartość dodaną, nowości w sferze gospodarczej lub społecznej; odnowa lub poszerzenie zastosowania produktu, usługi; stworzenie nowej metody produkcji; ustanowienie nowych systemów zarządzania. To zarówno proces, jak i rezultat” (Crossan, Apaydin 2010: 1155; tłum. autora). Rozumienie to, choć szerokie, zwraca uwagę na istotne

w szerokim ujęciu, wzrost (gospodarczy). Miasto stanowi więc obszar, gdzie członkowie elit mają wspólny interes, a sam wzrost napędza m.in. konsumpcję. Elity te osiągają wspomniany wspólny interes poprzez odpowiednie zagospodarowanie terenu, które pozwala im dyktować warunki rozwoju rynku nieruchomości (Wolman, Spitzley 1996). W rywalizacji między elitami wykorzystywana jest władza samorządowa (stąd także stanowiąca składową elitę, a której członkowie sami mogą osiągać zyski z takiej gospodarki ziemią), co skutkuje polityką nastawioną na podnoszenie wartości gruntów, a zanedbującą – jak wskazuje P. Swianiewicz (2005) – jakość życia na obszarze będącym przedmiotem takiej polityki. W niniejszej pracy wykorzystuję założenia teorii maszyny wzrostu, lecz modyfikuję cele, jakie chcą osiągnąć lokalne elity. Mianowicie, ich celem nie jest (tylko) wywieranie presji na lokalnych władzach samorządowych i osiąganie korzyści materialnych, lecz także taka realizacja interesu własnego, która sprowadza się do utrzymania własnej pozycji (pozostania w elicie, co w przypadku władz lokalnych oznacza utrzymanie stanowisk). Same elity odnoszą do kontekstu tak lokalnego, jak i wiejskiego, i za takowe uważam instytucje i jednostki rzeczywiście partycypujące w procesie decyzyjnym dotyczącym sposobów osiągania rozwoju lub uzurpujące sobie takie prawo. Niniejsze nazywam „modyfikacją”, bowiem istota teorii maszyny wzrostu została w pracy zachowana – osiąganie określonego interesu elit za pomocą wpływu na lokalną politykę.

⁶ Również liczba cytowań obu definicji może wskazywać na ich rozpoznawalność wśród naukowców. Pierwsza z przytoczonych, wg Google, była cytowana przeszło 1300 razy, pomimo faktu, że artykuł opublikowano w 2010 roku. Druga natomiast jest powszechnie wykorzystywana w różnego rodzaju strategiach, programach rozwoju itp. na różnych szczeblach.

z punktu widzenia rozwoju, a zwłaszcza społecznej w swym charakterze odnowy wsi, kwestie, tj. „nowość” i właśnie „sferę społeczną”. Poza kryterium nowości, zwraca się uwagę także na znaczenie i stopień zmiany nią wywołanej, do czego odwołuje się definicja zaproponowana przez OECD, zgodnie z którą innowacja to wdrożenie nowego lub znacząco ulepszanego produktu (dóbr lub usług) lub procesu, nowa metoda rynkowa lub nowa metoda zarządzania w działalności gospodarczej, organizacji miejsc pracy lub powiązań ze środowiskiem zewnętrznym (na podstawie OECD 2005; tłum. autora). Definiowanie innowacji jako zmian o charakterze znaczącym wydaje się kluczowe: ma bowiem na celu odróżnienie ich od zmian, które mają charakter rutynowy i niewielki (czyli np. będących konsekwencją jakiegokolwiek procesu poprawy).

Przechodząc do innowacji społecznych, wyróżnić należy definicję zaproponowaną przez Komisję Europejską (2010), gdzie poza „nowością” i „nowymi pomysłami” podkreśla się, że innowacje społeczne wychodzą – bardziej efektywnie niż dotychczasowe działania – naprzeciw pilnym i niezaspokojonym jeszcze potrzebom społeczeństwa, a także, że prowadzą do tworzenia nowych relacji społecznych i więzi współpracy (European Commission 2010). Z kolei R. Mashelkar o innowacjach społecznych mówi (cyt. za: Marciniak 2009: 16): „getting more from less for more”. Frazę tę można interpretować jako osiąganie lepszych rezultatów, przy wykorzystaniu mniejszych zasobów, w celu zaspokojenia potrzeb jak największej liczby osób. Wydaje się, że postrzeganie innowacji (społecznych) w ten sposób oddaje ich istotę w świecie, gdzie problemem nie jest niedostatek ogółu ludności, a jedynie pewnych jej grup i gdzie kluczowe są gospodarność w zarządzaniu zasobami i maksymalizacja efektów działań (co wynika z poprzedniego). W słowach tych można moim zdaniem znaleźć wyraźne powiązanie z działaniami z zakresu odnowy wsi, które częstokroć: cechują się niezwykle korzystnym stosunkiem ponoszonych nakładów finansowych do otrzymywanych rezultatów (np. Wilczyński 2003), bazują na ponownym wykorzystaniu posiadanego zasobu (por. Wolski, Sykała 2016) i angażują społeczność lokalną, w tym mieszkańców „trudnych w dotarciu” (McArdle 2012).

Operacjonalizacja pojęć „innowacja” i „innowacja społeczna” jest zatem trudnym zadaniem. Celem ich identyfikacji, pośród mnóstwa pozornie podobnych do siebie działań, wspomniane w definicjach kryteria niejednokrotnie trzeba zawęzić. K. Zajda⁷ proponuje, by za innowacje (społeczne) uważać te działania, które: (1) wykazują swoją niestandardowość w odniesieniu do innych sposobów rozwiązywania (tych samych) problemów społecznych w konkretnym obszarze i (2) nie są obecne w obszarach podobnych (pod względem problemów, których rozwiązaniu mają służyć innowacje) lub sąsiednich.

⁷ Referat pt. „Innowacje społeczne na wsi z perspektywy organizacji pozarządowych” wygłoszony w trakcie seminarium naukowego „Społeczny wymiar innowacyjności na obszarach wiejskich” (12–13 października 2017 roku, Swolszewice Małe).

Podobne trudności w operacjonalizacji i definiowaniu napotykamy w przypadku „odnowy wsi”. Mnogość sposobów rozumienia tego pojęcia i instrumentalne jego stosowanie nie tylko utrudniają dyskusję naukową na temat odnowy wsi, lecz także wzmacniają pewien dysonans na linii teoria–praktyka (Wolski 2017a, 2017b). Jako że jednym z celów niniejszego artykułu jest analiza projektów odnowy wsi, rozumienie odnowy w nim przyjęte jest nacechowane przede wszystkim aspektem praktycznym. Podkreśla go m.in. definicja zaproponowana przez R. Wilczyńskiego (2003: 12), zgodnie z którą „Odnowa wsi jest (...) koncepcją rozwoju obszarów wiejskich w formie najbardziej odpowiadającej społeczności lokalnej i przez nią samą wybranej”.

Niemniej, by móc analizować wpływ realizowanych przedsięwzięć (projektów) odnowy wsi na szeroko rozumianą przestrzeń wiejską i rozwój wsi, należy przyjąć założenie, że odnowę wsi urzeczywistniają projekty „odnowy wsi” (tj. nazwane w ten sposób) – realizowane lub finansowane w ramach różnego rodzaju programów jej dedykowanych, programów rewitalizacyjnych lub programów europejskich i innych, w tym także pośrednio wspierających rozwój wsi. Takie założenie wydaje się niezbędne, bowiem jeśli projekt, niezależnie od swojej specyfiki, otrzymał dofinansowanie ze źródeł dedykowanych odnowie wsi, jest on w opinii beneficjentów i decydentów projektem temu służącym (por. Wolski 2017b). Dopiero w późniejszym etapie analiz można poddać weryfikacji, czy tak rozumiane projekty „odnowy wsi” są projektami noszącymi cechy rzeczywistej odnowy czy tylko są „otagowane” jej hasłem i ideą.

By zespolić rozważania nad naturą pojęć „innowacja” i „odnowa wsi” warto wskazać, że łacińskie *innovatio* oznacza właśnie „odnowienie” (Kopaliński 2007). Można więc przypuszczać, że pierwotnie sednem innowacji było pewne ulepszenie funkcjonowania, reaktywacja (na co zresztą wskazuje przytoczona wcześniej definicja M. Crossan i M. Apaydin).

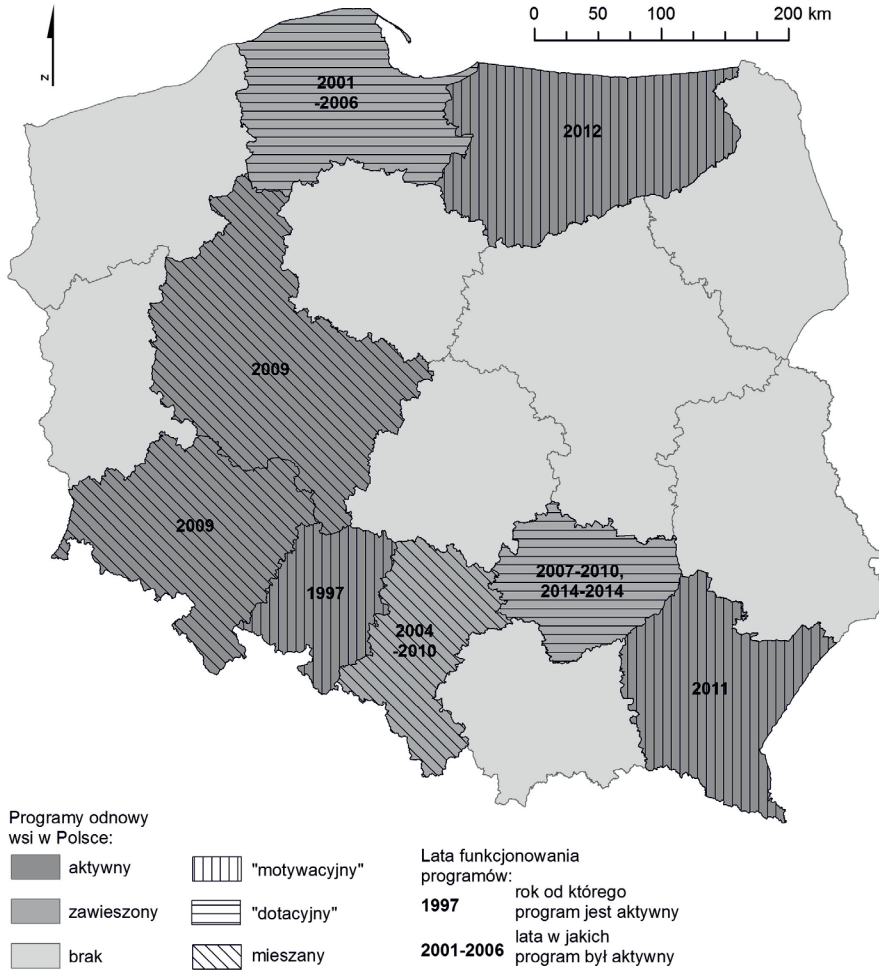
4. Wojewódzkie programy odnowy wsi w Polsce

4.1. Typy i specyfika przedsięwzięć

Programy wojewódzkie, których celem jest wspieranie realizacji odnowy wsi, różnią się przede wszystkim doбором kierunków i instrumentów wsparcia. Analiza założeń ogólnych tych programów i zasad dofinansowania projektów w ramach ogłaszanych przedsięwzięć pozwala wyróżnić następujące ich typy:

- w przewadze „motywacyjne”, wspierające głównie niewielkie działania inwestycyjne i nieinwestycyjne oraz mające charakter koordynujący aktywności lokalne,
- w przewadze „dotacyjne”, wspierające głównie inwestycje i stosujące system zachęt finansowych,
- mieszane, tj. posiadające cechy obu wcześniejszych typów (więcej: Wolski 2017b).

Ryc. 1 ilustruje lata funkcjonowania poszczególnych wojewódzkich programów odnowy wsi wraz z ich typem.

Ryc. 1. Wojewódzkie programy odnowy wsi w Polsce. Stan, lata funkcjonowania i typ (stan na koniec 2016 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie uchwał władz samorządów wojewódzkich i O.Wolski (2017b)

Obrana przez samorzady ścieżka wsparcia odnowy wsi decyduje o specyfice przedsięwzięć przez nie realizowanych, tj. głównie o nakładach finansowych, docelowych grupach beneficjentów i pożądanym efektach realizacji projektów, a w konsekwencji także o typach projektów odnowy wsi. Upraszczając, należy wskazać, że wśród analizowanych programów wojewódzkich (pomorski – 2006 r.,

podkarpacki i wielkopolski – 2016 r.) nakłady finansowe na jeden projekt inwestycyjny wahały się od 7 500 zł (podkarpackie; Uchwała Nr XXIV/427/16...) do nawet 60 000 zł (pomorskie; Uchwała Nr 919/XLVIII/06...). Nakłady na projekty nieinwestycyjne (dot. tylko wielkopolskiego; Uchwała Nr 2422/2016...) pozostawały w przedziale 1 595–10 000 zł. Beneficjentami przedsięwzięć mogły być albo jednostki samorządu terytorialnego (gminy), reprezentujące sołectwa (beneficjent ostateczny projektu) w przedsięwzięciach wspierających inwestycje⁸, albo organizacje pozarządowe (będące beneficjentem z reguły przedsięwzięć nieinwestycyjnych), obejmujące swym działaniem obszar danego sołectwa. Nie ulega więc wątpliwości, że przy tak zróżnicowanych założeniach wstępnych realizowanych przedsięwzięć, spodziewane efekty realizacji projektów były różne. Zupełnie odmienne są efekty realizacji projektu nieinwestycyjnego wartego kilkanaście tysięcy zł od projektu inwestycyjnego, gdzie kilkudziesięciotysięczne wsparcie samorządu wojewódzkiego stanowi „jedynie” np. ¼ całkowitej wartości zadania.

Biorąc pod uwagę powyższe, należy także wskazać, że programy wojewódzkie należące do tego samego typu (por. ryc. 1) wykazują podobieństwo w aspekcie specyfiki przedsięwzięć, które realizują (Wolski 2017b). W konsekwencji, także i pojedyncze projekty są podobne. Do podobnych wniosków można dojść analizując także zapisy ogólne wojewódzkich programów odnowy wsi i zapisy szczegółowe dotyczące konkretnych przedsięwzięć dzięki nim realizowanych⁹.

4.2. Typy projektów i projekty innowacyjne

Z uwagi na powyższe, uzasadnionym było dokonanie typologizacji projektów odnowy wsi w Polsce, co miało na celu także ułatwienie identyfikacji innowacji.

Po analizie opisów projektów wyróżniono następujące ich typy:

1. Infrastruktura transportowa¹⁰ (z wyłączeniem ciągów i przestrzeni służących sportowi, turystyce i rekreacji).
2. Infrastruktura społeczna – w tym podtypy:
 - świetlice i domy kultury,
 - sport, turystyka i rekreacja (włącznie z placami zabaw),

⁸ Z wyjątkiem „Programu odnowy wsi w ramach kontraktu dla województwa pomorskiego” w 2006 roku, który – choć wspierał projekty inwestycyjne – dedykowany był zarówno sektorowi publicznemu, jak i pozarządowemu (miał więc charakter otwarty).

⁹ Por. *Podkarpacki Program Odnowy Wsi na lata 2011–2016* (2011), *Pomorski Program Odnowy Wsi na rok 2006* (2006), *Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego* (2006), *Świętokrzyski Program Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć* (2007), *Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020* (2015), *Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem, w którym warto żyć...* – *Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego* (2011).

¹⁰ Nie wyróżniono żadnego projektu dotyczącego infrastruktury technicznej, od której odróżniono infrastrukturę transportową.

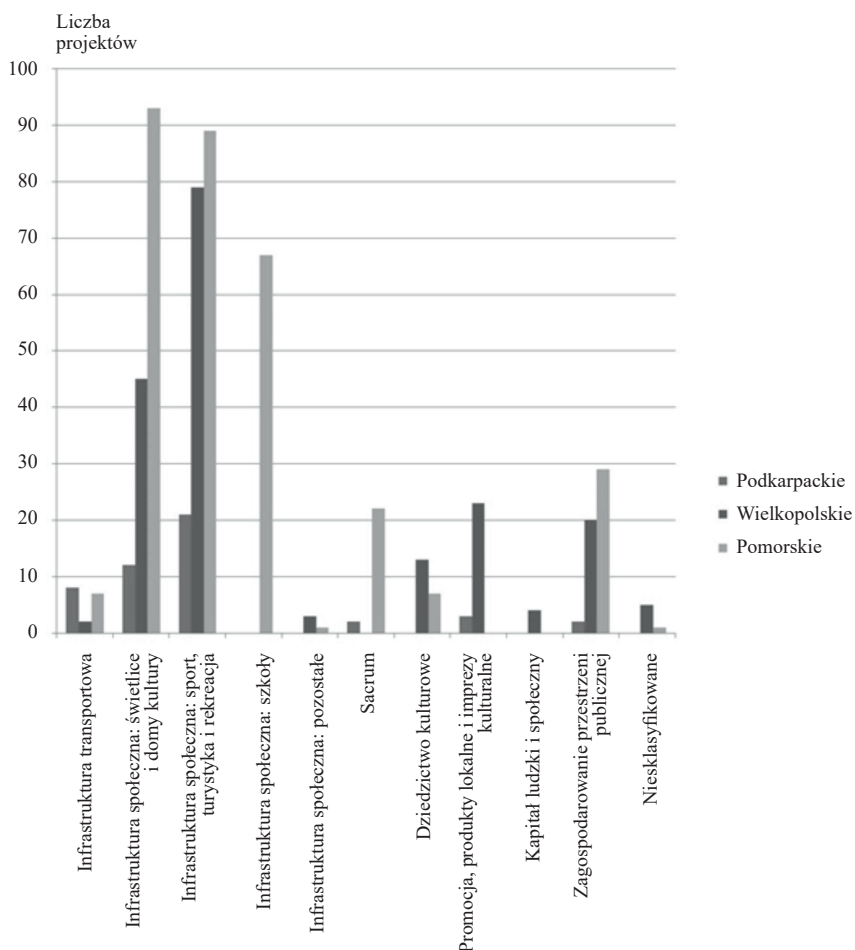
- szkoły,
 - pozostałe (dotyczące np. edukacji na wolnym powietrzu, działalności OSP).
3. Sacrum.
 4. Dziedzictwo kulturowe (materialne i niematerialne wraz z doposażeniem zespołów; z wyłączeniem typu 3).
 5. Promocja, produkty lokalne i imprezy kulturalne.
 6. Kapitał ludzki i społeczny.
 7. Zagospodarowanie przestrzeni publicznych (inne niż w typach: 1, 2 i 3).

O typie projektu decydował w pierwszej kolejności jego cel. Przykładowo, jeśli zagospodarowanie pewnej przestrzeni wsi służyć miało celom rekreacyjnym, to projekt klasyfikowano jako typ 2: Infrastruktura społeczna, podtyp: sport, turystyka i rekreacja. Jeśli natomiast owo zagospodarowanie było celem samym w sobie – tj. głównym celem projektu było odnowienie lub stworzenie nowej przestrzeni integracji społecznej, projekt mieścił się w typie 7: Zagospodarowanie przestrzeni publicznych. W związku z tym, w przypadku gdy projekt cechował się taką złożonością, że obejmował jedno wiodące działanie, a inne były niejako dodatkowymi lub uzupełniającymi (np. remont świetlicy wraz z uporządkowaniem terenu wokół), był on klasyfikowany do jednego typu – według typu dominującego (w przytoczonym przykładzie – typ 2: Infrastruktura społeczna, podtyp: świetlice i domy kultury). W przypadku projektów złożonych, w których nie było działania wiodącego, a działania wzajemnie komplementarne lub nawet nie powiązane ze sobą (np. zakup wyposażenia do wnętrz sakralnych oraz publikacja materiałów promocyjnych o danym obszarze), zostały one zakwalifikowane do maksymalnie dwóch typów (w przywołanym przykładzie był to typ 3: Sacrum i typ 5: Promocja, produkty lokalne i imprezy kulturalne).

Dokonana typologia w dużym stopniu pozwoliła uzyskać generalny obraz odnowy wsi w Polsce, która na poziomie projektów lokalnych zdominowana jest przez projekty dotyczące infrastruktury społecznej (ryc. 2). Ich liczebna dominacja jest obecna niezależnie od ogólnej liczby zrealizowanych w danym roku projektów (45 w podkarpackim, 177 w wielkopolskim i 286 w pomorskim) oraz typu programu wojewódzkiego („dotacyjny”, „motywacyjny”, mieszany).

Zwraca uwagę także relatywnie duża liczba projektów dotyczących zagospodarowania przestrzeni publicznych (projekty tego typu były realizowane w każdym z analizowanych województw; trzecim typem projektów obecnym we wszystkich trzech województwach, poza wspomnianą wcześniej infrastrukturą społeczną, była infrastruktura transportowa). Pozostałe typy nie odgrywały znaczącej roli w strukturze projektów.

Oczywiście taki stan rzeczy nie oznaczał, że wśród projektów – głównie dotyczących wspomnianej infrastruktury społecznej – brakuje projektów innowacyjnych. Skłania jednak do zastanowienia nad przyczynami: prym projektów dotyczących – w szerokim zakresie – instytucji oświatowych i kulturalnych może

Uwagi: 50 projektów zaklasyfikowano do dwu typów, wskutek czego ogólna ich liczba nie sumuje się do 508 (łącznie przeanalizowanych projektów). Sześć projektów nie sklasyfikowano w ogóle z uwagi na brak możliwości pozyskania wystarczających informacji na ich temat.

Ryc. 2. Liczba projektów odnowy wsi zrealizowanych w województwach pomorskim (w 2006 r.), podkarpackim (w 2016 r.) i wielkopolskim (w 2016 r.) według typu

Źródło: opracowanie własne na podstawie uchwał władz samorządów wojewódzkich oraz danych pozyskanych z urzędów marszałkowskich

świadczą o wadliwej współpracy między władzami samorządowymi a społecznościami. Ta niewłaściwa współpraca może dotyczyć odmiennie rozumianych celów udziału sołectwa w programie wojewódzkim. Może także wiązać się z faktem, że realizacja działań wynikających z odnowy wsi oraz zadań własnych samorządów gminnych nie stanowią komplementarnych procesów lub nawet

– co stanowi scenariusz mniej optymistyczny – braku właściwej realizacji tychże zadań własnych. W konsekwencji społeczność zgłaszająca (za pośrednictwem władz gminnych) projekt do programu, niejako decyduje się zaspokoić tę część potrzeb, która nie została dotąd zaspokojona przez władze lokalne (w ramach realizacji zadań własnych).

Spośród analizowanych 508 projektów, jedenaście¹¹ uznano za innowacyjne – tj. zgodne z przedstawionym w artykule sposobem rozumienia tego pojęcia. Cztery z nich zrealizowano w województwie pomorskim, siedem w wielkopolskim (nie zidentyfikowano innowacyjnego projektu w podkarpackim). Większość z nich dotyczyła infrastruktury społecznej, jednak należy w tym upatrywać nie przyczyny innowacyjności, a konsekwencji największej liczby projektów tego typu spośród ich ogólnej liczby. Dodatkowo, jedynie część projektów innowacyjnych miała charakter społeczny. Nie znaleziono zatem związku między innowacyjnością a typem projektu, a taki związek zakładano przed przystąpieniem do analiz. Z uwagi na bardzo małą liczbę projektów innowacyjnych trudno też orzekać o związku między innowacyjnością projektu a typem wojewódzkiego programu odnowy wsi.

5. Przyczyny (nie)innowacyjności projektów odnowy wsi w Polsce

Tak mała liczba projektów innowacyjnych skłania do refleksji nad przyczynami takiego stanu rzeczy. Zarówno nad tym, co decydowało – w tych raptem jedenastu przypadkach – o innowacyjności, jak i o tym – co być może bardziej interesujące

¹¹ Były to następujące projekty (w nawiasie podano gminę i typ/podtyp): Adaptacja pomieszczeń po sklepie na potrzeby świetlicy wiejskiej w Jasnej (Dzierżgoń; infrastruktura społeczna: świetlice i domy kultury), Adaptacja budynku po byłej szkole na Wiejski Dom Kultury w Jamnie (Parchowo, infrastruktura społeczna: świetlice i domy kultury), Budowa placu zabaw – ogródek ruchu drogowego w miejscowości Rywałd (Starogard Gdański, infrastruktura społeczna: sport, turystyka i rekreacja), Szlakiem dziedzictwa kulturowego Gminy Potęgowo (Potęgowo, dziedzictwo kulturowe; infrastruktura społeczna: sport, turystyka i rekreacja), Pumptrack – oryginalne centrum sportu i aktywnej rekreacji w Ryczywole (Ryczywół, infrastruktura społeczna: sport, turystyka i rekreacja), Gościniec w Potarzycy miodem płynący z hoteli dla owadów słynący (Krobia, infrastruktura społeczna: sport, turystyka i rekreacja; promocja, produkty lokalne i imprezy kulturalne), Integracja mieszkańców sołectwa Gierłatowo poprzez spotkanie edukacyjne i budowę miniaturowej zagrody olęderskiej pn. Gierłatowo (Nekla, dziedzictwo kulturowe; promocja, produkty lokalne i imprezy kulturalne), Odtwarzamy Kipę – lodową wyspę na stawie w Łagiewnikach Kościelnych (Kiszkowo, zagospodarowanie przestrzeni publicznej; dziedzictwo kulturowe), Zdrowy smak wiejskich specjałów (Gostyń, dziedzictwo kulturowe; promocja, produkty lokalne i imprezy kulturalne), COOLturałna Wioska (Krzywiń, infrastruktura społeczna: świetlice i domy kultury; kapitał ludzki i społeczny), RAZEM w ogrodzie – zagospodarowanie terenu przy budynku byłej stacji uzdatniania wody w Słowikowie, przeznaczonego na cele edukacyjne (Orchowo, zagospodarowanie przestrzeni publicznej).

z punktu widzenia problemu naukowego przedstawionego we wstępie do niniejszego artykułu – co przeciwdziało innowacjom.

Projekty innowacyjne (2% ogółu projektów) stanowią właściwie jedynie odstępstwo od pewnej normy czy standardu, utrwalonych specyficznym systemem organizacyjno-finansowym wojewódzkich programów odnowy wsi i prawnoadministracyjno-nieformalnymi relacjami między władzami lokalnymi a społecznością wiejską – sołectwem, reprezentowanym przez sołtysa i radę sołecką, jego mieszkańcami i przedstawicielami organizacji pozarządowych (oba te elementy środowiska instytucjonalno-finansowego pozostają w związku ze sobą). Można wręcz uznać, że realizacja projektu innowacyjnego to pewnego rodzaju „wyłamanie się” z tych uwarunkowań i przyjęcie innego sposobu myślenia o realizacji pożądaných celów. Zwłaszcza „wyłamanie” to tyczy się porzucenia przez beneficjentów (formalnych i ostatecznych) typowego schematu aplikowania po środki zewnętrzne i ich wykorzystania.

Innowacje (które można właściwie wprost utożsamiać z „wyłaniem się”) wiązały się najczęściej z faktem posiadania zasobu specyficznego lub ogólnego, który chciano wykorzystać w niestandardowy sposób (por. Michalska, Zajda 2011), a także z ponowną waloryzacją tych zasobów (nadanie nowej funkcji przy jednoczesnym zaspokojeniu potrzeb społeczności możliwie niskimi nakładami pracy i finansów) lub stworzeniem nowego zasobu (o typowej funkcji, ale niestandardowych cechach), o czym świadczy analiza opisów projektów¹². Zatem to zasób i w większym stopniu jego wykorzystanie decydowały o szansach na „wyłamanie się” i wyjście naprzeciw sztampowemu scenariuszowi „odnowy wsi”. Niestety, z uwagi na bardzo małą liczbę takich projektów, trudno dokonać jakkolwiek bogatszej analizy innowacyjności (w tym w wymiarze społecznym) projektów odnowy wsi. Z pewnością jednak pozostaje to ciekawy materiał badawczy do badań pogłębionych, przy czym nie stanowiło to celu niniejszej pracy.

Przechodząc zatem do kwestii nieinnowacyjności odnowy wsi lub tego, co przeciwdziało innowacyjnym rozwiązaniom lub takiemu sposobowi myślenia, wyjaśnień należy szukać – zdaniem autora – we wspomnianym już otoczeniu/środowisku instytucjonalno-finansowym wsi. Na podstawie analizy zapisów ogólnych wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce¹³, zapisów szczegółowych

¹² Należy przy tym wyjaśnić, że rewaloryzacja zasobów, która może być utożsamiana w niektórych przypadkach z rewitalizacją, nie jest sama w sobie wyznacznikiem innowacyjności. By rewaloryzacja mogła zostać uznana za innowacyjną, musiała jednocześnie spełniać kryteria, jakie przyjęto w artykule, definiując pojęcie „innowacyjności (społecznej)”. Tak więc rewaloryzacja (rewitalizacja) nie wyklucza lub może wiązać się z innowacyjnym charakterem działań, jednak nie każda rewaloryzacja (rewitalizacja) będzie innowacyjna *ipso facto*.

¹³ Województwa, które posiadały lub posiadają programy odnowy wsi przyjęte w formie dokumentu strategicznego, wyznaczającego kierunki wsparcia i zakładane rezultaty, to: podkarpackie, pomorskie, śląskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie i wielkopolskie. Nazwy programów zawarto w przypisie 9.

dotyczących poszczególnych przedsięwzięć realizowanych w ich ramach (zasad finansowania projektów) oraz opisów projektów i wiedzy pozyskanej od beneficjentów (zarówno gmin, jak i mieszkańców) odnowy wsi, można stwierdzić, że:

1. Środki na odnowę wsi często służą finansowaniu zadań, które powinny stanowić zadania własne władz samorządowych, a nie potrzeb społeczności wiejskich na poziomie sołectw i rozwiązań przez nie proponowanych. Traktowane też są jako „kolejne” źródło środków zewnętrznych, tzn. że dla beneficjentów mniejsze znaczenie ma sama idea odnowy wsi.
2. Zasada subsydiarności nie funkcjonuje powszechnie. Dominująca jest rola samorządu lokalnego – z wyjątkiem przedsięwzięć, gdzie beneficjentami (formalnymi) mogą być jedynie organizacje pozarządowe. Warto zaznaczyć, że podobne spostrzeżenia wysuwano także w badaniach poświęconych innym oddolnym podejściom do rozwoju obszarów wiejskich, takim jak np. program LEADER funkcjonujący w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (np. Kniec 2009, 2012; Wolski, Sykała, Dej 2016).
3. Dostrzega się na wsi (np. w strategiach rozwoju gmin czy planach odnowy miejscowości) potrzeby społeczeństwa w aspekcie kultury, kontaktów społecznych, zachowania wiejskości, poprawy jakości życia, a także chęć „wyrwania się” z marazmu, co często wymaga innowacyjnych rozwiązań lub co najmniej innowacyjnego sposobu myślenia w warunkach ustalonych i przyjętych norm. Istnieje zatem przestrzeń dla realizacji takich rozwiązań, lecz wspomniane potrzeby często ustępują potrzebom bieżącym.
4. Zasady finansowania projektów sprzyjają sztympowości rozwiązań. Podobnie, ujednolicone dla całego województwa kryteria finansowania przedsięwzięć utrudniają realizację specyficznych na poziomie sołectw potrzeb mieszkańców.
5. Mogłoby się zatem wydawać, że rozwiązaniem tego problemu jest finansowanie nie projektów o charakterze określonym przez samorządy wojewódzkie w uchwałach dotyczących zasad finansowania, a projektów zaproponowanych przez lokalne społeczności, zapisanych w planach odnowy miejscowości. Wówczas to fakt uwzględnienia projektów w tych planach jest jedynym kryterium przyznania dofinansowania – w myśl zasady, że to sami mieszkańcy wsi wiedzą najlepiej, czego potrzebują (taki mechanizm finansowania obecny jest w podkarpackim programie odnowy wsi). Niemniej, sami mieszkańcy wsi często nie są w stanie wyjść poza typowy schemat myślenia o swoich potrzebach (a tym samym o wykorzystaniu środków zewnętrznych), jeśli priorytet zyskują potrzeby bieżące, co skutkuje efektem błędnego koła.

Powyższe spostrzeżenia tłumaczą, w jakich warunkach i w ramach jakich relacji poziomych i pionowych odbywa się wspieranie odnowy (rozwoju) wsi w Polsce (w województwach, które posiadają przyjęte programy odnowy wsi). Problemem nie jest zatem sam brak innowacyjności, a uwarunkowania które mu sprzyjają, a w niektórych przypadkach być może go wymuszają (choć przyznać

należy, że tak postawiona teza wymaga dalszych analiz). Innymi słowy, innowacje natrafiają we wsi na opór, co wynika z faktu, że „bezpieczniejsze” są projekty typowe (por. Idziak, Wilczyński 2013: 146–148).

Innowacje, by mogły mieć miejsce, wymagają odpowiedniego, w pewien sposób podatnego, gruntu. Z kolei z góry założone lub łatwe do przewidzenia efekty przedsięwzięć realizowanych w ramach programów wojewódzkich nie tworzą takiego środowiska. Przeciwdziałają nie tylko ich tworzeniu, ale co logiczne także ewentualnej dyfuzji. Wynika to z faktu, że efekty innowacyjnych rozwiązań są trudne do przewidzenia. Podobnie, najczęściej typowe są oczekiwania samych beneficjentów wobec sposobów wydatkowania środków finansowych (perspektywa „tu i teraz”; choć uwzględnić należy także problem potrzeb i priorytetów społeczności lokalnych; por. Wolski 2017a).

Opisany stan rzeczy służy zachowaniu *status quo* na wsi – utrzymania wiodącej pozycji w rozwoju wsi przez władze samorządowe przy jednoczesnym wykorzystywaniu przez nie środków dedykowanych odnowie wsi (a więc sołectwom) i ograniczaniu potencjału do realizacji „niebezpiecznych” innowacji. Innymi słowy, wspomniane otoczenie instytucjonalno-finansowe wsi dąży do podtrzymania dotychczasowej równowagi dotyczącej relacji: lokalne elity (w tym władze samorządowe) – władza – społeczność lokalna. Zgodnie z teorią maszyny wzrostu, lokalne elity działają na rzecz rozwoju ekonomicznego, ponieważ same mogą czerpać z niego efekty (np. Molotch 1976; Wolman, Spitzley 1996). Takimi efektami – zdaniem autora niniejszej pracy – mogą też być interesy własne elit. Ten swoisty stan równowagi można przedstawić w następujący sposób: władze gminne, posiadające dominującą rolę w rozwoju wsi, (współ)decydują o wykorzystaniu źródeł finansowania dedykowanych społecznościom lokalnym (środki na odnowę wsi); częstokroć środki te wykorzystywane są na projekty, które – uwzględniając odpowiednie zapisy prawne – powinny być zostać zrealizowane przez władze gminne w ramach zadań własnych; w przypadku braku realizacji potrzeb społeczności lokalnej przez władze gminne, zmieniają się priorytety mieszkańców wsi w aspekcie ich uczestnictwa w procesie rozwojowym (priorytet potrzeb bieżących); taki stan rzeczy prowadzi w dalszej perspektywie czasu do konwencjonalizacji potrzeb mieszkańców; pozycja władz lokalnych utrzymuje się jednak, bowiem środki dedykowane inicjatywom oddolnym (odnowie wsi) wykorzystywane są w działaniach mających na celu zjednoczenie elektoratu (np. organizacja imprez kulturalnych o istotnym dla życia wiejskiego znaczeniu), które są jedynie „otagowane” określonymi hasłami i ideami, np. „odnową wsi”. W konsekwencji cykl się zamyka, bowiem władze lokalne utrzymują swoją dominującą rolę w procesie odnowy (rozwoju).

Oczywiście, powyższego wyjaśnienia nie należy traktować jako jedyne, uwzględnić należy także problem kapitału społecznego wsi, budowy partnerstw lokalnych, edukacji i temu podobnych zagadnień, w istotny sposób wpływających

na to, jak szeroko rozumiany rozwój wsi jest w ramach podejścia neoendogenicznego (a o takim mowa w przypadku działań z zakresu odnowy wsi, które wykorzystują z jednej strony potencjał własny wsi, a z drugiej czerpią finansowanie zazwyczaj ze źródeł zewnętrznych) realizowany. Niemniej, zawarte we wcześniejszej części artykułu spostrzeżenia wyraźnie sugerują opisany dzięki teorii maszyny wzrostu związek.

6. Podsumowanie i uwagi końcowe

Rozważania na temat różnic między teorią (naukową) a praktyką działań na wsi sprowadzają się w dużej mierze do problemu rekonstrukcji przestrzeni wiejskiej i procesów w niej zachodzących. Biorąc pod uwagę specyfikę wsi, w tym jako przedmiotu badań, złożoność tej przestrzeni i mnogość aktorów (traktowanych jako podmiot badań), otrzymujemy niezwykle interesujący, ale i trudny do jasnej interpretacji obraz życia wiejskiego.

Istotną praktyką działań na rzecz szeroko rozumianego rozwoju wsi jest jej odnowa, która posiada mocną podbudowę teoretyczną (zob. Kaleta 2007). Dzięki temu studium projektów odnowy wsi nie tylko ukazuje różnice między teorią a praktyką działań, lecz także może służyć rozwinięciu wielu pomniejszych problemów badawczych. W założeniu, odnowa wsi powinna być innowacyjną koncepcją jej rozwoju. W praktyce jednak realizacja interesów społeczności wiejskiej – podstawowego aktora tego procesu i jednocześnie jego beneficjenta – zależna jest od otoczenia instytucjonalno-finansowego wsi. Środowisko, w ramach którego funkcjonuje wieś, dąży do zachowania pewnego stanu równowagi (któremu, też w przypadku odnowy wsi, sprzyja sam system organizacyjno-finansowy programów wojewódzkich), dla którego projekty innowacyjne niosą ryzyko zaburzenia. Sztampowości projektów sprzyjają też bez wątpienia zasady ich finansowania (aplikowanie o środki i ich późniejsze rozliczenie). Często nie dostosowany do potrzeb lokalnych mechanizm finansowania – podobnie jak środki europejskie – osłabia lokalne wizje rozwoju wsi (por. Wilczyński 2007).

Dlatego też innowacje w odnowie wsi mają charakter incydentalny, choć wydawać by się mogło, że sama idea odnowy wsi stwarza dlań podatny grunt. Podobnie, na wsi dostrzega się problemy, których rozwiązanie wymaga niestandardowych rozwiązań, jednakże problemy te ustępują miejsca potrzebom bieżącym. W takich warunkach trudno nie tylko o rzeczywistą odnowę wsi (zapobieganie negatywnym trendom demograficznym poprzez poprawę jakości życia i zachowanie wartości życia wiejskiego), lecz także o innowacyjny sposób myślenia. Można wręcz powiedzieć, że innowacyjność odnowy wsi została zastąpiona modą na odnowę wsi, a projekty podstawowe są w większości „otagowane” hasłem i ideą odnowy wsi, nie przyczyniając się do zmiany sposobu myślenia o rozwoju własnej wsi.

Na koniec warto przedstawić kilka spostrzeżeń dotyczących przyjętych w artykule metod, gdyż stanowią one interesujący przyczynek do dyskusji. Otóż, metodyka niniejszego artykułu w części opierała się na ocenie eksperckiej. Autor zdaje sobie więc sprawę z możliwych różnic w interpretacji zaprezentowanych tutaj zjawisk. Dodatkowo jest też świadomy, że dyskurs potoczny czy też wiedza nieformalna mieszkańców na temat pewnych zjawisk, nabyta wskutek samego faktu zamieszkiwania na danym obszarze, w opinii niektórych badaczy nie zawsze uznawane są za w pełni obiektywne źródło wiedzy. Niemniej, należy wskazać, że jest on obecny w wielu pracach geograficznych (głównie anglosaskich, np. Halfacree 1993, 2006; zob. także Philo 1992), gdzie stanowi często podstawę analiz w odniesieniu do koncepcji reprezentacji społecznych (ang. *social representation*). Co więcej, na jego rosnące znaczenie w geografii człowieka wskazywał już w 1995 roku O. Jones, a później choćby P. Cloke i in. (2004). Choć z pewną dozą ostrożności, której przyczyny wskazuje choćby M. Wójcik (2011), świadome stosowanie metod badawczych obecnych w podejściu anglosaskim z pewnością może być cenne także w badaniach na „własnym podwórku”.

Podobnie, warto w studiach wiejskich wykorzystywać koncepcje mające swój rodowód w badaniach nie-wiejskich (bez różnicy, czy pochodzących z innych dyscyplin naukowych czy też z innych subdyscyplin geografii, np. geografii miasta) lub dotąd nie stosowanych powszechnie. Choć zastosowana w artykule teoria maszyny wzrostu ma swoje podłoże w badaniach roli polityk władz regionalnych (lokalnych) w rozwoju (wzroście) gospodarczym (Dawkins 2003), z powodzeniem może zostać wykorzystana w celu wyjaśnienia zjawisk mających miejsce na wsi, mimo że interesy elit nie muszą być tożsame. Kluczowy jest, moim zdaniem, kontekst lokalny tej teorii oraz jej potencjał eksplanacyjny, który dotyczy nie tyle co dychotomicznie rozumianej przestrzeni (miasto–wieś), a jej aktorów, w tym instytucji.

Co się tyczy zastosowanej metody studium przypadku, wskazać należy, że wynikające z niej uogólnienie (ekstrapolacja) wniosków, obarczone jest pewnym ryzykiem. W niniejszym artykule zaistniały jednak przesłanki, które – w opinii autora – uprawniały do wyprowadzenia zaprezentowanych wniosków. Po pierwsze, w analizie projektów uwzględniono wojewódzkie programy odnowy wsi reprezentujące każdy z trzech typów tych programów obecnych w Polsce. Z analizy literatury przedmiotu (Wolski 2017b) wiadomo, że programy reprezentujące ten sam typ cechują się podobną specyfiką przedsięwzięć i realizowanych w ich ramach projektów. Po drugie, w niniejszym artykule dociekano przyczyn (nie)innowacyjności projektów odnowy wsi w Polsce na podstawie analizy wszystkich programów wojewódzkich (zapisy ogólne i szczegółowe dotyczące poszczególnych przedsięwzięć), a nie tylko tych, które wybrano do analizy projektów. Mając na uwadze wcześniejsze, można było przyjąć, że – podobnie jak specyfika projektów – także i przyczyny (nie)innowacyjności są podobne.

Po trzecie, wspomnianą analizę uzupełniono spostrzeżeniami, dotyczącymi warunków realizacji szeroko rozumianych projektów na rzecz rozwoju wsi, wynikającymi z doświadczeń autora i jego kontaktów ze społecznościami wiejskimi. W związku z tym, ekstrapolacji wniosków dokonano nie tylko dzięki studiom przypadku, a także w oparciu o inne metody, jakie zastosowano. Warto także wskazać, że choć metoda studium przypadku częściej wykorzystywana jest do testowania i udoskonalania teorii naukowych, to np. E. Babbie (2004: 320) nie wyklucza jej zastosowania w celu ich budowania stwierdzając, że „studia przypadków mogą tworzyć podstawę do budowania ogólniejszych teorii nomotetycznych”. Tym samym można przyjąć, że studia przypadków mogą, z pewną dozą ostrożności i w uzasadnionych przypadkach, zostać wykorzystane do ekstrapolacji wniosków na ogół populacji.

Literatura

- Babbie E., 2004, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Cloke P., Cook I., Crang P., Goodwin M., Painter J., Philo C., 2004, *Practising Human Geography*, Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Crossan M.M., Apaydin M., 2010, *A Multi-Dimensional Framework of Organizational Innovation: A Systematic Review of the Literature*, „Journal of Management Studies”, 47(6): 1154–1191.
- Dawkins C.J., 2003, *Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments*, „Journal of Planning Literature”, 18(2): 131–172.
- Edison H., bin Ali N., Torkar R., 2013, *Towards innovation measurement in the software industry*, „The Journal of Systems and Software”, 86: 1390–1407.
- European Commission, 2010, *This is European Social Innovation*, Belgium.
- Halfacree K., 1993, *Locality and social space, discourse and alternative definitions of the rural*, „Journal of Rural Studies”, 9: 1–15.
- Halfacree K., 2006, *Rural space: Constructing a three fold architecture*, [w:] Cloke P., Marden T., Mooney P. (red.), *Handbook of Rural Studies*, Sage, London, 44–62.
- Idziak W., Wilczyński R., 2013, *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa.
- Jones O., 1995, *Lay Discourses of the Rural: Developments and Implications for Rural Studies*, „Journal of Rural Studies”, 11: 35–49.
- Kaleta A., 2007, *Odnowa wsi z perspektywy historycznej*, [w:] Kłodziński M., Bład M., Wilczyński R. (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa”, IRWiR PAN, Warszawa: 77–86.
- Knieć W., 2009, *Władza w Lokalnych Grupach Działania: pomiędzy realnym a skolonizowanym partnerstwem*, [w:] Wasielewski K. (red.), *Doświadczenia z funkcjonowania programu LEADER w Polsce w latach 2004–2009*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz: 61–71.
- Knieć W., 2012, *Wspólna polityka rolna a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Polski. Analiza socjologiczna*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń.

- Kopaliński W., 2007, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa.
- Marciniec B., 2009, *Innowacje z ludzką twarzą*, „Innowacyjny Start”, 2(12): 16–17.
- McArdle K., 2012, *What makes a successful rural regeneration partnership? The views of successful partners and the importance of ethos for the community development professional*, „Community Development”, 43(3): 333–345.
- Michalska S., Zajda K., 2011, *Trajektorie wykorzystania zasobów lokalnych w procesie rozwoju partnerstw terytorialnych. Case study lokalnych grup działania „Dolina Karpia” oraz „Kraina Rawki”*, „Wieś i Rolnictwo”, 4(153): 123–138.
- Molotch H., 1976, *The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place*, „American Journal of Sociology”, 82(2): 309–332.
- OECD, 2005, *Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*, 3rd Edition, Paris.
- Philo C., 1992, *Neglected rural geographies: a review*, „Journal of Rural Studies”, 8: 193–207.
- Schumpeter J.A., 1960, *Teoria rozwoju gospodarczego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Swianiewicz P., 2005, *Nowe interpretacje teoretyczne polityki miejskiej*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 4(22): 5–25.
- Wilczyński R., 2003, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań.
- Wilczyński R., 2007, *Wprowadzenie*, [w:] Kłodziński M., Bład M., Wilczyński R. (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa”, IRWiR PAN, Warszawa: 13–19.
- Wolman H., Spitzley D., 1996, *The politics of local economic development*, „Economic Development Quarterly”, 10(2): 115–50.
- Wolski O., 2017a, *Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia*, „Wieś i Rolnictwo”, 2(175): 119–145.
- Wolski O., 2017b, *Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej dotyczącej odnowy*, „Studia Obszarów Wiejskich” (w trakcie publikacji).
- Wolski O., Sykała Ł., 2016, *Zasoby lokalne, odnowa wsi i koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Próba teoretycznego ujęcia zależności*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 44: 21–38.
- Wolski O., Sykała Ł., Dej M., 2016, *Metoda LEADER w Polsce na tle pozostałych krajów Grupy Wyszehradzkiej – wnioski w kontekście nowej perspektywy programowania rozwoju*, „Studia KPZK PAN”, 167: 332–356.
- Woods M., 2010, *Performing rurality and practising rural geography*, „Progress in Human Geography”, 34(6): 835–846.
- Wójcik M., 2011, *Współczesne kierunki i podejścia badawcze w geografii wsi*, „Przegląd Geograficzny”, 83(2): 163–185.
- Wójcik M., 2016, *Nowy paradygmat w rozwoju wiejskiej infrastruktury. Studium przypadku konkursu projektów „Przyjazna wieś”*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 41: 109–120.

Dokumenty strategiczne i uchwały władz samorządowych

Podkarpacki Program Odnowy Wsi na lata 2011–2016, 2011, Załącznik do Uchwały Nr 96/2207/11 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 29 listopada 2011 roku.

Pomorski Program Odnowy Wsi na rok 2006, 2006, Załącznik do Uchwały Nr 799/XLIV/06 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 27 lutego 2006 roku.

Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego, 2006, Załącznik do Uchwały Sejmiku Województwa Śląskiego Nr II/48/1/2006 z dnia 22 maja 2006 roku.

Świętokrzyski Program Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć, 2007, Załącznik do Uchwały Nr IX/153/07 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 20 września 2007 roku.

Uchwała Nr 919/XLVIII/06 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 maja 2006 roku w sprawie udzielenia pomocy finansowej jednostkom samorządu terytorialnego na realizację projektów w ramach Pomorskiego Programu Odnowy Wsi na rok 2006.

Uchwała Nr XXIV/427/16 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 czerwca 2016 roku w sprawie zakresu i wysokości pomocy finansowej dla jednostek samorządu terytorialnego w ramach „Podkarpackiego Programu Odnowy Wsi na lata 2011–2016”.

Uchwała Nr 2422/2016 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 4 sierpnia 2016 roku w sprawie: rozstrzygnięcia otwartego konkursu ofert pn. „Nasza wieś, naszą wspólną sprawą”.

Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020, 2015, Załącznik do Uchwały Nr IV/88/2015 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 23 lutego 2015 roku, Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Departament Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem, w którym warto żyć... – Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego, 2011, Załącznik nr 1 do Uchwały Nr 31/429/11/IV Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 7 czerwca 2011 roku, Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.

PROBLEM OF (NON-)INNOVATIVENESS IN VILLAGE RENEWAL PROJECTS

Abstract: Village renewal, originally, is an innovative concept of rural areas development, which is manifested by, among others, a bottom-up approach, an empowerment of rural communities or an appreciation of the rural itself. Nevertheless, village renewal projects in Poland do not possess these attributes – practice is far beyond theory.

Because of the recognised gap, the aim of the article was to answer the following questions: (1) How much are the village renewal projects in Poland innovative? (2) What factors decide about innovativeness in the village renewal projects? (3) Does village renewal practice in Poland allow to realise real innovative projects? In the article a set of methods has been applied (including case study, expert evaluation or analysis of lay discourse).

Social infrastructure projects were dominant in the group of analysed projects. Only app. 2% of the analysed projects can be labelled as innovative. Due to their limited number, it is difficult to point out factors which lead to innovation; however, it can be

assumed that abandoning a typical way of thinking about external funding and a proactive approach can be one of them. The institutional and financial conditions, which villages are settled in, counteract the innovations since they are non-standardised and “unsafe” for the previously-consolidated *status quo* reflected by relations between local elites, power and a local community.

Keywords: Village renewal, rural renewal, regional village renewal programmes, innovation, *growth machine theory*, lay discourse analysis.

Mgr Oskar Wolski
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
Wydział Nauk Geograficznych
Uniwersytet Łódzki
e-mail: oskwolski@gmail.com

OSKAR WOLSKI

<https://orcid.org/0000-0001-8790-1677>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych

ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź

oskwolski@gmail.com

Zastosowanie narzędzi GIS do określenia lokalnej specyfiki
procesu rozwoju obszarów wiejskich.
Studium aktywności społeczności lokalnych w programie odnowy
wsi w województwie wielkopolskim

The Use of GIS Tools to Determine the Local Specifics of Rural Development.
The Case of the Participation of Local Communities in the Rural Renewal Programme
in the Wielkopolskie Region in Poland

Abstract: Rural development at the local level is a complex process, in which various actors are involved and various practices are performed. Nowadays, an important role in this process is assigned to rural communities, whose participation is essential. While in terms of the programming of rural development, it is still the rural area which is in the centre of attention, the theoretical concepts of rural development suggest that the process is even more local and specific to each village. This triggers the discussion whether the interpretation of the practices of rural development can be different depending on which spatial analysis unit is selected. The main aim of the paper was to empirically verify this hypothesis, on the example of the participation of local communities in the rural renewal programme in the Wielkopolskie Region. Hot spot analysis, based on spatial statistical methods, was performed. The discussion of the GIS tools – that can be used for this analysis – in the research on rural development was the second aim of the paper. The third aim was to contribute to the state of knowledge on the rural development fostered beyond the European Union policies. The main conclusion is that the most engaged communities tend to cluster, and such clusters are a specific kind of networks, which exist notwithstanding the administrative borders of rural areas. Both neighbourhood effect and cognitive distance are crucial for participation. Finally, the difficulties in the application of the tools used were identified, and these are related to the quantification of social phenomena and the selection of parameters of the very spatial statistical analysis.

Keywords: rural development; local development; rural renewal; GIS; spatial statistics; hot spot analysis

Abstrakt: Rozwój obszarów wiejskich na poziomie lokalnym jest zagadnieniem niezwykle złożonym, co dotyczy zarówno uczestniczących w tym procesie aktorów, jak i praktyk przez nich podejmowanych. Współcześnie istotną rolę w tym procesie przypisuje się społeczności wiejskiej, a jej aktywność w działaniach na rzecz rozwoju uważana jest za kluczową. Podczas gdy w programowaniu rozwoju obszarów wiejskich centrum zainteresowania to obszar wiejski, koncepcje tego rozwoju wskazują na specyficzność tego procesu już na poziomie wsi. Daje to przyczynę do zastanowienia się, czy interpretacja określonych praktyk rozwoju obszarów wiejskich rzeczywiście może się różnić w zależności od przyjętej jednostki przestrzennej analizy. Empiryczna weryfikacja tej tezy na przykładzie aktywności społeczności lokalnych w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim była głównym celem pracy. Zastosowano w niej analizę *hot spot*, która opiera się na metodach statystyki przestrzennej. Dyskusja wykorzystania narzędzi GIS, pozwalających na przeprowadzenie tej analizy, w badaniach nad rozwojem obszarów wiejskich była drugim celem pracy. Trzecim zaś była kontrybucja do stanu wiedzy na temat rozwoju obszarów wiejskich realizowanego poza polityką Unii Europejskiej. Najważniejszym wnioskiem z przeprowadzonych badań jest to, że społeczności najbardziej aktywne tworzą skupiska, które stanowią specyficzną formę sieci powiązań, a ich istnienie jest niezależne od przebiegu granic administracyjnych obszarów wiejskich. Na aktywność tę decydujący wpływ mają jednocześnie efekt sąsiedztwa i bliskość poznawcza. Ponadto zidentyfikowano trudności w zastosowaniu wspomnianych narzędzi – problem kwantyfikacji zjawisk społecznych oraz dobór parametrów samej analizy statystyczno-przestrzennej.

Słowa kluczowe: rozwój obszarów wiejskich; rozwój lokalny; odnowa wsi; GIS; statystyka przestrzenna; analiza *hot spot*

WSTĘP. ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH JAKO ROZWÓJ LOKALNY

Rozwój obszarów wiejskich jest jednym z wiodących tematów w geografii wsi (Woods 2005), który ewoluował, odzwierciedlając przemiany wsi. Zachodzą one w różnym stopniu na różnych obszarach wiejskich, a dotyczą gospodarki (odchodzenie od rolnictwa na rzecz wielofunkcyjności), tkanki społecznej (wiele grup aktorów wiejskich, a nie tylko chłopi) i kultury (zmiana wartości życia wiejskiego i stylów życia) (np. Hoggart, Black, Buller 1995; Ilbery 1998; Woods 2009), przez co kolejno zmieniały się przedmiot wsparcia polityk rozwoju, ich adresaci i cele. Jeśli do powyższego dodać, że rozwój obszarów wiejskich jest procesem zachodzącym na różnych szczeblach – od europejskiego po lokalny (van der Ploeg i in. 2000), to jasne jest, że na każdym z tych poziomów zarządzania istnieje wiele specyficznych praktyk społecznych i ekonomicznych, odzwierciedlających zróżnicowanie obszarów wiejskich, typowych dla jednego obszaru, lecz nietypowych dla innego (van der Ploeg, Renting 2000; Halfacree 2006).

Współczesne zainteresowanie politykami terytorialnymi przyczyniło się do zmian podstaw teoretycznych i metodologicznych studiów nad rozwojem obszarów wiejskich (Hodge, Midmore 2008), które w większym stopniu

skoncentrowane są na „miejscach” (zob. Wójcik 2014). Podejmowane poprzez polityki rozwoju działania zawsze realizowane są w konkretnym miejscu, przez konkretnych ludzi i dla konkretnych ludzi. Próba zrozumienia, czym rzeczywiście jest rozwój obszarów wiejskich, wymaga zatem prowadzenia badań empirycznych w skali lokalnej (van der Ploeg, Ye, Schneider 2015).

Poziom lokalny, obok poziomu regionalnego, jest tym, na którym najczęściej prowadzi się analizy strategii czy programów (Knickel, Renting 2000). Wynika to z pewnej jego specyfiki, którą M. Moseley (2003, s. 8) tłumaczy w następujący sposób: „[...] obszar lokalny powinien być wystarczająco mały, by zachować »sens miejsca«, zaangażowanie społeczności lokalnych [...], ale także wystarczająco duży, by prowadzić gospodarkę opartą na korzyściach skali i zapewniać określone usługi [...]”. Tak rozumiany obszar lokalny odpowiada obszarowi wiejskiemu, zamieszkiwanemu przez wspólnotę, której przewodzi samorząd posiadający instrumenty prawne i ekonomiczne, aby zaspokajać jej potrzeby i który stanowi jednostkę terytorialną (w Polsce jest to gmina). W programowaniu rozwoju tak rozumiany poziom lokalny tradycyjnie odgrywa kluczową rolę, ponieważ to samorządy lokalne są w istotnym stopniu odpowiedzialne za realizację polityk.

Niemniej nowe koncepcje rozwoju obszarów wiejskich akcentują przede wszystkim rolę społeczności lokalnych w powodzeniu tego procesu, przy czym „lokalny” nie jest tutaj rozumiany jedynie jako odnoszący się do wspomnianego obszaru wiejskiego, lecz przede wszystkim odnosi się do poszczególnych wsi. Do koncepcji tych można zaliczyć inteligentne wioski (*smart villages*) (European Network for Rural Development 2018; Visvizi, Lytras 2018; Wolski, Wójcik 2019) oraz odnowę wsi (Wilson 1999; Chigbu 2012), a częściowo także inteligentny rozwój obszarów wiejskich (*smart rural development*) (Naldi, Nilsson, Westlund, Wixe 2015). Zgodnie z nimi rozwój obszarów wiejskich może być skutecznie realizowany już na poziomie pojedynczej wsi, na którym istnieją też specyficzne potrzeby, których dotyczy podejmowana interwencja.

Dlatego pytanie o to, jak „lokalny” jest poziom lokalny współcześnie – pomimo globalizacji gospodarki, przemian kulturowych i mobilności społeczeństwa – wciąż nie traci na znaczeniu. Przeciwnie, w dobie technologii cyfrowych wspierających rozwój obszarów wiejskich, nowych kanałów komunikacji, powszechnej partycypacji społeczności wiejskich w procesie rozwoju i *governance* pytanie to zyskuje nowe znaczenie, bowiem wszystkie one umacniają pozycję społeczności poszczególnych wsi i sprzyjają subsydiarności. Nie jest więc przypadkiem, że jedną z najbardziej dyskutowanych praktyk w procesie rozwoju obszarów wiejskich jest także aktywność w nim społeczności wiejskich (np. Morris 1998; Ray 2000; Shortall 2008).

Jeśli specyficzne praktyki rozwoju obszarów wiejskich, takie jak aktywność społeczności wiejskich, występują na każdym szczeblu zarządzania rozwojem i jeśli rozwój ma swój początek w każdej pojedynczej wsi, to interpretacja tych praktyk poprzez agregację do poziomu obszaru wiejskiego – czyli do jednostki dominującej w praktyce programowania rozwoju obszarów wiejskich – może zniekształcać ich obraz, a nawet spłycać zróżnicowanie. Innymi słowy, wybór jednostki przestrzennej analiz odgrywa istotną rolę w badaniach procesów rozwoju obszarów wiejskich, jednakże zdaniem autora problem ten występuje już w badaniach w skali lokalnej, w badaniach „miejsc”, a nie tylko w skali regionalnej, krajowej czy kontynentalnej.

Głównym celem niniejszej pracy jest empiryczna weryfikacja, czy aktywność społeczności lokalnych rzeczywiście jest praktyką specyficzną na poziomie wsi, tak jak wynika to z najnowszych koncepcji rozwoju obszarów wiejskich. Problem interpretacji zjawisk w przestrzeni w zależności od doboru jednostek przestrzennych jest problemem tradycyjnym w naukach geograficznych, jednak dotąd nie podjęto go w kontekście badań procesów rozwoju obszarów wiejskich na poziomie lokalnym. Nie jest on jedynie teoretyczny, gdyż weryfikacja postulatów uczynienia poziomu lokalnego „jeszcze bardziej lokalnym”, a obszarów wiejskich – „miejscami”, może stanowić istotną kontrybucję do metodologii programowania polityk obszarów wiejskich.

Aby przeprowadzić badania aktywności społeczności lokalnych w rozwoju obszarów wiejskich jako zróżnicowanej przestrzennie praktyki, należało odpowiednio zaplanować proces badawczy. Po pierwsze, konieczne było uwzględnienie takiego programu rozwoju tych obszarów, który zapewnia tym społecznościom pełnię możliwości uczestnictwa, np. poprzez możliwość samodzielnego aplikowania o środki finansowe na realizację działań rozwojowych (zob. Storey 1999). Jednocześnie społecznościami aplikującymi o nie musiały być społeczności zamieszkujące poszczególne wsie. Kryteria te spełnia program odnowy wsi w województwie wielkopolskim, który wybrano jako studium przypadku. Wybór ten uzasadniają także przesłanki teoretyczne. Badania na temat rozwoju obszarów wiejskich realizowanego poza mechanizmami unijnymi wydają się bowiem istotne z perspektywy budowania całościowego programu badawczego dla studiów nad rozwojem obszarów wiejskich (van der Ploeg i in. 2000). Dodatkowo wciąż obserwowany jest niedostatek prac podejmujących problemy rozwoju obszarów wiejskich na szczeblu lokalnym (Brennan, Flint, Luloff 2009). Z tego powodu kontrybucja do stanu wiedzy na temat rozwoju obszarów wiejskich realizowanego poza mechanizmami Unii Europejskiej stała się kolejnym celem pracy.

Po drugie, realizacja celu głównego pracy wymagała zastosowania odpowiednich metod i narzędzi, które pozwalają na eksplorację zjawiska według

różnych jednostek przestrzennych przy jego określonych atrybutach, mając przy tym na względzie, że określone praktyki tego rozwoju cechują się przestrzenną koncentracją (Knickel, Renting 2000). Warunki te spełniają m.in. analizy klastrów, do których można wykorzystać narzędzia GIS. Choć nie są one powszechnie wykorzystywane w badaniach nad rozwojem obszarów wiejskich, mogą stanowić alternatywę i dopełnienie bardziej popularnych metod wywodzących się z nauk społecznych i ekonomicznych (zob. Hodge, Midmore 2008; Erden, Kaya, Öcal 2015). W takim kontekście demonstracja i dyskusja zastosowania tych narzędzi stanowi ostatni, mający charakter metodologiczny, cel pracy.

Układ artykułu jest następujący. Po wstępie zostały wskazane powiązania między zagadnieniami terytorialnego wymiaru polityk rozwoju obszarów wiejskich – ze szczególnym uwzględnieniem poziomu lokalnego – i metodologią ich badań oraz między zagadnieniami polityk regionalnych realizowanych poza mechanizmami unijnymi na przykładzie programów odnowy wsi i rolą aktywności społeczności wiejskich w procesie rozwoju wsi. Przedstawione w tej części opracowania współcześnie dyskutowane problemy metodologiczne stanowią wstęp do opisu zastosowanych w pracy metod statystyki przestrzennej i narzędzi GIS. Omówiono również obszar badań – województwo wielkopolskie wraz z realizowanym na jego obszarze programem odnowy wsi, co wiąże wcześniej dyskutowane aspekty teoretyczne z konkretnymi działaniami podejmowanymi w obrębie polityk regionalnych rozwoju obszarów wiejskich. Następnie zaprezentowano rezultaty przeprowadzonych badań, a także przedyskutowano je w kontekście zagadnień metodologicznych oraz teorii działań rutynowych i sieci. Całość zamykają wnioski.

ZAGADNIENIA TEORETYCZNE

1. Polityki terytorialne i praktyki rozwoju obszarów wiejskich – zarys dylematów metodologicznych

Współczesna polityka rozwoju obszarów wiejskich jest rezultatem ewolucji, którą można podsumować jako odejście od polityki sektorowej, wspierającej głównie rolnictwo, na rzecz wspierania zarówno innych gałęzi wiejskiej gospodarki, jak i społecznie zróżnicowanego grona beneficjentów zamieszkujących wieś (np. Baldock, Dwyer, Lowe, Petersen, Ward 2001; OECD 2006). Ewolucja ta wymaga istotnych zmian w metodologii badań rozwoju obszarów wiejskich, które mają przeciwdziałać temu, by nie był on jedynie zagadnieniem praktycznym, pozbawionym teorii (van der Ploeg i in. 2000). Sektorowe wsparcie rolnictwa, oparte na działaniach na rzecz wzrostu produkcji rolniczej, zatrudnienia w rolnictwie i dochodów rolników, bada się głównie w świetle modeli

biznesowych gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw wiejskich oraz w kontekście przepływu dóbr i towarów przez nie wytwarzanych. W obu przypadkach wykorzystywane są głównie analizy kluczowych wskaźników efektywności (Ellis, Biggs 2001; Hodge, Midmore 2008).

Polityki terytorialne, jako że w założeniu służą rozwiązywaniu problemów różnych obszarów, są zróżnicowane, ponieważ istnieją nie tylko krajowe czy regionalne style regulacji prawnych (Flynn, Marsden 1995; van der Ploeg i in. 2000), lecz także mniej formalne mikropolityki (McArdavey 2006). Rozwój przez nie wspierany przebiega więc w konsekwencji według różnych trajektorii (por. Terluin 2003), co współcześnie wiąże się z różnymi zasobami lokalnymi różnych obszarów (Stanny 2013). Jak argumentowano we wstępie, specyficzne praktyki mają miejsce na wszystkich szczeblach zarządzania rozwojem, jednak to praktyki rozwoju lokalnego cechują się największym zróżnicowaniem. Aby zilustrować ich zróżnicowanie w Polsce w kontekście obszarów wiejskich, warto wspomnieć o badaniach naukowych poświęconych takim praktykom, jak chociażby przeciwdziałanie konfliktom przestrzennym (np. Michałowska 2008; Dmochowska-Dudek, Bednarek-Szczepańska 2018), udział interesariuszy w zawiązywaniu partnerstw terytorialnych (np. Furmankiewicz, Thompson, Zielińska 2010; Kołomycew, Pawłowska 2013), wdrażanie innowacji w środowisku wiejskim (np. Zajda 2017; Pałka-Łebek, Brambert 2018), pozyskiwanie wiedzy przez wybrane grupy społeczne zamieszkujące wieś (np. Wójcik, Czapiewski, Jeziorska-Biel 2019) czy wreszcie podejmowana w pracy aktywność społeczności lokalnych (np. Pieczonka 2018). Każda z tych praktyk jest przedmiotem polityk terytorialnych, ale do ich badań można stosować bardzo różne podejścia badawcze, oparte na metodach zarówno ilościowych, jak i jakościowych. W tym kontekście na pierwszy plan wysuwa się potrzeba stosowania takich procedur badawczych, które mogą być powtórzone, jako że wówczas otrzymane rezultaty mogą zostać wykorzystane do systematyzacji wiedzy na temat danej praktyki. W kontekście zastosowania narzędzi GIS do analiz klastrów wiąże się to z odpowiednim opisem parametrów tych analiz i ich czytelnym przełożeniem na podejmowany problem badawczy.

2. Odnowa wsi jako instrument rozwoju obszarów wiejskich realizowanego poza politykami Unii Europejskiej oraz rola społeczności lokalnych w procesie rozwoju obszarów wiejskich

Programy odnowy wsi stanowią specyficzny instrument realizacji polityk rozwoju obszarów wiejskich. Działania odnawiające dotyczą bowiem nie tylko przestrzeni materialnej wsi i wsparcia rozwoju gospodarczego, lecz także szeroko rozumianych aspektów społeczno-kulturowych, np. budowy więzi społecznych,

zachowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego wsi, a nawet rozwoju duchowego jej mieszkańców (Wieruszewska 1992; Knievel 1997; Chigbu 2012). W dużej mierze społeczny wymiar działań z zakresu odnowy wsi wymaga jednak zaangażowania w proces społeczności lokalnych (Chigbu 2012; Idziak, Wilczyński 2013), co jest możliwe dzięki przyjętym zasadom funkcjonowania programów. Po pierwsze, podstawową jednostką przestrzenną działań w odnowie jest wieś. Po drugie, w procesie odnowy społeczność lokalna jest zarówno aktorem, jak i beneficjentem działań, w efekcie czego charakter działań jest oddolny. Po trzecie, poza wsparciem finansowym kształtuje się kompetencje liderów wiejskich oraz postuluje się wymianę doświadczeń (Wolski 2017).

Postulaty zaangażowania społeczności lokalnych w planowanie rozwoju wsi pojawiły się na dobre w programach odnowy w latach 90. XX w. (Magel 2000) i były inspirowane ówczesnymi postęпами w teorii rozwoju obszarów wiejskich. Mowa tutaj zwłaszcza o takich zagadnieniach, jak partycypacja w rozwoju obszarów wiejskich oraz kapitał społeczny mieszkańców wsi i partnerstwa lokalne, których pozytywna rola w powodzeniu podejmowanych inicjatyw odnowy wsi została również potwierdzona badaniami empirycznymi (Murray, Dunn 1995; Wilczyński 2003; Chigbu 2012; McArdle 2012; Huttner 2013).

W praktyce działań na rzecz rozwoju lokalnego powyższe urzeczywistnienie jest poprzez upodmiotowienie społeczności lokalnych i skuteczną realizację zasady subsydiarności. W odnowie wsi odbywa się to poprzez możliwość samodzielnego aplikowania przez społeczności o środki finansowe, samodzielne decydowanie, na co je przeznaczyć oraz umożliwienie tworzenia struktur nieformalnych (Idziak, Wilczyński 2013).

Przedstawione powyżej, choć w zarysie, zagadnienia teoretyczne pozostają w ścisłym związku. Z szerokiego spektrum zagadnień teoretycznych i praktycznych rozwoju obszarów wiejskich wybrano te dotyczące polityk regionalnych. W szczególności mowa o politykach, które w centrum uwagi stawiają „lokalność” i lokalny wymiar działań. Następnie spośród tych polityk wybrano te, które wspierają upodmiotowienie społeczności lokalnych i przypisują im centralną rolę w procesie. W kontekście rozwoju obszarów wiejskich te cechy polityk posiada odnowa wsi. Stosując metodę studium przypadku, autor w niniejszym opracowaniu eksploruje aktywność społeczności wiejskich w programie odnowy wsi, rozumianą jako jedna ze specyficznych praktyk rozwoju obszarów wiejskich na poziomie lokalnym, nie pozostając przy tym obojętnym na problem powtarzalności procedur badawczych, co prowadzi do kontrybucji do teorii i metodologii programowania rozwoju obszarów wiejskich.

ZAGADNIENIA METODYCZNE

1. Zastosowane metody i narzędzia badań

Poza metodą studium przypadku (zob. Babbie 2004; Rice 2010) w pracy zastosowano wybrane narzędzia GIS, które zapewniają powtarzalność procesu badawczego przy okazji badań różnych „miejsc”.

Spośród narzędzi GIS do badań relacji między jednostkami przestrzennymi, w których zachodzą określone zjawiska, wykorzystuje się te oparte na statystyce przestrzennej. Jest ona „typem analizy przestrzennej, której celem jest wyjaśnienie wzorców zachowań człowieka w przestrzeni za pomocą prawideł matematyki i geometrii, to znaczy za pomocą analizy lokalizacyjnej” (Mayhew 2005). Jeśli obecność badanego zjawiska w jednej jednostce przestrzennej powoduje zwiększanie się lub zmniejszanie prawdopodobieństwa występowania tego samego zjawiska w innych jednostkach, to mowa o autokorelacji przestrzennej (Bivand 1980). Na istnieniu takich zależności oparte są analizy klastrów (Anselin, Cohen, Cook, Gorr, Tita 2000; Mitchell 2005).

W pracy zastosowano analizę *hot spot*, która dla określonego zbioru obiektów posiadających pewne atrybuty identyfikuje statystycznie istotne *hot* i *cold spots*, to znaczy obiekty wyróżniające się dodatnio lub ujemnie na tle sąsiednich, przy zastosowaniu statystyki Getisa i Orda (Getis-Ord G_i^*) (Getis, Ord 1992; Mitchell 2005; Zhu 2016; zob. także dla opisu formuł matematycznych). Tak jak w przypadku każdej statystyki przestrzennej do przeprowadzenia tej analizy wymagane jest posiadanie dwóch typów informacji na temat badanych obiektów: lokalizacji i atrybutu (Goodchild, Haining, Wise 1992). Obiektami w przeprowadzonych badaniach były gminy i sołectwa (obręby ewidencyjne), które zostały odwzorowane według granic administracyjnych jako poligony. W tym celu wykorzystano dane z państwowego rejestru granic i powierzchni jednostek podziałów terytorialnych kraju, udostępniane przez Główny Urząd Geodezji i Kartografii. Lokalizację gmin i sołectw reprezentował centroid (środek geometryczny) (zob. Deakin, Bird, Grenfell 2002; ESRI 2018), który został także wykorzystany do geokodowania obiektów – niezbędnego dla przeprowadzenia analizy *hot spot*. Atrybutem przypisanym tym obiektom była aktywność społeczności wiejskich w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim, którą skwantyfikowano jako liczbę zrealizowanych przez nie projektów. Wartość atrybutu poddano standaryzacji. Dane na temat liczby i rozmieszczenia projektów pozyskano bezpośrednio od Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego – operatora programu odnowy wsi. Operacje statystyczno-przestrzenne, geokodowanie i symbolizację wykonano w środowisku ESRI ArcGIS 10.2.1.

Parametry analizy *hot spot* zostały zdefiniowane następująco. Wejściową klasą obiektów była warstwa z geokodowanymi gminami i sołectwami, natomiast wejściowym polem analizy była liczba projektów zrealizowanych przez społeczności lokalne je zamieszkujące. W pracy testowano dwie metody konceptualizacji relacji przestrzennych: odwrotnego dystansu (*inverse distance*) i stałego dystansu (*fixed distance*), co wynika z toczonej na ten temat dyskusji (Zhu 2016; Sánchez-Martín, Rengifo-Gallego, Blas-Morato 2019). Odwrotny dystans zakłada, że obiekty wpływają na wszystkie inne obiekty zbioru, jednakże im sąsiedztwo jest bliższe, tym większe wagi przypisywane są obiektom. W przypadku stałego dystansu obiekty w zbiorze wpływają na siebie, ale tylko do określonego zakresu przestrzennego (*distance band*). Obiekty mieszczące się w tym zakresie posiadają te same wagi, podczas gdy obiekty poza nim nie wpływają na obliczenia. Wartość zakresu powinna być przy tym na tyle duża, by każdy obiekt posiadał co najmniej jednego sąsiada, co uważa się za kluczowy warunek poprawności analiz statystyczno-przestrzennych (Mitchell 2005; Scott, Janikas 2009; ESRI 2019). Przekładając powyższe na podjęty problem badawczy, w pierwszym przypadku zakłada się, że bezpośrednie lub bliskie sąsiedztwo nie jest niezbędne; równie istotna może być bliskość, lecz definiowana także w kategorii bliskości poznawczej (zob. Noteboom 2000; Boschma 2005). W drugim przypadku zakłada się, że na aktywność społeczności wiejskich zamieszkujących daną gminę lub sołectwo wpływa (poza czynnikami endogenicznymi) w pierwszej kolejności aktywność najbliższych sąsiadów, a więc bliskość geograficzna, co dalej można wiązać z efektem sąsiedztwa (zob. Faber, Sharkey 2015). W przeprowadzonej analizie wartość zakresu, do którego obiekty w zbiorze wpływały na siebie w przypadku, gdy metodą konceptualizacji relacji przestrzennych był stały dystans, wyniosła 16 397 m, gdy wejściową klasą obiektów były gminy, natomiast 5928 m, gdy były nią sołectwa. Zakres ten był domyślnie wyliczony przez wykorzystane oprogramowanie i w zdecydowanej większości zapewnił każdemu obiektowi od trzech do czterech sąsiadów. Jeśli chodzi o metodę obliczania odległości, wybrano odległość Euklidesową (kosztem odległości Manhattan, nazywanej też miejską). Tym samym założono, że na tworzenie się skupisk aktywnych społeczności wiejskich nie wpływają bariery geograficzne. Rozkład obiektów nie był zaburzony wskutek doboru próby, dlatego nie stosowano dodatkowej standaryzacji, jaką oferowało wykorzystane oprogramowanie.

2. Obszar badań

Województwo wielkopolskie zamieszkuje niespełna 3,5 mln osób, z czego ponad 1,5 mln mieszka na obszarach wiejskich. Województwo podzielone jest na 226 gmin, w tym 94 to gminy miejsko-wiejskie, a 113 to gminy wiejskie.

To właśnie na ich obszarach (z wyłączeniem miast w gminach miejsko-wiejskich) realizowany jest program odnowy wsi. Według A. Rosnera i M. Stanny (2014) gminy miejsko-wiejskie i wiejskie województwa należą do najbardziej rozwiniętych pod względem społeczno-gospodarczym w kraju, zajmują bowiem – uśredniając – szóstą lokatę (na 16 województw). Spośród 207 takich gmin aż 180 to gminy bardzo wysoko, wysoko lub przeciętnie rozwinięte. Jeśli chodzi o strukturę ich gospodarki, największa ich liczba (100) to gminy wielofunkcyjne, cechujące się równowagą sektorów, a w dalszej kolejności są to gminy, w których dominuje rolnictwo wielkoobszarowe (40) oraz gminy z przewagą funkcji rolniczej (35). Poza tym 23 gminy są zurbanizowane lub silnie zurbanizowane. Tylko 9 gmin cechuje się dominacją rolnictwa tradycyjnego.

Wysoki poziom rozwoju społeczno-gospodarczego oraz struktura gospodarki gmin miejsko-wiejskich i wiejskich nieoparta jedynie na rolnictwie wpłynęły na specyfikę programu odnowy wsi, który w tym województwie realizowany jest od 2010 r. W założeniu program ten nie miał wspierać ekonomicznej funkcji rolnictwa, a rozwój społeczno-gospodarczy ogółem miał być wspierany za pomocą niewielkich inwestycji, głównie w infrastrukturę społeczną (renowacja i wyposażenie świetlic wiejskich i domów kultury, tworzenie zaplecza sportowego, turystycznego i rekreacyjnego). W dalszej kolejności projekty miały na celu: promowanie wsi lub obszaru wiejskiego, wsparcie wytwarzania produktów lokalnych i organizowanie imprez kulturalnych; zagospodarowanie przestrzeni publicznych; propagowanie dziedzictwa kulturowego. Powyższe działania, w większości inwestycyjne, uzupełniane są „miękkimi” instrumentami, takimi jak organizacja szkoleń dla liderów wiejskich i warsztatów dla społeczności wiejskich na temat planowania strategii rozwoju (Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020; Wolski 2017).

Do końca 2018 r. w ramach programu odnowy wsi w województwie wielkopolskim zrealizowano 1332 projekty w 826 wsiach (sołectwach) znajdujących się na obszarze 170 gmin (zarówno miejsko-wiejskich, jak i wiejskich), dzięki czemu program wielkopolski jest tym, który obok programu dolnośląskiego dotarł do największej liczby mieszkańców wsi. Biorąc pod uwagę, że poziom rozwoju obszarów wiejskich województwa nie jest bardzo zróżnicowany, nie wpływał on w istotnym stopniu na różnice w zaangażowaniu społeczności lokalnych w proces odnowy wsi, co jest warunkiem wstępnym realizacji przedsięwzięć. Tym samym można założyć, że kluczowa dla tego zaangażowania była inicjatywność społeczności lokalnych.

REZULTATY: GIS W BADANIACH AKTYWNOŚCI SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH

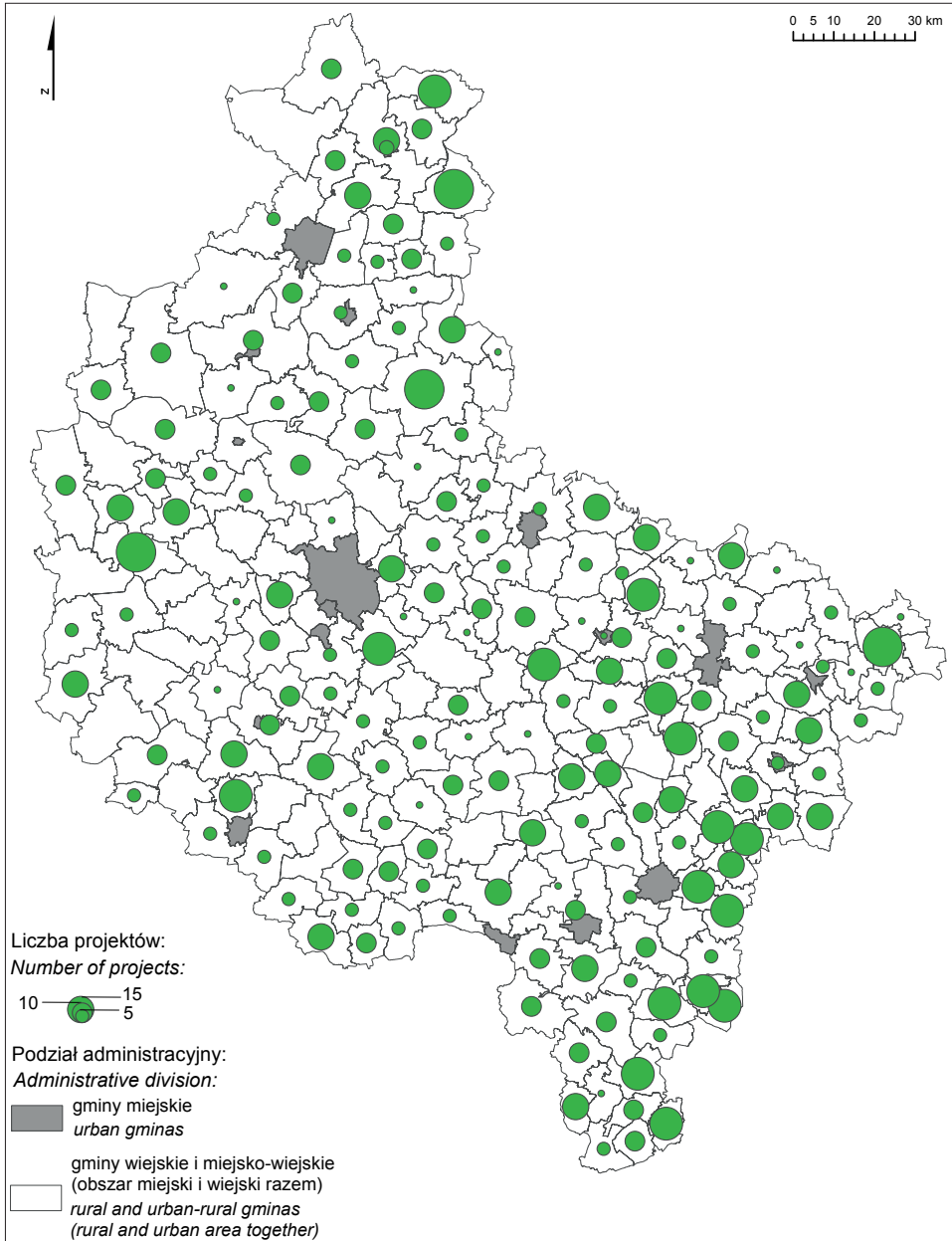
Przeprowadzenie analizy *hot spot* zostało poprzedzone wstępną analizą danych na temat liczby projektów zrealizowanych przez społeczności lokalne według wsi i gmin. Jej rezultaty zasugerowały przeprowadzenie dalszych badań dla obu tych jednostek przestrzennych z osobna, a wraz z zagadnieniami zaprezentowanymi we wstępie do pracy skłoniły autora do badań skupisk i wybrania analizy *hot spot* jako reprezentującej narzędzia GIS, których eksplorację i omówienie w kontekście studiów wiejskich praca ma na celu. Z tego względu za istotne uznano ich omówienie. Następnie zaprezentowano rezultaty zasadniczej części przeprowadzonych badań. Są to rezultaty serii analiz *hot spot* wykonanych dla dwóch klas obiektów – gmin i sołectw, a także dla dwóch metod konceptualizacji relacji przestrzennych – odwrotnego i stałego dystansu.

1. Ustalenia wstępne

Ryciny 1 i 2 pokazują rozkład przestrzenny projektów odnowy wsi zrealizowanych przez społeczności lokalne, odpowiednio według gmin i wsi w województwie wielkopolskim. W obu przypadkach można dostrzec pewne obszary podwyższonej aktywności społeczności lokalnych – w południowej i południowo-wschodniej części obszaru badań, a w mniejszym stopniu na północy i zachodzie. Jednocześnie w obu przypadkach liczba zrealizowanych projektów nie wynikała z liczby mieszkańców odpowiednio gmin i wsi, co przypuszczalnie mogło tłumaczyć tę aktywność (r -Pearsona = 0,21). Rezultaty globalnej statystyki I Morana wskazują dodatkowo, że w pierwszym wypadku zjawisko ma charakter losowy ($z = 1,14$ przy odwrotnym dystansie oraz $z = 0,74$ przy stałym dystansie), natomiast w drugim wystąpiła silna tendencja do skupiania się ($z = 3,37$ przy odwrotnym dystansie oraz $z = 28,03$ przy stałym dystansie)¹.

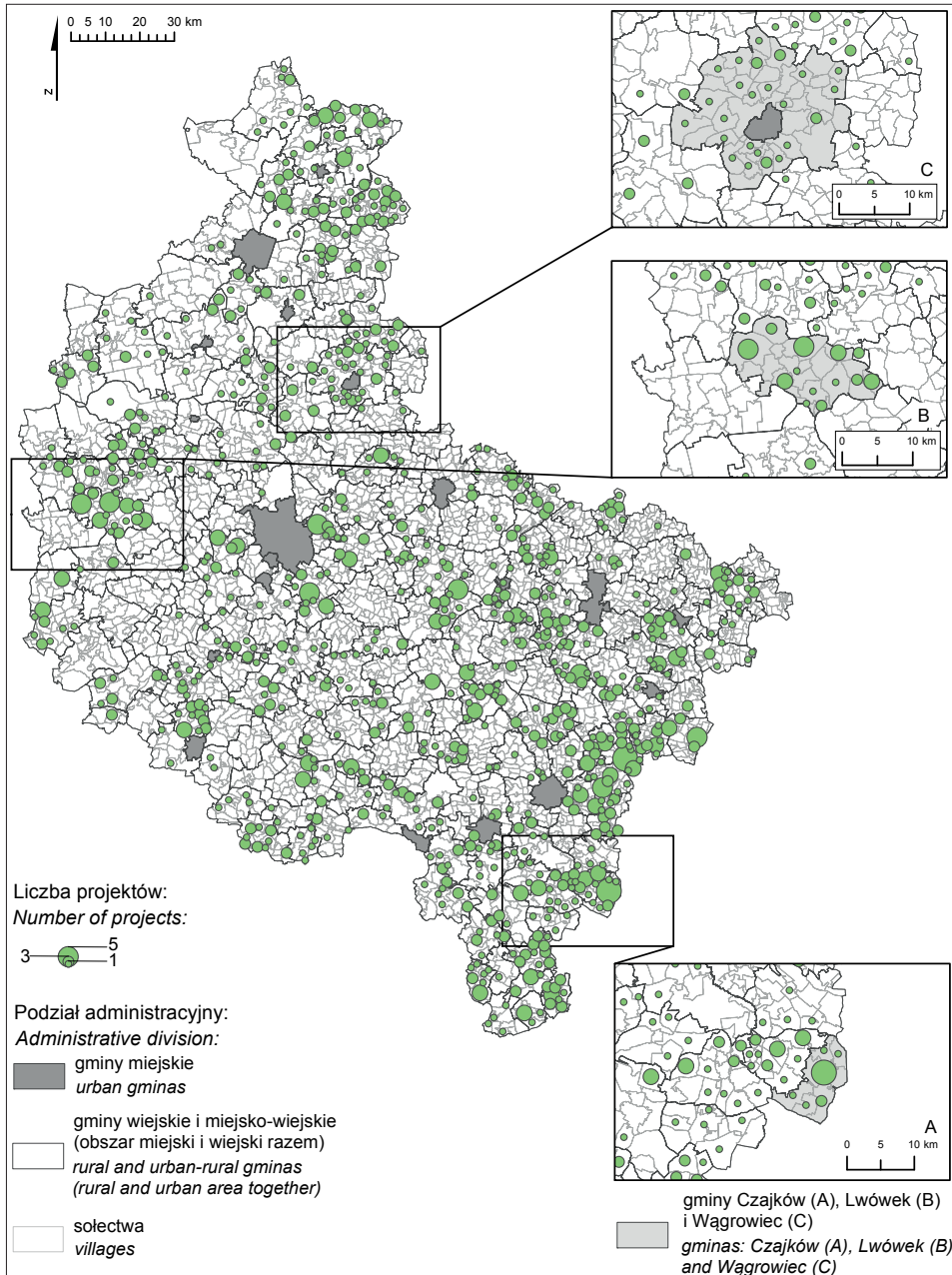
Liczba projektów zrealizowana na obszarze gmin i sołectw była zróżnicowana (ryc. 1 i 2). W województwie wielkopolskim jest ponad 4500 wsi (sołectw), z czego w 826 (18%) zrealizowano przynajmniej jeden projekt. Spośród tych 826 wsi w 523 (63,3%) zrealizowano tylko jeden projekt, a jedynie w 10 (1,2%) – więcej niż pięć (najbardziej aktywna społeczność zrealizowała 12). Aktywność społeczności w programie była więc ograniczona do niespełna 1/5 wszystkich wsi, a eliminując z tej puli społeczności aktywne incydentalnie (czyli te, które zrealizowały tylko jeden projekt od momentu zainicjowania programu) – jedynie

¹ Przy czym należy mieć na uwadze, że rezultaty globalnej i lokalnej autokorelacji przestrzennej są niezależne od siebie (zob. np. Mordwa 2013).

Ryc. 1. Liczba projektów zrealizowana przez społeczności lokalne uczestniczące w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim według gmin (opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego)

Fig. 1. Number of projects realised by local communities participating in the rural renewal programme in the Wielkopolskie Region by gminas (own work based on the data of the Marshal's Office of the Wielkopolskie Region)

Ryc. 2. Liczba projektów zrealizowana przez społeczności wiejskie uczestniczące w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim według sołectw (opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego)

Fig. 2. Number of projects realised by rural communities participating in the rural renewal programme in the Wielkopolskie Region by villages (own work based on the data of the Marshal's Office of the Wielkopolskie Region)

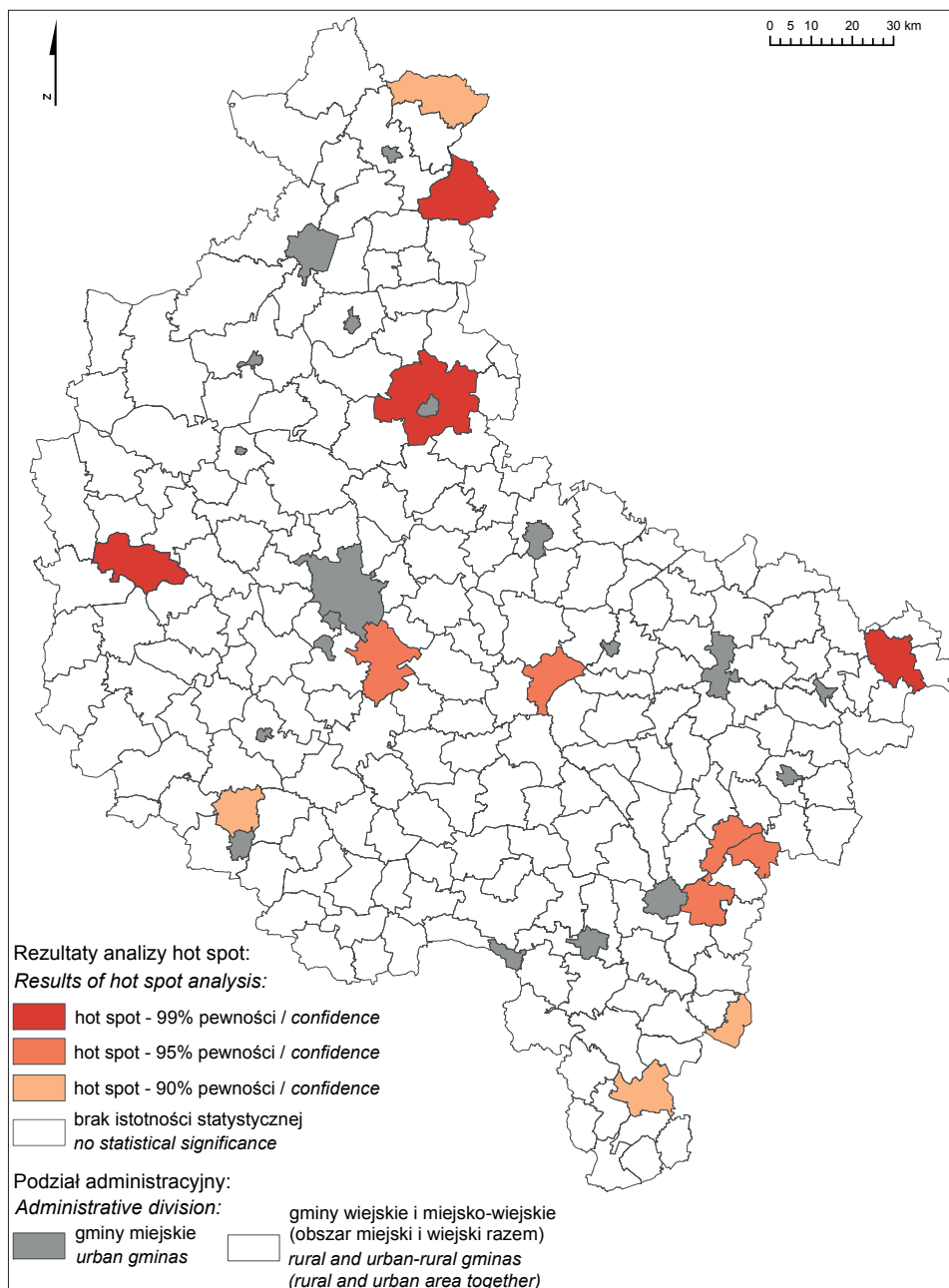
do niespełna 1/15. Jeśli te same dane analizować według 207 gmin, to w ponad 4/5 z nich społeczności były aktywne. Spośród nich 22 (13%) były incydentalnie aktywne, a w 20 (11,9%) zrealizowano więcej niż 15 projektów. Tym samym aktywność społeczności lokalnych, ale rozpatrywana w układach lokalnych (gminnych), wydawała się o wiele bardziej powszechna i w pewien sposób była „spłaszczona”.

Ostatnia z obserwacji dotyczy rozkładu przestrzennego projektów w obrębie pojedynczych gmin. Przykładowo na obszarze gminy Czajków społeczności wiejskie zrealizowały 18 projektów, z czego społeczność wsi Czajków zrealizowała 12 projektów, a pozostałe 6 projektów zrealizowały społeczności pięciu innych wsi (ryc. 2A). Na obszarze gminy Lwówek, gdzie zrealizowano największą liczbę projektów (39), społecznością najbardziej aktywną była ta zamieszkująca wieś Zębowo, która zrealizowała „jedynie” 7 projektów. Społeczność jednej wsi zrealizowała 6 projektów, a społeczności dwóch wsi – po 5 projektów. Pozostałe 16 projektów zostało zrealizowanych przez społeczności siedmiu innych wsi (ryc. 2B). Wreszcie w gminie Wągrowiec, na obszarze której także zrealizowano dużą liczbę projektów (29), aktywnych było aż 24 społeczności (ryc. 2C). Przykłady te dowodzą, że można mówić o kilku typach rozkładu aktywności społeczności lokalnych w obrębie jednej gminy. W pierwszym przypadku można wyróżnić społeczność będącą zdecydowanym liderem aktywności w programie, której towarzyszą społeczności aktywne incydentalnie. W drugim przypadku raczej jest mowa o szerszym gronie najbardziej aktywnych społeczności, ale z pewnością nie tak liderujących. Towarzyszą im zarówno społeczności umiarkowanie aktywne, jak i te, które poprzestały na realizacji tylko jednego projektu. Natomiast w trzecim wypadku zdecydowana większość społeczności zrealizowała tylko po jednym projekcie. Choć praca nie miała na celu wyjaśnienia przyczyn takiego stanu rzeczy, to obserwacja dowiodła, że analizując aktywność społeczności lokalnej w programie według gmin, nie można wnioskować o wewnętrznej heterogeniczności tych obszarów.

2. Rezultaty analizy *hot spot* aktywności społeczności lokalnych według gmin

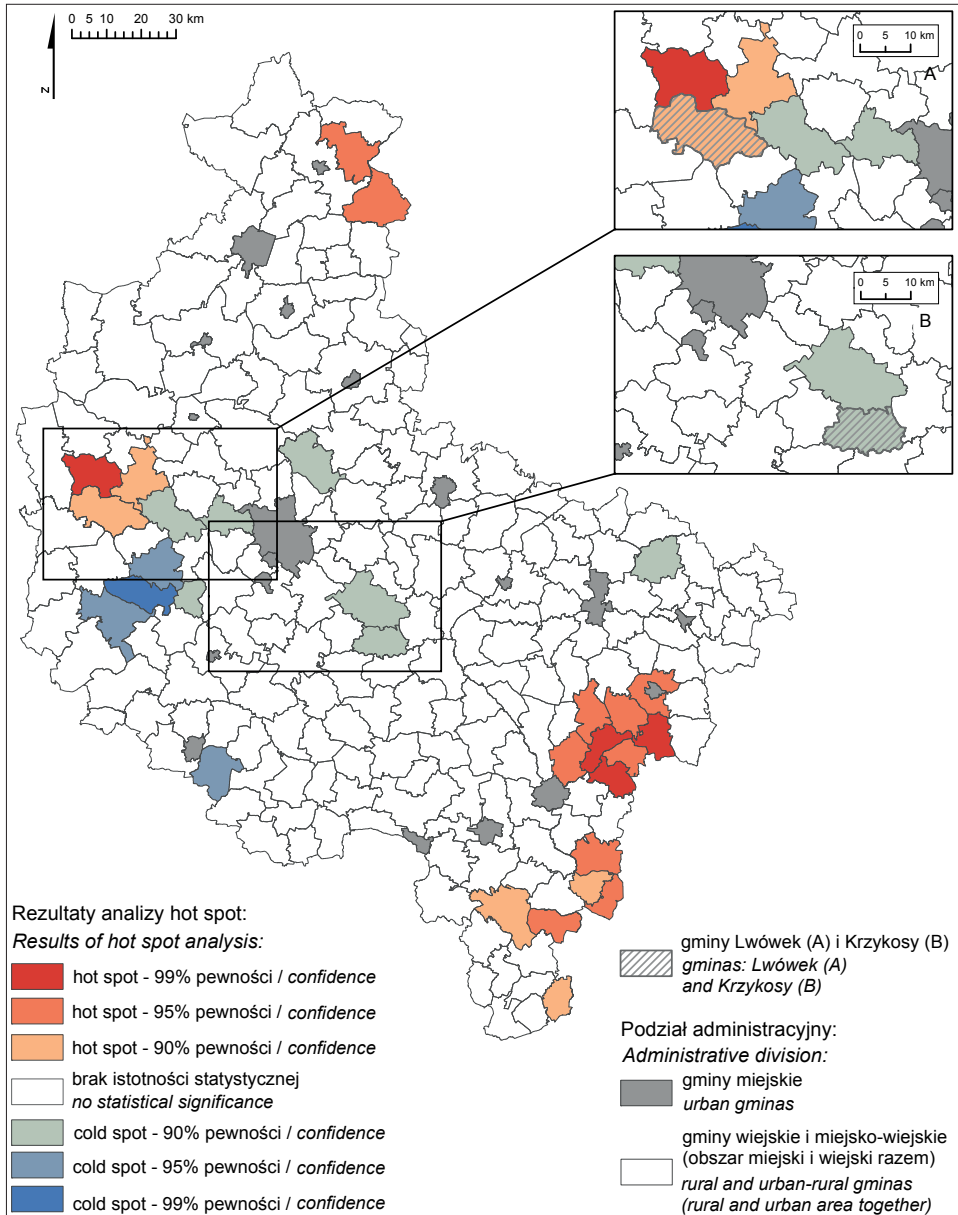
Kluczowa dla podjętego problemu badawczego była nie tylko dalsza eksploracja zagadnienia tworzenia się skupisk aktywnych społeczności, lecz także to, czy uzyskane rezultaty badań różnią się w zależności od przyjętej metody konceptualizacji relacji przestrzennych.

Na poziomie statystyki lokalnej, gdy wejściową klasą obiektów były gminy, analiza *hot spot* wykazała istnienie skupisk (klastrów), gdy metodą konceptualizacji relacji przestrzennych był zarówno odwrotny dystans (ryc. 3), jak i stały

Ryc. 3. Rezultaty analizy *hot spot* aktywności społeczności lokalnych według gmin – odwrotny dystans (opracowanie własne)

Fig. 3. Results of the hot spot analysis for the activity of local communities computed by gminas – inverse distance (own work)

Ryc. 4. Rezultaty analizy *hot spot* aktywności społeczności lokalnych według gmin – stały dystans (opracowanie własne)

Fig. 4. Results of the *hot spot* analysis for the activity of local communities computed by gminas – fixed distance (own work)

dystans (ryc. 4), przy czym w tym drugim przypadku skupisk było zdecydowanie więcej i obejmowały one skupiska *hot* i *cold spotów*.

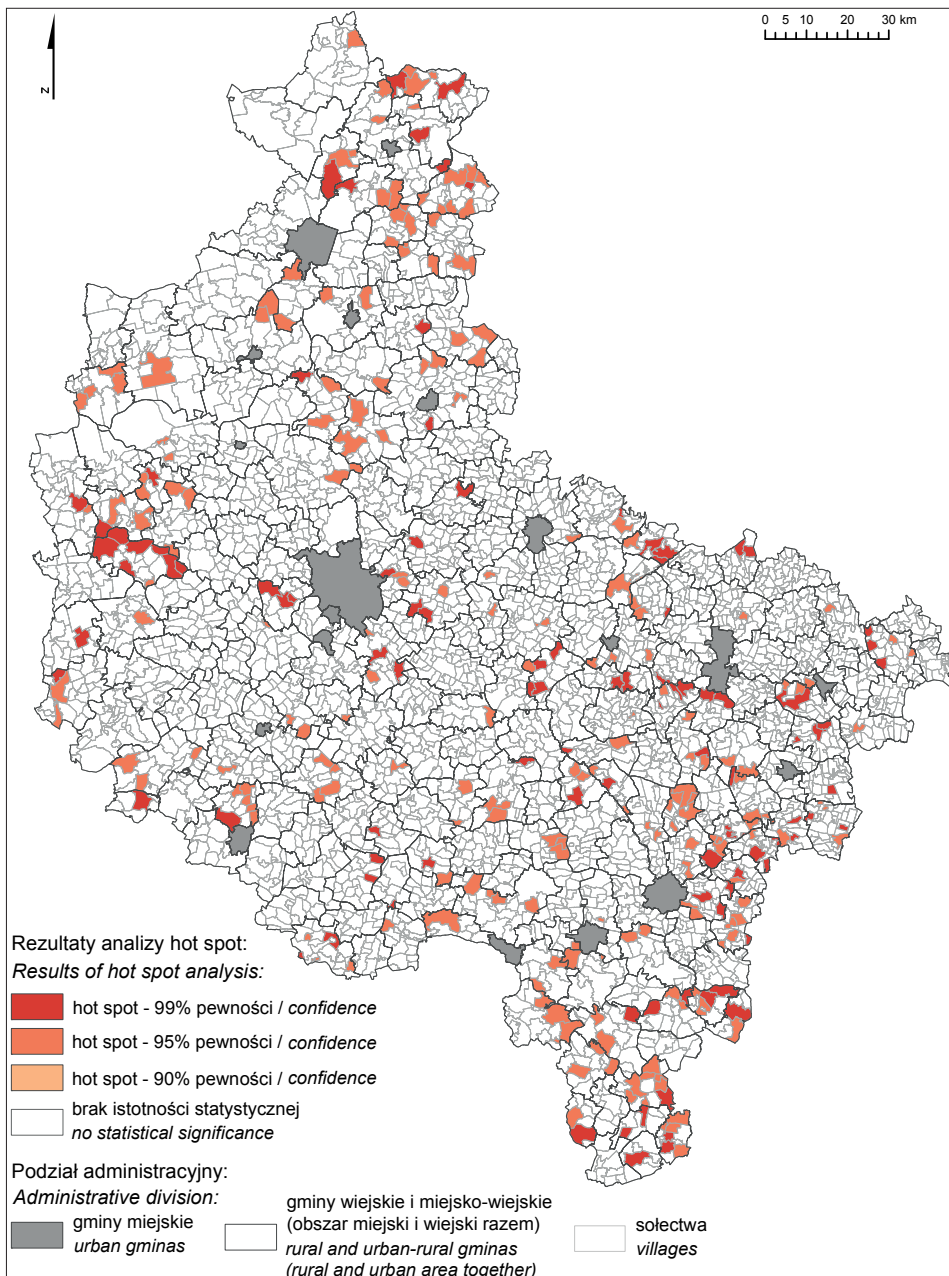
Przy zastosowaniu odwrotnego dystansu analiza wskazała istnienie 13 *hot spotów* o różnym stopniu pewności, przy czym odpowiadał on liczbie zrealizowanych projektów, ponieważ *hot spotami* o 99-procentowym stopniu pewności były gminy, na obszarze których społeczności zrealizowały co najmniej 26 projektów, *hot spotami* o 95-procentowym stopniu pewności były gminy, gdzie zrealizowano co najmniej 20 projektów, a *hot spotami* o 90-procentowym stopniu pewności były gminy, w których zrealizowano co najmniej 18 projektów. *Hot spoty* nie tworzyły przy tym skupisk, z wyjątkiem jednego – w południowo-wschodniej części obszaru badań. Analiza nie zwróciła *cold spotów* (ryc. 3).

Na zdecydowanie bardziej mozaikowy charakter zjawiska wskazują rezultaty analizy *hot spot*, gdy metodą konceptualizacji relacji przestrzennych był stały dystans (ryc. 4), co dotyczy zarówno samego zaszeregowania obiektów do grupy *hot* i *cold spotów*, jak i tworzonych przez nie klastrów. Analiza wskazała na 30 *hot* i *cold spotów*, które w większości tworzyły z innymi *hot* lub *cold spotami* skupiska, przy czym dany klaster mógł składać się z *hot* lub *cold spotów* o różnym poziomie pewności. *Hot spotów* było 19, jednak liczba projektów zrealizowanych na obszarze danej gminy nie przełożyła się na ich stopień pewności. Przykładowo wspomniana wcześniej gmina Lwówek, na obszarze której zrealizowano 39 projektów, jest *hot spotem*, a uzyskała „jedynie” 90-procentowy poziom pewności, podczas gdy sąsiadujące z nią gminy, mimo że zrealizowano na ich obszarze 12 i 11 projektów, były odpowiednio *hot spotami* z 99-procentowym i 90-procentowym poziomem pewności (por. ryc. 4A z ryc. 1). *Hot spoty* utworzyły pięć klastrów, przy czym tylko dwa składały się z co najmniej trzech gmin. Klustry te znajdowały się w zachodniej, południowo-wschodniej oraz południowej części województwa.

Cold spotów było 11 (ryc. 4). Spośród 39 gmin, na obszarze których społeczności lokalne nie zrealizowały żadnego projektu, 9 stanowiło *cold spoty*. Interesujące jest to, że 2 *cold spoty* stanowiły gminy, na obszarze których zrealizowano projekty. Były to gminy: Krzykosy, gdzie zrealizowano 6 projektów (por. ryc. 4B z ryc. 1), oraz Rydzyna, gdzie zrealizowano 2 projekty. *Cold spoty* utworzyły jedno duże skupisko w zachodniej części województwa.

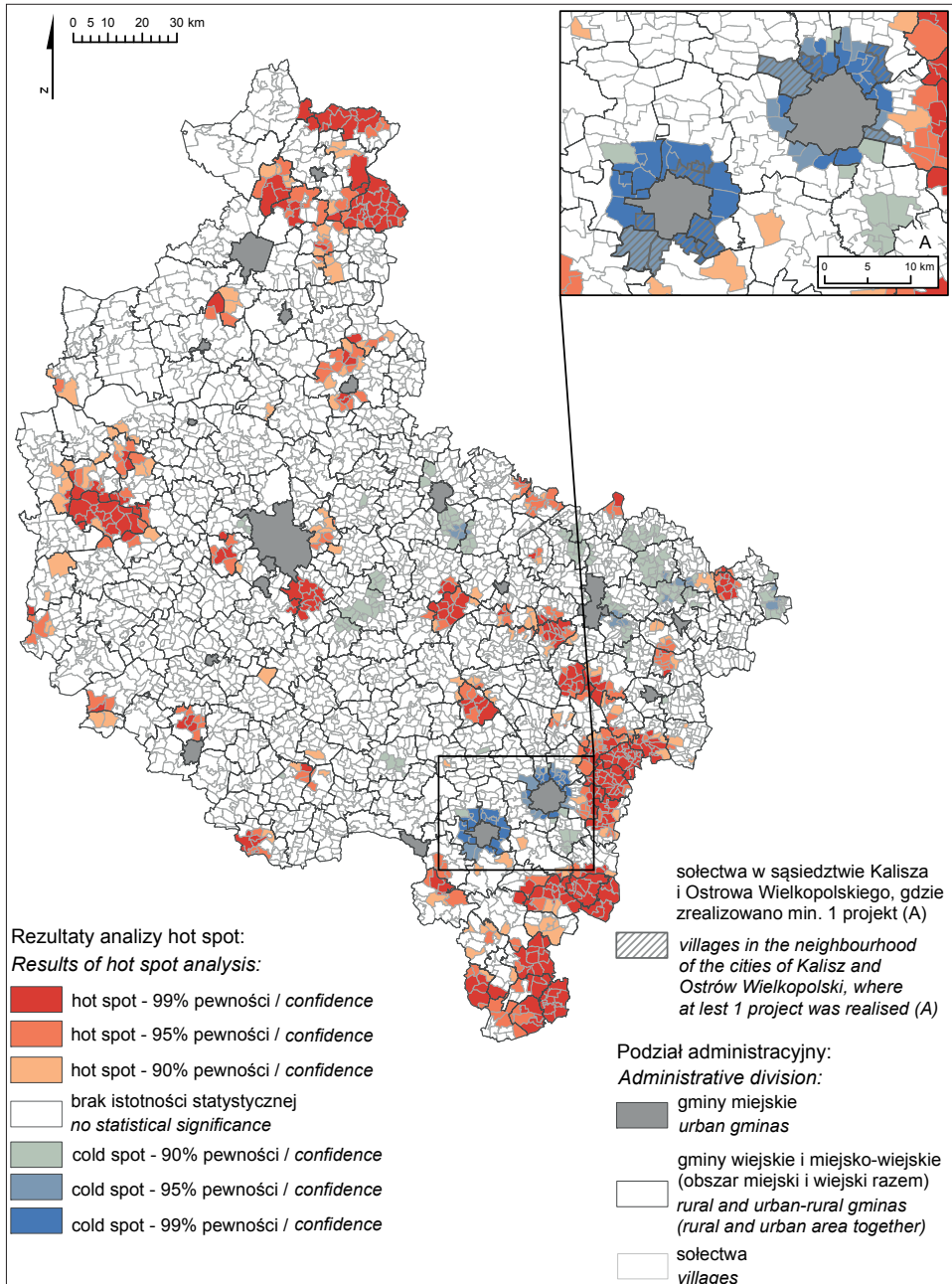
3. Rezultaty analizy *hot spot* aktywności społeczności lokalnych według sołectw

Przy zejściu na jeszcze bardziej lokalny poziom analizy, to znaczy gdy jej jednostką przestrzenną były sołectwa, otrzymano – w świetle wcześniej omówionych – spodziewane rezultaty. Wzrosła liczba *hot* i *cold spotów* (ryc. 5 i 6), przy

Ryc. 5. Rezultaty analizy *hot spot* aktywności społeczności lokalnych według sołectw – odwrotny dystans (opracowanie własne)

Fig. 5. Results of the hot spot analysis for the activity of local communities computed by villages – inverse distance (own work)

Ryc. 6. Rezultaty analizy *hot spot* aktywności społeczności lokalnych według sołectw – stały dystans (opracowanie własne)

Fig. 6. Results of the hot spot analysis for the activity of local communities computed by villages – fixed distance (own work)

czym wzrost ten nie był rezultatem jedynie tego, że liczba jednostek przestrzennych analizy była większa (207 gmin wobec 4574 sołectw), lecz także wspomnianej wcześniej heterogeniczności układów lokalnych (gmin). Dowodzi tego istnienie *hot* i *cold spotów* na obszarach, na których ich nie zidentyfikowano, gdy to gminy były jednostkami przestrzennymi analizy (por. ryc. 3 z ryc. 5 oraz ryc. 4 z ryc. 6). Innymi słowy, jeżeli wcześniej wyróżniająca się aktywność (lub jej brak) pewnych społeczności lokalnych została niezauważona, to w tym wypadku stosowane narzędzia ją uchwyciły. W konsekwencji lokalizacja *hot* i *cold spotów* oraz ich skupisk „przecinała” również granice administracyjne gmin.

Jeśli chodzi o rezultaty analizy, gdy metodą konceptualizacji relacji przestrzennych był odwrotny dystans (ryc. 5), to ponownie nie zidentyfikowano *cold spotów* i liczba projektów zrealizowana przez społeczności zamieszkujące dane wsie miała bezpośrednie przełożenie na to, do jakiej kategorii *hot spotów* zaklasyfikowano te jednostki przestrzenne (*hot spoty* o 99-procentowym poziomie pewności stanowiły sołectwa, których mieszkańcy zrealizowali minimum 3 projekty, a *hot spoty* o 95-procentowym poziomie pewności sołectwa, gdzie zrealizowano 2 projekty). Społeczności, które zrealizowały 1 projekt, było tak wiele, że w analizie *hot spot* uznane zostały za nieistotne statystycznie (dlatego nie zidentyfikowano *hot spotów* o 90-procentowym poziomie pewności).

Biorąc pod uwagę liczbę *hot spotów* (303, co daje ponad 6% ogółu wsi), liczba klastrow – sąsiadujących ze sobą bezpośrednio aktywnych wsi – jest relatywnie niewielka. Skupiska składające się z więcej niż trzech wsi zidentyfikowano głównie w północnej, zachodniej i południowej części obszaru badań. Skupiska składające się z mniejszej ich liczby były o wiele bardziej powszechne, jednak w ich lokalizacji nie ma prawidłowości.

Odnośnie do rezultatów ostatniego wariantu analizy *hot spot* (sołectwa jako wejściowa klasa obiektów i stały dystans jako metoda konceptualizacji relacji przestrzennych; ryc. 6) można zauważyć analogie do wcześniejszych rezultatów. Liczba wyróżnionych obiektów także wzrosła (627 *hot spotów* i 645 *cold spotów*) i ponownie ich zaszeregowanie do danej kategorii nie wynikało wprost z liczby projektów, jakie społeczności lokalne zrealizowały na obszarze tych sołectw. Właściwie każdy *hot* lub *cold spot* należał do skupiska składającego się z (wielu) podobnych do siebie obiektów. Samych klastrow było znacznie więcej niż w poprzednim przypadku. Największe skupiska *hot spotów* znów zlokalizowane były w północnej, zachodniej i południowej części województwa (a mniejsze dodatkowo w południowo-wschodniej i centralno-wschodniej jego części), natomiast *cold spotów* – w części wschodniej i południowo-wschodniej, gdzie otaczały często miasta. W związku z tym lokalizacja klastrow-sołectw nie odzwierciedla lokalizacji klastrow-gmin.

Po raz kolejny doszło do zaklasyfikowania jednostek przestrzennych posiadających dodatni atrybut jako *cold spoty* (ogółem 16 sołectw, w których zrealizowano od 1 do 4 projektów). Niemal wszystkie takie *cold spoty* wystąpiły w sąsiedztwie Kalisza i Ostrowa Wielkopolskiego, gdzie odpowiednio w sześciu i ośmiu sołectwach zrealizowano projekty (por. ryc. 6A z ryc. 2). Podobnie 313 sołectw, gdzie nie zrealizowano ani jednego projektu, zostało zaklasyfikowanych jako *hot spoty*.

Na koniec warto wspomnieć, że obecność *cold spotów* lub ich brak to nie jedyna różnica w otrzymanych rezultatach między obiema diskutowanymi metodami konceptualizacji relacji przestrzennych, niezależnie od tego, czy wejściową klasą obiektów były gminy czy sołectwa. Różnice te dotyczyły także lokalizacji *hot spotów* (por. ryc. 3 z ryc. 4 oraz ryc. 5 z ryc. 6). Mowa tutaj o dwóch przypadkach. W pierwszym pewne gminy-*hot spoty* lub sołectwa-*hot spoty* wyróżnione przy pierwszej z metod konceptualizacji były obiektami nieistotnymi statystycznie przy zmianie metody konceptualizacji na stały dystans. W drugim zaś wraz ze zmianą metody konceptualizacji zmienił się poziom pewności tych samych *hot spotów*.

DYSKUSJA

1. Problemy kwantyfikacji zjawisk społecznych i doboru parametrów analizy

W pracy zastosowano narzędzia GIS do eksploracji (zob. Griffiths 2011) wybranej cechy społeczności lokalnych uczestniczących w procesie rozwoju obszarów wiejskich. Choć celem nie było wyjaśnienie przyczyn tej aktywności (zróznicowanej przestrzennie), rezultaty mogą być wykorzystane również do tego celu. Wynika to z faktu, że u podstaw przeprowadzonych analiz leżał proces geokodowania (nadania lokalizacji) uprzednio sprowadzonej do liczby zrealizowanych projektów aktywności społeczności (nadanie atrybutu poprzez kwantyfikację), co zapewniło istotność wyników (Heikkilä 1998). Niniejsza część pracy poświęcona jest dyskusji tego, w jaki sposób można je wykorzystać w wyjaśnianiu aktywności społeczności lokalnych.

Sposób, w jaki dokonano kwantyfikacji tej aktywności, nie jest z pewnością doskonały i stanowi propozycję autora. Mówiąc o aktywności społeczności lokalnej, tak naprawdę należałoby mieć na względzie również jej działania nieformalne lub udział w konsultacjach działań realizowanych przez samorządy, ponieważ one też odgrywają istotną rolę w zarządzaniu rozwojem na poziomie lokalnym w Polsce (Goszczyński, Kamiński, Knieć, Woźniak 2013; Kołomycew, Pawłowska 2013). Jednakże analizy statystyczno-przestrzenne, w tym analizy

klastrów, wymagają precyzyjnej definicji atrybutów, co jest problematyczne w przypadku zjawisk niemających swej bezpośredniej miary.

To właśnie w konieczności kwantyfikacji, obok specyfiki zastosowanych metod statystycznych, autor upatruje pewnych kontrowersji otrzymanych rezultatów. Dotyczą one tego, że: 1) *hot spotami* były gminy lub sołectwa, na terenie których społeczności nie były aktywne w programie odnowy wsi; 2) *cold spoty* występowały tam, gdzie społeczności były aktywne, i to powyżej średniej. Jako że analiza *hot spot* pod uwagę bierze przede wszystkim sąsiedztwo i naturalnie promuje tworzenie się skupisk (Mitchell 2005), należy przypuszczać, że z perspektywy statystyczno-przestrzennej są one istotniejsze niż wartość posiadanego przez obiekty atrybutu – stanowiącego wejściowe pole analizy. Dobrze ilustruje to zwłaszcza przypadek wspomnianych wcześniej gmin Krzykosy i Rydzyna oraz sołectw znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie Kalisza i Ostrowa Wielkopolskiego, które są *cold spotami* pomimo faktu, że zamieszkujące je społeczności wiejskie zrealizowały projekty. Obie te gminy sąsiadują bezpośrednio z trzema innymi, w których nie zrealizowano żadnego projektu, a dodatkowo gmina Rydzyna sąsiaduje z miastem, na terenie którego programu odnowy wsi w ogóle nie realizowano. Podobnie rzecz ma się w przypadku wspomnianych sołectw, które także w dużej mierze sąsiadują z obszarami nieaktywnymi. Powyższe można odnieść też do lokalizacji *hot spotów* tam, gdzie nie zrealizowano żadnego projektu. Pomimo braku aktywności z perspektywy statystyczno-przestrzennej społeczności zamieszkujące te gminy lub sołectwa były predysponowane do uczestnictwa w programie, ponieważ otoczone były właśnie aktywnymi społecznościami. Można zatem powiedzieć, że aktywność lub brak aktywności na przytoczonych tutaj obszarach przeczą lokalnym prawidłowościom.

Istotna okazała się jeszcze metoda konceptualizacji relacji przestrzennych. W literaturze – w tym dotyczącej zjawisk, w których centralną rolę odgrywa człowiek – częściej stosuje się metodę stałego dystansu (Sánchez-Martín i in. 2019) i podobnie metodę tę faworyzuje środowisko ArcGIS, ponieważ metoda ta jest w nim domyślna (ESRI 2019). W świetle podjętego problemu i otrzymanych rezultatów wybór metody konceptualizacji nie jest jednak jednoznaczny. Stały dystans wyklucza wpływ obiektów znajdujących się poza określonym zakresem, co okazało się bardzo przydatne dla identyfikacji *cold spotów*. Nie ustalono jednak, jaki zakres jest odpowiedni dla określonych zjawisk. Zakres domyślny, zapewniający każdemu obiektowi co najmniej jednego sąsiada, wyniósł 16 397 m / 5928 m, lecz trudno stwierdzić, że na aktywność społeczną w danej gminie czy wsi wpływa aktywność społeczna w gminach czy wsiach oddalonych o tę odległość, ale już nie w tych oddalonych o odległość o jeden metr większą, co w gruncie rzeczy zakłada ta metoda konceptualizacji relacji przestrzennych.

Z kolei metoda odwrotnego dystansu przyjmuje, że każdy obiekt jest sąsiadem każdego innego obiektu. Zdaniem autora z pewnymi zastrzeżeniami może być ona pomocna, gdy mowa o bardziej abstrakcyjnych koncepcjach, takich jak bliskość poznawcza, gdzie odległość fizyczna nie odgrywa aż tak dużej roli. Gminy lub wsie, które są od siebie oddalone, mogą wywierać na siebie większy wpływ w kontekście aktywności w programie niż te, które są blisko siebie, ponieważ wszystkie społeczności biorące udział w programie w pewien sposób ze sobą rywalizują, choćby o miano tej najbardziej aktywnej, za co operator programu odnowy wsi w województwie wielkopolskim przyznawał nagrody (Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020). Jednakże przy braku ujemnych wartości wejściowego pola analizy (czyli braku ujemnej liczby zrealizowanych przez społeczności projektów) rozkład zjawiska daleki jest od normalnego. Wartością skrajną jest „0”, przy czym w diskutowanym przypadku liczba obiektów posiadających skrajną wartość atrybutu nie maleje, co może tłumaczyć, dlaczego nie otrzymano *cold spotów*.

Kolejnym stwierdzonym ograniczeniem odwrotnego dystansu jest fakt, że rezultaty analizy *hot spot* bardzo silnie korespondowały z „surowymi” danymi na temat liczby zrealizowanych przez społeczności projektów, ponieważ im większa ona była, tym większy stopień pewności uzyskiwały poszczególne *hot spoty*. Na tej podstawie można stwierdzić, że analiza *hot spot* przy tej metodzie konceptualizacji pozwoliła jedynie na znalezienie takiej wartości atrybutu, która pozwala zakwalifikować obiekt jako *hot spot* o danym stopniu pewności.

„Uwzględnienie aspektu przestrzennego w naukach społecznych jest istotne, ponieważ aktywności społeczne i relacje międzyludzkie zawsze mają miejsce w czasie i przestrzeni” (Griffiths 2011, s. 433). Z tego powodu symbolizacja i odwzorowanie danych nie są wystarczające – zapewniają możliwość analizy, ale bez zastosowania odpowiednio opisanych narzędzi, które zapewniają także powtarzalność procedur, rezultaty tej analizy pozostają w dużej mierze zależne od interpretacji autorów. Zastosowane narzędzia GIS dostarczyły nowego spojrzenia na zjawisko dobrowolnej aktywności społeczności wiejskich w rozwoju obszarów wiejskich, jednakże z uwagi na swoją specyfikę ich zastosowanie wymaga udoskonalenia. Dotyczy to przede wszystkim metod kwantyfikacji informacji na temat aktywności społeczności lokalnych oraz optymalizacji parametrów samej analizy *hot spot*, a zwłaszcza wyboru metody konceptualizacji relacji przestrzennych między obiektami.

2. Implikacje dla badań rozwoju obszarów wiejskich

Jak wspomniano w pierwszej części dyskusji, niniejsze badanie daje podstawy do wyjaśnienia przyczyn aktywności społeczności lokalnych w wybranych

programach rozwoju obszarów wiejskich, które zapewniają możliwość uczestnictwa i kreowania otaczającego społeczności środowiska. Jeśli chodzi o społeczną interpretację zjawisk, które badano za pomocą podobnych metod statystyczno-przestrzennych, należy wyróżnić przede wszystkim teorię zachowań rutynowych. Natomiast w kontekście tworzenia się powiązań między obszarami wiejskimi na uwagę zasługuje teoria sieci.

Teoria zachowań rutynowych rozpowszechniła się w badaniach nad zjawiskami uznawanymi społecznie za negatywne, zwłaszcza takimi jak przestępczość (zob. Anselin i in. 2000; Mordwa 2013; Miró 2014). Zgodnie z nią – w bardzo dużym uproszczeniu – poza określonymi warunkami sprzyjającymi popełnieniu czynu zachowania mają miejsce w następstwie sobie podobnych, które wydarzyły się w przeszłości i często zachodzą w lokalizacjach sąsiednich (Felson, Cohen 1980). Stąd wysuwa się wniosek, że miejsca, w których już raz doszło do incydentu są bardziej predysponowane do tego, by do podobnego incydentu doszło ponownie. Taki sposób rozumowania można zastosować także w przypadku aktywności społeczności lokalnych na polu realizacji dobrowolnych – gdzie przymiotnik ten jest kluczowy – działań na rzecz danego miejsca i w nim. W odpowiednich warunkach (środowiskowych i instytucjonalnych) realizacja działań spajających społeczności i prowadzących je do wspólnego celu napędza realizację działań kolejnych (Kłodziński 2006). Biorąc jednak pod uwagę otrzymane rezultaty, należy dodać, że ma to miejsce tylko po przekroczeniu pewnej „masy krytycznej”, to znaczy określonej liczby projektów. Tę liczbę projektów być może udało się zidentyfikować w następstwie analizy *hot spot*, gdy metodą konceptualizacji relacji przestrzennych był odwrotny dystans. *Hot spoty* stanowiły te miejsca, gdzie aktywność była wystarczająco duża, aby stała się rutynowa. Podobnej mocy sprawczej nie ma przy tym incydentalna aktywność społeczności lokalnych, zresztą wysoki odsetek takich społeczności to potwierdza – gdyby działały rutynowo, zrealizowałyby większą liczbę projektów. Jednakże tylko społeczności posiadające określoną strategię realizują projekty, rok po roku (lub częściej) aplikując o środki finansowe.

Na poziomie lokalnym praktyki są ze sobą na tyle powiązane (van der Ploeg i in. 2015), że trudno określić, na ile pewne są związki przyczynowo-skutkowe między aktywnością społeczności lokalnych a cechami środowiska i innymi zjawiskami społeczno-gospodarczymi obserwowanymi w przestrzeni. Jednak wiedząc, że społeczności te tworzą skupienia i zakładając, że zjawisko tworzenia się skupień jest pozytywne, można prowadzić polityki mające na celu promocję zachowań spajających społeczności (por. Andersson, Serger, Sörvik, Hansson 2004). Badania dowodzą, że obecność w klastrze sprzyja chociażby przepływowi wiedzy i kapitału oraz wymianie doświadczeń (np. Faulconbridge

2009), ponieważ relacje pomiędzy aktorami i procesami są ważniejsze niż pojedyncze aktywności (Ventura, Brunori, Milone, Berti 2008). Również w programach odnowy wsi, o czym wspomniano przy okazji rozważań teoretycznych, wzmacnianie tych cech odgrywa istotną rolę.

W związku z tym klastry można pojmować jako specyficzną formę sieci, w której aktorzy powiązani są ze sobą na podstawie wspólnej, decydującej cechy. Współcześnie w studiach wiejskich pojęcie „sieci” (*networks* lub *webs*) jest wykorzystywane dosyć powszechnie (Murdoch 2000). Z jednej strony obszary wiejskie stanowią część przeplatających się ze sobą sieci społeczno-technologicznych, politycznych i gospodarczych, które tworzą pewne trwałe struktury (Murdoch 2006). Z drugiej zaś zainteresowanie sieciami skupia uwagę – zarówno jeśli chodzi o dociekania teoretyczne, jak i badania empiryczne – w większym stopniu na samych relacjach niż na przedmiocie tych relacji (Fuchs 2001). Jako że sieci, o jakich tutaj mowa, należy rozumieć jako społeczności o wspólnych interesach i dzielące wspólne praktyki (Wiskerke, van der Ploeg 2004), to ich istnienie nie wymaga kontaktu bezpośredniego czy osobistego. Warunkiem istnienia takich sieci są za to wspólne dla nich mapy wyobrażeniowe (*cognitive maps*) (Ventura i in. 2008; zob. także Kitchin 1994; Ungar 2005).

Powyższe ma zastosowanie w interpretacji rezultatów przeprowadzonych badań na dwu płaszczyznach. Po pierwsze, testowano dwie różne metody konceptualizacji relacji przestrzennych, a tym samym swoiste zasięgi oddziaływania sieci i elementów je budujących na siebie. Zwłaszcza zastosowanie odwrotnego dystansu, zakładającego wpływ obiektów na siebie niezależnie od odległości, przywodzi na myśl wspomniane mapy wyobrażeniowe, gdzie odległość fizyczna nie ma już tak dużego znaczenia. Po drugie, rezultaty wskazują, że tego typu sieci nie tylko mogą być niedostrzegalne w układach gminnych, lecz także tworzą się niezależnie od przebiegu ich granic. Tym samym można mówić raczej o lokalnych obszarach aktywności, czyli powiązanych ze sobą wsiach zamieszkiwanych przez społeczności aktywnie uczestniczące w programie odnowy wsi, dla których istnienia istotniejszy jest wspólny sposób myślenia, a nie przynależność do danej jednostki administracyjnej.

Z perspektywy dalszych badań bardzo interesujące jest to, czy również inne praktyki rozwoju obszarów wiejskich na poziomie lokalnym mogą wykazywać tendencję do skupiania, a tym samym być ujęte w sieci oraz czy interpretacje tych praktyk różnią się w zależności od przyjętej jednostki przestrzennej analizy. Jeśli tak, dałoby to przyczynek ku dalszym rozważaniom, czy jednocześnie nie należy kreować rozwoju w taki sposób, aby w większym stopniu odpowiadał on na potrzeby wsi, a nie obszarów wiejskich (gmin). Dzięki zastosowanym narzędziom przeprowadzenie podobnych badań możliwe jest także w innych obszarach

i „miejscach”, co otwiera furtkę dla dalszych badań porównawczych, a mimo to wciąż skoncentrowanych na praktykach zachodzących na szczeblu lokalnym.

WNIOSKI

Pomimo faktu, że praca traktowała tylko o jednym elemencie polityki rozwoju obszarów wiejskich, realizowanym w jednym regionie, to z uwagi na cechy zjawisk społecznych zachodzących w przestrzeni (wiejskiej), współczesne dylematy kształtowania polityk rozwoju obszarów wiejskich oraz dyskusję na temat zagadnień teoretyczno-metodologicznych w studiach wiejskich ma ona dosyć złożony charakter, co odzwierciedlają jej cele.

Co do głównego celu opracowania, pozytywnie zweryfikowano, że aktywność społeczności lokalnych jest praktyką specyficzną na poziomie poszczególnych wsi, a to oznacza, że jej interpretacja może być inna w przypadku, gdy jednostką przestrzenną analizy jest obszar wiejski – gmina. Społeczności aktywne w programie odnowy wsi tworzą skupiska, które stanowią specyficzną formę sieci, a ich istnienie jest niezależne od przebiegu granic administracyjnych. Na aktywność tę – w świetle zastosowanych narzędzi – wpływają jednocześnie efekt sąsiedztwa i bliskość poznawcza.

Programy odnowy wsi różnią się znacząco od programów finansowanych ze środków Unii Europejskiej. W tych drugich podstawową jednostką działań jest najczęściej obszar wiejski i to właśnie jego cechy społeczno-gospodarcze są brane pod uwagę przy programowaniu. W programach odnowy wsi tymi jednostkami są sołectwa, a o powodzeniu w realizacji tych programów decyduje dobrowolna aktywność społeczności je zamieszkujących. Biorąc pod uwagę, że programy wspierane przez polityki unijne są częściej eksplorowanym zagadnieniem badawczym, praca ujawniła specyficzne cechy procesu rozwoju obszarów wiejskich realizowanego poza „mainstreamem”, do których – oprócz wcześniej wymienionych – należy heterogeniczność obszarów wiejskich na poziomie lokalnym. Rezultaty pracy mogą zostać wykorzystane do wyjaśnienia przyczyn aktywności społeczności lokalnych, a kolejne badania z pogranicza studiów wiejskich i statystyki przestrzennej mogą przybliżyć środowisko naukowe i decydentów do odpowiedzi na pytanie, czy potrzebne są zmiany w metodologii programowania rozwoju obszarów wiejskich, tak jak sugerują to współczesne koncepcje rozwoju obszarów wiejskich.

Powtarzalność stosowanych procedur badawczych jest istotnym celem samym w sobie w kontekście budowania programu badawczego studiów nad rozwojem obszarów wiejskich, ponieważ pozwala na porównywanie zjawisk w różnych obszarach. Na przykładzie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że aby

narzędzia GIS służące analizie klastrów mogły być w tym celu powszechnie wykorzystywane, należy udoskonalić takie kwestie, jak kwantyfikacja zjawisk społecznych i dobór parametrów samych analiz.

Źródła finansowania: Autor uzyskał środki finansowe w ramach finansowania stypendium doktorskiego z Narodowego Centrum Nauki, numer rejestracyjny: 2019/32/T/HS4/00194.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Andersson T., Serger S.S., Sörvik J., Hansson E.W. 2004. *The Cluster Policies Whitebook*. International Organisation for Knowledge Economy and Enterprise Development.
- Anselin L., Cohen J., Cook D., Gorr W., Tita G. 2000. Spatial analyses of crime. W: D. Duffee (ed.), *Measurement and Analysis of Crime and Justice* (s. 213–262). Rockville: NCJRS.
- Babbie E. 2004. *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Baldock D., Dwyer J., Lowe P., Petersen J.E., Ward N. 2001. *The Nature of Rural Development: Towards a Sustainable Integrated Rural Policy in Europe*. London: Institute for European Environmental Policy.
- Bivand R. 1980. Autokorelacja przestrzenna a metody analizy statystycznej w geografii. W: Z. Chojnicki (red.), *Analiza regresji w geografii* (s. 23–38). Poznań: PWN.
- Boschma R.A. 2005. Proximity and Innovation: A Critical Assessment. *Regional Studies* 39(1), 61–74. <https://doi.org/10.1080/0034340052000320887>
- Brennan M.A., Flint C.G., Luloff A.E. 2009. Bringing Together Local Culture and Rural Development: Findings from Ireland, Pennsylvania and Alaska. *Sociologia Ruralis* 49(1), 97–112. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00471.x>
- Chigbu U.E. 2012. Village renewal as an instrument of rural development: evidence from Weyarn, Germany. *Community Development* 43(2), 209–224. <https://doi.org/10.1080/15575330.2011.575231>
- Deakin R.E., Bird S.C., Grenfell R.I. 2002. The Centroid? Where would you like it to be? *Cartography* 31(2), 153–167. <https://doi.org/10.1080/00690805.2002.9714213>
- Dmochowska-Dudek K., Bednarek-Szczepańska M. 2018. A profile of the Polish rural NIMBYist. *Journal of Rural Studies* 58, 52–66. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.12.025>
- Ellis F., Biggs S. 2001. Evolving Themes in Rural Development 1950s–2000s. *Development Policy Review* 19(4), 437–448. <https://doi.org/10.1111/1467-7679.00143>
- Erden H., Kaya I.A., Öcal M. 2015. *Rural development studies and geographical information systems*. Istanbul: 2015 Fourth International Conference on Agro-Geoinformatics. <https://doi.org/10.1109/Agro-Geoinformatics.2015.7248097>
- European Network for Rural Development, 2018. *Smart Villages. Revitalising Rural Services*. *EU Rural Review*, 26. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Faulconbridge J. 2009. Clusters. W: D. Gregory, R. Johnston, G. Pratt, M.J. Watts, S. Whatmore (eds.), *The Dictionary of Human Geography* (s. 91–92). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Felson M., Cohen L.E. 1980. Human ecology and crime: A routine activity approach. *Human Ecology* 8(4), 389–405. <https://doi.org/10.1007/BF01561001>

- Flyn A., Marsden T.K. 1995. Guest editorial. *Environment and Planning A: Economy and Space* 27(8), 1180–1192. <https://doi.org/10.1068/a271180>
- Fuchs S. 2001. *Against Essentialism. A Theory of Culture and Society*. Harvard: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674037410>
- Furmankiewicz M., Thompson N., Zielińska M. 2010. Area-based partnerships in rural Poland: The post-accession experience. *Journal of Rural Studies* 26(1), 52–62. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2009.05.001>
- Getis A., Ord J.K. 1992. The analysis of spatial association by use of distance statistics. *Geographical Analysis* 24(3), 189–206. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1992.tb00261.x>
- Goodchild M.F., Haining R.P., Wise S. 1992. Integrating GIS and spatial analysis: problems and possibilities. *International Journal of Geographical Information Systems* 6(5), 407–423. <https://doi.org/10.1080/02693799208901923>
- Griffiths E. 2011. Geographic Information Systems (GIS) and spatial analysis. W: M. Williams, W.P. Vogt (eds.), *The SAGE Handbook of Innovation in Social Research and Methods* (s. 442–464). London: SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781446268261.n25>
- Halfacree K. 2006. Rural space: Constructing a three-fold architecture. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (eds.), *Handbook of Rural Studies* (s. 44–62). London: SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781848608016.n4>
- Heikkilä E. 1998. GIS is Dead; Long Live GIS! *Journal of the American Planning Association* 64(3), 350–360. <https://doi.org/10.1080/01944369808975991>
- Hodge I., Midmore P. 2008. Models of Rural Development and Approaches To Analysis Evaluation And Decision-Making. *Économie rurale* 307, 23–38. <https://doi.org/10.4000/economie-rurale.406>
- Hoggart K., Black R., Buller H. 1995. *Rural Europe. Identity and Change*. London: Routledge.
- Huttner N. 2013. Entwicklung ländlicher Kommunen. Wenn Bürger Beteiligung ernst nehmen. *Organisationsberatung, Supervision, Coaching* 20, 23–34. <https://doi.org/10.1007/s11613-013-0309-1>
- Idziak W., Wilczyński R. 2013. *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*. Warszawa: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA.
- Ilbery B. (ed.). 1998. *The Geography of Rural Change*. London: Pearson Education Limited.
- Kitchin R.M. 1994. Cognitive maps: What are they and why study them? *Journal of Environmental Psychology* 14(1), 1–19. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(05\)80194-X](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80194-X)
- Kłodziński M. 2006. *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Knickel K., Renting H. 2000. Methodological and Conceptual Issues in the Study of Multifunctionality and Rural Development. *Sociologia Ruralis* 40(4), 512–528. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00164>
- Knievel M. 1997. Neue Länder – Neue Wege? Geistige Dorfentwicklung in Sachsen: Anspruch und Wirklichkeit. *Münchener Geographische Hefte* 75, 9–28.
- Kołomycew A., Pawłowska A. 2013. Partnerstwa międzysektorowe w rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie lokalnych grup działania w województwie podkarpackim. *Studia Regionalne i Lokalne* 2(25), 62–80.

- Magel H. 2000. Village renewal – model for self-initiative and future orientation. *Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung* 41(6), 274–278.
- McArdle K. 2012. What makes a successful rural regeneration partnership? The views of successful partners and the importance of ethos for the community development professional. *Community Development* 43(3), 333–345. <https://doi.org/10.1080/15575330.2011.621211>
- McAreevey R. 2006. Getting Close to the Action: The Micro-Politics of Rural Development. *Sociologia Ruralis* 46(2), 85–103. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2006.00407.x>
- Michałowska E. 2008. Syndrom NIMBY jako przykład samoorganizacji społecznej na poziomie lokalnym. *Studia Regionalne i Lokalne* 1(38), 60–80.
- Mitchell A. 2005. *The ESRI Guide to GIS Analysis* (Vol. 2). Redlands: ESRI Press.
- Mordwa S. 2013. Zastosowanie GIS w badaniach przestępczości. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* (14), 77–92.
- Morris A. 1998. *Geography and Development*. London: UCL Press.
- Moseley M. 2003. *Rural Development: Principles and Practice*. London: SAGE.
- Murdoch J. 2000. Networks – a new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies* 16(4), 407–419. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00022-X](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00022-X)
- Murdoch J. 2006. *Post-structuralist Geography. A Guide to Relational Space*. London: SAGE.
- Murray M., Dunn L. 1995. Capacity building for rural development in the United States. *Journal of Rural Studies* 11(1), 89–97. [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(94\)00056-F](https://doi.org/10.1016/0743-0167(94)00056-F)
- Naldi L., Nilsson P., Westlund H., Wixe S. 2015. What is smart rural development? *Journal of Rural Studies* 40, 90–101. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.06.006>
- Nooteboom B. 2000. *Learning and Innovation in Organizations and Economies*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199241002.001.0001>
- OECD, 2006. *The New Rural Paradigm: Policies and Governance*. Paris.
- Pałka-Lebek E., Brambert P. 2018. Innowacyjność w gospodarstwach agroturystycznych. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* (32), 125–138. <https://doi.org/10.18778/1508-1117.32.07>
- Pieczonka J. 2018. Aktywność sołectw wspierających rozwój społeczny w ramach Programu Odnowy Wsi w latach 2013–2015. *Studia Obszarów Wiejskich* 52, 63–75. <https://doi.org/10.7163/SOW.52.5>
- Ploeg J.D. van der, Renting H. 2000. Impact and Potential: A Comparative Review of European Rural Development Practices. *Sociologia Ruralis* 40(4), 529–543. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00165>
- Ploeg J.D. van der, Renting H., Brunori G., Knickel K., Mannion J., ..., Ventura F. 2000. Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis* 40(4), 391–408. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00156>
- Ploeg J.D. van der, Ye J., Schneider S. 2015. Rural Development: Actors and Practices. W: P. Milone, F. Vantura, J. Ye (eds.), *Constructing a New Framework for Rural Development* (s. 17–30). Bingley: Emerald Publishing. <https://doi.org/10.1108/S1057-192220150000022001>
- Ray Ch. 2000. Endogenous socio-economic development in the European Union? Issues of evaluation. *Journal of Rural Studies* 16(4), 447–458. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00012-7](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00012-7)

- Rice S. 2010. Sampling in geography. W: N. Clifford, S. French, G. Valentine (eds.), *Key Methods in Geography* (s. 230–252). London: SAGE.
- Rosner A., Stanny M. 2014. *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I: Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Sánchez-Martín J.M., Rengifo-Gallego J.I., Blas-Morato R. 2019. Hot Spot Analysis versus Cluster and Outlier Analysis: An Enquiry into the Grouping of Rural Accommodation in Extremadura (Spain). *International Journal of Geoinformation* 8(4), 176–203. <https://doi.org/10.3390/ijgi8040176>
- Scott L.M., Janikas M.V. 2009. Spatial Statistics in ArcGIS. W: M.M. Fischer, A. Getis (eds.), *Handbook of Applied Spatial Analysis* (s. 27–41). Berlin: Springer-Verlag. https://doi.org/10.1007/978-3-642-03647-7_2
- Shortall S. 2008. Are rural development programmes socially inclusive? Social inclusion, civic engagement, participation, and social capital: Exploring the differences. *Journal of Rural Studies* 24(4), 450–457. <https://doi.org/10.1016/j.rurstud.2008.01.001>
- Stanny M. 2013. Zasoby lokalne jako czynniki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. W: M. Stanny (red.), *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce* (s. 213–262). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Storey D. 1999. Issues of Integration, Participation and Empowerment in Rural Development: The Case of LEADER in the Republic of Ireland. *Journal of Rural Studies* 15(3), 307–315. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(98\)00073-4](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(98)00073-4)
- Terluin I.J. 2003. Differences in economic development in rural regions of advanced countries: An overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies* 19(3), 327–344. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00071-2](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00071-2)
- Ungar S. 2005. Cognitive maps. W: R.W. Caves (ed.), *Encyclopedia of the City* (s. 79). London: Routledge.
- Ventura F., Brunori G., Milone P., Berti G. 2008. The rural web: A synthesis. W: J.D. van der Ploeg, T. Marsden (eds.), *Unfolding Webs: The Dynamics of Regional Rural Development* (s. 149–174). Assen: Van Gorcum.
- Visvizi A., Lytras M. 2018. Rescaling and refocusing smart cities research: from mega cities to smart villages. *Journal of Science and Technology Policy Management* 9(2), 134–145. <https://doi.org/10.1108/JSTPM-02-2018-0020>
- Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020. Załącznik do uchwały nr IV/88/2015 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 23 lutego 2015 roku. Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Departament Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- Wieruszewska M. 1992. Wstęp. W: M. Wieruszewska (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją* (s. 158–177). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Wilczyński R. 2003. *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Poznań: Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu.
- Wilson O.J. 1999. Village renewal and rural development in the former German Democratic Republic. *GeoJournal* 46, 247–255.

- Wiskerke J.S.C., Ploeg J.D. van der 2004. *Seeds of Transition: Essays on Novelty Production, Niches and Regimes in Agriculture*. Assen: Van Gorcum.
- Wolski O. 2017. Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej dotyczącej odnowy. *Studia Obszarów Wiejskich* 48, 51–73.
- Wolski O., Wójcik M. 2019. Smart Villages Revisited: Conceptual Background and New Challenges at the Local Level. W: A. Visvizi, M.D. Lytras., G. Mudri (eds.), *Smart Villages in the EU and Beyond* (s. 29–48). Bingley: Emerald Publishing. <https://doi.org/10.1108/978-1-78769-845-120191004>
- Woods M. 2005. *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. London: SAGE.
- Woods M. 2009. Rural Geography. W: R. Kitchin, N. Thrift (eds.), *International Encyclopedia of Human Geography* (s. 429–441). Amsterdam–Oxford: Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00900-7>
- Wójcik M. 2014. Obszary versus miejsca, czyli o przestrzennych formach interpretacji przemian polskiej wsi. *Studia Obszarów Wiejskich* 34, 9–22.
- Wójcik M., Czapiewski K., Jeziorska-Biel P. 2019. Between words: A generational discussion about farming knowledge sources. *Journal of Rural Studies* 67, 130–141. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.02.024>
- Zajda K. 2017. Wdrażanie innowacji społecznych przez wiejskie organizacje pozarządowe. *Więś i Rolnictwo* 4(177), 97–114.
- Zhu X. 2016. *GIS for Environmental Applications: A Practical Approach*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203383124>

Netografia

- ESRI, 2018. How To: Calculate feature centroids. Online: <https://support.esri.com/en/technical-article/000011754> (dostęp: 6.05.2020).
- ESRI, 2019. Modeling spatial relationships. Online: <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/tool-reference/spatial-statistics/modeling-spatial-relationships.htm> (dostęp: 23.01.2020).
- Faber J.W., Sharkey P. 2015. Neighborhood effects. Online: www.sciencedirect.com/topics/computer-science/neighborhood-effect (dostęp: 26.01.2020).
- Główny Urząd Geodezji i Kartografii. Dane z państwowego rejestru granic i powierzchni jednostek podziałów terytorialnych kraju – PRG. Online: www.gugik.gov.pl/pzgif/dane-bez-oplat/dane-z-panstwowego-rejestru-granic-i-powierzchni-jednostek-podzialow-terytorialnych-kraju-prg (dostęp: 20.01.2020).
- Goszczyński W., Kamiński R., Knieć W., Woźniak A. 2013. Diagnoza rozwoju organizacji pozarządowych działających na obszarach wiejskich: Wyniki badań w projekcie „Dobry start”. Online: <http://faow.org.pl/wp-content/uploads/2013/06/Diagnoza%20-%20blok%20-%20dp%20-%202013-06-06.pdf> (dostęp: 23.01.2020).
- Mayhew S. 2005. Spatial Analysis & Modelling. Online: (dostęp: 20.12.2019).
- Miró F. 2014. Routine Activity Theory. Online: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/9781118517390.wbetc198> (dostęp: 23.01.2020).

III. PODSUMOWANIE

1. Dyskusja

Przeprowadzone w Polsce badania na temat odnowy wsi, a zwłaszcza wojewódzkich programów odnowy wsi, można uznać za stosunkowo fragmentaryczne. Natomiast za zaawansowaną należy uznać krajową literaturę poświęconą teoretycznym aspektom odnowy wsi. Z obu tych względów w dyskusji odniesiono się do tych zagadnień, które uwypuklają pewne kontrasty między dotychczasowym stanem wiedzy a rezultatami badań autora.

Odnawianie wsi jest procesem (Heffner 2007). Dlatego to nie pojedyncze działania, a zespół powiązanych ze sobą działań (Kaleta 2007) ma potencjał, by podnieść warunki życia na wsi i przywrócić wiejską tożsamość, a tym samym zrealizować cel nadrzędny odnowy wsi. Z tego wynika także, że kluczowe dla odnowy są – poza dosyć oczywistą integralnością przedsięwzięć ze specyfiką danej wsi – komplementarność i procesualizacja, które wyrażają się odpowiednim planowaniem rozwoju wsi już na poziomie sołectwa. Dopiero wówczas można uznać odnowę wsi za metodę lub koncepcję rozwoju wsi i aktywizacji społeczności wiejskich, co z resztą każdorazowo jest czynione w programach wojewódzkich, a zazwyczaj także i w literaturze przedmiotu. W praktyce projektowej powinno przekładać się to na istotną rolę instrumentów koordynujących oraz kompleksowy, tj. łączący instrumenty finansowe i niefinansowe, charakter wsparcia i realizację także projektów innych niż infrastrukturalne (wspierających, przykładowo, kapitał ludzki i społeczny). Przeprowadzone badania wskazują, że czynniki te, łącznie i w jednym miejscu, występują jednak rzadko, przez co taka odnowa wsi pozostaje zbiorem realizowanych, często niepowiązanych ze sobą projektów (por. Heffner 2007). Innymi słowy, nie można mówić o komplementarności działań, jeśli te zdominowane są określonymi typami projektów oraz gdy niewiele jest działań zaspokajających potrzeby inne niż bieżące, a tak jest w przypadku odnowy wsi realizowanej za pomocą wojewódzkich programów odnowy wsi. Podobnie, trudno mówić o procesie odnowy wsi tam, gdzie odsetek społeczności wiejskich, które przejawiają incydentalną aktywność w programie jest wysoki. Choć przekonanie, że projekty realizowane za pomocą wojewódzkich programów odnowy wsi przyczyniają się głównie do poprawy estetyki i stanu infrastruktury na wsi było już wcześniej obecne w literaturze, to jednak taki stan rzeczy oceniany był pozytywnie (np. Czapiewska 2011; Rydz 2009; Struś i Wijatyk 2012). Zdaniem autora, taka odnowa wsi urzeczywistnia jednak przede wszystkim

materialno-przestrzenny wymiar działań odnowy wsi i nie jest przez to całościowa (por. Błąd 2007).

W praktyce projektowej słyca się więc ideę odnowy wsi, mimo że w zapisach programów wojewódzkich jest ona przedstawiana jako innowacyjna, z resztą podobny entuzjazm wyrażony jest w literaturze (Wilczyński 2003; Śmigielska 2004; Błąd 2007; Idziak i Wilczyński 2013; Jeziorska-Biel 2014). Tej innowacyjności w praktyce nie ma, o czym świadczy niski odsetek takich projektów i ich typy. W następstwie tych uproszczeń, realizację potrzeb społeczności wiejskich często sprowadza się do zapewnienia im dostępu do podstawowej w gruncie rzeczy infrastruktury, głównie społecznej. Skutkuje to nie tylko priorytetem celów bieżących, ale także tym, że i sami mieszkańcy wsi myślą o swoich potrzebach w sposób dosyć schematyczny. Trzeba jednak zaznaczyć, że bez zabezpieczenia tych podstawowych potrzeb trudno osiągać te cele odnowy wsi, które dotyczą rozwoju społecznego czy duchowego. Podobnie, same potrzeby społeczności wiejskich nie powinny podlegać wartościowaniu. Dyskusji podlega jednak pytanie, czy potrzeby podstawowe należy realizować za pomocą wojewódzkich programów odnowy wsi biorąc pod uwagę specyfikę tych instrumentów, do których zalicza się między innymi relatywnie niewielkie nakłady finansowe, a nie, przykładowo, za pomocą programów dedykowanym kompleksowym inwestycjom w infrastrukturę.

Choć w Polsce nie przeprowadzono dotąd całościowych ocen wpływu programów „odnowy wsi” na społeczno-gospodarcze aspekty jej funkcjonowania, można odnieść się do badań niemieckich, bowiem jak wspomniano to na rozwiązaniach pochodzących z tego kraju wzorowano pierwsze wojewódzkie programy odnowy wsi w Polsce. W Niemczech wpływ tego typu programów na szeroko rozumiany rozwój wsi jest kwestionowany (Wilson 1999; Peter i in. 2013). Krytyka ta odnosi się zwłaszcza do ich wpływu na powstawanie nowych funkcji wsi lub miejsc pracy na wsi, a więc wymiaru ekonomicznego odnowy wsi. W tym miejscu należy zaznaczyć, że choć w wojewódzkich programach odnowy wsi w Polsce zakłada się pozytywny ich wpływ na rozwój wielofunkcyjny obszarów wiejskich, to – ponownie – w praktyce projektowej ten wymiar działań odnawiających jest właściwie nieobecny. Niezwykle trudny w ocenie jest natomiast wpływ programów odnowy wsi na rozwój społeczny. W literaturze (np. Wilczyński 2007; Rydz 2009) wskazuje się na pozytywny wpływ obecnych w wojewódzkich programach odnowy wsi mechanizmów uczestnictwa na budowanie kapitału społecznego i aktywizację społeczności lokalnych, przejawiającymi się

gotowością do dalszego, samodzielnego kierowania rozwojem własnej wsi. Z tego względu działania podejmowane w wymiarze społecznym odnowy wsi są kluczowe – społeczność wsi jest w takim ujęciu nie tylko beneficjentem otrzymanego wsparcia, ale także trwałym „nośnikiem” jego rezultatów, co prowadzi do decentralizacji zarządzania rozwojem na poziomie gminy (Kłodziński 2006). Niemniej, w tym kontekście dziwi znikoma liczba projektów poświęcona kapitałowi ludzkiemu i społecznemu, które jeśli są obecne, to tylko w programach typu „mieszanego”. Stąd można przypuszczać, że jeśli projekty odnowy wsi przyczyniają się do (re)aktywizacji społeczności lokalnej, to w sposób pośredni. Taka ostrożność obecna jest także w badaniach odnowy wsi w Wielkiej Brytanii, gdzie uważa się, że projekty o charakterze społecznym mogą zapoczątkować dalsze działania na rzecz odnowy wsi w ogóle (McArdle 2012), ale nie są tego gwarantem.

W literaturze polskiej wiele miejsca poświęca się także problemowi zachowania pewnych elementów życia na „dawnej” wsi w kontekście współczesnych jej przemian i pewnej presji wynikającej z pożądanego standardów życia (Wieruszewska 1992; Błąd 2007; Idziak 2007). Abstrahując od ocen tego, czy w ogóle możliwe jest wpasowanie spuścizny wsi we współczesny jej krajobraz, w tym społeczno-kulturowy, stwierdzić należy, że problem ten nie jest w praktyce powszechny, bo realizowane projekty rzadko dotyczą cech charakterystycznych danej wsi, tożsamości wsi, czy więzi międzyludzkich, czyli elementów wspomnianej „dawnej” wsi. Poza tym, te ukonstytuowane przez lata cechy wsi są w dużej mierze i tak niedookreślone w wojewódzkich programach odnowy wsi. Praktyka projektowa w odnowie wsi, w przeciwieństwie do reprezentacji formalnej wsi obecnej w programach wojewódzkich, nie jest pełna napięć między przeszłością i przyszłością. Dobrym tego przykładem jest problem zachowania tradycyjnej tkanki materialnej wsi, przy jednoczesnej potrzebie mieszkańców do podnoszenia warunków życia oraz w kontekście kształtowania przestrzeni wspólnych. Problem, choć dyskutowany w literaturze (Niedźwiecka-Filipiak 2009), ma małe znaczenie praktyczne, bo projektów dotyczących zagospodarowania przestrzeni publicznych jest po prostu niewiele.

Aspekt geograficzno-przestrzenny podejmowany w studiach nad odnową wsi w Polsce dotyczy przede wszystkim analizy rozkładu przestrzennego zrealizowanych projektów, a tym samym alokacji środków w ramach wojewódzkich programów odnowy wsi i aktywności beneficjentów tych programów. W pracach tych (Czapiewska 2011; Mańkowska i in. 2019) wskazuje się koncentrację przestrzenną zjawiska odnowy wsi.

Na tym tle badania autora sugerują proces będący następstwem tej koncentracji, ale w pewien sposób bardziej zaawansowany, bo dotyczący tworzenia się skupisk najbardziej aktywnych społeczności wiejskich.

Zmierzając do końca dyskusji, warto odnieść się do wpływu wojewódzkich programów odnowy wsi na kształtowanie generalnego wyobrażenia o wsi. Jak wspomniano, reprezentacja formalna wsi obecna w tych programach tylko częściowo wpływa na to, jakie projekty finansuje się w ramach programów wojewódzkich. Niezależnie od tego, może ona jednak wpływać na kształtowanie się dalszych wyobrażeń na temat wsi wśród jej mieszkańców, odwiedzających, czy wszystkich zainteresowanych problematyką życia na wsi. Wynika z faktu, że nazwanie czegoś w dany sposób wpływa na jego interpretacje (Wójcik 2014). Tak więc nazwanie prostego projektu infrastrukturalnego projektem „odnowy wsi” sprawia, że mieszkańcy tak będą go interpretować, bowiem dyskurs potoczny i zawarte nim opinie bywają marginalizowane przez oficjalne stanowiska (Hewitt 2009). Tyczy się to także podtrzymywania określonych wyobrażeń na temat wsi, bo rezultaty badań wskazują, że w wojewódzkich programach odnowy wsi obecne jest to samo wyobrażenie wsi. W literaturze obecny jest pogląd, że wyobrażenia na temat wsi zostały w dużej mierze zestandaryzowane w skutek realizacji Wspólnej Polityki Rolnej w krajach Unii Europejskiej (Pospěch 2014; Novotná, Bittnerová i Heřmanský 2017). Kraje członkowskie mają co prawda możliwość dopasowania wytycznych polityki unijnej do uwarunkowań krajowych, a samorządy wojewódzkie samodzielnie kształtują założenia własnych wojewódzkich programów odnowy wsi, lecz mimo tego wyobrażenie na temat wsi jest wspólne, bo polityki na obu tych szczeblach są ze sobą sprzężone. Co więcej, skupione na absorpcji środków unijnych samorządy wręcz podporządkowują własne wizje działania priorytetom wsparcia obecnym w programach unijnych (Wilczyński 2007). Dochodzi więc do reprodukcji zbliżonego obrazu wsi, który pozbawiony jest regionalnej specyfiki, a przecież identyfikacja z miejscem jest cechą niezależną od położenia geograficznego (Magel 1991).

Rezultaty badań autora sugerują sceptycyzm w kwestii mierzalnych oraz dużą ostrożność w kwestii niemierzalnych efektów odnowy wsi i w sporej mierze podważają dokonane wcześniej oceny wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce. Zdaniem autora wynikać może to z faktu, że dotychczasowe oceny dotyczyły albo jednego programu lub pewnego aspektu realizowanych działań (np. aktywizacja społeczności lokalnej) albo przyjmowano w nich *a priori*, że wykładnią efektów jest skala

realizowanych działań. Skupiano się też na aspektach teoretycznych odnowy wsi i to na ich podstawie budowano pewne tezy, a przecież w takim wypadku wskazana jest duża ostrożność, bo kontrast między teorią a praktyką w odnowie wsi jest wyraźny. Można zatem odnieść wrażenie, że praca badawcza autora jest krytyką wojewódzkich programów odnowy wsi, lecz w istocie taki cel jej nie przyświecał. Przeciwnie, autor nie ma wątpliwości, że programy te są ważnym i potrzebnym instrumentem wsparcia szeroko rozumianego rozwoju obszarów wiejskich, który jest realizowany poza współcześnie „głównym nurtem”, czyli polityką Unii Europejskiej. Niemniej, zdaniem autora potrzebny jest ponowny namysł nad istotą odnowy wsi i pewne przeformułowanie popularnych w Polsce tez na temat jej efektów. Zmiana punktu widzenia, na bardziej sceptyczny, może skutkować odkryciem nowych, interesujących problemów badawczych, które obecnie nie są podejmowane, bowiem znajdują się pod przykryciem panującego konsensusu co do z reguły pozytywnych ocen programów „odnowy wsi”. Przykładowo, takimi problemami mogą być dyskutowane wcześniej: przyczyny braku innowacyjnych postaw społeczności wiejskiej i ogólnie niskiego stopnia innowacyjności realizowanych na wsi projektów, przyczyny wydatkowania środków publicznych dedykowanych wojewódzkim programom odnowy wsi na projekty głównie z zakresu infrastruktury, czy też przyczyny braku obecności regionalnej specyfiki wsi w tych programach.

2. Wnioski

Odwołując się do koncepcji badań przestrzeni wiejskiej K. Halfacree’go (2006), dotychczasowo starano się dociec przede wszystkim wpływu programów „odnowy wsi” – będących nośnikiem reprezentacji formalnej wsi – na lokalne praktyki społeczne powiązane z kształtowaniem przestrzeni wsi jako miejsca życia, za to nie podjęto rozważań dotyczących ich wpływu na codzienności życia na wsi. W przeprowadzonych badaniach podjęto próbę wypełnienia tych luk wiedzy. Jak wspomniano we Wprowadzeniu do zbioru artykułów, które stanowiły rozprawę doktorską, przyjęto w niej perspektywę „formalną”, a więc wynikającą z „utowarowienia” wsi. Zawarte w tej części Podsumowania wnioski dotycząca właśnie tej perspektywy i nie można wykluczyć, że badania przy zastosowaniu innych perspektyw badawczych przyniosłyby inne konkluzje. W tym kontekście na uwadze trzeba mieć bowiem sygnalizowaną we Wprowadzeniu potrzebę fragmentaryzacji problemu przemian obszarów wiejskich pod wpływem programów ich odnowy.

Rezultaty badań wskazują, że odnowę wsi należy traktować jako zjawisko wielowymiarowe, a jednocześnie takie, które odnosi się do utrwalonych przez lata, jak i nowych elementów życia na wsi. W ten sposób odnowa wsi odzwierciedla współczesny, złożony charakter samej wsi, rozumianej jako nie tylko pewnego rodzaju przestrzeń fizyczna, ale i wyobrażenie o niej. Z tego względu wpływ wojewódzkich programy odnowy wsi, stanowiących element polityki wobec obszarów wiejskich, obserwowany jest zarówno w sferze materialnej, jak i w sferze symboli i pojęć.

Wpływ w sferze materialnej uznać należy za niewielki. Nie wynika to jednak ani z liczby zrealizowanych projektów, ani tym bardziej nakładów finansowych, gdzie obie te cechy wojewódzkich programów odnowy wsi nie mogą być porównywane do programów realizowanych za pomocą środków unijnych. Wynika to natomiast ze specyfiki realizowanych projektów, a w dalszej kolejności także z często punktowego charakteru interwencji oraz rozbieżności między ideą odnowy wsi a praktyką działań „otagowanych” odnową wsi. Wpływ ten obserwowany jest właściwie jedynie w wymiarze materialno-przestrzennym, a i tutaj jest on zawężony do realizacji najczęściej projektów dotyczących infrastruktury społecznej. Rzadko i często pośrednio obserwowany jest w wymiarze społecznym, a nie ma go zupełnie w wymiarze ekonomicznym.

Rozkład przestrzenny i typy zrealizowanych projektów sugerują, że interwencja ma charakter nie tylko punktowy, ale także, że jest nieinnovacyjna oraz podporządkowana realizacji celów bieżących. Dodając do tego często incydentalny charakter udziału sołectw w programach, efekty realizacji wojewódzkich programów odnowy wsi są przeceniane i nie odzwierciedlają założeń ogólnych programów. Przeszacowanie efektów odnowy wsi dotyczy zarówno prowadzonych dotąd badań naukowych w Polsce oraz przekonań samorządów wojewódzkich – decydentów odpowiedzialnych za założenia programów, ich wdrażanie i finansowanie.

Specyfika realizowanych projektów, brak innowacyjności, incydentalny w sporej mierze udział wielu sołectw w programach i dosyć sztywny charakter samych zapisów programowych mogą sugerować, że wojewódzkie programy odnowy wsi wykorzystywane są przez beneficjentów jedynie jako jedno z wielu i kolejne źródło finansowania, w zależności od bieżących potrzeb, co pozbawia odnowę wsi swojej wyjątkowości. Wówczas też odnowa wsi nie stanowi – wbrew przekonaniu, jakie samorzady wyrażają w treści programów – metody rozwoju obszarów wiejskich.

Realizacja projektów „odnowy wsi” wpływa jednak na tworzenie się pewnych obszarów aktywności oddolnej, istniejących niezależnie od przebiegu granic administracyjnych. Tym samym można mówić, że pewne struktury działania społeczności lokalnych zostały wzmocnione, chociaż trudno jednoznacznie stwierdzić, w jakim stopniu tylko dzięki wojewódzkim programom odnowy wsi, a w jakim w następstwie także innych zjawisk obecnych na wsi.

W sferze symbolicznej, wojewódzkie programy odnowy wsi wzmacniają przede wszystkim pozytywne wyobrażenia o wsi, a przy tym wyobrażenia te są w programach takie same pomimo regionalnej specyfiki obszarów wiejskich w Polsce. Choć w programach próżno szukać wyjaśnień, jak decydenci rozumieją takie cechy wsi jak jej tożsamość i kultura, to każdorazowo stwierdza się ich istnienie i przypisuje im istotną wartość. Te cechy wsi nie są jednak odzwierciedlone w praktyce projektowej, bo projekty są do siebie zbliżone. W związku z tym taka wieś to wieś na swój sposób mityczna o cechach coraz rzadziej doświadczanych i wyrażanych specyfiką podejmowanej interwencji.

Założenia ogólne wojewódzkich programów odnowy wsi oraz zapisy dotyczące realizowanych w ich ramach przedsięwzięć są schematyczne, co prowadzi do realizacji sztamponowych projektów. Można zatem stwierdzić, że realizacja potrzeb specyficznych na poziomie danej wsi jest ograniczona. Zarówno przeczy to założeniom odnowy wsi, jak i wpływa na to, jak sami mieszkańcy postrzegają swoje potrzeby, a tym samym jak doświadczają swojego własnego, indywidualnego życia na wsi.

Istnieją zatem duże rozbieżności między tym, czym jest współczesna wieś, reprezentacją formalną wsi zawartą w programach wojewódzkich i specyfiką realizowanych projektów „odnowy wsi”. Z jednej strony rodzi to wątpliwości, co do zasadności realizacji określonych przedsięwzięć w imię wyobrażenia wsi, które może mieć niewiele wspólnego z rzeczywistością. Z drugiej jednak praktyka projektowa pokazuje, że wyobrażenie o wsi obecne w wojewódzkich programach jej odnowy i tak uwzględniane jest w ograniczonym stopniu. Niemniej, i jedno i drugie nie prowadzi do wzmocnienia specyfiki, czy tożsamości danej wsi.

Biorąc pod uwagę braku konsensusu na temat tego, czym są „wieś” i „odnowa”, działania częstokroć są jedynie „otagowane” mianem odnowy wsi i – co więcej – realizowane są w przestrzeni, której także przypisywane są cechy, które nie są odzwierciedlone w charakterze podejmowanych działań. Dodając do tego wcześniej

zaprezentowane wnioski, autor pozwala sobie na śmiałe stwierdzenie, że działania realizowane przy pomocy wojewódzkich programów odnowy wsi mogą prowadzić *de facto* do erozji wiejskości, podobnie, jak czyni to „miejska nowoczesność” (zob. Murdoch i Pratt 1993), której odnowa wsi tak bardzo się przeciwstawia. Wdrażanie tych programów w obecnej formule może zatem prowadzić do celu odwrotnego niż ten, który im przyświeca i który wynika z założeń teoretycznych odnowy wsi.

Na koniec należy wspomnieć, że w pracy zidentyfikowano pewne negatywy odnowy wsi w Polsce – brak innowacyjności, dominację projektów infrastrukturalnych i brak aspektu regionalnego. Zaburzają one dotychczasowe postrzeganie odnowy wsi, przez co mogą stanowić podstawę do dalszych badań tego niezwykle interesującego i złożonego procesu zachodzącego w przestrzeni Polskiej wsi. By te problemy podjąć, niezbędna jest jednak zmiana podejścia do badań odnowy wsi – z potwierdzającego na kwestionujące jej pozytywny wpływ na przestrzeń wsi.

LITERATURA:

- Agenda 21*. 1993. New York: United Nations.
- Andersson T., Serger S.S., Sörvik J., Hansson E.W. 2004. *The Cluster Policies Whitebook*. International Organisation for Knowledge Economy and Enterprise Development.
- Anselin L., Cohen J., Cook D., Gorr W., Tita G. 2000. Spatial analyses of crime. W: D. Duffee (red.), *Measurement and Analysis of Crime and Justice* (s. 213–262). Rockville: NCJRS.
- Babbie E. 2004. *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bahr J., Kuhl D., Priebes A. 1991. Verbesserung der Grundversorgung ländlicher Gemeinden Schleswig- Holsteins in Rahmen der Dorferneuerung – Möglichkeiten und Grenzen. *Kieler Geographische Schriften* 80, 1–19.
- Baldock D., Dwyer J., Lowe P., Petersen J.-E., Ward N. 2001. *The Nature of Rural Development: Towards a Sustainable Integrated Rural Policy in Europe. A Ten-Nation Scoping Study for WWF and the GB Countryside Agencies*. London–Brussels: Institute for European Environmental Policy.
- Bański J. 2006. *Geografia polskiej wsi*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Barnett C. 2009. Cultural Turn. W: D. Gregory, R. Johnston, G. Pratt, M.J. Watts, S. Whatmore (red.), *The Dictionary of Human Geography* (s. 134–135). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Bebbington A. 1998. Sustaining the Andes? Social capital and policies for rural regeneration in Bolivia. *Mountain Research And Development* 18(2), 173–181.
- Bell D. 1997. Anti-idyll: Rural horror. W: P. Cloke, J. Little (red.), *Contested Countryside Cultures: Otherness, Marginalisation, and Rurality* (s. 91–104). London: Routledge.
- Bell D. 2006. Variations on the rural idyll. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies* (s. 149–160). London: SAGE.
- Bell M. 2007. The two-ness of rural life and the ends of rural scholarship. *Journal of Rural Studies* 23, 402–415.
- Bivand R. 1980. Autokorelacja przestrzenna a metody analizy statystycznej w geografii. W: Z. Chojnicki (red.), *Analiza regresji w geografii* (s. 23–38). Poznań: PWN.
- Błąd M. 2005. Znaczenie programów odnowy wsi w rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. W: A. Rosner (red.), *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich* (s. 205–232). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.

- Błąd M. 2007. Kilka refleksji na temat odnowy wsi. W: M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 105–112). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Boland A., Cherry M.G., Dickson, R. 2014. *Doing a Systematic Review. A Student's Guide*. London: SAGE.
- Borowska A. 2009. Lokalne grupy działania czynnikiem stymulującym rozwój obszarów wiejskich w Polsce. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomica* 8(4), 13–22.
- Boschma R.A. 2005. Proximity and Innovation: A Critical Assessment. *Regional Studies* 39(1), 61–74.
- Bosworth G., Atterton J. 2012. Entrepreneurial In-migration and Neoendogenous Rural Development. *Rural Sociology* 77(2), 254–279.
- Boyle P., Halfacree K. (red.). 1998. *Migrations into Rural Areas: Theories and Issues*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Braun H., Dimroth D., Pieper F. 1978. *Kernbebauung ländlicher Orte, Funktionswandel, Nutzung und Gestaltung, dargestellt an Beispielen in Bordrhein-Westfalen* (brak informacji o miejscu publikacji).
- Brennan M.A., Flint C.G., Luloff A.E. 2009. Bringing Together Local Culture and Rural Development: Findings from Ireland, Pennsylvania and Alaska. *Sociologia Ruralis* 49(1), 97–112.
- Brodziński Z., Brodzińska A. 2014. Sektor społeczny i jego rola w stymulowaniu rozwoju obszarów wiejskich. *Roczniki Naukowe. Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* 16(4), 52–56.
- Brundtland Commission 1987. *Report of the World Commission on Environment and Development (Our Common Future)*. New York: United Nations.
- Bukraba-Rylska I. 2008. *Socjologia wsi polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bukraba-Rylska I. 2011. Kapitał społeczny polskiej wsi w świetle badań na programem Leader. W: I. Bukraba-Rylska (red.), *Między interwencją a interakcją. Lokalne grupy działania w społecznościach wiejskich* (s. 12–33). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Bunce M. 1994. *The Countryside Ideal: Anglo-American Images of Landscape*. London: Routledge.
- Cabus P., VanHaverbeke W. 2003. The Economics of Rural Areas in the Proximity of Urban Networks: Evidence from Flanders. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geographie* 94(2), 230–245.

- Chądzyński J. 2012. Nowe koncepcje regionu – w kierunku rozwoju lokalnego. W: J. Chądzyński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki (red.), *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji* (s. 63–104). Warszawa: CeDeWu.pl Wydawnictwa Fachowe.
- Chigbu U.E. 2012. Village renewal as an instrument of rural development: Evidence from Weyarn, Germany. *Community Development* 43(2), 209–224.
- Chojnicki Z. 1999. *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Cisek S. 2010. Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie w XXI wieku. *Przegląd Biblioteczny* 78(3), 273–284.
- Clifford N., French S., Valentine G. (red.). 2010. *Key Methods in Geography*. London: SAGE.
- Cloke P. 2006. Conceptualizing rurality. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies* (s. 18–28). London: SAGE.
- Cloke P., Cook I., Crang P., Goodwin M., Painter J., Philo C. 2004. *Practising Human Geography*. London: SAGE.
- Commission of the European Communities (CEC) 1988. *The Future of Rural Society*. Brussels: Commission of the European Council.
- Cook D.J., Murlow C.D., Haynes R.B. 1997. Systematic reviews: Synthesis of best evidence for clinical decisions. *Annals of Internal Medicine* 126(5), 376–380.
- Crang M., Thrift N. 2000. Introduction. W: M. Crang, N. Thrift (red.), *Thinking Space* (s. 1–30). London: Routledge.
- Crossan M.M., Apaydin M. 2010. A Multi-Dimensional Framework of Organizational Innovation: A Systematic Review of the Literature. *Journal of Management Studies* 47(6), 1154–1191.
- Crouch D. 2006. Tourism, consumption and rurality. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies* (s. 355–364). London: SAGE.
- Czakon W. 2011. Metodyka systematycznego przeglądu literatury. *Przegląd Organizacji* 3, 57–61.
- Czapiewska G. 2011. Odnowa wsi szansą na rozwój peryferyjnych obszarów wiejskich Pomorza. *Barometr Regionalny* 3(25), 85–94.
- Da Silva Machado F. 2017. Rural change in the context of globalization: Examining theoretical issues. *Hungarian Geographical Bulletin* 66, 43–53.

- Damyaniovic D., Reiwald F. 2014. The “Comprehensive Village Renewal Programme in Burgerland” as a Means of Strengthening the Social Capital in Rural Areas. *European Countryside* 1, 18–35.
- Dawkins C.J. 2003. Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments. *Journal of Planning Literature* 18(2), 131–172.
- Deakin R.E., Bird S.C., Grenfell R.I. 2002. The Centroid? Where would you like it to be be?. *Cartography* 31(2), 153–167.
- Dmochowska-Dudek K., Bednarek-Szczepańska M. 2018. A profile of the Polish rural NIMBYist. *Journal of Rural Studies* 58, 52–66.
- Dobrowolski K., Woźniak A. 1976. Historyczne podłoże polskiej kultury chłopskiej. W: M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka (red.), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej* (tom 1) (s. 59–90). Wrocław–Warszawa– Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Domański B. 2004. Krytyka pojęcia rozwoju a studia regionalne. *Studia Regionalne i Lokalne* 2(16), 7–23.
- Doroszewski W. (red.). 1958–1969. Słownik języka polskiego. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Online: <http://doroszewski.pwn.pl> (dostęp: 10.12.2016).
- Edison H., bin Ali N., Torkar R. 2013. Towards innovation measurement in the software industry. *The Journal of Systems and Software* 86, 1390–1407.
- Ellis F., Biggs S. 2001. Evolving Themes in Rural Development 1950s–2000s. *Development Policy Review* 19(4), 437–448.
- Environmental Systems Research Institute (ESRI) 2018. *How To: Calculate feature centroids*. Online: <https://support.esri.com/en/technical-article/000011754> (dostęp: 6.05.2020).
- Environmental Systems Research Institute (ESRI) 2019. *Modeling spatial relationships*. Online: <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/tool-reference/spatial-statistics/modeling-spatial-relationships.htm> (dostęp: 23.01.2020).
- Erden H., Kaya I.A., Öcal M. 2015. *Rural development studies and geographical information systems*. Istanbul: 2015 Fourth International Conference on Agro-Geoinformatics.
- European Commission (EC) 2010. *This is European Social Innovation*. Belgium: European Union.

- European Network for Rural Development (ENRD) 2018. *Smart Villages. Revitalising Rural Services. EU Rural Review*, 26. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Everett S. Aitchison C. 2008. The Role of Food Tourism in Sustaining Regional Identity: A Case Study of Cornwall, South West England. *Journal of Sustainable Tourism* 16(2), 150–167.
- Evert K.J. (red.). 2001. *Lexikon – Landschafts- und Stadtplanung*. Berlin–Heidelberg: Springer-Verlag.
- Evert K.J. (red.). 2010. *Encyclopedic Dictionary of Landscape and Urban Planning*. Berlin–Heidelberg: Springer-Verlag.
- Faber J.W., Sharkey P. 2015. *Neighborhood effects*. Online: www.sciencedirect.com/topics/computer-science/neighborhood-effect (dostęp: 26.01.2020).
- Faulconbridge J. 2009. Clusters. W: D. Gregory, R. Johnston, G. Pratt, M.J. Watts, S. Whatmore (red.), *The Dictionary of Human Geography* (s. 91–92). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Felson M., Cohen L.E. 1980. Human ecology and crime: A routine activity approach. *Human Ecology* 8(4), 389–405.
- Flowerdew R., Martin D. (red.). 2005. *Methods in Human Geography. A guide for students doing a research project*. New York: Routledge.
- Flyn A., Marsden T.K. 1995. Guest editorial. *Environment and Planning A: Economy and Space* 27(8), 1180–1192.
- Fonseca F.P., Ramos R.A.R. 2012. Heritage Tourism in Peripheral Areas: Development Strategies and Constraints. *Tourism Geographies* 14(3), 467–493.
- Fuchs S. 2001. *Against Essentialism. A Theory of Culture and Society*. Harvard: Harvard University Press.
- Fujimoto I. 1992. Lessons from abroad in rural community revitalization. *Community Development Journal* 27(1), 10–20.
- Furmankiewicz M., Thompson N., Zielińska M. 2010. Area-based partnerships in rural Poland: The post-accession experience. *Journal of Rural Studies* 26(1), 52–62.
- Getis A., Ord J.K. 1992. The analysis of spatial association by use of distance statistics. *Geographical Analysis* 24(3), 189–206.
- Gkartzios M., Norris M. 2011. “If You Build It, They Will Come”: Governing property-led rural regeneration in Ireland. *Land Use Policy* 28, 486–494.

- Gladwin C., Long B.F., Babb E.M., Mulkey D., Zimet D.J., Moseley A., Beaulieu L.J. 1989. Rural entrepreneurship: One key to rural revitalization. *American Journal of Agricultural Economics* 71(5), 1305–1314.
- Goodchild M.F., Haining R.P., Wise S. 1992. Integrating GIS and spatial analysis: Problems and possibilities. *International Journal of Geographical Information Systems* 6(5), 407–423.
- Górka A. 2011. Krajobraz kulturowy wsi jako nośnik mitu. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* 15, 248–258.
- Gorlach K. 2004. Rozwój obszarów wiejskich. W: K. Gorlach (red.), *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy* (s. 121–160). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Gorlach K. 2017. Współczesnej socjologii wsi portret własny. Refleksje w świetle dwóch podręczników. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica* 63, 105–128.
- Goszczyński W. 2008. Kształtowanie synergicznych form kapitału społecznego jako warunek prawidłowej aktywizacji społeczności lokalnych na przykładzie pilotażowego programu LEADER+. W: H. Podedworna, P. Ruszkowski (red.), *Spoleczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce* (s. 102–122). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Goszczyński W., Kamiński R., Knieć W., Woźniak A. 2013. *Diagnoza rozwoju organizacji pozarządowych działających na obszarach wiejskich: Wyniki badań w projekcie „Dobry start”*. Online: <http://faow.org.pl/wp-content/uploads/2013/06/Diagnoza%20-%20blok%20-%20dp%20-%202013-06-06.pdf> (dostęp: 23.01.2020).
- Gregory D. 1994. *Geographical imaginations*. Oxford–Cambridge: Blackwell.
- Griffiths E. 2011. Geographic Information Systems (GIS) and spatial analysis. W: M. Williams, W.P. Vogt (red.), *The SAGE Handbook of Innovation in Social Research and Methods* (s. 442–464). London: SAGE.
- Grosse T.G. 2002. Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne* 1(8), 25–48.
- Halfacree K. 1993. Locality and social space, discourse and alternative definitions of the rural. *Journal of Rural Studies* 9, 1–15.
- Halfacree K. 1996. Out of place in the countryside: Travellers and the “rural idyll”. *Antipode* 29, 42–72.

- Halfacree K. 2006. Rural space: Constructing a three-fold architecture. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies* (s. 44–62). London: SAGE.
- Halfacree K. 2009. Rurality and Post-Rurality. W: R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopaedia of Human Geography* (s. 449–456). Amsterdam–Oxford: Elsevier.
- Halfacree K. 2012. Diverse ruralities in the 21st century: From effacement to (re-)invention. W: L.J. Kulcsar, K.J. Curtis (red.), *International Handbook of Rural Demography* (s. 387–400). Dordrecht: Springer.
- Hashimoto A., Telfer D. 2010. Developing sustainable partnerships in rural tourism: The case of Oita, Japan. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events* 2(2), 165–183.
- Heffner K. 2007. Fundamenty procesu przemian aktywizacyjnych na obszarach wiejskich. W: M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 51–66). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Heikkila E. 1998. GIS is Dead; Long Live GIS!. *Journal of the American Planning Association* 64(3), 350–360.
- Henkel G. 1979. Dorferneuerung: Ein gesellschaftspolitischer Auftrag an die Wissenschaft. *Berichte zur Deutschen Landeskunde* 53(1), 49–59.
- Henkel G. 1984. Dorferneuerung in der Bundesrepublik Deutschland. *Geographische Rundschau* 36, 170–176.
- Henkel G. 2000. Village renewal in German – Present and future of a successful program. *Berichte über Landwirtschaft – Supplement*, 101–107.
- Hewitt S. 2009. Discourse Analysis and Public Policy Research. *Centre for Rural Economy Discussion Paper Series* 24, 1–16.
- Hodge I., Midmore P. 2008. Models of Rural Development and Approaches To Analysis, Evaluation And Decision-Making. *Économie rurale* 307, 23–38.
- Hoggart K. 1990. Let's do away with rural. *Journal of Rural Studies* 6, 245–257.
- Hoggart K., Black R., Buller H. 1995. *Rural Europe. Identity and Change*. London: Routledge.
- Hong S.-G., Lee H.-M.. 2015. Developing Gamcheon Cultural Village as a tourist destination through co-creation. *Service Business* 9, 749–769.
- Hudečková H., Ševčíková A. 2007. The renewal of the rural cultural heritage of the Czech Republic with the support of regional policy. *Agricultural Economics* 53(11), 505–512.

- Huttner N. 2013. Entwicklung ländlicher Kommunen. Wenn Bürger Beteiligung ernst nehmen. *Organisationsberatung, Supervision, Coaching* 20, 23–34.
- Idziak W. 2007. Odnowa wsi wobec wyzwań współczesności. W: M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 147–164). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Idziak W. 2008. *Wymyślić wieś od nowa. Wioski tematyczne*. Koszalin: Alta Press.
- Idziak W., Wilczyński R. 2013. *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*. Warszawa: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA.
- Ilbery B. (red.). 1998. *The Geography of Rural Change*. London: Pearson Education Limited.
- Iwańska M.. 2009. Rola organizacji pozarządowych w rozwoju obszarów wiejskich. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* 2, 62–71.
- Jezierska-Thöle A. 2013. Modele rozwoju obszarów wiejskich w ujęciu teoretycznym. *Studia Obszarów Wiejskich* 34, 23–37.
- Jezierska-Biel P. 2014. *Realizacja programu „Odnowa Wsi” a poziom zrównoważonego rozwoju gmin województwa łódzkiego*. Praca doktorska zrealizowana w Katedrze Socjologii Wsi i Miasta Uniwersytetu Łódzkiego.
- John D. 1989. Keys to Rural Revitalization in the 1990s: Discussion. *American Journal of Agricultural Economics* 71(5), 1327–1328.
- Johnson T.G. 1989. Entrepreneurship and development finance: Keys to rural revitalization: Discussion. *American Journal of Agricultural Economics* 71(5), 1324–1326.
- Jones O. 1995. Lay Discourses of the Rural: Developments and Implications for Rural Studies. *Journal of Rural Studies* 11, 35–49.
- Kaleta A. 1992. Podstawowe założenia odnowy obszarów wiejskich Europy. W: M. Wieruszewska (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją* (s. 14–46). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Kaleta A. 1996. *Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy. Tom 1: Społeczność wiejska*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kaleta A. 2007. Odnowa wsi z perspektywy historycznej. W: M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 77–86). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Kamiński R. 2007. Odnowa wsi i Leader: Komplementarność metod rozwoju obszarów wiejskich. W: M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi*

- w *integrującej się Europie* (s. 165–180). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Keane M.J., Garvey E. 2005. Measuring the employment effects of the rural renewal tax scheme. *Regional Studies* 40(3), 359–374.
- Kitchin R.M. 1994. Cognitive maps: What are they and why study them?. *Journal of Environmental Psychology* 14(1), 1–19.
- Kłodziński M. 2006. *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Kłodziński M., Błąd M., Wilczyński R. (red.). 2007. *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Knickel K., Renting H. 2000. Methodological and Conceptual Issues in the Study of Multifunctionality and Rural Development. *Sociologia Ruralis* 40(4), 512–528.
- Knieć W. 2009. Władza w Lokalnych Grupach Działania: Pomędzy realnym a skolonizowanym partnerstwem. W: K. Wasielewski (red.), *Doświadczenia z funkcjonowania programu LEADER w Polsce w latach 2004–2009* (s. 61–71). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy.
- Knieć W. 2012. *Wspólna Polityka Rolna a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Polski*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Knievel M. 1997. Neue Länder – Neue Wege? Geistige Dorfentwicklung in Sachsen: Anspruch und Wirklichkeit. *Münchener Geographische Hefte* 75, 9–28.
- Knight J. 1994. Rural revitalization in Japan: Spirit of the village and taste of the country. *Asian Survey* 34(7), 634–646.
- Kołomycew A., Pawłowska A. 2013. Partnerstwa międzysektorowe w rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie lokalnych grup działania w województwie podkarpackim. *Studia Regionalne i Lokalne* 2(25), 62–80.
- Kopaliński W. 2007. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Kostrowicki J. 1983. Polska geografia rolnictwa. Mechanizmu rozwoju. *Przegląd Geograficzny* 55(3–4), 597–631.
- Kranjčević J. 2000. Toward the discussion on village renewal in Croatia. *Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung* 41(5), 202–205.
- Kulscar L.J., Bolender B.C. 2011. If you build it, will they come? Biofuel plants and demographic trends in the Midwest. *Population and Environment* 32, 318–331.

- Kuriata Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Piotrowski M. 2014. Shaping the traditional landscape of rural areas – programs and methods. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* 23, 177–202.
- Lane B., Kastenholz E. 2015. Rural tourism: The evolution of practice and research approaches – towards a new generation concept?. *Journal of Sustainable Tourism* 23(8–9), 1133–1156.
- Lefebvre H. 1991. *The Production of Space*. Oxford–Cambridge: Blackwell.
- Lehrer N. 2010. (Bio)fueling farm policy: The biofuels boom and the 2008 farm bill. *Agriculture and Human Values* 27, 427–444.
- Magel H. 1991. Europäische Aufgabe Dorf- und Landschaftsentwicklung. Aktuelle Anmerkungen zum Stellenwert und Weg der Ländlichen Neuordnung in Bayern. *Zeitschrift für Vermessungswesen* 116(8–9), 325–332.
- Magel H. 2000. Village renewal – Model for self-initiative and future orientation. *Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung* 41(6) 274–278.
- Magryś W. (brak daty publikacji). *Regionalne programy odnowy wsi w Polsce na przykładzie województwa śląskiego*. Manuskrypt, 9 stron.
- Mańkowska D. Minta S. Kalisz D. 2019. The “Lower Silesian Rural Renewal” program as an example of a regional policy instrument of impact on rural areas. *Intercathedra* 1(38), 45–52.
- Marciniec B. 2009. Innowacje z ludzką twarzą. *Innowacyjny Start* 2(12), 16–17.
- Marsden T.K. 1999. Rural futures: The consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis* 39, 501–520.
- Marsden T.K. 2003. *The Condition of Rural Sustainability*. Assen: Van Gorcum.
- Marsden T.K. 2006. The road towards sustainable rural development: issues of theory, policy and practice in a European context. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies* (s. 201–212). London: SAGE.
- Mayer S. 1997. Citizen participation in village renewal – experiences from the preliminary phase. *Münchener Geographische Hefte* 75, 103–126.
- Mayhew S. 2005. *Spatial Analysis & Modelling*. Online: <https://researchguides.dartmouth.edu/gis/spatialanalysis> (dostęp: 20.12.2019).
- McArdle K. 2012. What makes a successful rural regeneration partnership? The views of successful partners and the importance of ethos for the community development professional. *Community Development* 43(3), 333–345.
- McAreevey R. 2006. Getting Close to the Action: The Micro-Politics of Rural Development. *Sociologia Ruralis* 46(2), 85–103.

- McKane A. 1994. Rural regeneration in Northern Ireland. *ICE Proceedings Municipal Engineer* 103(2), 85–92.
- McKibbon A.K. 2006. Systematic Reviews and Librarians. *Library Trends* 55(1), 202–215.
- McLachlan K., Arden C. 2009. Community Learning Projects: Transforming Post-Compulsory Education Provision in Rural Communities. *Rural Society* 19(2), 146–162.
- Michalewska-Pawlak M. 2013. *Priorytety i wyzwania polityki rozwoju obszarów wiejskich Unii Europejskiej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA.
- Michałowska E. 2008. Syndrom NIMBY jako przykład samoorganizacji społecznej na poziomie lokalnym. *Studia Regionalne i Lokalne* 1(38), 60–80.
- Michalska S., Zajda K. 2011. Trajektorie wykorzystania zasobów lokalnych w procesie rozwoju partnerstw terytorialnych. Case study lokalnych grup działania „Dolina Karpia” oraz „Kraina Rawki”. *Więś i Rolnictwo* 4(153), 123–138.
- Mickiewicz B., Mickiewicz A. 2015. Analysis of activities implemented within the axis III „the quality of life in rural areas and diversification of the rural economy” Rural Development Programme 2007–2013. *Economic Science for Rural Development* 39, 208–217.
- Mingay G.E. (red.). 1989. *The Rural Idyll*. London: Routledge.
- Miró F. 2014. Routine Activity Theory. Online: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/9781118517390.wbetc198> (dostęp: 23.01.2020).
- Mitchell A. 2005. *The ESRI Guide to GIS Analysis* (vol. 2). Redlands: ESRI Press.
- Molotch H. 1976. The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place. *American Journal of Sociology* 82(2), 309–332.
- Mordwa S. 2013. Zastosowanie GIS w badaniach przestępczości. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* 14, 77–92.
- Morris A. 1998. *Geography and Development*. London: UCL Press.
- Moseley M. 2003. *Rural Development: Principles and Practice*. London: SAGE.
- Murdoch J. 2000. Networks – a new paradigm of rural development?. *Journal of Rural Studies* 16(4), 407–419.
- Murdoch J. 2006. *Post-structuralist Geography. A Guide to Relational Space*. London: SAGE.
- Murdoch J., Pratt A. 1993. Rural studies: Modernism, postmodernism and the „post rural”. *Journal of Rural Studies* 9, 411–427.

- Murray M., Dunn L. 1995. Capacity Building for Rural Development in the United States. *Journal of Rural Studies* 11, 89–97.
- Naldi L., Nilsson P., Westlund H., Wixe S. 2015. What is smart rural development?. *Journal of Rural Studies* 40, 90–101.
- Niedźwiecka-Filipiak I. 2009. Problematyka zachowania tradycyjnego wizerunku wsi opolskiej. *Architecturae et Artibus* 1, 55–62.
- Niedźwiecka-Filipiak I., Filipiak P. 2012. Wpływ stopnia modyfikacji zabudowy na wartość kulturową wsi w Polsce południowo-zachodniej. W: B. Szmygin (red.), *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków* (s. 151–160). Warszawa–Lublin: Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków Urzędu Miasta Stołecznego Warszawa, Politechnika Lubelska, Fundacja Politechniki Lubelskiej.
- Niedźwiecka-Filipiak I., Gubański J., Bocheńska-Skałicka A., Kuriata Z. 2018. Rola wyróżników krajobrazu wiejskiego w procesie rewitalizacji wsi. *Studia Obszarów Wiejskich* 49, 93–108.
- Niedźwiecka-Filipiak I., Kuriata Z. 2010. *Architektura krajobrazu w Programie Odnowy Wsi Opolskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.
- Nooteboom B. 2000. *Learning and Innovation in Organizations and Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Novotná H., Bittnerová D., Heřmanský M. 2017. “Pop-rurality”: Rurality Interdiscourse in the Village of the Year Competition. *Urban People/Lidé Města*, 19(2), 231–283.
- Oakley P. 1991. *Projects with people: The practice of participation in rural development*. Geneva: International Labor Office.
- Ocena funkcjonowania lokalnych grup działania realizujących lokalną strategię rozwoju w ramach PROW 2007–2013. Raport końcowy 2012. Warszawa: PSDB.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) 1989. *Agricultural and Environmental Policies: Opportunities for Integration*. Paris.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) 2005. *Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*. 3rd Edition. Paris.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) 2006. *The New Rural Paradigm: Policies and Governance*. Paris.
- Osborne S.P., Beattie R., Williamson A. 2006. The impact of local voluntary and community sector infrastructure on community involvement in rural regeneration partnerships. *Public Money and Management* 26(4), 235–242.

- Osborne S.P., Williamson A., Beattie R. 2004. Community involvement in rural regeneration partnerships: Exploring the rural dimension. *Local Government Studies* 30(2), 156–181.
- Pacione M. 1984. *Rural Geography*. London: Harper and Row.
- Pałka E. 2014. Rola lokalnych grup działania w rozwoju obszarów wiejskich. Przykład województwa świętokrzyskiego. *Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae* 18(3), 189–203.
- Pałka-Łebek E., Brambert P. 2018. Innowacyjność w gospodarstwach agroturystycznych. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* 32, 125–138.
- Peter H., Fengler B., Moser A. 2013. Welches Potenzial bietet die Dorferneuerungsförderung in Hessen, Mecklenburg-Vorpommern, Niedersachsen, NordrheinWestfalen und Schleswig-Holstein zur Innenentwicklung von Dörfern?. *Raumforsch Raumordnung* 71, 49–64.
- Peters J., Kleintech T. 2003. Katzenköpfe oder Asphalt? Anforderungen an einen Dorfgerechten Straßenbau in Nordostdeutschland. *Landnutzung und Landentwicklung* 44(4), 167–171.
- Philo C. 1992. Neglected rural geographies: A review. *Journal of Rural Studies* 8, 193–207.
- Pieczonka J. 2018. Aktywność sołectw wspierających rozwój społeczny w ramach Programu Odnowy Wsi w latach 2013–2015. *Studia Obszarów Wiejskich* 52, 63–75.
- Ploeg J.D. van der, Renting H. 2000. Impact and Potential: A Comparative Review of European Rural Development Practices. *Sociologia Ruralis* 40(4), 529–543.
- Ploeg J.D. van der, Renting H., Brunori G., Knickel K., Mannion J., ..., Ventura F. 2000. Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis* 40(4), 391–408.
- Ploeg J.D. van der, Ye J., Schneider S. 2015. Rural Development: Actors and Practices. W: P. Milone, F. Vantura, J. Ye (red.), *Constructing a New Framework for Rural Development* (s. 17–30). Bingley: Emerald Publishing.
- Pospěch P. 2014. Discursive no man's land: Analysing the discourse of the rural in the transitional Czech Republic. *Journal of Rural Studies* 34, 96–107.
- Pospěch P., Spěšná D., Staveník A. 2015. Images of a Good Village: A Visual Analysis of the Rural Idyll in the "Village of the Year" Competition in the Czech Republic. *European Countryside* 2, 68–86.

- Potter C. 1998. *Against the Grain: Agri-environmental Reform in the United States and the European Union*. Wallingford: CAB International.
- Ray Ch. 2000. Endogenous socio-economic development in the European Union? Issues of evaluation. *Journal of Rural Studies* 16(4), 447–458.
- Ray Ch. 2001. *Culture economies: A perspective on local rural development in Europe*. Newcastle upon Tyne: Centre for Rural Economy, University of Newcastle upon Tyne.
- Relph E. 1976. *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Rice S. 2010. Sampling in geography. W: N. Clifford, S. French, G. Valentine (red.), *Key Methods in Geography* (s. 230–252). London: SAGE.
- Rodale R. 1987. Revitalizing rural America from the bottom up. *Forum for Applied Research & Public Policy* 2(3), 45–47.
- Rofe M.W. 2012. Considering the limits of rural place making opportunities: Rural dystopias and dark tourism. *Landscape Research* 38(2), 262–272.
- Rosner A., Stanny M. 2014. *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I: Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Rydz E. 2009. Wpływ programów odnowy wsi na aktywizację społeczności lokalnych w województwie pomorskim. W: B. Domański, W. Kurek (red.), *Gospodarka i przestrzeń. Prace dedykowane Profesor Danucie Ptaszyckiej-Jackowskiej* (s. 263-281). Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Salamon S., MacTavish K.A. 2009. Rural Communities. W: R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopaedia of Human Geography* (s. 423–428). Amsterdam–Oxford: Elsevier.
- Sánchez-Martín J.M., Rengifo-Gallego J.I., Blas-Morato R. 2019. Hot Spot Analysis versus Cluster and Outlier Analysis: An Enquiry into the Grouping of Rural Accommodation in Extremadura (Spain). *International Journal of Geoinformation* 8(4), 176–203.
- Schatt H. 1978. Regional-planning aspects of village renewal by land consolidation. *Zeitschrift für Kulturtechnik Und Flurbereinigung* 19(2–3), 127–137.
- Schopen W. 2001. German Policy for an Integrated Rural Development. W: D. Virchow, J. von Braun (red.), *Villages in the Future. Crops, Jobs and Livelihood* (s. 85–89). Berlin–Heidelberg: Springer-Verlag.

- Schrader H., Tissen G. 1994. Socio-economic analysis and promotion of development in rural areas of the new federal states. *Landbauforschung Völkenrode* 44(1), 1–12.
- Schumpeter J.A. 1960. *Teoria rozwoju gospodarczego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Scott L.M., Janikas M.V. 2009. Spatial Statistics in ArcGIS. W: M.M. Fischer, A. Getis (red.), *Handbook of Applied Spatial Analysis* (s. 27–41). Berlin: Springer-Verlag.
- Short J. 1991. *Imagined country*. London: Routledge.
- Shortall S. 2008. Are rural development programmes socially inclusive? Social inclusion, civic engagement, participation, and social capital: Exploring the differences. *Journal of Rural Studies* 24(4), 450–457.
- Silva T. 2012. Built heritage-making and socioeconomic renewal in declining rural areas: Evidence from Portugal. *Etnográfica* 16(3), 487–510.
- Śmigielska M. 2004. Miejsce i znaczenie programu „Odnowy wsi” w procesie rozwoju regionu Śląska Opolskiego. W: M. Strzyż (red.), *Perspektywy rozwoju regionu w świetle badań krajobrazowych. Problemy Ekologii Krajobrazu* (s. 145–150). Kielce: Polska Asocjacja Ekologii Krajobrazu.
- Stanny M. 2013. Zasoby lokalne jako czynniki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. W: M. Stanny (red.), *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce* (s. 213–262). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Stanny M. 2014. Wieś, obszar wiejski, ludność wiejska – o problemach z ich definiowaniem. Wielowymiarowe spojrzenie. *Wieś i Rolnictwo* 1(162), 1–16.
- Stockdale A. 2005. Incomers: Offering economic potential in rural England. *Journal of the Royal Agricultural Society of England* 166, 1–5.
- Stockdale A. 2006. Migration: Pre-requisite for rural economic regeneration?. *Journal of Rural Studies* 22, 354–366.
- Storey D. 1999. Issues of Integration, Participation and Empowerment in Rural Development: The Case of LEADER in the Republic of Ireland. *Journal of Rural Studies* 15(3), 307–315.
- Struś M., Wijatyk B. 2012. Program odnowa wsi jako instrument aktywizacji obszarów wiejskich. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 243, 505–514.
- Strzelecki Z. 2008. Polityka regionalna, W: Z. Strzelecki (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna* (s. 78–120). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Su B. 2011. Rural Tourism in China. *Tourism Management* 32, 1438–1441.

- Su B. 2013. Developing Rural Tourism: The PAT Program and „Nong jia le” Tourism in China. *International Journal of Tourism Research* 15, 611–619.
- Surmacz M., Magryś W. 2016. Trójsektorowość podejścia LEADER w założeniach i w praktyce wdrażania w okresie programowania 2007–2013 na przykładzie województwa śląskiego. *Studia Obszarów Wiejskich* 41, 121–143.
- Svendsen G. 2004. The right to development: Construction of a non-agriculturalist discourse of rurality in Denmark. *Journal of Rural Studies* 20, 79–94.
- Swianiewicz P. 2005. Nowe interpretacje teoretyczne polityki miejskiej. *Studia Regionalne i Lokalne* 4(22), 5–25.
- Sykała Ł., Dej M. (red.). 2018. *Odnowa wsi jako narzędzie rozwoju lokalnego. Ujęcie teoretyczne i praktyczne*. Kraków: Krajowy Instytut Polityki Przestrzennej i Mieszkalnictwa.
- Szewczuk A. 2011. Rozwój lokalny i regionalny główne determinanty. W: A. Szewczuk, M. Kogut-Jaworska, M. Ziolo (red.), *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i praktyka* (s. 13–88). Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Taube C. 1997. Ansätze für eine frauengerechte Dorferneuerungsplanung: Ergebnisse einer Lebensweltanalyse von Frauen auf dem Land. *Münchener Geographische Hefte* 75, 63–102.
- Terluin I.J. 2003. Differences in economic development in rural regions of advanced countries: An overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies* 19(3), 327–344.
- Thlon M. (red.). 2015. *Budowa kapitału społecznego do wykorzystania w procesie zarządzania rozwojem kierowanym przez lokalną społeczność*. Warszawa: Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich.
- Tomecka J., Korzeniowska A. 2017. Przestrzeń publiczna na wsi jako miejsce spotkań na przykładzie województwa podkarpackiego. *Przestrzeń, Urbanistyka, Architektura* 1, 329–340.
- Tuan Y.-F. 1987. *Przestrzeń i miejsce*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Ungar S. 2005. Cognitive maps. W: R.W. Caves (red.), *Encyclopedia of the City* (s. 79). London: Routledge.
- Vaart J.H.P. van der 2000. Towards a new rural landscape: Consequences of non-agricultural re-use of redundant farm buildings in Friesland. *Landscape and Urban Planning* 70, 143–152.

- Ventura F., Brunori G., Milone P., Berti G. 2008. The rural web: A synthesis. W: J.D. van der Ploeg, T. Marsden (red.), *Unfolding Webs: The Dynamics of Regional Rural Development* (s. 149–174). Assen: Van Gorcum.
- Visvizi A., Lytras M. 2018. Rescaling and refocusing smart cities research: From mega cities to smart villages. *Journal of Science and Technology Policy Management* 9(2), 134–145.
- Ward N., Atterton J., Kim T.-Y., Lowe P., Phillipson J., Thompson N. 2005. Universities, the Knowledge Economy and 'Neo-Endogenous Rural Development'. *Centre for Rural Economy Discussion Paper Series 1*, 1–15.
- White S. 2011. Depoliticizing development: the uses and abuses of participation. W: A. Cornwall (red.), *The Participation Reader* (s. 57–69). London: Zed Books.
- Wiebe D. 1991. Der ländliche Raum in Schleswig-Holstein. Einige Thesen zur Situation und zum Wandel auf dem sogenannten flachen Lande. *Kieler Geographische Schriften* 80, 93–100.
- Wieruszewska M. (red.). 1992. *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Wieruszewska M. 1992. Ewolucja chłopskiego systemu wartości a ruchy odnowy wsi w Europie Zachodniej. W: M. Wieruszewska (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją* (s. 158–1717). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Wieruszewska M. 1992. Wstęp. W: M. Wieruszewska (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją* (s. 158–177). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Wilcox D., Warburton D. 1988. *Partnership for local development*. *Town & Country Planning* 57(1), 9–11.
- Wilczyński R. 1999. Europejski program odnowy wsi – wykorzystanie w województwie opolskim doświadczeń Nadrenii-Palatynatu i Dolnej Austrii. *Wieś i Rolnictwo* 3, 93–108.
- Wilczyński R. 2003. *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Poznań: Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu.
- Wilczyński R. 2005. *Opolski programu odnowy wsi i odnowa wsi w Polsce w perspektywie polityki Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2007–2013*. Online://www.odnowawsi.eu (dostęp: styczeń 2017).

- Wilczyński R. 2007. Specyfika opolskiego programu odnowy wsi. W: M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 181–195). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Wilczyński R. 2007. Wprowadzenie. W: M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 13–19). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Wilczyński R. 2012. *Dorobek 15 lat metody odnowy wsi w Polsce*. Referat wygłoszony w trakcie konferencji „Wieś Polska”, Licheń 26 maja 2012 roku.
- Williamson A., Beattie R., Osborne S. 2004. Addressing fragmentation and social exclusion through community involvement in rural regeneration partnerships: Evidence from the Northern Ireland experience. *Policy and Politics* 32(3), 351–369.
- Wilson O.J. 1999. Village renewal and rural development in the former German Democratic Republic. *GeoJournal* 46, 247–255.
- Wirth P. 1996. Nachhaltige Erneuerung ländlicher Raume in den neuen Bundesländern: ein ganzheitliches Innovationskonzept. *Raumforschung und Raumordnung* 54(5), 334–344.
- Wiskerke J.S.C., Ploeg J.D. van der 2004. *Seeds of Transition: Essays on Novelty Production, Niches and Regimes in Agriculture*. Assen: Van Gorcum.
- Wolman H., Spitzley D. 1996. The politics of local economic development. *Economic Development Quarterly* 10(2), 115–150.
- Wolski O. 2017. Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia. *Wieś i Rolnictwo* 2(175), 121–147.
- Wolski O. 2017. Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej dotyczącej odnowy. *Studia Obszarów Wiejskich* 48, 51–73.
- Wolski O. 2018. Odnowa wsi jako przedmiot badań w niemieckich pracach naukowych. Geneza i ewolucja znaczenia. W: Ł. Sykała, M. Dej (red.), *Odnowa wsi jako narzędzie rozwoju lokalnego. Ujęcie teoretyczne i praktyczne* (s. 23–34). Kraków: Krajowy Instytut Polityki Przestrzennej i Mieszkalnictwa.
- Wolski O. 2018. Problem (nie)innowacyjności w projektach odnowy wsi. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* 31, 17–37.
- Wolski O., Sykała Ł. 2016. Zasoby lokalne, odnawa wsi i koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Próba teoretycznego ujęcia zależności. *Studia Obszarów Wiejskich* 44, 21–38.

- Wolski O., Sykała Ł., Dej M. 2016. Metoda LEADER w Polsce na tle pozostałych krajów Grupy Wyszehradzkiej – wnioski w kontekście nowej perspektywy programowania rozwoju. *Studia KPZK PAN* 167, 332–356.
- Wolski O., Wójcik M. 2019. Smart Villages Revisited: Conceptual Background and New Challenges at the Local Level. W: A. Visvizi, M.D. Lytras., G. Mudri (red.), *Smart Villages in the EU and Beyond* (s. 29–48). Bingley: Emerald Publishing.
- Woodard K., Jones III J.P. 2009. Post-structuralism. W: D. Gregory, R. Johnston, G. Pratt, M.J. Watts, S. Whatmore (red.), *The Dictionary of Human Geography* (s. 571–573). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Woods M. 2005. *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. London: SAGE.
- Woods M. 2009. Rural Geography. W: R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopedia of Human Geography* (s. 429–441). Amsterdam–Oxford: Elsevier.
- Woods M. 2010. Performing rurality and practising rural geography. *Progress in Human Geography* 34(6), 835–846.
- Woods M. 2012. New directions in rural studies?. *Journal of Rural Studies* 28, 1–4.
- Wójcik M. 2009. Wybrane koncepcje wsi we współczesnych badaniach geografii społecznej. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* 10, 21–33.
- Wójcik M. 2011. Współczesne kierunki i podejścia badawcze w geografii wsi. *Przegląd Geograficzny* 83(2), 163–185.
- Wójcik M. 2012. *Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wójcik M. 2014. Obszary versus miejsca, czyli o przestrzennych formach interpretacji przemian polskiej wsi. *Studia Obszarów Wiejskich* 34, 9–22.
- Wójcik M. 2016. Nowy paradygmat w rozwoju wiejskiej infrastruktury. Studium przypadku konkursu projektów Przyjazna wieś. *Studia Obszarów Wiejskich* 41, 109–120.
- Wójcik M. 2017. Odnowa wsi jako przedmiot badań geograficzno-osadniczych. *Studia Obszarów Wiejskich* 48, 7–18.
- Wójcik M., Czapiewski K., Jeziorska-Biel P. 2019. Between words: A generational discussion about farming knowledge sources. *Journal of Rural Studies* 67, 130–141.

- Zajda K. 2011. *Nowe formy kapitału społecznego wsi. Studium przypadku lokalnych grup działania z województwa łódzkiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Zajda K. 2013. Innowacja w wiejskiej przedsiębiorczości. Studium przypadku działalności gospodarczej z obszaru doliny Pilicy. *Studia Regionalne i Lokalne* 1(51), 90–106.
- Zajda K. 2017. *Innowacje społeczne na wsi z perspektywy organizacji pozarządowych*. Referat wygłoszony w trakcie seminarium naukowego „Społeczny wymiar innowacyjności na obszarach wiejskich”, Swolszewice Małe 12–13 października 2017 roku.
- Zajda K. 2017. Wdrażanie innowacji społecznych przez wiejskie organizacje pozarządowe. *Wieś i Rolnictwo* 4(177), 97–114.
- Zasada I., Piorr A. 2015. The role of local framework conditions for the adoption of rural development policy: An example of diversification, tourism development and village renewal in Brandenburg, Germany. *Ecological Indicators* 59, 82–93.
- Zgliński W. 1994. Kształtowanie się strefy żywielskiej aglomeracji warszawskiej. *Prace Geograficzne* 162, 15–161.
- Zhu X. 2016. *GIS for Environmental Applications: A Practical Approach*. London: Routledge.
- Zografos C. 2007. Rurality discourses and the role of the social enterprise in regenerating rural Scotland. *Journal of Rural Studies* 23(1), 38–51.

Dokumenty strategiczne, uchwały władz samorządowych i akty prawne:

- Podkarpacki Program Odnowy Wsi na lata 2011–2016. 2011. Załącznik do Uchwały nr 96/2207/11 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 29 listopada 2011 roku.
- Podkarpacki Program Odnowy Wsi na lata 2017–2020. 2017. Załącznik do Uchwały nr 287/5776/17 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 28 marca 2017 roku.
- Pomorski Program Odnowy Wsi na rok 2006. 2006. Załącznik do Uchwały nr 799/XLIV/06 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 27 lutego 2006 roku.
- Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego. 2006. Załącznik do Uchwały Sejmiku Województwa Śląskiego nr II/48/1/2006 z dnia 22 maja 2006 roku.

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa Województwa Pomorskiego na lata 2005–2013. 2005. Załącznik do Uchwały nr 558/XXXV/05 Samorządu Województwa Pomorskiego z dnia 18 lipca 2005 roku.

Stanowisko Zgromadzenia Ogólnego Śląskiego Związku Gmin i Powiatów z dnia 25 listopada 2011 w sprawie konieczności wznowienia realizacji Programu Odnowy Wsi Województwa 2011. Online: <http://www.silesia.org.pl> (dostęp: wrzesień 2015).

Strategia Rozwoju Województwa Opolskiego do 2020 r. 2012. Załącznik do Uchwały nr XXV/325/2012 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 28 grudnia 2012 roku.

Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007–2020. 2006. Rzeszów: Zarząd Województwa Podkarpackiego.

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego. 2005. Załącznik do Uchwały nr 587/XXXV/05 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 18 lipca 2005 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego.

Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000–2020. 2005. Katowice: Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego.

Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020. 2006. Kielce: Zarząd Województwa Świętokrzyskiego.

Świętokrzyski Program Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć. 2007. Załącznik do Uchwały nr IX/153/07 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 20 września 2007 roku.

Uchwała nr 1093/III/08 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z dnia 22 stycznia 2008 roku w sprawie zatwierdzenia zasad dofinansowania projektów oraz wzoru wniosku w ramach konkursu „Mała Odnowa Wsi” finansowanego z budżetu województwa dolnośląskiego.

Uchwała nr 152/3162/16 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 1 marca 2016 roku w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej z Budżetu Województwa Podkarpackiego w 2016 roku w ramach „Podkarpackiego Programu Odnowy Wsi na lata 2011–2016”.

Uchwała nr 1587/183/II/2004 Zarządu Województwa Śląskiego z dnia 14 września 2004 roku w sprawie współorganizacji cyklu szkoleń dla liderów wiejskich w ramach Śląskiego Programu Odnowy Wsi.

Uchwała nr 1945/V/16 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z dnia 9 marca 2016 roku w sprawie ogłoszenia otwartego konkursu ofert na realizację zadania publicznego Województwa Dolnośląskiego z zakresu działalności wspomagającej rozwój wspólnot społeczności lokalnych pn. „Przedsięwzięcia promujące ideę odnowy wsi” dotyczącego wsparcia społeczności lokalnych działających w inicjatywie „Odnowa Wsi Dolnośląskiej” w 2016 roku oraz powołania Komisji Konkursowej do oceny merytorycznej ofert.

Uchwała nr 2296/2016 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 30 czerwca 2016 roku w sprawie: ogłoszenia IV edycji konkursu „Odnowa wsi szansą dla aktywnych sołectw”.

Uchwała nr 2422/2016 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 4 sierpnia 2016 roku w sprawie: rozstrzygnięcia otwartego konkursu ofert pn. „Nasza wieś, naszą wspólną sprawą”.

Uchwała nr 273/2000 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 1 grudnia 2000 roku w sprawie przyjęcia do realizacji projektu „Pilotażowy Pomorskie Program Odnowy Wsi”.

Uchwała nr 3/30/10/III Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 19 stycznia 2010 roku w sprawie: zatwierdzenia Zasad i ogłoszenia konkursu pn. „Aktywna Wieś Warmii, Mazur i Powiśla”.

Uchwała nr 303/2015 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 4 marca 2015 roku w sprawie: ustalenia zasad uczestnictwa w programie „Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020”.

Uchwała nr 31/429/11/IV Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 7 czerwca 2011 roku w sprawie przyjęcia założeń ogólnych do Programu Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Uchwała nr 3140/09 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 8 października 2009 roku w sprawie: ustalenia zasad uczestnictwa w konkursie „Wielkopolska Odnowa Wsi”.

Uchwała nr 3302/2006 Zarządu Województwa Opolskiego z dnia 9 marca 2006 roku w sprawie ustalenia zasad uczestnictwa w programie Odnowy Wsi w województwie opolskim.

Uchwała nr 3833/2013 Zarządu Województwa Opolskiego z dnia 24 czerwca 2013 roku w sprawie nadania statusów uczestnictwa w Programie Odnowy Wsi na lata 2013–2014.

- Uchwała nr 387/2001 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 20 listopada 2001 roku w sprawie ustalenia Zasad realizacji Pomorskiego Programu Odnowy Wsi na rok 2002 oraz powołania Zespołu ds. Odnowy Wsi.
- Uchwała nr 442/294/06 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 16 maja 2006 roku w sprawie: przyjęcia zasad i kryteriów realizacji Kontraktu dla Województwa Pomorskiego na lata 2005–2006 w roku budżetowym 2006 w części dotyczącej Pomorskiego Programu Odnowy Wsi 2006.
- Uchwała nr 743/311/06 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 1 sierpnia 2006 roku w sprawie: wyboru projektów do dofinansowania ze środków Kontraktu Wojewódzkiego dla Województwa Pomorskiego na lata 2005–2006, rok budżetowy 2006 w części dotyczącej Pomorskiego Programu Odnowy Wsi.
- Uchwała nr 746/363/II/2006 Zarządu Województwa Śląskiego z dnia 4 maja 2006 roku w sprawie przyjęcia projektu uchwały Sejmiku Województwa Śląskiego dotyczącej przyjęcia projektu „Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego na lata 2006–2010”.
- Uchwała nr 799/XLIV/06 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 27 lutego 2006 roku w sprawie przyjęcia Pomorskiego Programu Odnowy Wsi na rok 2006.
- Uchwała nr 919/XLVIII/06 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 maja 2006 roku w sprawie udzielenia pomocy finansowej jednostkom samorządu terytorialnego na realizację projektów w ramach Pomorskiego Programu Odnowy Wsi na rok 2006.
- Uchwała Nr 919/XLVIII/06 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 maja 2006 roku w sprawie udzielenia pomocy finansowej jednostkom samorządu terytorialnego na realizację projektów w ramach Pomorskiego Programu Odnowy Wsi na rok 2006.
- Uchwała nr 96/2207/11 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 29 listopada 2011 roku w sprawie przyjęcia „Podkarpackiego Programu Odnowy Wsi na lata 2011–2016”.
- Uchwała nr IX/153/07 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 20 września 2007 roku w sprawie przyjęcia „Świętokrzyskiego Programu Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć” oraz ustanowienia trybu postępowania o udzielenie dotacji, sposobu jej rozliczania oraz kontroli zadań wynikających z realizacji projektów w ramach „Świętokrzyskiego Programu Odnowy Wsi w formie konkursu przedsięwzięć”.

Uchwała nr VI/37/99 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 29 marca 1999 roku w sprawie wyrażenia zgody na kontynuację programu wojewódzkiego p.n. „Odnowa Wsi”.

Uchwała nr XLVIII/704/10 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 31 maja 2010 roku w sprawie: przyjęcia „Programu Wielkopolska Odnowa Wsi”.

Uchwała nr XX/542/16 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 27 czerwca 2016 roku w sprawie: wyrażenia zgody na przekazanie przez Województwo Wielkopolskie pomocy finansowej jednostkom samorządu terytorialnego oraz zawarcia w tej sprawie umów pomiędzy Województwem Wielkopolskim a jednostkami samorządu terytorialnego w ramach VI edycji konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś”.

Uchwała nr XXIII/619/16 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 31 października 2016 roku w sprawie: wyrażenia zgody na przekazanie przez Województwo Wielkopolskie pomocy finansowej jednostkom samorządu terytorialnego oraz zawarcia w tej sprawie umów pomiędzy Województwem Wielkopolskim a jednostkami samorządu terytorialnego w ramach IV edycji konkursu „Odnowa wsi szansą dla aktywnych sołectw”.

Uchwała nr XXIV/427/16 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 czerwca 2016 roku w sprawie zakresu i wysokości pomocy finansowej dla jednostek samorządu terytorialnego w ramach „Podkarpackiego Programu Odnowy Wsi na lata 2011–2016”.

Uchwała nr XXXVI/598/09 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 29 stycznia 2009 roku w sprawie stanowiska Sejmiku Województwa Dolnośląskiego dotyczącego realizacji działań z zakresu Odnowy Wsi na terenie województwa dolnośląskiego.

Uchwała nr XXXVI/598/09 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 29 stycznia 2009 roku w sprawie stanowiska Sejmiku Województwa Dolnośląskiego dotyczącego realizacji działań z zakresu Odnowy Wsi na terenie województwa dolnośląskiego.

Ustawa z dnia 9 października 2015 roku o rewitalizacji.

Wielkopolska 2020. Zaktualizowana strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2020 roku. 2012. Załącznik do Uchwały nr XXIX/559/12 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 17 grudnia 2012 roku.

Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020. 2015. Załącznik do Uchwały nr IV/88/2015 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 23 lutego 2015 roku.

Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem, w którym warto żyć... – Program Odnowy Wsi Województwa Warmińsko-Mazurskiego. 2011. Załącznik nr 1 do Uchwały nr 31/429/11/IV Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 7 czerwca 2011 roku.

Źródła internetowe:

Główny Urząd Geodezji i Kartografii. Dane z państwowego rejestru granic i powierzchni jednostek podziałów terytorialnych kraju – PRG. Online: www.gugik.gov.pl/pzgik/dane-bez-oplat/dane-z-panstwowego-rejestru-granic-i-powierzchni-jednostek-podzialow-terytorialnych-kraju-prg (dostęp: 20.01.2020).

Internetowy Słownik Języka Polskiego PWN. Online: <http://www.sjp.pwn.pl> (dostęp: 25.05.2016).

Odnowa Wsi Dolnośląskiej, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego. Online: <http://www.umwd.dolnyslask.pl/rozwoj-obszarow-wiejskich/odnowa-wsi-dolnoslaskiej> (dostęp: 14.01.2017).

Bazy pełnotekstowe wydawnictw:

SAGE Premier. Online: <http://www.sagepub.com> (dostęp: 12.2015).

Science Direct. Online: <http://www.sciencedirect.com> (dostęp: 12.2015).

Springer Link. Online: <http://www.link.springer.com> (dostęp: 12.2015).

Taylor & Francis Online. Online: <http://www.tandfonline.com> (dostęp: 12.2015).

Wiley Online Library. Online: <http://www.onlinelibrary.wiley.com> (dostęp: 12.2015).

Bazy indeksujące:

Directory of Open Access Journals (DOAJ). Online: <http://www.doaj.org> (dostęp: 12.2015).

SCOPUS. Online: <http://www.scopus.com> (dostęp: 12.2015).

Web of Science. Online: <http://www.webofknowledge.com> (dostęp: 12.2015).

SPIS RYCIN I TABEL:

Komentarz do rozprawy:

1. Rycina 1. Całokształt przestrzeni wiejskiej.....8
2. Rycina 2. Schemat badań w rozprawie doktorskiej.....17

Zastosowanie systematycznego przeglądu literatury w badaniach geograficznych na przykładzie studiów odnowy wsi:

3. Rycina 1. Liczba rekordów istotnych według zastosowanych słów kluczowych dla wszystkich baz.....50
4. Rycina 2. Wydawcy publikacji dotyczących odnowy wsi według krajów.....51
5. Rycina 3. Język publikacji dotyczących odnowy wsi.....52

Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia:

6. Rycina 1. Problematyka odnowy wsi w ujęciu modelowym.....74

Jaka jest reprezentacja formalna wsi w Polsce? Studium wojewódzkich programów odnowy wsi:

7. Rycina 1. Proces tworzenia reprezentacji formalnej wsi w wojewódzkich programach odnowy wsi w Polsce.....98

Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej dotyczącej odnowy:

8. Rycina 1. Problematyka odnowy wsi w ujęciu modelowym.....107
9. Rycina 2. Wojewódzkie programy odnowy wsi w Polsce. Stan i lata funkcjonowania (stan na koniec 2016 r.).....109

Problem (nie)innowacyjności w projektach odnowy wsi:

10. Rycina 1. Wojewódzkie programy odnowy wsi w Polsce. Stan, lata funkcjonowania i typ (stan na koniec 2016 r.).....133
11. Rycina 2. Liczba projektów odnowy wsi zrealizowanych w województwach pomorskim (w 2006 r.), podkarpackim (w 2016 r.) i wielkopolskim (w 2016 r.) według typu.....136

Zastosowanie narzędzi GIS do określenia lokalnej specyfiki procesu rozwoju obszarów wiejskich. Studium aktywności społeczności lokalnych w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim:

12. Rycina 1. Liczba projektów zrealizowana przez społeczności lokalne uczestniczące w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim według gmin.....158

13. Rycina 2. Liczba projektów zrealizowana przez społeczności wiejskie uczestniczące w programie odnowy wsi w województwie wielkopolskim według sołectw.....	159
14. Rycina 3. Rezultaty analizy hot spot aktywności społeczności lokalnych według gmin – odwrotny dystans.....	161
15. Rycina 4. Rezultaty analizy hot spot aktywności społeczności lokalnych według gmin – stały dystans.....	162
16. Rycina 5. Rezultaty analizy hot spot aktywności społeczności lokalnych według sołectw – odwrotny dystans.....	164
17. Rycina 6. Rezultaty analizy hot spot aktywności społeczności lokalnych według sołectw – stały dystans.....	165

Komentarz do rozprawy:

1. Tabela 1. Cele szczegółowe, artykuły naukowe tworzące zbiór a metodyka rozprawy.....	19
---	----

Zasoby lokalne, odnowa wsi i koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Próba teoretycznego ujęcia zależności:

2. Tabela 1. Jeden wiejski świat, dwie percepcje.....	29
3. Tabela 2. Modele rozwoju obszarów wiejskich.....	29

Zastosowanie systematycznego przeglądu literatury w badaniach geograficznych na przykładzie studiów odnowy wsi:

4. Tabela 1. Wybrane różnice między systematycznym i eksperckim przeglądem literatury.....	42
5. Tabela 2. Zastosowane w przeglądzie systematycznym słowa kluczowe i ich polskie odpowiedniki.....	44
6. Tabela 3. Rodzaje filtrów wyszukiwań w wykorzystanych bazach.....	45
7. Tabela 4. Liczba otrzymanych rekordów ogółem a liczba rekordów istotnych i unikatowych.....	48
8. Tabela 5. Liczba otrzymanych rekordów według bazy – ogółem i istotnych.....	49
9. Tabela 6. Tożsamość wyników w bazach pełnotekstowych i indeksujących.....	50

Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej dotyczącej odnowy:

10. Tabela 1. Typy przedsięwzięć zrealizowanych w ramach wojewódzkich programów odnowy wsi do 2016 r.....	113
---	-----